

**SINIFLAR, TOPLUMSAL HAREKETLER VE MEDYA: TÜRK HAVA YOLLARI
GREVİ İLE CERATTEPE DİRENİŞİNİN MEDYADAKİ SUNUMU**

Doktora Tezi

Nursen AYDIN

Eskişehir 2021

**SINIFLAR, TOPLUMSAL HAREKETLER VE MEDYA: TÜRK HAVA YOLLARI
GREVİ İLE CERATTEPE DİRENİŞİNİN MEDYADAKİ SUNUMU**

Nursen AYDIN

DOKTORA TEZİ

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat 2021

Bu tez alıŐması BAP Komisyonunca kabul edilen 1808E278 no 'lu proje kapsamında desteklenmiŐtir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

SINIFLAR, TOPLUMSAL HAREKETLER VE MEDYA: TÜRK HAVA YOLLARI GREVİ İLE CERATTEPE DİRENİŞİNİN MEDYADAKİ SUNUMU

Nursen AYDIN

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat, 2021

Danışman: Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ

Bu çalışma işçi sınıfı ve mücadelesinin sona erdiğini ileri süren post-modern görüşlerin egemen hale gelmesinde medyanın işlevini sorgulamaktadır. Bu doğrultuda, sınıf temelli toplumsal hareket örneği olan THY grevi ile yeni toplumsal hareket örneği olan Cerattepe direnişinin basılı gazeteler (*Evrensel, Hürriyet, Yeni Şafak*) ve alternatif haber sitelerindeki (*Bianet, Sendika.org, T24*) sunumu eleştirel ekonomi politik yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir. Temsil ettikleri ideolojiler temelinde belirlenen medya kuruluşlarının THY grevi ve Cerattepe direnişi özelinde, işçi sınıfı ve çevre hareketleri konusunda nasıl bir tutuma sahip oldukları ortaya konulmuştur.

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, konuyla ilgili verilerin toplanmasında *yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme* ve *metin çözümlemesi* tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın çözümleme nesnesi basılı gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin editöryal kadrosundan toplam 12 gazeteciyle yapılan görüşmelerde haber üretim süreçlerinin yanı sıra THY grevi ve Cerattepe direnişiyle ilgili içerikler hakkında sorular yöneltilmiştir. Sözü edilen medya kuruluşlarının haber üretim aşamasına ilişkin elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Ardından, incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde yer alan THY grevi (15 Mayıs-21 Aralık 2013) ve Cerattepe direnişi (21 Haziran 2015-29 Şubat 2016) ile ilgili haber, fotoğraf, köşe yazısı ve söyleşi türündeki içerikler çözümlenmiştir. Metin çözümlemesinden elde edilen bulgular, gazetecilerin içeriklere ilişkin görüşleriyle de desteklenerek yorumlanmıştır.

Sonuç olarak, sınıf hareketlerinin yeni toplumsal hareketler karşısında ideolojik açıdan ayrımcılığa uğradığı gözlenmiştir. Sınıf mücadelelerinin sona erdiğini ileri süren post-modern görüşler anaakım medya aracılığıyla yeniden üretilerek egemen hale

getirmektedir. Sermaye ve iktidar çıkarlarının baskısı altında olmadan “bağımsız habercilik” anlayışını sürdüren gazeteler ve alternatif haber siteleri ise işçi sınıfının ve sınıf temelli hareketlerin toplumsal gerçekliğinin kamuoyuna doğru yansıtılması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sınıf hareketi, Çevre hareketi, Eleştirel ekonomi politik çözümleme, Geleneksel medya, Alternatif medya.

ABSTRACT

CLASSES, SOCIAL MOVEMENTS AND THE MEDIA: PRESENTATION OF THE TURKISH AIRLINES STRIKE AND THE CERATTEPE RESISTANCE IN MEDIA

Nursen AYDIN

Department of Journalism

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, February 2021

Supervisor: Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ

This study questions the function of the media in the domination of post-modern views that claim the working class and its struggle are over. The representations of the THY strike, a case of class-based social movements, and of the Cerattepe resistance, a case of new social movements, in printed newspapers (*Evrensel, Hürriyet, Yeni Şafak*) and alternative news sites (*Bianet, Sendika.org, T24*) are analyzed through the lens of critical political economy approach. The stances, in the cases of the THY strike and the Cerattepe resistance, taken by the media organizations which are determined on the basis of the ideologies they represent towards the working class and environmental movements are disclosed.

In this qualitative research, *semi-structured in-depth interview* and *textual analysis* techniques are used to collect the data on the subject. In the interviews with 12 journalists from the editorial staff of printed newspapers and alternative news sites, who are the object of the analysis of the study, questions about the news production processes as well as the contents of the THY strike and the Cerattepe resistance are posed. The findings obtained regarding the news production stage of the aforementioned media organizations are evaluated. Subsequently, contents in the form of news, photos, columns and conversations about the THY strike (from May 15th to December 21th, 2013) and the Cerattepe resistance (from June 21st, 2015 to February 29th, 2016) in the examined printed newspapers and alternative news sites are analyzed. The findings obtained from the textual analysis are interpreted, supported by the opinions of journalists on the content.

In conclusion, it is observed that class movements are ideologically discriminated against the new social movements. Post-modern views claiming the end of class struggles are reproduced and dominated by the mainstream media. Newspapers and alternative news sites that maintain the understanding of “independent reporting” without being

under the pressure of capital and government interests are important in terms of reflecting the social reality of the working class and class-based movements to the public.

Keywords: Class movement, Environmental movement, Critical political economy analysis, Traditional media, Alternative media.

ÖNSÖZ

Bu tez başlangıcından sonuna kadar zihinsel ve fiziksel emeğimin bir ürünü olmakla birlikte değerli hocalarımla katkıları ve sevdiğimlerin destekleri olmadan tamamlanamazdı.

Öncelikle tezimin her aşamasında desteğini ve katkılarını esirgemeyen, her satırını okuyarak ufuk açıcı yönlendirmeleriyle her seferinde tezimi bir adım daha öteye taşıyan değerli hocam, danışmanım Prof. Dr. Erdal DAĞTAŞ'a emeği, anlayışı, özverisi, bana kattıkları için ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca, araştırma görevlisi olarak akademik hayatın içerisinde bulunduğum günden bu yana kendisinin ders asistanlığını yapmış olmaktan ve öğrencisi olmaktan her zaman büyük gurur ve mutluluk duydum. Bu süreçte desteğiyle ve dayanışmasıyla mesleki anlamda beni her zaman cesaretlendirdiği; akademiye ve hayata ilişkin umutlarımı ve azmimi canlı tutmamı sağladığı için kendisine sonsuz minnettarım.

Her tez izleme komitesine tezimi okuyarak gelen, önerileri ve görüşleriyle tezimin gelişmesine önemli katkılar sağlayan değerli hocalarımla Prof. Dr. Gökhan ATILGAN'a ve Prof. Dr. Ömer ÖZER'e emekleri, destekleri ve yönlendirmeleri için çok teşekkür ederim. İzleme komitelerinde ve savunma jürisinde her birinden çok şey öğrendim. Kendisini giyaben tanıdığım ve savunma jürisi dolayısıyla bizzat tanışmış olmaktan gurur ve mutluluk duyduğum Prof. Dr. Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR'e ve tanıdığım, sevdiğim değerli hocam Prof. Dr. Nejdet ATABEK'e savunma jürisinde yer alarak soruları, önerileri ve yapıcı eleştirileriyle tezime yaptıkları katkılardan dolayı ayrı ayrı çok teşekkür ederim. Tez izleme ve savunma jürisinde bulunan her bir hocam, özgün bakış açıları ve bilgi birikimleriyle sadece bu süreçte değil, akademik ve bireysel yaşamımın bundan sonraki evresi için de yoluma ayrı ayrı ışık tuttular.

Tezimin çözümlene bölümünde görüşmeler için gazetecilere ulaşmam konusunda elinden gelen yardımı ve desteği esirgemeyen yüreği güzel değerli dostum, meslektaşım Araş. Gör. Lütfü PINAR'a, ayrıca Prof. Dr. Gökhan ATILGAN'a, Prof. Dr. Günseli BAYRAKTUTAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Gamze GÖKER AKTAN'a müteşekkirim.

İş yoğunluklarına karşın görüşme talebimi kabul ederek ellerinden gelen tüm desteği veren Evrensel gazetesinden Fatih POLAT, Fırat TURGUT, Özer AKDEMİR, Sendika.org'dan Ali Ergin DEMİRHAN, T24'ten Gökçer TAHİNCİOĞLU ve Candan YILDIZ, Bianet'ten Nilay VARDAR, Nadire MATER, Evrim KEPENEK'e katkıları için

çok teŖekkür ederim. Hürriyet gazetesinden Rıza DURSUN ve Yeni Şafak gazetesinden Mustafa KAHRAMAN yazılı sorularımı yanıtladıkları için çok teŖekkür ederim.

Koşulsuz manevi destekleriyle her zaman yanımda olan başta annem ve babam olmak üzere değerli aileme sonsuz teŖekkür ederim; iyi ki varsınız.

Tez sürecinde en gergin ve çekilmez hallerimde bile sabırla anlayış gösteren, sakin ve dingin tavrıyla huzur veren, her konuda desteğini benden esirgemeyen Neşet BOZKIR'a ve ailesine gösterdikleri sevgi ve destekleri için çok teŖekkür ederim. Uzakta olsalar da desteklerini ve içtenliklerini her daim hissettiğim dosttan öte kardeşlerim Şehriban KOLUAÇIK'a ve Özlem ELİTAŞ'a; Eskişehir'deki dostlarım Çağrı YILMAZ'a ve Vedat MUTLU'ya bu süreçte beni yalnız bırakmayarak yanımda oldukları için çok teŖekkür ederim.

05/02/2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Nursen AYDIN

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar DİZİNİ.....	xii
GÖRSELLER DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SINIF VE KİMLİK EKSENLİ TOPLUMSAL HAREKET KURAMLARI	12
1.1. Klasik Sınıf Kuramları ve Sınıfın Tanımlanması	12
1.2. Kapitalizmin Dönüşümü ve Emek-Sermaye İlişkisi	18
1.3. Modernizmden Post-modernizme Sınıf ve Kimlik Politikaları	26
1.4. Toplumsal Hareketlerin Dönüşümü: Geleneksel ve Yeni Toplumsal Hareketler Üzerine Tartışmalar	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI HAREKETLERİ VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER	37
2.1. Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'de İşçi Hareketleri	37
2.1.1. Modern Türkiye'nin kuruluş döneminde işçi hareketleri	38
2.1.2. Tek parti döneminde işçi hareketleri	44
2.1.3. Çok partili yaşama geçiş ve DP iktidarı döneminde işçi hareketleri... 47	
2.1.4. Darbeler döneminde işçi hareketleri	51
2.1.5. 1983'ten günümüze işçi hareketleri	57
2.2. Neo-liberal Politikalar, İşçi Sınıfının Değişimi ve Kimlik Politikaları.....	61
2.3. Yeni Toplumsal Hareketlerin Gelişimi ve Çevre Hareketleri.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MEDYADA İŞÇİ SINIFI HAREKETLERİ VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER	73
3.1. Toplumsal Hareketler, Demokrasi ve Medya İlişkisi	73
3.2. Geleneksel ve Yeni Medyada Toplumsal Hareketlerin Temsili.....	81
3.3. Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Çevre Hareketlerinin Yeni Medyayı Kullanım Pratiklerinin Değerlendirilmesi	88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GELENEKSEL VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER EKSENİNDE BASILI GAZETELER VE ALTERNATİF HABER SİTELERİNİN ÜRETİM VE METİN ÇÖZÜMLEMESİ.....	94
4.1. Alanyazındaki İlgili Çalışmaların Değerlendirilmesi	94
4.2. Çalışmanın Yöntemi.....	98
4.2.1. THY grevinin tarihçesi ve nedenleri	103
4.2.2. Cerattepe direnişi ve gelişimi	108
4.3. Basılı Gazetelerin ve Alternatif Haber Sitelerinin Üretim Aşamasına Yönelik Çözümleme Bulguları	114
4.3.1. Örgütsel yapı ve editöryal süreç	115
4.3.2. Reklam politikaları	128
4.3.3. İçerikleri belirleyen dinamikler	134
4.3.4. Haber kaynaklarının seçimi	139
4.4. THY Grevi ve Cerattepe Direnişine İlişkin İçeriklerin Metin Çözümlemesi Bulguları.....	146
4.4.1. İçeriklerin kapsamı	146
4.4.2. Olayların sunumu.....	159
4.4.3. İşçi sınıfı ve çevre/yaşam savunucularının sunumu	176
4.4.4. Medyada toplumsal hareketlerin temsiline yönelik gazetecilerin yaklaşımı	200
SONUÇ	207
KAYNAKÇA.....	217

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

TABLULAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1. “Geleneksel” ve “yeni” politik paradigmalaraın temel nitelikleri	35
Tablo 2.1. 1947-1960 dönemine ait sendika ve üye sayıları	50
Tablo 2.2. 1963-1980 yılları arasında gerçekleştirilen grevlere ilişkin veriler	53
Tablo 2.3. 2008-2017 yılları arasında gerçekleştirilen grevlere ilişkin veriler	60
Tablo 4.1. Basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde konuyla ilgili içeriklerin toplam sayısal dağılımı.....	147
Tablo 4.2. THY grevi ve Cerattepe direnişiyile ilgili içeriklerin gazetelere göre dağılımı.....	148
Tablo 4.3. THY Grevi ve Cerattepe direnişiyile ilgili içeriklerin alternatif haber sitelerindeki sayısal dağılımı	151
Tablo 4.4. Basılı gazetelerde THY greviyle ilgili haberlerin aylara göre sayısal dağılımı.....	156
Tablo 4.5. Alternatif haber sitelerinde THY greviyle ilgili haberlerin aylara göre sayısal dağılımı.....	156
Tablo 4.6. Basılı gazetelerde Cerattepe direnişiyile ilgili haberlerin aylara göre sayısal dağılımı.....	158
Tablo 4.7. Alternatif haber sitelerinde Cerattepe direnişiyile ilgili haberlerin aylara göre sayısal dağılımı	158

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 4.1. Evrensel, 16 Mayıs 2013, s. 1 ve 5	162
Görsel 4.2. Bianet, 15-16 Mayıs 2013	166
Görsel 4.3. Hürriyet, 16 Mayıs 2013, s. 1 ve 11	168
Görsel 4.4. Yeni Şafak, 16 Mayıs 2013, s. 6	170
Görsel 4.5. Yeni Şafak, 19 Mayıs 2013, s. 6	171
Görsel 4.6. Hürriyet, 17 Şubat 2016, s. 1 ve 16	175
Görsel 4.7. Evrensel, 20 Mayıs 2013, s. 1 ve 5	178
Görsel 4.8. Evrensel, 19 Ağustos 2013	180
Görsel 4.9. Evrensel, 2 Temmuz 2013	180
Görsel 4.10. Evrensel, 26 Şubat 2016, s. 1 ve 2	187
Görsel 4.11. Sendika.org, 9 Temmuz 2015	189
Görsel 4.12. Sendika.org, 4 Aralık 2015	189
Görsel 4.13. T24, 23 Şubat 2016	192
Görsel 4.14. Hürriyet, 24 Şubat 2016, s. 19	195
Görsel 4.15. Hürriyet, 14 ve 19 Temmuz 2015	196
Görsel 4.16. Hürriyet, 23 ve 27 Şubat 2016	197
Görsel 4.17. Yeni Şafak, 22 ve 23 Şubat 2016	199

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu, Türk Hava Yolları (THY) işçilerinin 2013 yılının Mayıs-Aralık ayları arasındaki grevi ile Artvin Cerattepe’de maden ocağı kurulmasına karşı halkın ve sivil toplum kuruluşlarının Haziran 2015-Şubat 2016 yılları arasında verdiği mücadelenin geleneksel ve yeni medyadaki yansımalarının tartışılması oluşturmaktadır. Sınıf temelli toplumsal hareket örneği olan THY grevi, kurumsal ve iktisadi bakımdan Türkiye’nin köklü kurumlarından birinde gerçekleştirilen tarihi geçmişe sahip örgütlü bir mücadele olması; yeni toplumsal hareketler örneği olarak Cerattepe direnişi ise Türkiye’nin en önemli doğal yaşam ve turizm bölgelerinden birinde 25 yıldır madencilik faaliyetlerine karşı yürütülen en uzun çevre mücadelesi olması nedeniyle çalışma kapsamına alınmıştır.

Bu doğrultuda, küresel kapitalizm sürecinde kültürel kimlik politikaları karşısında sınıf kimliğinin geçerliğinin kalmadığı yönündeki kuramsal temeldeki post-modern tartışmalarla birlikte medyanın sınıf kimliği karşısındaki tutumunun ve işçi sınıfının medyadaki temsilinin irdelenmesi önem taşımaktadır.¹ Teorik düzlemde emek-sermaye ilişkilerinin şekillendirdiği sınıfsal sorunların varlığını inkâr eden post-modernist görüşler, kapitalist sistemin sürdürülmesinde önemli bir ideolojik aygıt olan medyada geçerlik kazanmaktadır. Bir başka deyişle, egemen medyanın işçi sınıfı ve mücadelelerini marjinalleştiren söylemleri işçi sınıfının varlığını yok saymanın farklı bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Medyanın işçi sınıfına ve sorunlarına yeterince yer vermemesi, toplumsal formasyonda gerçekliği olan emek-sermaye çelişkisinin ve işçi sınıfının olmadığı yönündeki bir algının oluşmasına neden olmaktadır.

Çiler Dursun’un ifade ettiği gibi “Türkiye’de işçi sınıfının politik pratikleri yoluyla kendisini görünür kılma olanakları zayıfla(tıl)dığı için medyada da temsil edilmesi ve temsilinin incelenmesi açısından ilgi çekmeyen bir politik özne” (1998, s. 211) haline geldiğini söylemek mümkündür. Türkiye’de işçi sınıfı kimliğinin medyadaki temsilini 1970-1997 yılları arasında gerçekleştirilmiş grevler, iş bırakma eylemleri ve 1 Mayıs

¹Geleneksel ve yeni toplumsal hareketlere ilişkin bir başka deyişle, sınıf ve kimlik eksenli toplumsal hareketler hakkında sosyal bilimler alanında zengin bir literatürle karşılaşılmaktadır. Bu çalışmada, toplumsal hareketlerin medya ile olan ilişkisinin tartışılmasının iletişim çalışmaları alanına bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Öte yandan, siyaset bilimi ve sosyal politikalar ile sosyoloji alanlarında da toplumsal hareketlere ilişkin yapılmış önemli çalışmalara rastlanılmaktadır. Bu çalışmaların önde gelenlerine, tezin çözümlenme bölümünün “Alanyazındaki İlgili Çalışmaların Değerlendirilmesi” alt başlığında yer verilmiştir.

gösterilerinin gazete ve televizyon haberlerindeki sunumu çerçevesinde inceleyen Dursun, işçi sınıfının medyadaki temsili açısından 1980 öncesinde ve sonrasında sorunlu ve gerilimli bir politik özne olduğunu belirtmektedir. Dursun, çalışmasında, 1980 sonrasında yeni sağın küreselleşme ideolojisinin işçi sınıfının ölümünü ilan etmesine karşın medyada gerilimli bir özne olmayı sürdürmesini “özellikle başka toplumsal hareketlerin, farklı politik faillerin hareketlilikleri ve eylemliliklerinin işçi sınıfının kimliksel özellikleriyle bağlantılandırılarak işlenmesi” ile açıklamıştır (1998, s. 213).

“Modası geçmiş bir politik özne” olarak geleneksel medyadan dışlanan işçi sınıfının yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerini kullanma yoluna gittikleri görülmektedir. Bu noktada, toplumsal hareketlerin yeni medya kullanımını irdeleyen çalışmalarda, sosyal medya kullanımının sınıf eksenli olmayan yeni toplumsal hareketler ile özdeşleştirildiği yönünde bir eğilimin olduğu söylenebilir. Ne var ki, Erdal Dağtaş ve M. Emir Yıldız’ın grevlerde sosyal ağların kullanımını “Metal Fırtına” direnişi üzerinden değerlendiren çalışması (2016), geleneksel medyada sesini duyuramayan işçilerin grev ve direniş eylemlerinde alternatif bir iletişim ortamı olarak sosyal medyayı kullanabildiklerini göstermektedir. 2015 yılında otomotiv ve metal işkolunda çalışan metal işçilerinin bağlı oldukları sendikaya karşı başlattıkları direniş ve grev eylemleri sürecinde sosyal ağları (Facebook ve Twitter) kullanım pratiklerini konu alan çalışmada; Renault, Tofaş, Ford Otosan ve Farba fabrikalarından greve öncülük eden birer işçiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada, sendikal yapılardan bağımsız bir biçimde direnen metal işçilerinin gerek örgütlenme pratikleri açısından gerekse direnişin her aşamasında seslerini duyurmak ve kamuoyunu gelişmelerden haberdar etmek amacıyla sosyal ağlardan etkin bir biçimde yararlandıkları sonucuna ulaşılmıştır (Dağtaş ve Yıldız, 2016, s. 88).

Bunun yanı sıra, Türkiye’deki medya çalışmalarına bakıldığında; işçi sınıfı kimliğinin ve işçi sınıfı hareketlerinin yazılı basındaki temsili 1 Mayıs İşçi ve Emekçiler Bayramı, Tekel eylemleri, maden işçilerinin eylemleri ve maden ocaklarında meydana gelen göçüklerin haberleştirilmesi üzerinden incelenmiştir. Yapılan çalışmalar arasında Ömer Özer, 1996 yılındaki 1 Mayıs olayları çerçevesinde işçi sınıfı hareketlerinin Türkiye basınındaki sunumunu incelediği çalışmasında (2001), haberlerin bağlamından kopartılarak “kan ve şiddet” gibi haber değerleri üzerinden sunulduğunu saptamıştır. Teun A. van Dijk’in söylem çözümlemesi modelinin kullanıldığı çalışmada Özer, işçilerin belli bir mücadeleyle ulaştıkları 1 Mayıs İşçi Bayramı’nda sorunlarını ve

taleplerini dile getirmek için bir araya geldiklerini; ancak, 1 Mayıs kutlamalarıyla ilgili haberlerde işçilerin sorunlarına ve değerlendirmelerine yer verilmediğini ifade etmiştir (2001, s. 126). Başka bir çalışmada da 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü örneği üzerinden egemen ve alternatif medyanın sınıf kimliği karşısındaki tutumu incelenmiştir (Şen ve Çetinkaya, 2013). Çalışmada, anaakım haber medyasını temsil eden gazetelerde “1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü’nün kutlama ve şenlik yönüne vurgu yapıldığı; ekonomik ve toplumsal anlamına ve sınıfsal boyutuna yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır.” Buna karşılık, alternatif medyayı temsil eden Bianet haber sitesinde ve sosyal demokrat çizgideki Cumhuriyet gazetesinde ise işçi sınıfının sorunlarının ve neo-liberalizmin işçi sınıfı üzerindeki olumsuz etkilerinin haber metinlerine yansıtıldığı belirlenmiştir (Şen ve Çetinkaya, 2013, s. 88).

Türkiye’de Tekel işçilerinin 2009 yılında Ankara’da başlattıkları ve 78 gün süren çadırılı direniş eyleminin yazılı basındaki sunumunu konu alan çalışmalarda da Tekel işçilerinin eylemleriyle ilgili haberlerin egemen ideoloji çerçevesinde ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır (Kaner Koç, 2012; Şen, 2011). Bu doğrultuda, Tekel işçileri eyleminin ve işçi sınıfı kimliğinin medyadaki temsiline ilişkin yapılan bir çalışmada, “egemen medyanın, işçi kesiminin ekonomik haklarını ve hak arama biçimlerini demokrasi çerçevesinin dışında tuttuğu ve toplumdaki iktidar odaklarının hegemonyacı söylemlerini yeniden ürettiği”; bununla birlikte, egemen haber medyasının sınıf temelli hareketleri “değersizleştirme”, “marjinalleştirme” ve “şiddet” kavramıyla çerçeveleme eğilimi içerisinde olduğu saptanmıştır (Şen, 2011, s. 110). Benzer sonuçlar, Tekel işçilerinin eylemini farklı ideolojileri temsil eden iki farklı gazetede haberler üzerinden inceleyen bir çalışmada da elde edilmiştir. Bu çalışmaya göre, egemen ideolojiyi temsil eden gazetede Tekel işçileri “solcu militan”, “hükümete komplo kuran”, “Ankara’da kurdukları çadırlarla esnafı mağdur eden”, “çalışmadan ücret isteyen kişiler” biçiminde nitelendirilirken; merkez sol ideolojiyi temsil eden gazetenin eyleme daha çok yer verdiği ve Tekel işçilerinin bakış açısına uygun haberler yaparak işçi sınıfının mücadelesine destek verdiği ortaya konulmuştur (Kaner Koç, 2012, s. 213).

İşçi sınıfı eksenli klasik toplumsal hareket örneği olarak 1991 yılında gerçekleştirilen “Büyük Zonguldak-Ankara Madenci Yürüyüşü”nün yazılı basındaki sunumunu konu edinen bir çalışmada (Özer, 2016), maden işçilerinin yürüyüşüne ilişkin Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gazetelerinde yer alan haberler incelenmiştir. Çalışmada, gazetelerin temsil ettikleri ideoloji çerçevesinde işçi sınıfını destekleyen ve

işçi sınıfına karşıt olan söylemler ürettikleri sonucuna ulaşılmıştır. İşçi sınıfının basındaki temsiline ilişkin başka bir çalışmada ise 2014 yılı Mayıs ayında Soma’da bir maden işletmesinde meydana gelen yangın faciasının basında nasıl haberleştirildiği sorunsallaştırılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuca göre basın, “madencilerin ve yakınlarının acılarını merkeze alarak konuyu dramatikleştirilmiş ve facianın sorumluluğunu yapısal ilişkiler yerine kişilere yüklemiştir. Böylelikle basın ‘facia’yı yapısal bir yanlılıkla ve sınıf körlüğü içerisinde ele almıştır” (Çoban Keneş ve Özdemir Taştan, 2016, s. 125).

Bu noktada, Türkiye’de işçi sınıfı ve mücadelelerinin medyada sunumunu konu edinen çalışmaların daha çok yazılı basın ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Kapitalizmin bir tehdit olarak gördüğü işçi sınıfı kimliğinin ve mücadelelerinin yazılı basın metinlerinde de benzer bakış açısı çerçevesinde anlamlandırıldığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada, sınıf temelli toplumsal hareket örneği olarak THY grevi ve yeni toplumsal hareket örneği olarak Cerattepe direnişinin geleneksel ve yeni medyadaki sunumu karşılaştırmalı olarak çözümlenmiştir. Böylece, geleneksel medyanın işçi sınıfı hareketlerine yönelik tutumunu yeni toplumsal hareketler söz konusu olduğunda sürdürüp sürdürmediği; bunun yanı sıra, işçi sınıfı hareketlerinin medyadaki temsili genellikle geleneksel medya ile özdeşleştirildiği için yeni medyadaki temsiline ilişkin belli bir farklılık olup olmadığı sorgulanmıştır. Öte yandan, bu çalışmanın hareket noktası, yeni toplumsal hareket kuramcılarının ve post-modern yaklaşımların işçi sınıfının sonunu ilan eden görüşlerine karşılık işçi sınıfının anaakım medyada kendisine yer bulamadığı ya da yanlış temsil edildiği iddiasıdır. Bununla birlikte, çalışmada, işçi sınıfının tarihsel süreç içerisinde değişen yapısı göz ardı edilmemiş; ancak, söz konusu değişimin işçi sınıfının inkârını gerektirmediği de ortaya konulmuştur.

Kapitalizmin yarattığı siyasal ve toplumsal sorunlar karşısında “işçi hareketinin cenaze marşı”nı (Touraine, 1984’ten aktaran Erdi Lelandais, 2009, s. 65) ilan eden yeni toplumsal hareketler paradigması, kapitalizmin geldiği aşama itibariyle emek-sermaye çelişkisi ve emek sömürüsü gibi ekonomik sistemi temel alan sorunların ve iktidar odaklı mücadelelerin toplumsal formasyonda karşılığının bulunmadığını; buna karşılık genel olarak kimlik politikaları eksenindeki sorunların öncelikli hale geldiğini ileri sürmektedir. Batı’lı ülkelerde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sınıf mücadelelerinin sonunu ilan eden burjuva sosyal bilimlerinin iddiasına göre, dünyayı artık, sınıf mücadeleleri değil; kimlik hareketleri (milliyetçi, dinsel, mezhepsel vb. hareketler) yönetmektedir. Dolayısıyla,

sınıfın yerini birey, mücadelenin yerini ise uzlaşma almıştır ve işçi sınıfı mücadelesi süresini doldurmuş bir kavram haline gelmiştir (Savran, 2011, s. 23). İşçi sınıfının ve mücadelelerinin sonunu ilan eden görüşler, 21. yüzyılda yaşanan eşitsizliklerin ve taleplerin ekonomik olgularla açıklanamayacağını; 19. yüzyılın sınıf temelli toplumsal hareketlerinin bir karşılığının olmadığını ve toplumsal mücadele alanının kültürel alanlara kaydığını savunmaktadır.

Toplumsal hareketleri “sınıf temelli/geleneksel/eski” ve “yeni” biçiminde ayıran bu görüşler, işçi hareketlerini zengin içeriğe sahip olmayan, kendi iktisadi çıkarlarından başka bir şey gündeme getirmemiş ve hatta diğer toplumsal kesimleri dışlamış hareketler olarak tanımlamaktadır. Yeni toplumsal hareketler ise daha zengin içerik ve taleplere sahip, dar iktisadi çıkarlardan bağımsızlaşmış, daha demokratik ve katılıma açık hareketlerdir (Çetinkaya, 2015, s. 44-45). Bu bağlamda, 19. yüzyılın toplumsal hareketleri Marksizmin rehberliğinde emek-sermaye çelişkisinden hareket etmiş; yeni toplumsal hareketler ise doğrudan doğruya emek-sermaye çelişkisinden kaynaklanmayan toplumsal cinsiyet, etnik kimlik, ırk, heteroseksist olmayan cinsel kimlik taleplerinin şekillendirdiği özgül kimlikleri öne çıkarmıştır (Çoban, 2009, s. 175-176). İşçi sınıfı hareketlerinin geleneksel materyalist vurgularının aksine, yeni toplumsal hareketler “değer temelli post-materyalist” konuları (çevrecilik, kadın hareketi, nükleer silah karşıtlığı vb.) sorunsallaştırmaktadır (Inglehart ve Flanagan, 1987, s. 1297).

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gelişen yeniden örgütlenme çerçevesinde toplumsal ilişkilerdeki birtakım değişikliklerin yaşanması ve yeni bir hegemonik formasyonun oluşturulmasıyla açıklanmaktadır. Bu yeni hegemonik formasyon emek süreçleri, devlet biçimi ve egemen kültürel dağıtım düzeyindeki var olan toplumsal ilişkilerde derin bir dönüşüme neden olacak değişikliklere dayanmaktadır. Emek süreci düzeyinde belirleyici değişim, yaygın birikim rejiminden yoğun birikim rejimine geçişi ifade ederken; devlet biçimi düzeyindeki değişiklikler ise refah devletinin daha geniş toplumsal yeniden üretim düzeylerinde artan müdahalelerine, bununla birlikte, devlet pratiklerinin bürokratikleşmesine ve toplumsal çatışmalar alanının genişlemesine işaret etmektedir. Toplumsal ilişkilerdeki değişimin üçüncü önemli yanı da kitle iletişim araçlarının genişlemesine bağlı olarak yeni kültürel biçimlerin ortaya çıkmasıdır. Medyaya dayanan bu kitle kültürü, yığınlaştırma ve tektipleştirme etkilerinin yanı sıra, eşitsizliklerin bozulması için güçlü öğeler de içermektedir. Bir başka deyişle, tüketim toplumunda, toplumsal gelişme ve demokrasinin

ilerlemesi tüketim temelinde sunulmaktadır. Sözü edilen toplumsal ilişkilerdeki değişim yeni çatışmaları ortaya çıkarmakla birlikte, işçi sınıfının parçalanması sorununu gündeme getirmiştir. İşçi sınıfı birliğinin yeniden düzenlenmesi için önerilen stratejiler ise toplumsalın çoğulluğunun ve bütün politik kimliklerin özgün karakterinin kabul edilmesidir (Laclau ve Mouffe, 2015, s. 247-252).

Bununla birlikte, 21. yüzyılda ulus, ulus devlet, emperyalizm, enternasyonalizm, küreselleşme çerçevesinde yapılan tartışmalarda da işçi sınıfı ve sorunlarının çözümü için ulus devlet düzeyinde hiçbir şeyin yapılamayacağı yönünde bir yaklaşıma vurgu yapılmaktadır (Savran, 2002, s. 226). Bu doğrultuda, Michael Hardt ve Antonio Negri'ye göre, küresel piyasa ve üretim ilişkileriyle birlikte “yeni bir egemenlik” biçimi ortaya çıkmıştır. Bu küresel mübadeleyi etkin bir şekilde düzenleyen politik özne ve dünyayı yöneten egemen güç olan *İmparatorluk*, ulus devlet egemenliğine dayalı olmayan, belirli bir toprak parçasıyla sınırlanamayan merkezsiz, yersiz yurtsuzlaşmış bir yönetim aygıtını (2015, s. 15-16) ifade etmektedir. İmparatorluk'ta yeni iktidar biçimi *biyoiktidar*; yeni üretim biçimi ise sadece maddi malların üretimini içermeyen aynı zamanda toplumsal yaşamın her yönünü (ekonomik, kültürel, siyasal, duygulanımsal) etkileyen ve üreten *biyopolitik* üretimdir (Hardt ve Negri, 2011, s. 13). İmparatorluğun yeni öznesi *Çokluk*, “yeni proletarya” olarak biyoiktidarın karşısında toplumu otonom olarak biçimlendirme ve içinde barındırdığı demokratik olanaklarla alternatif bir küresel toplum yaratma gücüne sahiptir. *Çokluk*, endüstriyel işçi sınıfının ayrıcalıklı konumu karşısında diğer toplumsal farklılık ve hiyerarşi biçimlerinin dışlanması telafisi olarak tasarlanmıştır. Bu istemle *Çokluk*, farklılıkların özgürce ifade edildiği bir demokrasi projesi olma iddiası taşımaktadır (Hardt ve Negri, 2011, s. 115).

Öte yandan, sınıf temelli toplumsal hareketlerin geçerliğini sorgulayan görüşler, demokratik bir medya yapılanması sorununun ve medyanın bir temsil aktörü olarak hareket edip etmediğinin de tartışılmasını gündeme getirmektedir. İşçi sınıfı hareketlerinin anaakım medyadaki temsiline bakıldığında, sistem karşıtı gösteri ve eylemlerin genellikle sansasyonel bir şekilde ahlaki panik havası içinde yansıtıldığı; sözü edilen hareketler eğer şiddet içeriyorsa kamu güvenliği anlayışının ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Yaylagül, 2016, s. 144). Gösteri, şiddet ve gözaltı durumlarında medyada yer bulan eylem ve hak arayışı türündeki toplumsal hareketler ya bağlamlarından kopuk ve arka plansız ya da çarpıtılarak sunulmaktadır (Dağtaş, 2008, s. 67). Dolayısıyla, hâkim iktidar ilişkilerini meşrulaştıran egemen medya sisteminde, toplumda azınlıkta kalan

seslerin ve fikirlerin duyurulması güçleşmekte ve bu kesimler genellikle haberin öznesi değil nesnesi olarak yansıtılmaktadır (Taylan, 2012, s. 1).

Kaldı ki, işçi sınıfı hareketlerinin geleneksel anaakım medyada kendine fazla yer bulamaması işçi sınıfı gerçeğinin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Tam tersine işçi sınıfı, 1970'lerden günümüze uzanan süreç içerisinde örgütlenme pratikleri açısından değişim geçirmiş ve anaakım medyada yeterince temsil edilememiş olsa da hâlâ işverenlere karşı hatta yeri geldiğinde üyesi oldukları sendikalara karşı hak arayışı mücadelesini sürdürmektedir. Yeni toplumsal hareketler örneği olan çevre hareketleri de kapitalizmin yol açtığı doğa ve sosyal yaşam alanlarının tahribatına karşı ulusal ve uluslararası düzeyde birçok protesto eylemi gerçekleştirerek medya aracılığıyla farkındalık oluşturmaya ve seslerini duyurmaya çalışmaktadır.

Ancak, günümüzde gerek kamu hizmeti yayıncılığı gerekse ticari medya kuruluşları ulusal ya da uluslararası düzeyde yeni yurttaşlık ve kültür oluşumlarının meydana okumasını karşılayabilecek durumda değildir. Bu nedenle farklılığı tanıyan yeni bir kamusal iletişim ortamının geliştirilmesi gerekmektedir (Murdock, 1992'den aktaran Kejanlıoğlu, 2004, s. 698). Egemen medyanın ilke olarak radikal ve muhalif düşünceleri dışladığı; bunları gündeme getirdiğinde ise sözü edilen düşünceleri olumsuz ya da içeriği sınırlı bir çerçevede içine yerleştirerek sunduğu bir ortamda muhalif grupların kendi medya ve iletişim biçimlerini oluşturmaları gerekli hale gelmektedir. Nitekim, bu stratejinin odak noktasında verili kurumların dışında işleyen alternatif görsel-işitsel ve basılı medya kurumları (Kellner, 2004, s. 719) ile internet yer almaktadır.

Yeni kamusal iletişim alanı olarak internet, geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerin kendilerini görünür kılma çerçevesinde önemli bir stratejik araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, toplumsal hareketlerin mevcut sistemi dönüştürmeye yönelik sonul hedefine ulaşması noktasında internetin kullanımına ilişkin amaç-araç ayırımının yapılması önem taşımaktadır. Toplumsal hareketler için interneti "amaç" olarak gören bakış açısı, gerçeklerin üzerini örten ve toplumsal hareketlerin içeriğini boşaltan bir niteliğe sahiptir. Bu çalışmada, toplumsal hareketlerin iktidara direnme, karşı hegemonya oluşturma, sorunlarını ve taleplerini dile getirme noktasında internetin etkin bir "araç" olduğu gerçeği kabul edilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu gerçeğin sorgulanmasının da bir o kadar önemli olduğu savunulmaktadır. Dolayısıyla, geleneksel ve yeni medya bağlamında basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinin işçi sınıfı

hareketlerine ve çevre hareketlerine yönelik tutumunun irdelenmesi çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, sınıf temelli toplumsal hareket örneği olan THY grevi ile bir çevre hareketi olarak yeni toplumsal hareketler örneği olan Cerattepe direnişine ilişkin basılı gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde yer alan metinlerin (haber, fotoğraf, köşe yazısı ve söyleşi) karşılaştırmalı çözümlenmesi ve sözü edilen medya ortamlarındaki sunumunun yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerle tartışılması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç çerçevesinde şu sorulara yanıtlar aranmıştır:

- (1) Basılı gazetelerin üretim dinamikleri nelerdir? Haber içeriklerinin üretiminde editöryal süreç nasıl yürütülmektedir?
- (2) Alternatif haber sitelerinin sahiplik yapısı, üretim dinamikleri ve iş pratikleri nasıl işlemektedir?
- (3) Basılı gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde THY grevine ve Cerattepe direnişine ne oranda yer verilmiştir?
- (4) Basılı gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde THY grevine ve Cerattepe direnişi ile ilgili metinlerde nasıl bir tutum sergilenmiştir?
- (5) THY grevi ve Cerattepe direnişi özelinde, grev ve çevre hareketlerinin temsili bakımından basılı gazeteler ve alternatif haber siteleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

İşçi sınıfı hareketlerine ilişkin Türkiye’de yapılmış olan tez çalışmaları, çoğunlukla işçi sınıfı hareketlerinin tarihsel gelişimini ya da belli tarihsel dönemlerdeki işçi hareketlerini incelemeye odaklanmıştır. İşçi sınıfı hareketleri ve medya konusunu ele alan çalışmalarda ise sınıf hareketlerinin yazılı basındaki sunumu irdelenmiştir.² Öte yandan, Türkiye’de çevre hareketlerini konu alan birçok çalışma mevcuttur. Tez çalışmalarında, genellikle çevre hareketlerinin ve sivil toplum örgütlerinin kurumsal yapıları, eylem biçimleri, iletişim stratejileri ve yeni medyayı kullanım pratiklerinin yanı sıra, çevre hareketlerine katılan bireylerin deneyimleri ve görüşleri merkeze çekilmiştir. Yapılan tarama sonucunda, çevre hareketlerinin medyadaki sunumunu ya da temsilini konu edinen tez çalışmasına rastlanılmazken; çevre hareketleri konusunda medyanın tutumunu

²Bu çalışmalara tezin dördüncü bölümünün “Alanyazındaki İlgili Çalışmaların Değerlendirilmesi” alt başlığında yer verilmiştir.

ve alternatif medyanın kullanımını ele alan bir makale çalışmasıyla (Yılmaz Sert, 2012) karşılaşılmıştır.

Bu çalışmada, THY işçilerinin grevi ve Cerattepe direnişi özelinde, işçi sınıfı ve çevre hareketlerinin basılı gazetelerdeki ve alternatif haber sitelerindeki yansımalarının karşılaştırmalı olarak irdelenmesinin “toplumsal hareketler ve medya” çalışmaları alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, basılı gazeteler ile alternatif haber sitelerinin ekonomi politik arka planının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi ve bu bağlamda, irdelenen konular çerçevesinde internet haber medyasının demokratik bir kamusal iletişim alanı olup olmadığının tartışılması da çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “geleneksel”den “yeni”ye toplumsal hareketlerin dönüşümünün tarihsel gelişim süreci; klasik sınıf kuramlarından başlatılarak, kapitalist üretim sürecindeki yeniden yapılanmanın şekillendirdiği emek-sermaye ilişkileri ile modernden post-moderne geçişte sınıf ve kimlik politikaları üzerine yapılan tartışmalar çerçevesinde irdelenmiştir. İkinci bölümde, sözü edilen tartışmaların Türkiye’deki yansımaları ışığında işçi sınıfı mücadelesinin ve yeni toplumsal hareketlerin gelişimi, iktisadi ve siyasi dönüşüm uğraklarındaki politikalar temelinde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise medyanın ekonomi politik dönüşümü ve internetin alternatif kamusal alan olma potansiyeli ekseninde toplumsal hareketler ve medya ilişkisi değerlendirilerek; dünyada ve Türkiye’de toplumsal hareketlerin kendilerini ifade edebilmeleri açısından geleneksel ve alternatif medyanın olanakları ve sınırlıkları ile Türkiye’de işçi sınıfı ve çevre hareketlerinin yeni medyayı kullanım pratikleri incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise üretim ve metin düzeyinde yapılan çözümlenmelerden elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Çözümlemeye geçmeden önce ilk olarak işçi sınıfı ve çevre hareketlerinin medyadaki sunumuna ilişkin alanyazındaki çalışmalar irdelenmiştir. Ardından, çalışmanın örnek olaylarını oluşturan THY grevi ve Cerattepe direnişinin nedenlerini ve gelişimini ortaya koyan tarihsel arka plan bilgilerine yer verilmiştir.

Çalışmada nitel çözümleme yöntemi benimsenmiştir.³ Çalışmanın amacı ve araştırma soruları doğrultusunda, basılı gazetelerdeki ve alternatif haber sitelerindeki THY grevine ve Cerattepe direnişine ilişkin içerikler *metin çözümlemesi* tekniğinden

³Çalışmanın yöntem ve sınırlıklarına tezin dördüncü bölümünde daha ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

yararlanılarak incelenmiştir. THY grevine ilişkin 15 Mayıs-21 Aralık 2013 tarihleri ve Cerattepe direnişi ile ilgili olarak da 21 Haziran 2015-29 Şubat 2016 tarihleri arasındaki haber, fotoğraf, köşe yazısı ve söyleşi türündeki içerikler çözümlenmiştir. Sözü edilen zaman aralıklarından ilki, THY’de çalışan işçilerin hak mücadelesinin başlangıcını ve sonunu; ikincisi ise Artvin halkının Cerattepe’deki nöbetli eyleminin başlangıcını ve devam eden süreç içerisinde güvenlik güçlerinin yoğun müdahalesinin yaşandığı dönemi ifade etmektedir. Bu zaman aralıkları kapsamında, çalışmanın çözümleme nesnesi olan basılı gazetelerdeki ve alternatif haber sitelerindeki THY grevi ve Cerattepe direnişi ile ilgili haber, fotoğraf, köşe yazısı ve söyleşilerin sayısal dağılımına da yer verilmiştir.

Çalışmada, Türkiye yazılı basınına temsilen *Evrensel*, *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazeteleri; internet üzerinden yayın yapan alternatif haber sitelerini temsilen de *Bianet*, *Sendika.org* ve *T24* isimli haber siteleri seçilmiştir. Basılı gazetelerin seçiminde, siyasal ve ideolojik temsil özelliği temel alınmıştır. Buna göre, sosyalist sol basını temsilen *Evrensel*, merkez/liberal basını temsilen *Hürriyet*, İslamcı muhafazakâr basını temsilen de *Yeni Şafak* gazeteleri araştırmaya dahil edilmiştir. Alternatif haber siteleri ise sadece internet üzerinden yayıncılık faaliyetini yürütüyor olmaları hem de toplumda azınlıkta kalan ve yaygın medyanın gündeminde yer bulamayan kesimlere ilişkin haberlere yer vermeleri nedeniyle araştırmaya dahil edilmiştir. Bununla birlikte, alternatif haber sitelerinin tek bir ideolojik çizgide olmadığını söylemek mümkündür. Bu siteler yayın politikaları doğrultusunda, kendi içerisinde ideolojik farklılıklarına göre sınıflandırıldığında *Bianet* ve *T24* liberal sol, *Sendika.org* ise sosyalist sol çizgide yer almaktadır.

Ayrıca, bu çalışma, çözümleme nesnesi olarak seçilen basılı gazeteler ile alternatif haber sitelerinin işçi sınıfı ve çevre hareketlerine ilişkin tutumlarının arka planındaki ekonomi politik dinamikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, basılı gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin editöryal kadrosuyla (genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürleri, editörler ve muhabirler) *yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler* gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde, sözü edilen medya kuruluşlarının editöryal kadrosuna haber üretim sürecine ve profesyonel iş pratiklerine ilişkin bilgilerin yanı sıra, THY grevi ve Cerattepe direnişi ile ilgili ürettikleri içerikler hakkında sorular yöneltilmiştir.

Çalışma, belirlenen basılı gazeteler ile alternatif haber sitelerinde THY grevi ve Cerattepe direnişini konu alan haberlerin, fotoğrafların, köşe yazılarının ve söyleşilerin

incelenmesiyle sınırlıdır. Basılı gazeteler ile alternatif haber sitelerinin sosyal medya hesaplarında ve basılı gazetelerin internet sayfalarında söz konusu grev ve direniş eylemine ilişkin içerikler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SINIF VE KİMLİK EKSENLİ TOPLUMSAL HAREKET KURAMLARI

Çalışmanın bu bölümünde, “geleneksel”den “yeni”ye toplumsal hareketlerin dönüşümü tarihsel açıdan irdelenmiştir. Sınıf kavramı üzerine yapılan kuramsal tartışmalar, kapitalist üretim sürecindeki dönüşüm çerçevesinde şekillenen emek-sermaye ilişkileri ile modernden post-moderne geçişte sınıf ve kimlik politikalarının analizi bu bölümü destekleyen diğer konu başlıklarını oluşturmuştur.

Kapitalizmin 20. yüzyıldan başlayarak geçirdiği dönüşümle birlikte, bir yandan endüstriyel ilişkiler alanında sermayenin emek üzerindeki egemenliği daha güçlü hale gelirken, diğer yandan toplumsal sınıfların yeniden tanımlanması tartışmaları kapsamında işçi sınıfının sınıfsal konumu sorgulanmaya başlanmıştır. Yüzyılın sonlarında reel sosyalizmin çözülmesi ve küreselleşme adı altında yeni emperyalizmin tüm dünyada egemen güç haline gelmesi, sol muhalefetin kriziyle birlikte tarihin ve ideolojilerin sonunun ilan edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, 19. yüzyılın temel toplumsal aktörü olarak işçi sınıfı ve onun doğrudan emek-sermaye çelişkisinden kaynaklanan mücadelelerinin gelişmiş kapitalist toplumlarda karşılığının bulunmadığı savunulmaktadır. Post-endüstriyel toplumların temel sorunlarının ve muhalefet biçimlerinin değiştiği ileri sürülmektedir. Artık, öznelerin tek bir sınıf altında tanımlanmadığı ve toplumsal hareketlerin farklılıkların öne çıkartıldığı kimlik temelli sorunlardan kaynaklandığı yönündeki görüşler yaygınlık kazanmaktadır.

1.1. Klasik Sınıf Kuramları ve Sınıfın Tanımlanması

Toplumsal sınıflar, klasik ve çağdaş sosyal teorinin en tartışmalı kategorilerinden birisidir. Sınıf kavramının tartışmalı yönü, Philippe Beneton’un ifade ettiği gibi farklı toplumbilim alanlarına ait bir kavram olarak anlamının ikircil ve değişken olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyoloji ve siyaset alanının içerisinde yer alan sınıf, bu bağlamda kullanılan terminolojiye göre farklı biçimlerde tanımlanmaktadır⁴ (Beneton, 1991, s. 1). Sınıf sorunsalının açıklanmasında benimsenen teorik ve metodolojik ilkelerin farklılığı sınıf kavramını tartışmalı hale getirmektedir. Toplumsal sınıfları farklı bakış açılarıyla

⁴Sınıf sözcüğünün etimolojisi 14. yüzyıla dayanmaktadır. Modern sınıf kavramının tarihi ise 18. yüzyılda İngiltere’de başlamıştır. Modern sınıf kavramının doğuşu ve gelişimi içerisindeki farklı kullanım biçimlerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. P. Beneton (1991). *Toplumsal sınıflar*. Çev. H. Dilli, İstanbul: İletişim Yayınları.

tanımlayan kuramsal yaklaşımlar, kullandıkları ölçütlere ve kullanım amaçlarına göre farklılık göstermektedir.

Bu bağlamda, genel olarak Amerikan toplumbilim geleneğini izleyen ve sınıfları farklılaşma temelinde tanımlayan yaklaşımlar, sınıf veya tabakaları gelir veya servet düzeyi, statü farklılıkları, siyasi tercihler gibi unsurlara göre belirlemektedir. Bu çerçeveden sınıf farklılıkları bir *eşitsizlik* sorunu olarak ifade edilmektedir. Tarihsel materyalizm görüşü temelinde sınıf yapısının *üretim ilişkilerinden* ortaya çıktığı önermesine dayanan Marksist yaklaşıma göre ise doğrudan üreticiler tarafından yaratılan artı ürüne el koymanın her biçimi belirli bir sınıf ikiliği yaratmaktadır. Her sınıf kendi diyalektik karşıtına bağlı olarak tanımlanmaktadır. Daha somut bir biçimde ifade etmek gerekirse köleci, feodal ve kapitalist üretim biçimlerinin kendine özgü artığa el koyma biçimleri sırasıyla köle-efendi, serf-lord, proleter-burjuva şeklindeki sınıf ikiliklerini oluşturmaktadır (Boratav, 2016, s. 16-17). Tarihsel ve toplumsal gelişim süreçlerinin her bir aşamasında ortaya çıkan çelişkiler, sınıfsal oluşumun koşullarını yaratmaktadır.

Kapitalizmde sınıf, sisteme içkindir ve temelinde sermaye ve ücretli emeğin birbiriyle ilişkili fonksiyonlarının yer aldığı bütünü bir niteliğini taşımaktadır. Bu fonksiyonları gerçekleştirenler, sermaye ve ücretli emeğin somutlaştığı kapitalistler ve işçilerdir. Marx'ın ifadesiyle kapitalistler ve işçiler, sermayenin ve emeğin “vücuda gelmiş” ya da “kişileşmiş” halleridir. Kapitalistler, ücretli emeğin sömürsü yoluyla sermayenin genişleme fonksiyonuna; işçiler ise emeğin değer üretme fonksiyonuna işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bireylerin kadın-erkek, siyah-beyaz, vasıflı-vasıfsız vb. niteliklere sahip olması insanları sınıf haline getirmez (Ollman, 2018, s. 223-224). Kapitalist üretim mantığının yansımaları olarak ortaya çıkan sınıf, insanların toplumsal üretim ilişkilerindeki yerlerine göre belirlenmektedir.

Özünde bir ilişki ve sömürünün toplumsal yapıdaki cisimleşmiş hali olan sınıf kavramı, “Marx'ın temel kavramı olan ‘üretim ilişkileri’yle, yani üretim sürecinde insanın içine girdiği ve yasal ifadesini büyük oranda ya mülkiyet ya da emek ilişkilerinde bulan toplumsal ilişkilerle yakından bağlantılı bir şekilde anlaşılmalıdır” (Ste. Croix, 2014, s. 49). Bu şekilde, sınıflar bireylerin yaptıkları işle ya da hangi mesleğe üye olduklarıyla değil, üretim süreci içerisinde sömürü ilişkisinin neresinde yer aldıklarına göre konumlanırlar (Callinicos, 1994b, s. 22; Öngen, 2006, s. 26). Marksist kuramın sınıf konumlarını üretim ilişkileriyle açıklaması, ekonomik indirgemecilik ya da özcülük

olarak nitelendirilmemelidir. Çünkü, Marx'ın sınıf anlayışı, yalnızca ekonomik bir kategori değil, toplumsal ve siyasal birtakım dinamikleri de içerisinde barındırmaktadır:

Marksist kuramda sınıf, çok yönlü, çok boyutlu, pek çok formu olan, pek çok alanda temsil edilen son derece karmaşık bir sosyal ilişki olarak değerlendirilir. Nitekim Marx da sınıfı, (a) üretim tarzı içindeki özgül pozisyonları (b) bu pozisyonlarda yer alan ve birbirine benzer özellikler taşıyan insan grupları ile bunlar arasındaki karşıtlığı (c) bu grupların kültürel yapılarını, zihinsel özelliklerini (ideoloji ve bilinç biçimlerini) (d) gerek bu gruplar arasındaki gerekse aynı grup içindeki ilişki türleri ve biçimleri ile mücadele biçimlerini niteleyen/gösteren bir olgu olarak tanımlar (Öngen, 2006, s. 25).

Bireylerin üretim sürecindeki nesnel konumları ile bu konumlarına uygun toplumsal ve siyasal mücadelelerine yönelik oluşturdukları bilinçleri arasındaki etkileşimi (Bottomore, 2018, s. 20), Marx'ın “kendinde sınıf” ve “kendi için sınıf” ayrımında bulmak mümkündür. Kapitalist üretim ilişkilerinin insanları aynı mülkiyet ilişkileri içerisinde ortak çıkarlar etrafında sermayeye karşı bir sınıf haline getirmesi, sınıf oluşumunun nesnel koşullarını bir başka deyişle, “kendinde sınıfı” yaratırken; işçi sınıfının toplumsal formasyonda ortak çıkarları için örgütlü bir biçimde mücadele içerisinde birleşmesi ise kendisini “kendi için sınıf” konumuna taşımaktadır (Marx, 1966, s. 193). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* isimli eserinde Marx'ın, Bonaparte'ın hükümet darbesi karşısında küçük mülk sahibi köylülerin durumundan söz ederken ifade ettiği şu sözleri “kendi için sınıf”ın oluşumunu ortaya koymaktadır:

Milyonlarca ailenin, onları yaşam biçimleri, çıkarları ve eğitimleri açısından diğer sınıflardan ayıran ve bu sınıflarla düşmanca karşı karşıya gelmelerine yol açan iktisadi varlık koşulları altında yaşaması ölçüsünde, bir sınıf oluştururlar. Küçük çiftçiler arasında yalnızca yerel bağlantıların bulunması, çıkarlarının aynılığının aralarında hiçbir birliktelik, hiçbir ulusal bağ, hiçbir siyasal örgütlenme yaratmaması ölçüsünde, bir sınıf oluşturamazlar (Marx, 2016, s. 237).

Bu noktada, “kendi için sınıf” oluşumunda sınıf ideolojisi ve kültüründen siyasete kadar birçok şey söz konusu olmaktadır. Bunların olmaması nesnel sınıf konumlarını değiştirmez. Somut bir biçimde ifade edildiğinde, bir işyerinde çalışan işçilerin örgütlü olmaması, diğer işçilerle kültürel ve siyasal düzeyde hiçbir ortaklığa sahip olmamaları onların proleter olmadıkları anlamına gelmez (Savran, 2015a, s. 27). Diğerleriyle ortak konum ve çıkarlara sahip olduklarını ancak sınıf çelişkisinin bilincinde olmayan ve sınıfsal eylem adına ortak bir mücadele yürütmeyenlerin “kendinde sınıf” olduklarını gösterir. Bu durum, sınıf içerisinde bölünmeler ve çelişkiler yaratarak “işçi aristokrasisi”

olarak tanımlanan ve işçi sınıfı içerisinde ayrıcalıklı konumlarda çalışanların yanı sıra yaş, cinsiyet, coğrafi faktörlerden kaynaklanan bölünmeler ile bundan türeyen çelişkiler sınıf bilincinin, sınıfsal bütünleşmenin, dayanışmanın ve siyasal mücadelenin önündeki engellerden birini oluşturmaktadır (Öngen, 2002, s. 25). Dolayısıyla, işçi sınıfı mevcut sistemin çelişkilerinin ve sınıfsal çıkarlarının bilinciyle kolektif bir biçimde siyasal mücadele içerisine girilebildiği ölçüde kapitalist toplumun devrimci dönüşümünü sağlayacaktır.

Marx'a göre, "burjuvaziye karşı gelen tüm sınıflar arasında gerçekten devrimci olan biricik sınıf proletaryadır. Öteki sınıflar modern sanayi karşısında yok olup gider; proletarya ise modern sanayinin özel ve özsel ürünüdür" (Marx, 2013, s. 61). Proleterya, kapitalist üretimin gelişim süreci içerisinde her geçen gün daha da genişlemektedir. Küçük sermayenin modern sanayinin gelişimi karşısında yetersiz kalarak büyük kapitalistlerle rekabet edememesi, sahip oldukları becerilerinin yeni üretim yöntemleri karşısında değerini yitirmesi gibi nedenlerle her sınıftan insan yavaş yavaş proletaryanın saflarına katılmaktadır (Marx, 2013, s. 61). Bu anlamda, kapitalist toplumda sınıfların durağan, değişmez ve homojen yapılar olduğunu söylemek mümkün değildir.

Ne var ki, kapitalist toplum yalnızca proleter ve kapitalist sınıflardan oluşmamaktadır. Üretim ilişkileri içerisinde iki temel sınıftan hiçbirine ait olmayan orta sınıflar da bulunmaktadır. Orta sınıflar gerek üretim ilişkilerindeki gerekse toplumdaki rollerine göre tanımlanan çeşitli çalışanları kapsamaktadır. Bunlar, kültürel ve siyasal alandaki entelektüel kesimler ile ülke yönetiminde yer alan yönetici sınıflardır. Üretim ilişkileri içerisinde yer alan ve kendi üretim araçlarına sahip olan küçük burjuvazi kendi emeğini kullanan ya da birkaç işçi çalıştıran küçük tüccarlardır. Bir diğer grup olan köylüler ise kendi ekip biçtiği toprağın küçük bir bölümüne sahip olanlardır. Marx, bir toprak parçasına sahip olmadığı ve başka birisi için çalıştığı için köylüleri ve çiftlik işçilerini bazen proleter sınıfına dahil etse de proletaryayı çoğunlukla sanayideki işçiler olarak ele almaktadır (Ollman, 2018, s. 198-201).

Üretim ilişkilerinin dışında toplumdaki rolleri ile diğer sınıflardan ayrılan doktorlar, avukatlar, gazeteciler, profesörler, yazarlar, devlet memurları, din adamları, askerler vb. toplumsal gruplar burjuvazinin "ideolojik temsilcileri ve sözcüleri" ya da "ideolojik katmanlar" olarak sınıflandırılmaktadır (Marx, 2011, s. 426; 2016, s. 42). Marx'ın yönetici sınıflar ve ideolojik sınıflar diye tanımladığı toplumsal kesimleri orta sınıfın fraksiyonları olarak konumlandırmak mümkündür.

Benzer şekilde, proletarya içerisinde de toplumsal işbölümündeki yerlerine göre sınıf içi farklılaşmalar bulunmaktadır. Marx, üretken olan ve üretken olmayan emek ayrımını yapar. Buna göre, doğrudan artı değer üreten ya da sermayeye artı değer üretimi için hizmet eden ve böylece kendini sermaye olarak genişleten emek üretken emektir (Marx, 1998, s. 346). Emeğin ve ürününün maddi özellikleri, üretken emek ve üretken olmayan emek ayrımı bakımından bir anlam taşımamaktadır. Örneğin, bir aşçıyla bir garsonun emeği, otel sahibi için sermayeye dönüştürüldüğü ölçüde her ikisi de üretken emektir (Marx, 1998, s. 148). Marx'ın üretken emek tanımlaması bağlamında, hizmet sektöründe çalışan ücretliler de sermayenin yeniden üretimini sağladığı ölçüde proletarya içerisinde yer almaktadır. Bir başka deyişle, Marksist sınıf kuramına göre sınıf içi farklılaşmalar, Weberci sınıf kuramlarında olduğu gibi ayrı sınıf konumları olarak değerlendirilmemektedir (Öngen, 2002, s. 21-22).

Bireylerin sınıfsal konumlarını toplumsal üretim ilişkileri içerisindeki yerlerine ve rollerine göre tanımlayan Marksist sınıf kuramının aksine, Max Weber'in tabakalaşma modeline göre sınıfsal konumlar, yaşam fırsatlarının temel belirleyicisi olan piyasa ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Bir başka deyişle, sınıfsal konumlar, bireyin toplumsal olarak yaratılmış “ekonomik ve kültürel malların bölüşüm sürecine katılım şansı”na (Giddens, 1999, s. 166) ya da “malların tedarik edilmesi, yaşamda bir konum elde etme ve içsel tatmini bulma” (Weber, 2012, s. 423) ile ilgili fırsatlara sahip olmasına göre farklılık göstermektedir. Bu anlamda, insanların sınıfsal konumları piyasa ilişkileri içerisinde sahip oldukları mülkiyet, yaşam koşulları ve fırsatlar temelinde belirlenmektedir. Bütün sınıf konumlarının temel kategorileri “mülkiyet” ve “mülksüzlük”tür. Mülkiyet sahibi sınıflar gelir getiren mülklerinin türüne, mülkü olmayan ve piyasaya hizmet sunan sınıflar ise hem sundukları hizmetin türüne hem de bu hizmetlerden elde ettikleri kazancın kullanım biçimine göre farklı sınıf konumları içerisinde yer almaktadır (Weber, 1996, s. 271).

Sınıf sorununu piyasa ilişkileri, gelir ve mülkiyet temelinde inceleyen Weber'e göre bir toplumsal sınıf, mülk farklılıkları ile malların ve hizmetlerin pazarlanabilirliği tarafından belirlenen farklı sınıfsal konumların bütünüdür. Buna göre Weber, kapitalist toplumda başlıca dört toplumsal sınıfı ayırt etmektedir: (1) Girişimci ve varlıklı gruplar (mülk ve eğitim aracılığıyla imtiyazlı sınıflar) (2) Küçük burjuvazi, (3) Mülkiyet sahibi olmayan uzman ve aydınlar (teknisyenler, çeşitli türden beyaz yakalı çalışanlar, kamu çalışanları), (4) Bir bütün olarak işçiler. Bununla birlikte, bireysel ve nesiller arası

hareketliliğin kolay ve tipik olduğu toplumsal sınıf içerisinde işçi sınıfının ve küçük burjuvazinin mülkiyet sahibi olmayan uzman ve aydınlar grubuna; yüksek dereceli memurların, bankalarda ya da şirketlerde çalışan beyaz yakalı çalışanların ise girişimci ve varlıklı gruplara yükselebilmeleri mümkündür (Weber, 2012, s. 423). Bu anlamda, Anthony Giddens'ın (1999, s. 59) ifade ettiği gibi Weber'in sosyal sınıflar şeması, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte küçük burjuvazi sınıfının giderek daralan bir eğilim gösterdiğine işaret etmektedir. Ancak, bu daralma Marx'ın öngördüğü şekilde büyüyen bir proletaryadan ziyade orta sınıfın genişlemesidir.

Bunun yanı sıra sınıflar, toplumdaki iktidarın dağılım alanlarından birisidir. Weber, iktidarı "bir ya da birden fazla kişinin bir toplumsal eylem içinde, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşın da olsa, kendi iradelerini gerçekleştirme şansı" (1996, s. 268) olarak tanımlamaktadır. Sınıflarla birlikte, statü grupları ve partiler de toplumdaki iktidarın dağılımıyla ilgili temel olgulardır. Sınıf, statü ve partilerin alanları, yaşam fırsatları dağılımını etkileyebilecek farklı kaynaklara göre belirlenmektedir. Sınıflar doğrudan ekonomik alan içerisinde konumlanmaktadır. Sınıf konumlarından farklı olarak kaynağını bireylerin yaşam biçimleri, eğitimleri ve kalıtımsal ya da mesleki saygınlıkları toplumsal statünün oluşturmaktadır. Statü ve sınıf konumları arasında kesin bir ayırım olmakla birlikte kesiştiği noktalar da bulunmaktadır. Ancak, kesişme ayrı bir statü ya da sınıf oluşturmaz. Sınıf ve statü grupları arasında birçok durumda mülkiyet yoluyla yakınlaşma eğilimi de ortaya çıkabilir (Giddens, 1999, s. 53; Weber, 2012, s. 427); ama aynı zamanda karşı karşıya da gelebilirler. Modern toplumda sınıf konumlarını belirleyen piyasa koşulları ile statü grupları arasında kaçınılmaz bir gerilimin olduğunu gözlemleyen Weber'e göre piyasa koşullarındaki hareketlilik, sınıf ve statü grupları arasındaki mesafenin genişlemesine neden olmaktadır (Beneton, 1991, s. 41).

Bununla birlikte, Weber'e göre sınıf konumu kolektif eylemlerin ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip değildir. Bir sınıfın üyelerinin sınıf bilinciyle toplumsal bir eylemde bulunması ya da bulunmaması, "[...] genel kültürel koşullara [...] özellikle de 'sınıf konumu'nun neden ve sonuçları arasındaki bağıntıların saydamlığına bağlıdır.'" Sınıf üyelerinin yaşam fırsatlarındaki farklılık tek başına sınıfsal eyleme neden olmamaktadır. Mevcut mülkiyet dağılımının ya da somut ekonomik düzenin yapısının sonucunda kolektif bir eylem ortaya çıkabilir. Kaldı ki, Weber için sınıf bir topluluk değildir ve aynı sınıf konumunda bulunan insanlar grubuna işaret etmektedir. Sınıf, aynı iktisadi çıkarları paylaşan insanların oluşturduğu bir gruptur. Ortak aidiyet duygusunun

tanımladığı, benzer bir sınıfsal konumun kolektif eyleme geçmesi kesin değildir (Weber, 1996, s. 273). Sosyal sınıflar, piyasa konumlarındaki farklılıkların yarattığı çıkar bölünmeleri nedeniyle parçalı bir yapıdadırlar. Bu bağlamda, sınıf yapısı ile politika dünyası arasındaki ilişki her zaman mevcut piyasa koşullarına bağlıdır (Giddens, 1999, s. 59). Weber'in toplumsal sınıf analizi çatışmadan ziyade uzlaşma temelinde kurulmuştur. Richard Breen'e göre, Weber'de sınıfların kapitalist toplumdaki çatışmaların ana kaynağı olduğuna ilişkin ya da sınıfların zorunlu olarak kolektif eyleme ya da sınıf mücadelesine yol açacağına ilişkin hiçbir varsayım yoktur. Bunun yerine, yaşam fırsatlarındaki eşitsizliğin kaynağı olarak piyasaya odaklanılmıştır (2001, s. 42).

Bu nedenle Weber'in yaklaşımında "sınıf" kavramı, kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki mülkiyet ilişkilerinden ve bundan türeyen çelişkilerin ortaya çıkardığı Marx'ın sınıflarından bütünüyle farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Weber'in tabakalaşma modelinde yaşam biçimlerinin, eğitimin, servetin, aileden gelen ya da sonradan edinilen itibarın belirleyici olduğu statüye dikkat çeken analizleri, kapitalist üretimin gelişimiyle birlikte sınıfların analizinde Weber'in söz konusu kavramlarının kullanımını yaygın hale getirirken; Marx'ın sınıf kuramını eleştiren ve yetersiz bulan görüşlere de temel oluşturmuştur. Özellikle Marx'ın üretim ilişkilerinin ve işçi sınıfının önemine yönelik analizlerinin geçersiz olduğunu iddia eden görüşlerin temel dayanağını, kapitalist üretimin endüstriyel aşamadan post-endüstriyel aşamaya geçişiyle birlikte yeni enformasyon teknolojileri dolayısıyla üretim sürecinde zihinsel emek gerektiren işlerin yaygınlaşması oluşturmaktadır.

1.2. Kapitalizmin Dönüşümü ve Emek-Sermaye İlişkisi

Kapitalizm, sermayenin işleyiş mantığındaki çelişkilerin yansıması olarak kısa dönemli dalgalanmalar ve büyük yapısal krizlerle sürekli dönüşüm uğraklarından geçerek yeniden üretimini sağlamıştır. Kapitalizmin krizlerden çıkış yolu olarak özellikle üretim sürecinde uyguladığı teknolojik yenilikler, bir yandan sermayenin büyümesini ve kârın arttırılmasını sağlarken (Mandel, 2008, s. 229); diğer yandan sermayenin emek süreci üzerindeki denetimini ve emeğin değersizleştirilmesini sürekli kılmıştır.

Sermayenin egemenliği süreci, sanayi devrimiyle başlayarak 20. yüzyılın başlarında üretimin bilimsel ve teknik örgütlenmesiyle birlikte sistematik hale gelmiştir. Sözü edilen süreç öncelikle çalışma saatlerinin uzatılmasıyla, üretim faaliyetinin gözetlenmesi ve denetlenmesiyle ve son olarak ayrıntılı/teknik işbölümü yöntemleriyle

aşamalı olarak geliştirilmiştir (Savran, 2015b, s.127-129). Kapitalizmin tarihsel gelişim süreci içerisinde kendi dönemine özgü uygulanan yenilikler, sermayenin lehine emek gücünün değerini azaltarak emeğin yabancılaşmasını ve denetim altına alınmasını mümkün hale getirmiştir. Bu bağlamda, kapitalist üretimin gelişimiyle birlikte dönemsel olarak değişen sermaye-emek ilişkisinin temellerini, ticari kapitalizm dönemindeki manüfaktür üretim biçimi içerisinde şekillenen emek sürecinden başlatmak mümkündür.

Marx, çok sayıda işçinin aynı zamanda, aynı yerde ya da iş alanında, tek bir kapitalistin denetimi altında meta üretmek üzere bir arada çalıştığı üretim tarzını kapitalist üretimin temeli olarak almaktadır (Marx, 2011, s. 313). Bu üretim tarzının 16. yüzyılın ortasından 18. yüzyılın sonlarına kadar devam eden biçimini el zanaatlarından doğup geliştiği ve basit elbirliğinin işbölümü temelinde gerçekleştirildiği manüfaktür oluşturmaktadır (Marx, 2011, s. 327). Önceden kendi hesabına bağımsız olarak çalışan zanaatçılar asıl zanaatlarını bir bütün halinde yerine getirirlerken; manüfaktür üretimle birlikte, iş süreçlerinin farklı bireyler arasında dağıtılmasıyla “bir parça işlemin otomatik motoru” haline gelmişlerdir. “Kendi yaratılışına göre bağımsız bir şey yapma yeteneğini yitiren manüfaktür işçisi, üretken faaliyetini yalnızca kapitaliste ait işyerinin bir parçası olarak geliştirir” (Marx, 2011, s. 349). Bu şekilde emek üretkenliğini artıran manüfaktür üretimde, bir zanaatçının bir ürünü tamamladığı süre içerisinde eşzamanlı olarak birden fazla zanaatçı çok sayıda meta üretebilmektedir. Bu, zanaatçıların yeteneklerini yitirmesi ve kendi işlerine yabancılaşması (Esin, 1982, s. 79) pahasına kapitalistin artı değer elde etme ve sermayeyi büyütme hedefine hizmet etmektedir.

El zanaatlarının çözülmesiyle, emek araçlarının özelleşmesiyle, parça-işçilerin oluşmasıyla ve bunların tek bir işleyiş içerisinde gruplandırılması ve birleştirilmesiyle manüfaktürdeki işbölümü, toplumsal üretim sürecinde nitel bir derecelenme ve nicel bir oran yaratır ve böylece toplumsal emeği belli bir örgütlenmeye kavuşturarak, toplumdaki yeni üretici güçleri geliştirir. Özgül kapitalist biçimi içerisinde [...] manüfaktür, nispi artı-değer elde etmenin, ya da işçiler aleyhine sermayenin kendi kendisini genişleterek büyütmesinin [...] özel bir yönteminden başka bir şey değildir. Emeğin toplumsal üretken gücünü, işçi adına değil kapitalist adına artırmakla kalmaz, üstelik bunu, bireysel işçiyi güdükleştirerek yapar. Sermayenin emek üzerindeki üstünlüğü için yeni koşullar yaratır (Marx, 2011, s. 352).

Bu doğrultuda, 20. yüzyıl boyunca kapitalizmin “küresel boyutta 18. yüzyıl endüstri devrimindeki dönüşümlere benzer bir radikal değişim içerisine girdiği” (Suğur, 1999, s. 134) ileri sürülebilir. Sözü edilen değişimin ilki, üretim sürecinde “bilimsel yönetim ilkeleri”nin yürüyen bant sistemine uygulanması ya da “yürüyen montaj hattıyla

güçlendirilmiş Taylorizm” (Savran, 2015b, s. 136) olarak ifade edilen fordist üretim; ikincisi ise yalın üretim ve esneklik kavramlarıyla anılan post-fordist üretim aşamasıdır.

Frederick Winslow Taylor tarafından 1911 yılında geliştirilen ve kapitalist üretim sürecinin örgütlenmesi yöntemini ifade eden Taylorizm üç temel ilkeye dayanmaktadır:

(1) Yönetim [...] geçmişte işçinin sahip olduğu geleneksel bilginin tümünü bir araya getirme ve sonra da bu bilgiyi sınıflandırma, tabloya dökme ve kurallara, yasalara ve formüllere indirgeme yükünü [...] üstlenir; (2) Olası beyin çalışmalarının hepsi fabrikadan uzaklaştırılmalı ve planlama ya da tasarlama bölümünde merkezleştirilmelidir; (3) Her bir işçinin işi yönetim tarafından en az bir gün öncesinden tam olarak planlanır ve adamların [işçilerin] her birisi çoğu zaman, işi yaparken kullanılacak araçlar kadar, yapması gereken görevi ayrıntılarıyla tanımlayan yazılı buyruklar da alırlar (Taylor, 1967’den akt. Braverman, 2008, s. 127-132).

Harry Braverman’a göre, Taylorizm varsayıldığı gibi genel olarak işi gerçekleştirmenin en iyi yolunu bulmayı değil, alınıp satılan emek gücünün nasıl en iyi biçimde denetleneceği sorununa çözüm bulmayı hedefleyen bir sistemdir (2008, s. 109). Dolayısıyla, Taylorist “bilimsel yönetim” anlayışı, yönetimin işçinin üretim bilgisine el koyması ve zihinsel emek ile kol emeğini birbirinden ayırması yoluyla işçinin üretim sürecindeki kontrolünü kendi bünyesinde toplayarak merkezileştirmesini ifade etmektedir. Böylece, işçinin yapacağı işin zamanı ve hareketi yönetim tarafından en ince ayrıntısına kadar planlanarak standartlaştırılmakta ve denetim altına alınmaktadır. Kapitalist ideoloji ve amaçlar için uygun yönetim ilkeleri sunan Taylorizm, “işyerindeki verimliliği artırıcı etkisinden çok içinde barındırdığı ideoloji nedeni ile kapitalist üretimde büyük önem kazanmış ve uygulama alanı bulmuştur” (Ansal, 1996, s. 10).

Taylorizmin ilkeleri 1914 yılında ABD’li otomotiv üreticisi Henry Ford tarafından geliştirilen fordist üretim sistemi içerisinde uygulanmıştır. Fabrikalarda üretimin standartlaştırılması, buna uygun olarak özel amaçlı makinelerin kullanılması, üretim sürecinin merkezden yönetilmesi, niteliksiz işçilerin büyük ölçekli işletmelerde yoğunlaşması, kitlesel üretimin istikrarı için geniş pazarların oluşturulmasında refah devleti anlayışının düzenleyici rolü fordizmi tanımlayan temel özellikler arasında yer almaktadır (Aydoğanoglu, 2011, s. 21; Suğur, 1999, s. 135-136). Bunun yanı sıra, fordizm yürüyen montaj hattı üzerinde işçilerin sürekli aynı işlemi yapmak zorunda bırakıldıkları üretim sürecini ifade etmektedir. Yürüyen bant sisteminin çalışma hızı, yönetim tarafından kontrol edildiği için fabrika içerisindeki bütün işçilerin temposu tek bir noktadan ayarlanmakta ve bant hızı artırıldıkça her bir işçinin belirli bir süre içinde

tekrarlamak zorunda olduğu işlemlerin sayısı da artırılabilir (Belek, 1999, s. 60 61; Savran, 2015b, s. 136). Bu doğrultuda, fordist üretim sürecindeki uygulamalar Taylorizmin derinleşmesine neden olmaktadır (Agliette, 2000, s. 118). Böylece, işçinin zihinsel emek gücünü kullanmasına imkân tanınmaması ve üretimdeki yerinin basit işlemleri tekrarlamakla sınırlandırılması, emeğin yabancılaşmasını ve makinenin bir uzantısıymış gibi değerlendirilmesini beraberinde getirmektedir.

Buna karşılık, üretim sürecinin bütününün bilgi ve denetiminden koparılan işçinin işe bağlılığını sağlamak için yüksek ücretlerle ödüllendirilmesi yöntemi uygulanmıştır. Ancak, ödül sistemi, işçilerin içinde buldukları kötü çalışma koşullarından duydukları rahatsızlıkları dile getirmelerine engel olmamıştır. İşçiler tepkilerini işten ayrılma, iş gelmeme ve grev eylemleri gibi yöntemlerle dile getirmişlerdir. Her ülkede farklı olmakla birlikte, işçilerin güçlü bir biçimde sendikal örgütlenmesi ve çalışma hayatlarında önemli kazanımları elde etmesi işçi sınıfının güçlenmesini olanaklı hale getirirken, fordist sistemin etkisinin zayıflamasına yol açmıştır (Ansal, 1996, s. 10-11; Savran, 2013, s. 73; Yentürk, 1993, s. 46-47). Fordizmde, çalışanların örgütlü mücadelesine yasal yollarla karşılık verilerek sendikal mücadele bir toplu görüşme halini almıştır. Bu kapsamda, çalışanlara sosyal güvenlik kurumları aracılığıyla birtakım maddi imkânlar sunularak kitlesel tüketimin güvence altına alınması hedeflenmiştir. Diğer bir deyişle, dönemin hâkim ekonomi politikası olan Keynesçi refah devleti uygulamaları aracılığıyla kitlesel üretimin sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır (Piore ve Sabel, 1984, s. 79-81).

Fordizm, özellikle 1940-1970 yılları arasında kapitalist ülkelerde gerek ekonomik gerekse toplumsal anlamda egemen üretim ve tüketim sistemi olarak etkisini göstermiştir. Sözü edilen dönemde, üretim sürecinde uygulanan Taylorist ve fordist yöntemlerle emeğin sıkı bir biçimde denetim altına alınması, emek üretkenliğini yükselterek sermaye birikiminde hızlı bir artışa neden olmuştur. Sungur Savran'a göre, 1960'lı yılların ikinci yarısında, mevcut üretim yöntemlerinin üretkenliği artırma kapasitesinin tıkanma noktasına gelmesi ve işçilerin ağır çalışma koşullarına karşı örgütlü bir biçimde direnmeleri, gelişmiş kapitalist ülkelerde emek üretkenliğinin artışını engelleyen sorunlar olarak ortaya çıkmıştır (2009, s. 47-48).

Kaldı ki, fordizmin yükselişi 1960'lı yılların sonuna kadar süren uzun genişleme döneminin belirleyicilerinden biri olduğu kadar, 1970'lerin başında kapitalist üretim biçimine içsel olan çelişkilerden kaynaklanan büyük bunalımın da nedenleri arasında yer

almaktadır.⁵ Bir başka deyişle, dünya kapitalizminin 1970'lerdeki bunalımı, "otuz yıl boyunca birikmiş çelişkilerin tümünün şiddetli biçimde patlak vermesinin ifadesidir" (Savran, 2009, s. 45). Nitekim, kapitalizmin işleyiş yasalarına içkin olan her kriz döneminde kapitalist üretimin sürekliliğinin sağlanması adına üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin yeniden örgütlenmesi sermaye lehine köklü değişiklikleri gündeme getirmiştir.

Bu doğrultuda, 1970'lerde kapitalist üretim sürecindeki köklü değişimin fordizmden post-fordist üretim biçimine geçişle başladığını söylemek mümkündür. Bu dönemde, üretim sürecinde yeni teknolojilerin kullanımıyla birlikte gerek üretim gerekse istihdam alanında "yalın üretim" ve "esneklik" kavramı, kapitalist örgütlenmenin yeniden yapılanma sürecindeki radikal değişimi ifade etmek için kullanılmaktadır. Söz konusu kavramlar, genel olarak fordizmin standartlaştırılmış kitlesel üretiminin yerine bilgisayar destekli yeni üretim teknolojileri sayesinde pazarın ve tüketicilerin değişen talep ve tercihlerine hızlı biçimde uyum sağlamayı olanaklı kılan, bir malın üretiminde birimler arasındaki geçişte yaşanan zaman kaybını azaltan, yüksek stoklama maliyetlerini düşüren (Çakmak, 2004, s. 242) ve emek gücünün üretim sürecinin çeşitli alanlarında kullanımını mümkün kılan bir üretim sistemine işaret etmektedir.

Yalın üretim sistemi, ilk olarak Japonya'da uygulanmaya başlanmış ve 1980'lerle birlikte Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Batı Avrupa'da benimsenen bir üretim modeli haline gelmiştir (Silver, 2015, s. 95-96). Japon modeli olarak da adlandırılan bu sistemin temel mantığı, tam zamanında üretim (just-in-time) ve makineye insan zekâsının ve duyarlılığının aktarıldığı oto-aktivasyon kullanımına dayanmaktadır. Tam zamanında üretim, israfların ortadan kaldırılması amacıyla ürünün montaj aşamasında her parçanın bant üzerine gerektiği zamanda ve gerektiği miktarda gelmesi anlamına gelirken; oto-aktivasyon ise olası aksilikler karşısında devreye girerek makineyi otomatik olarak durduran ve kendi kendine çalışan (oto-aktive) cihazların kullanımını ifade etmektedir (Ohno, 1996, s. 45-46). Bireysel yetenek ve takım çalışması, üretimin sürekliliği için iş sürecinin tümüne hâkim ve çok yönlü emek gücünün gerekliliği de yalın üretimin temel unsurları arasında yer almaktadır (Ohno, 1996, s. 43-53).

⁵Kapitalizmin 1940-1970 yılları arasında yaşanan uzun genişleme dönemi, 1974 yılında kapitalist dünya ekonomisinin içine girdiği bunalımın nedenlerini de içinde taşımaktadır. Kapitalizmin uzun genişleme dönemi ve sonrasında yaşanan büyük bunalımın nedenleri ve sonuçlarına ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Satlıgan, N. ve Savran, S. (2009). *Dünya kapitalizminin krizi*. (2. Baskı) (Der. N. Satlıgan ve S. Savran). İstanbul: Belge Yayınları; Savran, S. (2013). *Üçüncü büyük depresyon, kapitalizmin alacakaranlığı*. İstanbul: Yordam Kitap.

Bununla birlikte, yalın üretimde ürünlerin ve işlemlerin iyileştirilmesinde çok vasıflı çekirdek bir işçi kesimi kullanılmaktadır. Üretimdeki her duraksama iyileştirme için bir değişiklik nedeni olarak görülmektedir. Bu noktada, üretimde meydana gelen aksaklıklar işçi tarafından kayıt altına alınarak yorumlanır. İşçi, sahip olduğu deneyim ve gözlemlerine dayalı bilgiler temelinde önerilerde bulunur ve bunlar, takım şefleri aracılığıyla üst yönetime iletilir. İşçiye ait olan bilginin yönetimin bilgisi haline getirildiği bu uygulamalar, yalın üretimin bir parçası olan takım çalışması ve kalite çemberlerinin temelini oluşturmaktadır. Kalite çemberleri ve toplam kalite yönetimi ile her işçi kendi kalite kontrolünden sorumludur. Böylece, fordist sistemde kalite kontrolünden sorumlu olan çalışanların yaptığı görevler yalın üretimde üretim işçisine devredilmiştir (Murray, 1995, s. 55; Savran, 2015, s. 144-145). Bu şekilde sermayenin emek gücünden tasarruf ettiği söz konusu uygulamalar, bir yandan emeğin üretkenliğini ve yoğunluğunu artırarak kâr maksimizasyonunu sağlarken; diğer yandan işçileri merkez ve çevre olarak ikiye ayırmaktadır.

Yeni üretim sistemindeki emek gücünün değişen yapısı “esnek uzmanlaşma” kavramıyla vurgulanmaktadır. Buna göre, bilgisayar teknolojisiyle birlikte makinelerin işçiler üzerindeki egemenliği sona ermiş ve böylece, üretim sürecinin işçilerin kontrolünde olduğu düzen yeniden sağlanmıştır. Bu açıdan, yeni gelişmeler, emek gücünün bütünlüklü yapısının bilgisayarlı üretimle birlikte yeniden ortaya çıkması anlamında bir üst düzey zanaatçılığa geçiş olarak değerlendirilmektedir (Piore ve Sabel, 1984, s. 261). Ne var ki, bilgisayar teknolojilerine bağlı olan makinelerin kullanımı, işçilerin üretim sürecinin önceden programlanmış makineler üzerinde işlem yapmasını gerektirdiği düşünüldüğünde, üretim sürecinde kontrolün tam anlamıyla işçide olduğu tartışmaya açıktır.

Krishan Kumar’a (1999, s. 76-77) göre, post-fordist üretim sisteminin merkezinde yer alan esnek uzmanlaşma ve esnek firma anlayışı işgücünün “merkez” ve “çevre” bağlamında vasıflı ve vasıfsız olarak ikiye bölünmesine işaret etmektedir. Üretimin merkezinde görevlerin ve ürünlerin “işlevsel esnekliğine” izin veren, çoğul vasıflara sahip zanaatkâr tipi işçiler yer alırken; çevrede ise emek piyasasında “sayısal esneklik” olmasına izin veren, ihtiyaç duyulduğunda geçici olarak istihdam edilen görece vasıfsız işçiler çalıştırılmaktadır. Emeğin ve emek sürecinin sermayenin ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlendiği yalın üretimde işçiler, üretim sürecinde yaptıkları işlerden istihdam edilme biçimlerine ve ücretlere kadar “esneklik” kavramı çerçevesinde güvencesiz ve

belirsiz koşullar içerisinde çalışmaktadır. Michael Munck'ın (2003, s. 100) ifade ettiği gibi “1990’ların sonlarında tüm Kuzey’i etkisi altına alan esneklik saldırısı, kendine daha az güveni olan ve fordizm döneminde kazanılan pek çok refah hakkının yitirildiğini gören bir işgücü yaratmıştır.”

Kapitalizmin fordizm sonrası yeniden üretim döneminde, özellikle 1980’lerde yaygınlık kazanan bir uygulama olarak çokuluslu şirketlerin taşeron girdi kullanımına geçiş yapmaları (Silver, 2015, s. 96) hem işyerinin hem de işçi sınıfı ve kolektivitesinin parçalanmasına neden olmuştur. Şirketler, üretim maliyetlerini düşürmek ve uluslararası rekabette konumlarını sürdürmek için taşeronluk sistemini giderek ucuz emek arzının yüksek olduğu ve düşük ücret politikalarının uygulandığı ülkelere doğru kaydırmıştır:

Hem işçi militanlığı hem de finansal engellerin dayattığı sınırlılıklarla mücadele edebilmek için, otomobil şirketleri fordist kitle üretim sisteminden pek çok noktada kopma yolunu tercih ettiler. Dikey entegrasyon konusunda geçmişte sahip oldukları hedeflerden vazgeçen Japon otomobil üreticileri, çok katmanlı bir taşeronluk sistemi kurdular. Bu sistem bir yandan sahip oldukları çekirdek işgücüne istihdam konusunda güvence vermelerine (ve bu işgücüyle işbirliği temeline dayanan bir ilişki kurmalarına) olanak tanıyor, diğer yandan ise arz ağının düşük katmanlarından düşük maliyetli girdi ve esneklik elde etmelerini sağlıyordu (Silver, 2015, s. 100).

Esnek istihdam modellerinde, bir iş sözleşmesine dayanarak yasalarla sınırlanmış olan belirli gün ve haftalık çalışma sürelerine göre, günün belli bir saatinde işverene ait işyerine gelip çalışan ve belirli sürelerde izinlerini, tatilini kullanan standart bir işçi tipi yoktur. Bu yeni istihdam biçimleriyle yarım gün ya da haftanın belirli günleri çalışan, geçici olarak istihdam edilen, çağrı üzerine çalışmaya gelen hatta işyerine gelmeden kendi evinde çalışan işçi tipi ortaya çıkmıştır (Kocabaş, 2004, s. 7-8). Emek süreci esnekliği, işçilerin farklı işleri yapabilme ve farklı şekillerde çalışabilmesini ifade etmektedir (Aksoy, 2012, s. 403). İşgücü piyasası esnekliği, 1980’ler ve 1990’lardan sonra giderek artan ölçüde 2000’li yıllarda da egemenliğini sürdürmektedir. Bu bağlamda, 21. yüzyılda giyim, otomotiv vb. geleneksel sektörlerin yanı sıra, bilişim ve iletişim sektöründe de esnek çalışma kuralları ve ucuz emeğin kullanımı giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır.⁶ Kaldı ki, “yeni teknolojiyle bağdaştırılmaları, yüksek teknoloji bilgisayar

⁶Enformasyon ve iletişim teknolojilerinde kullanılan madenleri çıkartan işçiler, Foxconn, Hindistan yazılım sanayisi, Silikon Vadisi ve Google şirketi ile çağrı merkezi çalışanları temelinde dev şirketlerin üretim sürecinde emeğin yoğun ve ucuz kullanımına ve işçilerin kötü çalışma koşullarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx*, (Çev: T. E. Kalaycı ve S. Oğuz). Ankara: NotaBene Yayınları; Sandoval, M. (2016). Bilgi çağının karanlık yüzü olarak Foxconn’laşmış emekçiler: Apple’ın

sanayisinde çalışan üretim işçilerinin gözlerini kamaştırabilir, ama bu işçilerin çalışma hayatlarının gerçekliğinde genellikle daha önceki fabrika sisteminin yankısı işitilmektedir” (Kumar, 1999, s. 50).

Aynı şekilde, 21. yüzyılda giyim sektörünün çalışanlarının da düşük ücretler, uzun çalışma saatleri, geçici iş sözleşmeleri ve tehlikeli çalışma koşullarıyla 17. ve 18. yüzyılın tekstil işçileriyle benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür (D’Ambrogio, 2014; Heintz, 2007; Jhabvala ve Kanbur, 2002; Skinner ve Valodia, 2005; Unni ve Bali, 2002). Dolayısıyla, bir yandan emek gücü içerisinde nitelik ve beceri düzeyi yükselen ve sürekli istihdam olanağı bulabilen belli bir kesim çekirdek işgücünü oluşturmaktadır. Diğer yandan da düşük ücretli ve belli zamanlarda iş bulabilen bir yedek işgücü rezervi oluşmaktadır (Öngen, 1996, s. 281).

Bu bağlamda, post-fordist üretim sistemi emek gücünü ikiye bölen ve büyük çoğunluğunu işsiz bırakan (Murray, 1995, s. 57) ya da standart dışı koşullarda çalışmak zorunda bırakan bir işleyişe sahiptir. Yeni üretim sisteminin yapısı, işyerlerini ve emek gücünü parçalayarak “fordist rejimin ana direklerinden biri olan sendikaların gücünün geriletilmesi”ne neden olurken; buna karşılık, piyasa koşullarındaki değişimler ve yoğunlaşan rekabet karşısında işverenler, sendikaların zayıf düşmesinden ve işsiz kalan ya da eksik istihdam edilen işçilerin oluşturduğu işgücü fazlalığından yararlanarak daha esnek çalışma kurallarını ve iş sözleşmelerini kabul ettirebilmektedir (Harvey, 2014, s. 171). Öte yandan, 1970’lerden sonra kapitalist üretimin yeniden örgütlenmesi ve yapılanması gerek sermayenin yatırım alanlarından biri olan hizmet sektöründe gerekse taşeronluk sisteminin uygulandığı kamu hizmetlerinde emek süreçlerini sermaye lehine dönüştürerek emeğin kolektif gücünü zayıflatmaktadır. Bununla birlikte, post-fordist üretim sistemi toplumsal ve kültürel alanda kişisel tüketim yoluyla bireysel tercihlerin maksimizasyonuna olduğu kadar daha büyük toplumsal parçalanmaya ve çoğulculuğa (Hall, 1995, s. 108), eski kolektif dayanışma ve yekvücut kimliklerin zayıflamasına ve yeni kimliklerin ortaya çıkmasına işaret etmektedir.

Özetle, kapitalizmin aşırı sermaye birikimi dönemlerinin ardından gelen yapısal krizlerden çıkış yolu olarak sunduğu teknolojik yenilikler üretim sürecinde ve işgücünün

Çin’deki üreticilerinin çalışma koşulları, (Çev: K. Tabanlı), M. Çakır (Ed.) *Yeni medyaya eleştirel yaklaşımlar* içinde (s. 211-267). İstanbul: Doğu Kitabevi. Ayrıca, küresel bilişim ve iletişim teknolojilerinin sermaye birikimine açtığı alanları ve 21. yüzyılda dijital ekonomide emek-sermaye ilişkilerinin görünümüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Huws, U. (2018). *Küresel dijital ekonomide emek*, (Çev: C. Şenesen). İstanbul: Yordam Kitap.

yapısında köklü değişikliklere neden olmaktadır. 1980'lerden sonra küreselleşmeyle birlikte sermaye birikiminin ve rekabetin uluslararası nitelik kazanması, üretimde bilgi yoğun teknolojilerin kullanımı iş pratiklerini ve işgücünün niteliğini görünürde sanayi toplumundaki koşullardan farklı bir konuma getirdiğı kabul edilebilir. Ne var ki, söz konusu gelişmeler, sermayenin temel kaynağı olan artı değere el koyma gerçeğini ortadan kaldırmamakla birlikte, biçim değiştirerek emeğin yabancılaşmasını ve sömürsünü sürekli hale getirmektedir. Öte yandan, hizmet sektörünün genişlemesine paralel olarak beyaz yakalı çalışanların istihdam alanında görece yaygınlaşması ve sanayi alanında çalışma biçimlerinin dağınık ve esnek yapılanması gibi üretim ilişkilerinde yaşanan değişimler, özellikle işçi sınıfının varlığını gösteren ölçütlerin azaldığına ve dolayısıyla işçi sınıfının ekonomik ve politik anlamda orta sınıflar lehine önemini kaybettiğı yönündeki yorumlara neden olmaktadır.

1.3. Modernizmden Post-modernizme Sınıf ve Kimlik Politikaları

Kapitalizm, 21. yüzyılda dünyanın büyük çoğunluğunda hâlâ egemen üretim biçimi olarak varlığını sürdürüyor olsa da Marx ve Weber'in çözümlediğı dönemden bu yana çok farklı görünümlere sahip olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünyasında hızlı ve önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerden kapitalist üretimin sanayi sonrası aşamaya geçmesi, neo-liberalizmin yükselişi ve yeni kültürel pratiklerin ortaya çıkması toplumsal sınıfların üretim süreci içerisindeki konumunu tartışmalı hale getirmiştir. Post-modern kapitalist toplumlarda sınıf sorununun yeniden kuramsallaştırılmasında, üretimin endüstriyel alandan yeni enformasyon teknolojilerine dayalı üretim alanına doğru genişlemesi ve buna paralel olarak geleneksel imalat sektörüne oranla hizmetler sektörünün görece daha büyümesi etkili olmuştur. Buna göre, post-modern kapitalist toplumlar, geleneksel anlamda kapitalist ve proletaryadan oluşan ikili bir sınıf yapısından ziyade iki temel sınıf arasında yer alan "orta sınıf"larla karakterize edilmektedir.

Daniel Bell, kapitalizmin endüstriyel aşamadan post-endüstriyel aşamaya geçişini üretim sürecinde ve toplumun sınıf yapısında meydana gelen bir devrim olarak nitelendirmektedir. Post-endüstriyel aşamaya geçişte birtakım gelişmenin belirleyici olduğuna dikkat çeken Bell'e göre, bunlardan ilki, ulaşımın ve kamu işletmelerinin zorunlu genişlemesidir. İkinci gelişme, kitlesel tüketimin artması ve nüfusun büyümesinin yanı sıra dağıtım, sigortacılık, finans ve gayrimenkul gibi beyaz yakalı

istihdamın geleneksel sektörlerinin yaygınlaşmasıdır. Üçüncü gelişme, tüketim alışkanlıklarının değişmesine bağlı olarak insanların artan talepleri ve zevkleri karşısında restoranlar, oteller, otomobil servisleri, seyahat, eğlence, spor vb. bireysel hizmetler sektörünün büyümesidir. Bu bağlamda, post-endüstriyel toplum tüketim mallarının üretimiyle tanımlanan endüstriyel toplumdaki farklı olarak hizmetlere dayanmaktadır ve tüketim mallarından ziyade yaşam kalitesiyle nitelenmektedir. Bu nedenle teknik bilgiye, mesleki becerilere ve daha yüksek eğitime yönelik artan gereksinimler post-endüstriyel toplumda çok yönlü ve yüksek eğitilmiş profesyonellerin ve teknik sınıfın büyümesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, “Marx ve Smith’in merkezi fikri olan emek-değer teorisine dayanan toplum yerine, post-endüstriyel toplum bilgi-değer teorisine dayanmaktadır. Bir başka deyişle, değer, emek tarafından değil ama bilgi tarafından artırılmaktadır” (Bell, 1976, s. 46; 1999, s. 125-128).

Peter F. Drucker da “kapitalist-ötesi toplum”, “bilgi toplumu” olarak tanımladığı yeni toplumda “gerçek” üretim faktörünün bilgi olduğunu; servet yaratan temel faaliyetin ise bilginin işe uygulanmasının yolu olan verimlilik ve yenilikle yaratılan değerler olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, bilgi işçileri kapitalist-ötesi toplumun önde gelen sosyal gruplarını oluşturacaktır. Yeni toplum, kapitalistler ve proleterler olarak değil, bilgi işçileri ve hizmet işçileri biçiminde iki temel sınıftan oluşmaktadır (1993, s. 16-18). Post-endüstriyel toplumda, imalat ya da mamullerin üretimi artık, emek gücünün sürekli tekrar eden bunaltıcı uğraşı değildir; imalatın yerine hizmet üretimine dayalı ekonomiler ve bu alanda istihdam edilen meslekler yaygınlaşmaktadır. Bu tür mesleklerin ayırt edici özelliği, fiziksel güçten ziyade bilgi donanımına dayalı olmasıdır (Giddens, 1999, s. 330). Bu doğrultuda, kapitalist üretimin teknolojik gelişimiyle birlikte hizmetler sektörünün genişlediği ve geleneksel sınıfların önemini yitirdiği yeni bir döneme girildiğini ileri süren görüşler, kol gücüyle çalışan işçileri üretim sanayileriyle özdeşleştirmekte ve hizmetler sektöründeki çalışanları ise beyaz yakalı işçiler ile sınırlandırmaktadır.

Chris Harman, bu durumu “yanlış kurulmuş bir denklem”in sonucu olarak değerlendirmektedir. İmalat sanayiinde çalışan işçilerin sayısal gerilemesine karşın, hizmet sektörünün büyük bir bölümü geleneksel anlamdaki kol işçisini istihdam etmektedir (Harman, 1994, s. 70). Nitekim, hizmet sektöründe çalışanların beyaz yakalı işçilerle eşdeğer görülmesi, hizmet sektörü içerisindeki farklı sınıf konumlarının tek pota içerisinde eritilmesine neden olmaktadır. Oysaki, hizmet sektöründeki beyaz yakalı çalışanlar içerisinde farklı sınıf konumlarının ayırt edilmesi gerekmektedir. Bireyin

sınıfsal konumunun belirlenmesinde üretim ilişkilerindeki yeri temel alındığında, beyaz yakalı işçilerin üç gruba ayrılması gerektiği öne sürülmektedir:

(1) Kapitalist sınıfın aylıklı mensupları olan, sermaye birikim süreci ile ilgili kararların alınmasına katılan küçük bir azınlık, “yönetici kapitalistler”, (2) Yüksek maaş alan beyaz yakalı işçilerin oluşturduğu, çoğu emek ile sermaye arasındaki ara kademelerde yönetici ve denetleyici görevlerini yürüten çok daha geniş grup, ‘yeni orta sınıf’, (3) Yaptıkları iş üzerinde kol işçilerinden fazla bir denetime sahip olmayan ve çoğu kez kol işçilerinden de çok düşük maaş alan sıradan beyaz yakalı işçilerin oluşturduğu çoğunluk. Bu çözümlemeden çıkardığımız temel sonuç, üçüncü grubun büyümesinin işçi sınıfının gerilemesini değil, *genişlemesini* temsil ettiği (Callinicos, 1994a, s. 14, vurgu metnin orijinaline aittir).

Çağdaş kapitalizmde “orta sınıf” kavramı oldukça değişken bir biçimde kullanılmakla birlikte, genel olarak yüksek vasıflı profesyonellerden nispeten rutin büro çalışanlarına kadar çeşitli “beyaz yakalı meslekler” anlamını taşımaktadır. Beyaz yakalı mesleklerin büyümesiyle birlikte orta sınıflara yönelik artan sosyolojik tartışmalar, bir yanda orta sınıflar ile kapitalist sınıf, diğer yanda orta sınıflar ile işçi sınıfı arasındaki bölünmeler çerçevesinde yürütülmektedir (Abercrombie ve Urry, 2015, s. 1-2). Bu bölünmeler, orta sınıf konumlarına doğru yaklaşma eğilimi gösteren işçi sınıfının “burjuvalaşması” ya da işçi sınıfıyla benzer istihdam koşullarına sahip olan orta sınıfların “proleterleşmesi” söylemlerine işaret etmektedir. Bu anlamda, Marx’ın ve Weber’in sınıf analizlerinden yararlanan yeni-Weberci ve yeni-Marksist araştırmacıların sınıfların yeniden tanımlanmasına yönelik çözümlenmeleri, genel olarak orta sınıfların yeniden tanımlanması üzerine yoğunlaşmaları bakımından benzerlik gösterirken; kavramsal düzeyde orta sınıfları tanımlayan ölçütler noktasında farklılaşmaktadır.

Orta sınıf, bir yanda, diğer sınıfların bir parçası olarak “yeni küçük burjuvazi” (Nicos Poulantzas) olarak kavramsallaştırılırken; diğer yanda burjuvaziden, proletaryadan ya da küçük burjuvaziden tamamen ayrı, yeni bir sınıf kategorisi olarak “profesyonel yönetici sınıf” (John ve Barbara Ehrenreich), “yeni sınıf” (Alvin W. Gouldner) gibi isimlendirmelerle tanımlanmaktadır. Bunun dışında, orta sınıf söylemi altında birleştirilen konumlar, tek bir sınıf içerisinde olmaktan ziyade, aynı anda birden fazla sınıf içerisinde olan “çelişkili mevkiler” olarak nitelendirilmektedir (Wright, 2017, s. 14-15). Yeni orta sınıfları, üretim araçlarına sahip olmayan ama sermayenin küresel işlevini yerine getiren tüm çalışanlar olarak tanımlayan Guglielmo Carchedi’ye (1975a, s. 1; 1975b, s. 361) göre yeni orta sınıfın en önemli kısmını hem sermayenin küresel işlevini hem de kolektif işçinin işlevini yerine getiren çelişkili konumlar oluşturmaktadır.

Benzer şekilde, ileri kapitalist toplumun orta sınıflarını “profesyonel-yönetici sınıf” ismiyle ayrı bir sınıf olarak tanımlayan Barbara ve John Ehrenreich (1977, s. 12) ise kapitalist toplumun yeni orta sınıfını, üretim araçlarına sahip olmayan ve toplumsal işbölümündeki temel işlevi kapitalist kültürün ve kapitalist sınıf ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayan zihinsel işçiler olarak tanımlamaktadır.

Kapitalistler ile işçi sınıfı arasında yer alan orta sınıfları “yeni küçük burjuvazi” olarak nitelendiren Poulantzas, yeni küçük burjuvaziyi işçi sınıfından ayırmak için toplumsal işbölümündeki ekonomik, politik ve ideolojik ilişkileri esas almaktadır. Ekonomik ilişkiler “*üretken ve üretken olmayan emek*” ayrımını, politik ve ideolojik ilişkiler ise üretim sürecindeki egemen sömürü biçiminin yeniden üretimini sağlayan ilişkileri ifade etmektedir. Poulantzas, üretim sürecinde doğrudan artı değer üreten emeği üretken emek olarak tanımlamakta ve buna göre ticaret, reklam, muhasebe, bankacılık ve sigortacılık vb. alanlarda çalışan ücretliler artı değer üretmediği için üretken olmayan emek içerisinde yer almaktadır. Yeni küçük burjuvazi, emeğinin karşılığı ücret ya da maaş biçiminde ödenen ücretli emeği oluşturmaktadır. Ancak bu, her ücretli çalışanın işçi sınıfına ait olduğu anlamına gelmemektedir. İşçi sınıfı, basit bir biçimde mülkiyet ilişkilerinden dışlanmayla değil, üretken emek kriteriyle tanımlanır. Her üretken işçi bir ücretli çalışandır, ancak her ücretli çalışan üretken işçi değildir (Poulantzas, 1976, s. 209-212). Ne var ki, Marx emeğin üretken olup olmasını, artı değer üretmesi ve bunun kapitalist tarafından sermayeye dönüştürülmesi ölçütüne göre yapmaktadır.

Poulantzas’ın yaklaşımı, 1970’lerden sonra büro çalışanının vasıfsızlaşması sürecinde hem üretken emek niteliği taşımayan hem de denetim ve yönetim işlevine sahip olmayan çok sayıda büro çalışanını kapsayan bir açılım sunmamaktadır (Kaderoğlu Bulut, 2019, s. 166-167). Ancak, Marx’ın üretken emek tanımlaması bağlamında, hizmet sektöründe çalışan ücretlilerin maddi bir ürün ortaya koymasalar bile sermayenin yeniden üretimini sağladığı ölçüde işçi sınıfına dahil edilebileceği söylenebilir.

Öte yandan, yeni orta sınıfın proleterleşme sürecine dikkat çeken Harry Braverman tekelci kapitalizmde büro işlerinin bürokratikleşme ve rasyonelleşmeyle birlikte fabrika işlerine benzer bir nitelik kazanmaya başladığını ve bu anlamda büro işçilerinin proleterleştiğini ileri sürmektedir.⁷ Buna karşılık, sınıfın tanımlanmasında Weberci

⁷Büro çalışanlarının proleterleşmesine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Braverman, H. (2008). *Emek ve tekelci sermaye, yirminci yüzyılda çalışmanın değersizleştirilmesi*. (Çev. Ç. Çıdamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları; Crompton, R. ve Jones, G. (1986). *Collar proletariat, deskilling and gender in clerical work*. London: Macmillan Press Ayrıca, “bilgi işçisi” olarak gazetecilerin ve öğretmenlerin yeni orta sınıf

geleneğin yaklaşımını temel alan araştırmacılardan John H. Goldthorpe ve David Lockwood, hizmet sektörünün genişlemesiyle özellikle büro işçilerinin proleterleşmesini ve işçilerin burjuvalaşmasını iddia eden tezlerle karşı çıkmaktadır. Lockwood, büro çalışanlarının kol işçileri gibi mülksüz statüsünde olmasına karşın, sınıf ve statü bakımından egemen bir konumda olduklarını, otoriteyle olan yakınlıklarının hâlâ devam ettiğini, daha iyi ücret ve terfi şansının yanı sıra daha yüksek statüye sahip olduklarını savunmaktadır (Lockwood, 1989'dan aktaran Edgell, 1998, s. 79-80). İşçi sınıfı ile beyaz yakalı işçiler arasında kesin ayırım gözetilen yaklaşımlar, post-fordist dönemle birlikte gerek sanayi ve hizmet sektöründe gerekse kamu sektöründeki çalışma koşullarının her iki sektördeki çalışanları proleterleştirdiğini göz ardı etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze üretim ilişkilerinin farklılaşmasına koşut olarak kapitalist toplumun sınıf yapısında meydana gelen hızlı ve köklü değişimler, Weber'in takipçileriyle (Anthony Giddens, John H. Goldthorpe ve Frank Parkin) yeni-Marksistler (Nicos Poulantzas, Erik Olin Wright, Guglielmo Carchedi vb.) arasındaki tartışmalar ve 1980'lerden sonra işçi sınıfının ortadan kalktığını ileri süren görüşlerle (Andre Gorz, Jan Pakulski) son noktaya varmaktadır. Marx'ın işçi sınıfının homojenleşeceği tezinin kanıtlanamadığını ileri süren Uwe Becker, kapitalist gelişimin ücretli işçiler arasındaki farklılaşmayı artırdığını savunmaktadır. Bu bağlamda, yeni orta sınıfların genişlemesi, ücretli emeğin bireyselleşmesi ve bölünmesinin somut bir sonucudur. Bu, emek ve sermaye arasındaki somut ilişkinin basitçe işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki ilişki olmadığını kanıtlamaktadır (Becker, 2017, s. 175-176). Modern toplumlarda hızla yaygınlaşan bireyselleşme, kişilerin ortak iktisadi konumlarından hareketle oluşan aidiyet simgelerinin yerini, farklılığa dayanan öznel kimliklerin almasına yol açmaktadır. Modern sonrası toplumun özelliği olan parçalanmışlık, iktisadi yaşamdaki konumların da parçalanmasını, bireyselleşmesini beraberinde getirmektedir. Bu parçalanma sanayi sonrası üretim yapısının belirgin özelliğidir. Bu nedenle sosyal sınıf kavramı geçmişte sahip olduğu toplum içi bölünmenin asli anlam üreticisi niteliğini kaybetmiştir (İnsel, 2008, s. 21). Sınıfın azalan önemini, ekonomik gelişme ve refahın artmasıyla bağlantılı olarak açıklayan görüşler, post-endüstriyel toplumda tabakalaşma

içerisinde değerlendirilmesine yönelik görüşlere karşı gazetecilerin ve öğretmenlerin proleterleşme süreci ile ilgili güncel çalışmalar için bkz. Durmaz, O. S. (2014). *Türkiye'de öğretmen olmak: Emek süreci ve yeniden proleterleşme*. İstanbul: NotaBene Yayınları; Kaderoğlu Bulut, Ç. (2019). *Sınıfın sınırında: Gazeteciler ve proleterleşme*. İstanbul: NotaBene Yayınları.

ve sosyal hareketliliğin yaşam biçimleri, yetenek ve eğitim tarafından yeniden şekillendiğini vurgulamaktadır (Clark ve Lipset, 2007, s. 80-84). Dolayısıyla, post-modern çağda sınıflı toplum algısının yerini öznellikler ve kimlikler üzerinden tanımlanan farklılıklara dayalı özne konumlarının oluşturduğu birey toplumuna bırakmıştır.

Bununla birlikte, reel sosyalizmin çöküşü ve küreselleşme, Marksist teorilerin ve sınıf siyasetinin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'a göre, çağdaş toplumların anlaşılması için önemli olan birçok sorun, Marksist kategorilerle kavranamadığı için Marksist kuramın merkezi kavramlarının yapıbozumu kaçınılmaz hale gelmektedir (Laclau ve Mouffe, 2015, s. 10-11). Sınıf siyasetinin küresel kapitalizmin anlaşılması için yeterli kuramsal çerçeveyi sunmadığı görüşleri, sınıf farklılıkları ve sınıf mücadelesinin yerini tikel kimliklere ve bu kimliklerin tikel mücadelelerine bıraktığını savunmaktadır. Çevreci, anti-nükleer ve feminist eylemlilik biçimleri, post-endüstriyel toplumlarda yeni çatışma alanlarını yansıtmaktadır. Bu alan, özerklik ve kimlikleri içeren kültürel ve sembolik çatışmalara doğru bir değişimi işaret etmektedir. Yurttaşlık, siyasal haklar ve ekonomik çıkarlarla ilgili olan geleneksel hareketlerden farklı olarak yeni toplumsal hareketler, "daha çok genel normatif ve dilsel kodlar ve anlam çerçeveleri"ne yönelik çatışmaları ifade etmektedir (Pakulski, 2007, s. 61-62).

Artık, demokrasiyi düşünmenin eşitlikten değil, çoğulluğun ve farklılıkların kabulünden geçtiği ileri sürülmektedir. "Laclau, toplumsal aktörlerin üretim süreci içinde konumlanışının, bu aktörlerin kimliklerini tanımlamakta merkezi bir yer işgal etmeye devam ettiğini belirtmektedir. Ama bu konumlanış, artık öznelerin kimliklerini sistematik biçimde belirlememektedir" (İnsel, 2015, s. 11). Post-modern görüşler, öznelerin evrensel ortak kimliklerle tanımlanmasının mümkün olmadığını; toplumsal muhalefetin temel belirleyicilerinin ırk, cinsiyet, etnisite, cinsellik vb. öznel kimliklerin sorunları ve mücadeleleri olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda, "çağdaş kolektif eylem biçimleri, 19. yüzyıldaki örneklerinin tersine maddi malların üretim ve dağıtım çatışmalarıyla ilgilenmezler. Bu hareketler, öncelikle sembolik alanlar üzerinde bilgiye dayalı sistemlerin yönetsel rasyonelliğine" (Melucci, 2007, s. 96-97) meydan okumaktadır. 1960'lı yıllardan sonra post-endüstriyel toplumların temel sorunlarının ekonomik temellerden kaynaklanmadığı vurgulanmaktadır. Yeni dünya düzenini kimlikler, farklılıklar ve kültürel değerler şekillendirmektedir.

Özetle, kapitalist üretimin endüstriyelden post-endüstriyel aşamaya geçişiyle birlikte üretim ilişkileri alanında sınıfsal konumların yeniden belirlenmesi yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar, toplumsal meselelerin merkezinde yer alan ekonomik ve siyasal konuların yerini kültürel değerleri ve yaşam biçimlerini temel alan sorunlara bıraktığı yönündeki tartışmalarla aynı döneme denk gelmektedir. Sözü edilen dönemde, üretim sürecinde yeni teknolojilerin kullanımı ve endüstriyel ilişkilerde yarattığı dönüşüm, hizmet sektöründe istihdamın artması ve yeni orta sınıflara merkezi konum atfedilmesi işçi sınıfıyla birlikte sınıf temelli toplumsal çatışmaların da sona erdiğini ileri süren görüşlere temel dayanak oluşturmuştur.

1.4. Toplumsal Hareketlerin Dönüşümü: Geleneksel ve Yeni Toplumsal Hareketler Üzerine Tartışmalar

Toplumsal hareketlerdeki “geleneksel” ve “yeni” tartışmalarının ortaya çıkışı işçi sınıfı hareketlerinin tarihsel süreç içerisindeki görece yenilgileri, 1968 öğrenci hareketlerinin yükselişi ve neo-liberal ekonomi politikalarının 1980’lerden sonra yeni sağ ideoloji çerçevesinde işçi sınıfı mücadelelerinin kazanımlarını tersine çevirmesi ve reel sosyalizmin çöküşü gibi tarihsel gelişmelerle bağlantılıdır. Bununla birlikte, kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecinde emek-sermaye ilişkilerinin değişmesi, sermayenin küreselleşmesi ve çokuluslu şirketlerin büyümesi, kapitalist üretim alanlarının genişlemesi, işgücü piyasasındaki ve işçi sınıfı yapısındaki değişim gibi birbiriyle bağlantılı gelişmeler yeni toplumsal hareketlerin gelişmesine neden olan önemli dinamiklerdir.

Söz konusu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve gerek üretim ilişkileri alanındaki konumları gerekse toplumsal ve kültürel alandaki yönelimleri bakımından işçi sınıfından farklı olduğu ileri sürülen “yeni orta sınıflar”ın toplumsal değişimin temel aktörleri olduğu iddia edilmektedir. John Urry’e göre “parçalı, çoğulcu ve politik bakımdan muhalif sivil toplumun yaratılmasında araçsal bir rol üstlenen güçlü hizmet sınıfının gelişmesiyle yukarıdan küreselleşme, aşağıdan adem-i merkezîleşme ve içerden dağılma” (1995, s. 103) süreçleri çağdaş kapitalizmin yapılarını dönüşüme uğratmıştır. Dolayısıyla, neo-liberalizm ve sermaye ile emek arasındaki hizmet sınıfının kurumsal ve kültürel kaynaklarının güçlenmesi, uluslararasılaşmış sınıfsız bir kültür, araçsalcı bir kolektivizm ve yeni toplumsal hareketler sınıfın özellikle emek ve sermaye arasındaki mücadelenin politikaya yön veren gücünü gölgede bırakmaktadır. “Örgütsüz

kapitalizm”in toplumsal yaşam ve toplumsal mücadele biçimleri de örgütsüz bir hale gelmektedir. Toplumsal yaşamın yapılandırılmasında sivil toplumun görece “sınıfsız” kültürel biçimlerinin önemi artarken; ekonomi ve siyasetten bütünüyle özerkleşen sivil toplumun ve kültürün parçalı ve çoğulcu yapısı kimlik temelli politikaların mücadele alanlarını oluşturmaktadır. Nitekim, toplumsal yaşam, kültür ve politika toplumsal sınıflara göre örgütlenmemekte, daha çok farklılaşan çıkarlar tarafından belirlenmektedir (Urry, 1995, s. 101-104).

İşçi sınıfının 1970’lerden başlayarak politik gücünün zayıflaması ve yenilgiye uğraması çevrecilik, barış hareketi, feminizm, yerli hakları savunuculuğu, anti-kapitalist hareket gibi yeni toplumsal hareketlerin yükselişinin önkoşulu olmuştur (Manni, 2004, s. 57). Yeni toplumsal hareketler, modernizmin toplumsal kimlikleri akılcı birey ya da sınıf biçiminde tek kategori altında birleştirmesi karşısında sivil toplumun farklılıkların tanınmasına dayalı modernleşme sürecini ifade eden post-modern kimlik politikasının temelini oluşturmaktadır (Keyman, 1999, s. 59). Bu hareketler, Marksist kuramın kapitalist toplumun devrimci dönüşümünün temel aktörleri olarak gördüğü geleneksel işçi sınıfının ve mücadelelerinin aksine ırk, toplumsal cinsiyet, etnik köken, insan hakları, hayvan hakları, çevrecilik, nükleer ve savaş karşıtı gibi yeni siyaset anlayışının “yeni politik öznelere”ne işaret etmektedir.

Alain Touraine’e göre, toplumsal ve kültürel nitelikli sorun ve çatışmalara dayalı yeni toplumsal hareketlerde mücadele üretim araçlarının yönetimi için değil, yeni kültürel üretimin hedefleri temelinde verilmektedir. Yeni toplumsal hareketler, sendika ya da baskı gruplarının toplumsal ve siyasal stratejilerinden ziyade kimlik ve saygınlıktan, tarihin anlamından çok özyönetimden ve iktidarın ele geçirilmesinden çok demokrasiden söz eder (Touraine, 2002, s. 274-276). Öte yandan, yeni toplumsal hareketler, kamusal olanla özel yaşama ait olan arasındaki ayrımın ortadan kalktığı siyaset anlayışındaki dönüşümünün bir ifadesi olarak okunabilir:

Burjuva toplumunda katı bir şekilde sınırlandırılmış kamusal alan, sanayi toplumunda işçi problemlerini içine alarak genişlemiştir. Günümüzde ise insan tecrübesinin her sahasına doğru bir genişleme göstermektedir... Artık temel siyasal problemler doğrudan özel alanla ilgilidir. Bugün özel ve kamusal alan arasındaki ayrım yok olurken, sivil toplum ve devlet arasındaki ara açılmaktadır (Touraine, 1985’ten aktaran Cohen, 2016, s. 117).

Claus Offe’ye göre, ileri sanayi toplumlarının çatışmaları artık devletçilik, siyasal düzenleme ve bürokratik otoritelerle çözülemez. Yeni toplumsal hareketlerin politikaları, devletten özgürleşmek adına kamusal ve özel alan arasındaki ara alana ait eylemler

yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu da liberal demokrasi ve refah devletinin pratiklerinden farklı olarak “kurumsal olmayan” siyaset alanıdır. Dolayısıyla, merkezi kontrole, bağımlılığa ve bürokratikleşmeye karşı olma, kişisel özerklik ve kimlik yeni toplumsal hareketlerin temel değerlerini oluşturmaktadır (Offe, 2016, s. 55-58). Bu anlamda, yeni toplumsal hareketlerin devrimci hedeflerden ziyade kendilerini anlamaya yönelmeleri, siyasal ve ekonomik sistemlerin özerk işleyişini öngören bir sivil toplum savunusu yapmaları “kendini sınırlayan bir radikalizm” olarak tanımlanmaktadır (Cohen, 2016, s. 102).

Yeni toplumsal hareketlerin tabanını yüksek eğitilmiş, ekonomik güvenceye sahip ve hizmet sektöründe çalışan yeni orta sınıflar oluşturmaktadır. Kendilerini siyasal ya da ekonomi politik kodlardan çok hareketlerin konularıyla özdeşleştirerek (çevreci, feminist vb.) konumlandırmaktadır. Taleplerinin sınıfsal bir temeli yoktur ve dile getirdikleri talepler çevre hareketleri, barış hareketleri ve sivil haklar hareketinde olduğu gibi tüm insanlığı ilgilendiren bir niteliğe sahip olmakla birlikte, belli grupların sorunlarına yönelik de olabilmektedir. Offe’ye göre, yeni orta sınıf politikası birçok geleneksel sınıf politikalarıyla karşılaştırıldığında, salt kültürel ve kimlik politikası olarak görülmez. Bir başka deyişle, “tipik bir sınıf politikası” niteliğine sahiptir ancak bu, sınıf lehine bir politika sayılamaz (Offe, 2016, s. 60-62). Çünkü, yeni toplumsal hareketler 19. yüzyıldaki örneklerinin tersine maddi malların üretim ve dağıtım temelindeki çatışmalarla ilgilenmezler. Bu hareketler, post-materyalist değerler (Inglehart, 1990), sembolik ve kültürel çıkarlar (Melucci, 2016) için mücadele etmektedir

Kapitalist ilerleme basit emek gücünün kontrolü ve piyasa için doğal kaynakların dönüşümü tarafından garanti edilmemekte; toplumsal ilişkilerde, sembolik sistemlerde, bireysel kimlik ve ihtiyaçlarda büyüyen bir müdahaleyi gerektirir. İleri kapitalist toplumlar artık, ekonomik temele sahip değildir; ekonomik, politik ve kültürel yapıların giderek artan etkileşiminden meydana gelmektedir. “Maddi” mallar, sembolik sistemler bilgi aracılığıyla üretilir ve tüketilirler. Toplumsal çatışmalar geleneksel ekonomik/endüstriyel sistemlerden kültürel alanlara taşınmaktadır. Bunlar bireysel kimliği, gündelik yaşamdaki uzam ve zamanı, bireysel eylemin kültürel kalıplarını ve motivasyonunu etkilemektedir (Melucci, 1984, s. 826). Öte yandan, oldukça farklılaşmış sistemler giderek artan biçimde bireyselleşme, kendini gerçekleştirme, bireysel ve kolektif kimliklerin inşası için kaynaklar üretmekte ve dağıtmaktadır (Melucci, 1984, s. 827).

Tablo 1.1. “Geleneksel” ve “yeni” politik paradigmalara temel nitelikleri (Offe, 2016, s. 61)

	Geleneksel paradigma	Yeni paradigma
Aktörler	Grup olarak hareket eden, gelir dağılımı çatışmasına müdahil gruplar	Grup gibi davranmayan fakat belli temalar etrafında bir araya gelmiş topluluklar lehine hareket eden gruplar
Temalar	Ekonomik büyüme ve dağılım; askeri ve toplumsal güvenlik, toplumsal kontrol	Barışın, çevrenin ve insan haklarının korunması
Değerler	Özgürlük, tüketim güvenliği ve maddi ilerleme	Merkezi kontrolün karşısında kişisel özerklik ve kimlik
Hareket biçimleri	Resmi örgütlenmeler, büyük ölçekli temsil birlikleri (içsel); çoğulcu ya da korporatist çıkar aracılığı, siyasal parti ve çoğunluk oyu (dışsal)	Resmi olmayan, düşük düzeyde dikey ve yatay farklılaşma (içsel); negatif terimlerle (“asla”, “hiçbir yerde”, “son”, “durdur” vb.) oluşturulmuş taleplere dayanan protesto politikaları

Tablo 1.1’de görüldüğü gibi, yeni toplumsal hareketlerin “yeni politikaları” sorun ettikleri konular, değerler, ilgiler ve hareket biçimleri açısından geleneksel toplumsal hareketlerden ayrılmaktadır. Ancak, yeni toplumsal hareketlerin katılımcılarının savunduğu değerler ve ahlaki normlar (bireysel özgürlük, eşitlik, katılım, barış ve dayanışmacı toplumsal örgütlenme vb.) yeni değildir; burjuvazi ve işçi sınıfının ilerlemeci hareketlerinden miras alınmıştır. Bu süreklilik, yeni toplumsal hareketlerin post-modern değerleri vurguladığını ya da modernizm öncesi romantik bir geçmişin kalıntısına dayandığını ileri sürmeyi geçersiz kılmaktadır (Offe, 2016, s. 69).

Yeni toplumsal hareketlerin post-endüstriyel ve post-modern toplum gibi yeni bir tarihsel dönemle açıklanmasının mümkün olmadığı ileri sürülmekle birlikte (Cohen, 2016, s. 103), böylesi bir tarihsel bir iddianın yanıltıcı olduğu savunulmaktadır (Calhoun, 1993, s. 386). David Plotke’ye göre, “yeni toplumsal hareket” söylemi analiz ettiği hareketlerin “yeni” olmasını ve geleneksel politik alandan ayrı olmasını abartmaktadır (Plotke, 1995, s. 113). Ne var ki, yeni toplumsal hareketlerin katılımcıları, örgütlenme biçimleri ve hedefleri bakımından geleneksel işçi hareketlerinden farklı oldukları kabul edilebilir. Ancak bu hareketlerin savunduğu konuların “yeni” olduğu ikna edici değildir. Yeni toplumsal hareketlerin sorunsallaştırdığı konuların kökeni 19. yüzyılın başlarına kadar götürülebilir (Calhoun, 1993, s. 392; Çetinkaya, 2015, s. 46; Erdi Lelandais, 2009, s. 68). Bu bağlamda, yeni toplumsal hareketlerin savunduğu bireysel özgürlük, eşitlik, katılım, barış ve dayanışmacı toplumsal örgütlenme gibi taleplerin ve değerlerin burjuvazi ve işçi sınıfının ilerlemeci hareketlerinden miras alındığı ileri sürülmektedir:

[...] Bu hareketler, içinde kök saldıkları, ekonomik ve politik rasyonalitesine karşı çıktıkları toplumların daha çok çağdaşdırlar. Bu karşı çıkış, temelde “eski” ve “yeni” değerler arasında değil, modern değerler içerisindeki farklı unsurların ne dereceye kadar eşit ve dengeli bir şekilde ses bulacağı hususundaki çatışan görüşler arasında gerçekleşmektedir. [...] Sorun değerler değil, değerlerin hayata geçiriliş tarzıdır. Özerklik, kimlik, otantisite, insan hakları, barış ve dengeli bir fiziksel çevre istemi gibi değerler büyük ölçüde ihtilaf doğurucu değerler değildir. [...] Yeni toplumsal hareketlerin, “anti-modernist” ya da “postmateryalist” değil, modernleşmenin “modern” bir eleştirisi olduğu söylenebilir (Offe, 2016, s. 69-70).

Buna karşılık, yeni toplumsal hareketler merkeze aldıkları sorunları sistem sınırları içerisinde çözmeyi amaçladıkları için yeni bir dünya kurmayı başaracak yapıya, örgütlülüğe ve tutarlı bir ideolojiye sahip değildir. Sınıf temelli toplumsal hareketler ise kendisini egemen sınıfın koyduğu sınırların içerisine hapsetmek yerine sınırları zorlayarak onu aşmayı amaçlamaktadır. Bu süreçte, toplumsal dönüşümü hedefleyen toplumsal hareketlerle de birlikte hareket etmektedir (Çoban, 2009, s. 20). Bu bağlamda, işçi sınıfı hareketlerinin kendi sınıfsal çıkarlarının dışındaki toplumsal sorunlara ilgisiz olduğu yönündeki dışlayıcı görüşler, tarihsel sürecin eksik biçimde okunmasının yansıması olarak yorumlanabilir.

İşçi hareketleri, 19. ve 20. yüzyıllarda ücretlerin artırılması ve çalışma saatlerinin düşürülmesi için verdiği mücadelelerin yanı sıra; kadın ve çocukların çalıştırılması, cemaat yaşamı, göçmenlerin sorunları, kamusal hizmetlere erişim sorunları, oy hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğünün genişletilmesi, savaş karşıtlığı gibi çeşitli sorunlarla da ilgilenmiştir (Çetinkaya, 2015, s. 48). Kaldı ki, yeni toplumsal hareketlerin talepleri ve çatışmaları küresel kapitalizme içkindir. Bu nedenle, “küresel kapitalizmi hedef almadan kimlikler için kolektif hareketler talep etmek bu hareketlere katılanlara özgürlük sağlamayacağı gibi, bu anlayış küresel kapitalizmin yeniden üretimine hizmet eder” (Yaylagül, 2016, s. 137-138). Nitekim, sınıf çelişkileri kapitalizmin kendi iç buhranlarının ortaya çıkardığı ve sürekli yeniden üretildiği bir çatışma alanı olduğu için sınıf mücadelelerinin geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam ettiği (Erbaş ve Coşkun, 2007, s. 17) yönündeki düşünceler geçerliğini sürdürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI HAREKETLERİ VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle Türkiye'de işçi sınıfı örgütlenmesinin ve mücadelelerinin gelişimi, Türkiye tarihinin ekonomik ve siyasal dönüşüm uğraklarındaki politikalar temelinde ele alınmıştır. İkinci olarak, Türkiye'de 1980'li yıllarla birlikte ekonomi alanında uygulanan neo-liberal politikalar ve bunun siyasal alandaki yansıması olan yeni sağ ideolojinin hâkimiyeti karşısında işçi sınıfının konumu ve kimlik politikaları değerlendirilmiştir. Son olarak da 1960'ların sonlarından başlayarak geleneksel ve yeni toplumsal hareketlere ilişkin küresel ölçekte gerçekleşen tartışmaların Türkiye'deki yansımaları, yeni toplumsal hareketler kapsamında yer alan çevre hareketleri özelinde tartışılmıştır.

2.1. Cumhuriyet'ten Günümüze Türkiye'de İşçi Hareketleri

Bu başlık altında, Türkiye işçi hareketleri tarihi Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminden günümüze kadar geçen tarihsel süreçle sınırlandırılmıştır. Böyle bir sınırlandırmaya gidilmesi, Cumhuriyet'ten önceki dönemde emek mücadelelerinin olmadığı ya da bu dönemdeki emek hareketlerinin yok sayıldığı anlamına gelmemektedir. Bu kapsamda, üretim biçimi tarıma dayalı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmemiş olması nedeniyle Avrupa ülkelerindeki gibi bir kapitalist ve işçi sınıfının ortaya çıkmadığı yönündeki egemen yaklaşımın aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi tarihi içerisinde değişen iktisadi koşulların toplumsal sınıfları proleterleştirdiği ve işçi hareketlerinin ilk örneklerini oluşturduğu savunulmaktadır.⁸ Bu temel ön kabul ile birlikte, Türkiye işçi hareketleri tarihinin Cumhuriyet döneminden

⁸Osmanlı döneminin emek hareketlerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şanda, H. A. (tarihsiz). *Yarı müstemleke oluş tarihi/1908 işçi hareketleri*. İstanbul Gözlem Yayınları; Sencer, O. (1969). *Türkiye'de işçi sınıfı, doğuşu ve yapısı*. İstanbul: Habora Kitabevi; Sülker, K. (1973). *100 soruda Türkiye'de işçi hareketleri* (2. Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi, s. 5-25; Çıladı, S. (1977). *Zonguldak havzasında işçi hareketlerinin tarihi, 1848-1940*. Ankara: Yeraltı Maden-İş Sendikası; Quataert, D. ve Zürcher, E. C. (Der.). (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine işçiler, 1839-1950*. İstanbul: İletişim Yayınları; Çelik, B. (1999). *Türkiye'de işçi hareketlerinin tarihsel gelişimi (1800-1870)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü; Çetinkaya, Y. D. ve Alkan, M. Ö. (Yay. Haz.) (2015). *Tanzimat'tan günümüze Türkiye işçi sınıfı tarihi (1839-2014)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; Yıldırım, K. (2017). *Osmanlı'da işçiler (1870-1922), çalışma hayatı, örgütler, grevler* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

başlatılmasının nedeni öncelikle bu çalışmanın temel sorunsalı itibarıyla bir emek tarihi çalışması olmamasıdır. Dolayısıyla, işçi hareketlerine ilişkin geniş bir tarihsel dönemin ele alınmasının çalışmanın amacından sapma tehlikesini de beraberinde getireceği öngörüsünden hareketle bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Öte yandan, çalışmanın bu alt başlığında, Türkiye’de kapitalizmin tarihsel süreci içerisinde gelişen yakın dönem işçi hareketlerine referansla günümüz işçi hareketlerinin varlığının ve son durumunun irdelenmesi amaçlanmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye işçi hareketleri tarihi, Türkiye’nin iktisadi ve siyasi tarihi açısından önemli dönüm noktalarını ifade eden dönemsel gelişmeler göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Sözü edilen dönemler şu şekilde belirlenmiştir: 1920-1925 yılları arası modern Türkiye’nin kuruluş dönemi; 1925-1945 yıllarını kapsayan tek parti dönemi; 1946-1960 yılları arası çok partili yaşama geçiş ve Demokrat Parti (DP) iktidarı dönemi; 1960-1980 arası darbeler dönemi ve son olarak 1983 yılından günümüze kadar geçen dönem.

2.1.1. Modern Türkiye’nin kuruluş döneminde işçi hareketleri

Modern Türkiye devletinin ve ulusal kapitalizmin oluşumunun temelleri, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan iki devrime dayanmaktadır. Osmanlı topraklarında yaşanan ve Cumhuriyetin ilanıyla sonuçlanan modern Türkiye’nin kuruluş sürecinin ilk aşamasını 1908-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (İTC) önderliğinde gerçekleştirilen 1908 Jön Türk Devrimi, ikinci aşamasını ise 1919-1923 arasında yürütülen Kemalist Devrim oluşturmaktadır. Türkiye’de kapitalizmin gelişmesine zemin hazırlayan sermaye birikiminin toplumsal, iktisadi ve hukuki koşullarını oluşturan 1908 Devrimi sonrasında yaşanan Kemalist Devrim bir öncekinin mirasını devralarak ilerlemiştir.

1908 devrimi, Osmanlı İmparatorluğunun II. Abdülhamit döneminde ekonomik açıdan neredeyse sömürge durumuna düşmesine karşı ulusal bir ekonomi yaratma girişimi olarak ortaya çıkmıştır. Milli ekonomiyi güçlendirerek bir milli burjuvazi yaratma amacını taşıyan İttihat ve Terakki yönetimi ekonomik bağımsızlığın gerekliliğini savunmuştur. Devrimin başlangıcından Balkan Savaşı’na kadarki dönemde, reformlar ve müzakereler yoluyla ulusal kapitalizmin gelişmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda, sermaye birikimini destekleyen ve ekonomide kapitalist üretim ilişkilerinin hâkimiyetini kurmaya yönelik bir ekonomi politikası izlenmiştir. Liberal iktisat

politikalarının benimsendiği bu dönemde 1870’lerde başlayan gümrüklerin kaldırılması süreci devam etmiş, Ticaret Kanunu değiştirilerek tarımda ticari ortaklıkların kurulmasının önü açılmış, anonim şirket kurulması kolaylaştırılmış, bankacılık mevzuatı liberalleştirilmiş ve tarım kredisi verilmeye çalışılmıştır. Ne var ki, ulusal ekonominin gelişimi için sermayenin ve toprak sahiplerinin haklarını koruyan İTC, kırsal alanda köylülerin sorunlarını çözmeye ve feodal yapıyı sona erdirmeye yönelik girişimlerde bulunmamıştır (Uslu ve Aytakin, 2016, s. 102; Zürcher, 2015, s. 187-188).

1908 devriminden Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik yapısı tarıma dayalı, sanayide oldukça geri kalmış, dış ticarete dışa bağımlı niteliklerini büyük ölçüde korumuştur. Buna karşın, bazı gelişme belirtilerinin de görüldüğü bu dönemde, tarımsal üretimde önemli ölçüde artışlar gözlenmiştir. Sanayide de belirgin bir gelişme görülmekle birlikte, sanayinin modern bir nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu haliyle, büyük ölçüde “sanayisiz bir ekonomi” olarak sayılabilecek Osmanlı ekonomisinin sınai ürün tüketimi esas olarak ithalat yoluyla karşılanmıştır (Boratav, 2016, s. 32-33).

Bu dönemde, imparatorluk sınırları içerisinde mevsimlik işçiler dışında, hizmetler ve sanayi alanında tahminen 200-250 bin ücretli işçi çalışmaktaydı (Dumont, 1977, s. 240; Keyder, 2017, s. 99). Bu dönemin nitelikli sanayi işçilerinin büyük bölümünü Ermeni, Rum ve Museviler oluşturmaktaydı. Öte yandan, usta, teknisyen ve mühendis olarak istihdam edilenler de yabancı uyruklulardan oluşuyordu. Bu durum, ücretlerde farklılık yaratmakla birlikte işçiler arasında da bölünmelere ve gerginliklere yol açmıştır. Çünkü, yabancı sermayedarlar yabancı uyruklular ile gayrimüslimlere yüksek ücretler öderken; daha vasıfsız işlerde çalışan Müslüman işçiler ise düşük ücretler almaktaydı. Ne var ki, 1908-1923 döneminde savaşlar, göçler ve nüfus mübadelesi nedeniyle özellikle Ermeni ve Rum işçilerinin Osmanlı topraklarından ayrılması, Türkiye ekonomisinde yeni bir düzen oluşturulurken büyük ölçüde Müslüman işçilere istihdam olanakları yaratmıştır (Akkaya, 2010, s. 57, 59). Sanayi alanında işçi olarak çalışanların yüzde 60’ı Rum, yüzde 15’i Ermeni, yüzde 10’u Yahudi ve yüzde 15’i ise Müslümandı. Bir başka deyişle, gayrimüslimler işçi sınıfının yüzde 85’ini oluşturmaktaydı (Millas, 2010, s. 75).

İkinci Meşrutiyet’in ilanı, beraberinde getirdiği özgürlüklerle işçi hareketleri ve örgütlenmesi açısından önemli bir tarihsel döneme işaret etmektedir. “1870’den 1908’e kadar geçen 38 yıllık sürede toplam 91 grev yapılmışken, 1908’de meşrutiyetin ilanı sonrası geçen 5 aylık sürede 143 grev yapılması” (Yıldırım, 2011, s. 172), bu dönemi işçi

hareketleri tarihinde ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir. Maden, gıda (tütün), demiryolu, tramvay, denizyolu taşımacılığı, gemi yapımı, tekstil, enerji, inşaat, basın yayın (matbaa işçileri) ve hizmet sektörlerinde gerçekleştirilen grevlerde işçilerin talepleri genellikle ücretlerde artış yapılması yönünde olurken; diğer yandan işgününün kısaltılması, haftalık tatil günleri, yıllık ücretli izin gibi istekler de dikkat çekmektedir (Güzel, 2016a, s. 51-52). Yükselen grev dalgasının ardından İttihatçıların tepkisi, Tatil-i Eşgâl Kanunu'nu (1909) çıkarmak olmuştur. Kanun, kamuya yönelik hizmet veren şirketlerde çalışan işçilerin sendika kurmalarını ve grev eyleminde bulunmalarını yasaklamıştır⁹ (Toprak, 1981).

Öte yandan, işçi sınıfının bu eylemliliği işçi örgütlenmelerini de beraberinde getirmiştir. Sendika, cemiyet, dernek, kulüp gibi isimler altında çalışma şartlarını iyileştirme ve haklarını koruma adına hemen her alanda görülen işçi örgütlenmeleri, 1909 yılında yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu ile birlikte yoğunluk kazanmıştır. Bu örgütlenmeler arasında özellikle Selanik'teki örgütlerde sosyalist düşüncenin önemli bir etkisi olmuştur (Yıldırım, 2011, s. 172 ve 200). 1910 yılına kadar Avrupa kentlerinde kendi örgütlerini kurmuş olan işçi grupları Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'na bağlı olarak çalışıyorlardı. Farklı sektörlerden on dört sendikanın toplandığı federasyon, Osmanlı hükümeti tarafından kapatılmadan önce yaklaşık 5 bin üyeye sahipti. Bunun yanı sıra, marangozlar, terziler, Anadolu demiryolları memur ve müstahdemleri, Reji şirketi işçileri, İzmir'deki liman ve demiryolu işçileri, Zonguldak maden işçileri, Drama, Kavala, İskeçe, Gümülcine ve Gevgeli tütün işçilerinin örgütlendiği sendikalar bulunuyordu (Karakışla, 1998, s. 40-41).

İşçi hareketleri, çoğunluğu İstanbul'da olmak üzere Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir. Yasaklamalara karşın, 1 Mayıs İstanbul'da olduğu gibi Anadolu kentlerinde de kutlanmıştır. Aynı dönemde bir dizi sol örgüt de kurulmuştur. Bunlar arasında, Hüseyin Hilmi tarafından 1919 yılının başlarında İstanbul'da kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası, ardından aynı yılın sonlarında Şefik Hüsnü Deymer önderliğinde kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası yer almaktadır. İstanbul'da 1920 Mart ayında İstanbul Komünist Grubu kurulmuştur. Mayıs 1920'de kurulan Komintern'in Kızıl Sendikalar Birliği'ne bağlı olan işçi örgütü Beynelmillel İşçiler İttihadı öncülüğünde

⁹Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun getirdiği grev yasağına ilişkin iki farklı görüşün ileri sürüldüğü tartışma için bkz. Gülmez, M. (1980). Bir belge, bir yorum: 1909 Tatil-i Eşgâl Yasası ve grev, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 12, 50-64; Toprak, Z. (1981). 1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu üzerine, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 13, 141-156.

bina, deniz ve marangozluk alanında üç sendika kurulmuştur. Üyelerinin çoğunluğunu Rum işçilerin oluşturduğu örgüt, Bolşevik Devrimi'ni model olarak göstermiş ve sınıf mücadelesinin önemine dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra, Beynelmiele İşçiler İttihadı'nın da katılımıyla 1921'de 1 Mayıs gösterileri düzenlenmiş; ancak gösterilerin İstanbul'daki işgal kuvvetleri tarafından yasaklanmasıyla birlikte işçi örgütleri grev ilan etmiştir (Akbulut ve Tunçay, 2009, s. 11 ve 52; Tekin, 2002, s. 176; Uslu ve Aytekin, 2016, s. 107).

Bununla birlikte, Türkiye'nin ilk yasal komünist partisi olan Türkiye Komünist Partisi 18 Ekim 1920 tarihinde kurulmuştur. Bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün Sovyetler Birliği ile iyi geçinme stratejisinin sonucu olarak kurulmasına izin verdiği parti, cumhuriyetin ilanından sonra sosyalistlere yönelik başlatılan tasfiye hareketi kapsamında kapatılmıştır (Uzun, 2010, s. 112). Kemalist rejim, 1919-1922 yılları arasında var olma mücadelesi verirken, milliyetçilik ve enternasyonalizm el ele gitmiştir. Kemalistler korporatif halkçılık ideolojilerine aykırı düşen sosyalist işçi hareketlerini hoşgörüle karşılamak durumunda kalmıştır. Böylece, işçiler geniş bir tabana yayılan milliyetçi hareket içinde belli oranda özerklik elde etmişlerdir. Bunun yanı sıra, işçiler milli mücadeleye katılarak cephede önemli bir rol oynamışlardır. Feroz Ahmad'a göre, bu sayede işçiler 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde kendilerini temsil ettirebilmişlerdir (Ahmad, 1998, s. 129-130).

Milli Mücadele yıllarında işçi hareketleri yeniden canlanma eğilimi gösterirken, önceki dönemden farklı olarak sosyalist hareketle daha yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bu dönemde, en yoğun 1919 ve 1920 yıllarında olmak üzere toplam 19 grev gerçekleştirilmiştir. Grevler çoğunlukla demiryolu taşımacılığı alanında yapılmıştır. Bu dönemin grevlerinde özellikle İstanbul'dakilerinde Türkiye Sosyalist Fırkası önemli rol oynamıştır (Güzel, 2016a, s. 109-113). Milli mücadelenin ardından 1923 yılında cumhuriyetin ilan edilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu dönemi kapanarak yeni Türkiye devletinin bir dizi köklü reformlarla kurulma süreci başlamıştır. Osmanlı'dan bütünüyle farklı, bağımsız ve tek ulus temelinde dayalı bir cumhuriyet devletini kurmayı hedefleyen reformlarla kapitalist modernleşme sürecini sekteye uğratabilecek tüm unsurların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Yeni rejimin karakteri, Anadolu'nun bölünmesini önleme hedefine yönelmiş antiemperyalist bir hareket olmakla birlikte, antikapitalist değildi. Asker-sivil bürokrasi, yükselen burjuvazi ve Anadolu'nun önde gelen kişileri ve toprak sahipleri arasında

gevşek bir ittifak vardı. 1920 meclisinin bileşimi göz önüne alındığında, ulusal harekete verilen desteğin büyük bir kısmı taşranın önde gelen kişilerinden, bazı meslek temsilcilerinin yanı sıra din adamlarından, bürokrasiden ve subaylardan geliyordu (Ahmad, 2019, s. 68).

Cumhuriyetin ilanından sonra sendikal örgütlenmeyi dolaylı olarak etkileyen genel düzenlemelerden ilki, toplanma ve dernek kurma hakkını tanıyan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Bir diğeri ise, esas olarak Şeyh Sait isyanını bastırmak amacıyla çıkarılan ancak bu kapsamda sendika kurma hakkını da yasaklayan 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'dur. Öte yandan, 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile dernek kurma hakkı genel bir çerçevede düzenlenmiş ancak, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olması nedeniyle Medeni Kanun'un örgütlenme açısından getirdiği özgürlük uygulamada önemli engellerle karşılaşmıştır. Dolayısıyla, tek parti yönetimi 1925 sonrasında gücünü çok daha belirgin bir biçimde ortaya koyarak mevcut ve olası tüm örgütlenmeleri yasaklamıştır (Toprak, 1986, s. 20-21). Takrir-i Sükûn Kanunu, yürürlükte kaldığı dört yıl boyunca işçi örgütlerinin hükümetçe kapatılmasının yasal dayanağını oluşturmuştur (Akkaya, 2010, s. 79).

İş Kanunu'nun kabul edildiği 1936 yılına kadar yürürlükte kalan 1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu (Grev Kanunu), bu dönemde işçi eylemlerini doğrudan etkileyen yasal düzenlemeleri oluşturmaktadır. İş Kanunu'nun kabulüne kadar geçen süreçteki gelişmelerden bir diğeri de 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan I. İzmir İktisat Kongresi'dir. Mesleki temsil esasına göre toplanan kongrede işçiler de temsil edilmiştir. Ancak, işçileri temsil etmek için işçi olmayan kişilerin (Aka Gündüz ve İzmirli Rukiye Hanım) seçilmesi, siyasi yönetimin işçilerin grubunu kontrol altına alarak kolayca yönlendirebilme isteğinin sonucu olarak değerlendirilmektedir. Ne var ki, işçiler 34 maddeden oluşan taleplerini hiçbir vesayet altında kalmadan dile getirmişlerdir. İşçilerin genel olarak çalışma koşullarının düzenlenmesine yönelik talepleri arasında işgününün sekiz saatle sınırlandırılması, haftalık dinlenme ve yıllık tatil izinlerinin verilmesi, sendikal örgütlenme ve grev hakkını yasaklayan Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi yer almıştır. Bunun yanı sıra, emekçi kesimlerin tanımlanmasında "amele"

yerine “işçi” ifadesinin kullanılması ve 1 Mayıs’ın İşçi Bayramı olarak kutlanması dile getirilmiştir¹⁰ (Ahmad, 1998, s. 130-131).

Yıldırım Koç’a göre, 1923 ve sonrasında Türkiye’de “mülksüzleşme değil, bir mülklüleşme dönemi” yaşanmıştır. Osmanlı’dan kalan Ermeni ve Rumların ülkeden ayrılmak zorunda kalmasıyla birlikte, onlara ait gayrimenkul varlıklar birçok insana yeni olanaklar sağlamıştır. Uzun yıllar süren savaş ortamından yeni çıkmış ülkenin üretken işgücü önemli ölçüde yitirilmiş ve bunların arasında tarımsal üretim yapabilecek durumda olanlar da kolay bir biçimde arazi edinebilmişlerdir. Büyük ekonomik krizin sonrasında üretim araçlarını satmak zorunda kalan birçok köylü, sanayi merkezlerine ve demiryolu inşaatı olan merkezlere göç etmişler; ancak bu göç, sürekli olmadığı için krizin mülksüzleşme üzerindeki etkisi de sınırlı kalmıştır. Yoksullaşan ve borçlanan köylülerin bir kısmı topraklarını satarak kırsal kesimlerde ücretli işgücüne dönüşürken; bir kısmı da kentlerde çalışarak borçlarını ödemeye çalışmışlardır.¹¹ Öte yandan, bu dönemde vasıflı işgücünün sayıca az olması nedeniyle işyerlerinde ücretli çalışan vasıflı işçilere ve memurlara nispeten daha iyi ücretler ve çalışma koşulları sağlanmıştır. Bu durumun, dönemin sendikal hareketlerinin kontrol altına alınmasında yasaklardan çok daha etkili olduğu söylenebilir (Koç, 2010a, s. 116-118). Bu dönemde, devlet memurlarının büyük bir bölümü mülksüzleşmiş özgür ücretliler olarak Türkiye işçi sınıfının bir parçasını oluşturmuştur. İşçi aristokrati olan devlet memurları, kendi çıkarlarını korumaya yönelik işverenlerden ve devletten bağımsız bir örgütlenme yaratamamışlardır. Bunun yerine, siyasi iktidarın politikalarını destekleyerek birtakım ayrıcalıklar elde etme yolunu seçmişlerdir (Koç, 1996, s. 174).

Modern Türkiye’nin oluşum yıllarında işçi sınıfı, Osmanlı dönemindeki örgütlülüğün gerisinde kalmıştır. Bu dönemdeki en önemli örgütlenme, 1923’te işveren

¹⁰Cumhuriyet’in ilanından önce toplanan I. İzmir İktisat Kongresi’ne katılan işçilerin taleplerini ifade eden iktisat ilkeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ökçün, A. G. (1981). *İzmir İktisat Kongresi, 1923-İzmir, haberler-belgeler-yorumlar*. (3. Baskı). Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

¹¹1927 nüfus sayımına göre, nüfusun yüzde 75.8’i bucak ve köylerde yaşıyordu. Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1990 yılı nüfus sayımına göre, 1935 yılında bucak ve köylerde yaşayan nüfusun oranı yüzde 76.5; 1940 yılında yüzde 75.6 ve 1950 yılında bile bucak ve köylerde yaşayanların toplam nüfusa oranı yüzde 75 düzeyindeydi (Koç, 2010a, s. 117). Cumhuriyet döneminden 1955 yılına kadar olan dönemde, Türkiye’nin sanayileşmesi için gerekli olan işgücünün devşirilmesinde ve endüstriyel bir işgücünün doğmasında ortaya çıkan sorunlara ve bu süreçte köylü-işçilerin konumunu ele alan bir çalışma için bkz. Ekin, N. (1968). Türkiye’nin sanayileşmesinde “köylü-şehirli işçi”ler. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27(3-4), 225-264. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuifm/>. Ayrıca, Türkiye’de köylülüğün işçi sınıfının oluşumu üzerindeki etkisi ve kendine özgü dönüşümü ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Yıldırım, S. (2015). Köylüler, işçiler ve köylü-işçiler. Y. D. Çetinkaya ve M. Ö. Alkan (Yay. Haz.), *Tanzimat’tan günümüze Türkiye işçi sınıfı tarihi, 1839-2014* içinde (s. 271-283). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

denetiminde doğan ve daha sonra reformist bir sendikal çizgiye geçen Türkiye Umum Amele Birliği idi. Bu örgütün zayıflamasıyla birlikte, çeşitli işçi örgütlerinin birleşmesinden oluşan ve aralarında Aydınlık kadrolarının da bulunduğu Amele Teali Cemiyeti (1924) çalışma yaşamıyla ilgili gelişmelerde önemli bir rol oynamıştır (Koç, 2010a, s. 128; Toprak, 1986, s. 21).

2.1.2. Tek parti döneminde işçi hareketleri

Türkiye’de 1925 yılından 1945 yılına kadar süren tek parti döneminin ekonomik, siyasi, hukuki ve toplumsal koşulları sendikaların gelişmesi için gerekli bir ortamı sağlayamamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan çökmüş bir ekonomi karşısında tek parti yönetiminin öncelikli hedefi sanayileşmeyi hızlı bir şekilde geliştirmek olmuştur (Tokol, 1994, s. 15). Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ekonominin tarıma dayalı yapısı içerisinde sınırlı bir ücretli emekçi kesimi¹² İstanbul ve çevresinde toplanmıştı. Devlet İstatistik Enstitüsü’nün (DİE) 1927 yılındaki verilerine göre, 13.5 milyon olan nüfusun yaklaşık yüzde 76’sı kırsal kesimde yaşamaktaydı. Kentlerde yaşayanların ise içinde buldukları çalışma ilişkilerinin sendikalaşma ortamını sağlayamadığını söylemek mümkündür. Nitekim, 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre, işletmelerin yüzde 70’inden fazlası dörtten az işçi çalıştıran küçük işletmelerdir (Işıklı, 1983, s. 1827).

Tek parti döneminde izlenen iktisadi ve siyasi politikalar çerçevesinde, çalışma ilişkileri alanını işçi ve işverenlerden çok devlet belirlemekteydi. Özellikle 1930’lu yıllarda, devlete ait sanayi kuruluşlarında çalışan işçi kesiminin nicelik ve nitelik bakımından arttığı görülmekteydi¹³ (Makal, 1999, s. 291-292). Tek parti döneminde, işçilerin çalışma koşullarını ve örgütlenmelerini doğrudan ya da dolaylı etkileyen birtakım kararlar alınmış ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda, 1936 yılında İş Kanunu’nun kabulüne kadar, bazı iş kollarındaki çalışma ilişkilerini düzenleyen özel kanunlar dışında kapsamlı bir iş kanunu yoktu (Makal, 1999, s. 353; Yavuz, 1998, s. 162).

¹²Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı döneminden kalma 1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu ile yine aynı tarihte yürürlüğe giren Dernekler Yasası hükümleri çerçevesinde kurulmuş ve faaliyetlerini sürdüren bazı sendikaların yer aldığı bir sendikal yaşam devralmıştır. Çoğu yabancılara ait işyerlerinde kurulmuş bulunan sendikaların eylemlerinin Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasında dolaylı ya da doğrudan bazı katkıları olmuştur (Işıklı, 1983, s. 1827).

¹³Tek parti dönemindeki çalışma ilişkilerinin gelişimini ve kurumsallaşmasını dönemin siyasi ve iktisadi koşulları içerisinde değerlendiren ayrıntılı bir çalışma için bkz. Makal, A. (1999). *Türkiye’de tek partili dönemde çalışma ilişkileri: 1920-1946*. Ankara: İmge Kitabevi.

“Türkiye çalışma yaşamında işçi-işveren ilişkileri, ilk kez 1936 tarihli İş Yasası ile düzenlenmiştir.” Çalışma yaşamını ve koşullarını “bütüncül” bir yaklaşımla düzenleyen İş Kanunu, çalışma ilişkilerinde devletin etkin bir rol oynamasına imkân sağlamıştır. Bu yönüyle bireysel iş ilişkileri alanında “düzenleyici ve koruyucu”, toplu iş ilişkileri alanında ise “yasaklayıcı ve baskıcı” nitelikleri ağır basmıştır (Gülmez, 1995, s. 131). İş Kanunu, grev ve lokavt hakkını yasaklamıştır. Kanunun beşinci bölümünde, ayrıca grev ve lokavt kapsamına giren eylemler ile iş uyuşmazlıklarının çözümüne ilişkin hükümlere yer verilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 15 Haziran 1936, sayı: 3330).

1936 İş Kanunu kabul edilmeden önce, meclis gündeminde tasarı halinde kalmış ve mecliste görüşüldüğü yılların siyasal ve ekonomik koşulları içerisinde çalışma yaşamını ve örgütlülüğünü doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen önemli gelişmeler de yaşanmıştır.¹⁴ İş Kanunu’nun 1936 yılında kabul edilmesinden sonra çalışma ilişkileri alanındaki önemli gelişmelerden biri Osmanlı döneminden kalan Cemiyetler Kanunu’nun 1938 yılında yapılan değişikliklerle yeniden kabul edilmesidir. Kanun, derneklere yönelik birtakım sınırlamalar getirmiş olmasının yanı sıra, cemiyetlerin varlığını sınıf esasına dayalı olmamak koşuluna bağlamıştır. Bir başka deyişle, sınıf esasına dayalı cemiyetler olan sendikal örgütlenmeler resmen yasaklanmıştır. İş Kanunu’nda düzenlenmemiş olan sendikal örgütlenme, Cemiyetler Kanunu’nda yasaklama biçiminde düzenlenmiştir (Makal, 1999, s. 411).

Amele Teali Cemiyeti’nin 1927 yılında kapatılmasının ardından, 1932 yılında İzmir’de tek parti iktidarı denetiminde işçi dernekleri kurulmuştur. Tek parti iktidarının 1930’lu yıllarda işçi örgütlenmelerine yönelik politikalarından biri, her iş kolu ve meslekte tek bir işçi örgütü kurarak işçileri kontrol altında almaktı (Güzel, 2016a, s. 133; Koç, 1998, s. 17; Varlık, 1996, s. 195).

Tek parti iktidarının son döneminde 1940 yılında çıkarılan ve İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen Milli Korunma Kanunu (MKK), çalışma ilişkileri alanına getirdiği uygulamalarla ücretli işgücü üzerinde yarattığı baskılar açısından Türkiye emek tarihinde olumsuz bir adımdır. Özellikle Kanun’un getirdiği iş mükellefiyeti (çalışma zorunluluğu) uygulaması, ücretli çalışanları kötü ve insan gücünü aşan ağırlıktaki çalışma koşullarına mahkûm etmiştir. Bununla birlikte, çalışanlar 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu’nun

¹⁴İş Kanunu’nun kabul edildiği 1936 yılından önce, meclis gündeminde kaldığı üç yıllık tasarı süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gülmez, M. (1995). *Meclislerde işçi sorunu ve sendikal haklar (1909-1961)*. Ankara: Öteki Yayınevi.

yürürlükte olması nedeniyle çalışma koşullarına tepki göstermelerine imkân sağlayacak bir örgütlenme içerisinde olmadıkları gibi öte yandan, basın da hükümetin ve idari makamların sıkı denetimi altındaydı (Makal, 2018, s. 170). Bu dönemde, grev eylemlerine ilişkin olarak yalnızca 1944 yılında Devlet Denizyolları İdaresi işçilerinin bir gün süren ve başarıya ulaşan grevine rastlanılmaktadır. Bunun dışında, MKK, İş Kanunu'nun iş uyuşmazlıklarının çözümüne ilişkin hükümlerinde değişiklik yapmadığı için işçilerin işverenle bireysel ya da toplu iş uyuşmazlıkları çıkarabilme hakları teorik olarak devam etmiştir. Bu kapsamda, 1939-1943 yılları arasında iş uyuşmazlıklarına ilişkin İzmir ve İstanbul'da olmak üzere dört tane Yüksek Hakem Kurulu kararının olduğu bilinmektedir (Güzel, 2016b, s. 107-108).

Türkiye'de tek parti döneminin ilk birkaç yılı dışarıda bırakıldığında, bu dönem "...Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde işçi örgütlenmelerinin ve işçi hareketlerinin en az olduğu yıllar" (Makal, 1999, s. 449) olarak değerlendirilebilir. 1925-1945 döneminde, işçi sınıfının sayıca az olmasına, kamu kesiminde çalışan işçilere ve memurlara emekçi halkın diğer kesimlerine göre daha iyi haklar tanınmış olmasına, örgütlenme geleneğinin yaratılamamış olmasına ve tek parti yönetiminin uygulamalarına bağlı olarak çok büyük işçi ve memur eylemleri olmamıştır. Gerçekleştirilen eylemler de genellikle bir örgütlülüğün yansıması olmamış ya da kalıcı bir örgütlülüğe dönüşmemiştir. Eylemlerin genellikle iktidarın uyguladığı ekonomik politikalara karşı halkın duyduğu tepkiyle işçilerin tepkilerinin birbirine karışması ya da işçilerin haksızlıklara karşı duyduğu tepki şeklinde olmuştur. Dolayısıyla, bu dönemde yükselen bir işçi sınıfı hareketinden söz etmek olası değildir (Koç, 2010a, s. 130-131).

1923 yılının ikinci yarısında beş aylık bir dönemde İstanbul, Edirne, Aydın, İzmir ve Zonguldak'ta yaklaşık 32 bin işçinin katıldığı grevler yapılmıştır. Bu dönemde "patlak veren grevlerin ortak özelliği sınıfsal tepki ve istemler yanında -kimi zaman bunlardan daha ağırlıklı olarak- ulusal tepki, istem ve coşkularla dolu olmalarıydı" (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988, s. 1881). 1925-1946 yılları arasında 35 grev gerçekleştirilmiştir. Tek parti döneminde, 1923-1930 yılları arasında 29; 1931-1946 yılları arasında ise 6 grev yapılmıştır. Büyük ekonomik krizin başladığı 1929 yılında yalnızca demiryolu taşımacılığı işkolunda Tramvay Şirketi işçilerinin grevi söz konusudur. Öte yandan, devletçilik politikalarının uygulandığı bir başka deyişle, işverenin tek parti iktidarı olduğu 1930'lu yıllarda ise üç işkolunda dört grev gerçekleştirilmiştir (Güzel, 2016a, s. 170-173).

1925-1945 dönemindeki işçi ve yoksul köylü sınıfları ile diğer emekçi kitleler politik yaşamın dışında kalmışlardır. Milli Kurtuluş Savaşı yıllarında oldukça canlı olan işçi hareketleri 1925'ten sonra durdurulmuştur. İrticaya karşı çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve sonrasında 1930'larda güçlenerek Atatürk'ün ölümünden sonra 1940-1946 yılları arasında en sert şeklini alan tek parti yönetimi, aynı şekilde sol siyasi hareketleri ve işçi hareketlerini bastırmıştır. 1925 yılından sonra bazı işçi örgütlenmeleri söz konusu olmuşsa da bunlar gerçek sendikal haklardan yoksun, iktidarın denetiminden bağımsız değillerdi. Bu tarihten 1960 sonrasına kadar sol hareket ise hep şiddetli baskı altında tutularak yeraltı faaliyetlerine itelenmiştir. Bu dönemde sol, sosyalist, komünist ayrımı yapılmaksızın halkın en basit demokratik haklarını savunmak bile “milli menfaatlere aykırı” görülerek topyekûn “komünizm” etiketi altında suçlanmıştır (Boran, 2016, s. 91).

2.1.3. Çok partili yaşama geçiş ve DP iktidarı döneminde işçi hareketleri

Türkiye'nin 1946-1960 dönemini gerek siyasi ve iktisadi yapısı gerekse çalışma ilişkileri ve işçi örgütlenmeleri bakımından iki alt döneme (1946-1950 ve 1950-1960) ayırmak mümkündür. Çok partili hayata geçiş süreci, 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin ve 1946 yılında Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla başlamıştır. Bu dönemde, DP'den sonra kurulan siyasi partiler sırasıyla Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi idi. DP'nin 1950 seçimleri ile birlikte iktidara gelmesinin ardından, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) iktidarda olduğu 27 yıllık tek partili dönem sona ermiştir.¹⁵

Türkiye siyasi tarihinde tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş süreci olan 1946-1950 ve DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 dönemi, Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve toplumsal yaşamında önemli değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği bir dönemdir.¹⁶ İktisadi açıdan özellikle 1946 yılından başlayarak alınan kararlarla birlikte,

¹⁵Türkiye'nin erken cumhuriyet tarihinde, 1924 yılında kurulan ve bir yıl sonra kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1930 yılında kurulan ve aynı yıl kapanan Serbest Cumhuriyet Fırkası dışında tek partiye dayalı bir siyasi yaşam söz konusu olmuştur (Tokol, 1994, s. 17).

¹⁶Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci ve DP hükümeti döneminin iktisat politikaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*. (22. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi. Geçiş sürecini siyasi açıdan ele alan bir başka çalışma için bkz. Timur, T. (2003). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi. DP hükümeti döneminde “tarımsal kapitalizmin” gelişimi ve bununla birlikte, siyaset, ideoloji ve kültürel alanındaki gelişmelerle ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Atılğan, G. (2016a). Tarımsal kapitalizmin sancağı altında. G. Atılğan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* içinde (s. 393-520). İstanbul: Yordam Kitap. Ayrıca, DP iktidarı dönemini iktisadi, siyasi, toplumsal ve kültürel açıdan ele alan derleme bir çalışma için bkz. Kaynar, M. K. (2016). *Türkiye'nin 1950'li yılları*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

1930-1945 yılları arasında uygulanan devletçi-planlamacı politikalar geride bırakılarak serbestleşmeyi temel alan ekonomi politikaları benimsenmiştir (Uslu, 2016, s. 349). DP muhalefette olduğu dört yıllık dönemde, CHP iktidarının devletçilik uygulamalarının aksine, bir yandan kamu işletmelerinin özel sermayeye açılması gerektiği görüşleriyle öne çıkarken; diğer yandan tarımsal üretimin ve büyük toprak sahiplerinin korunmasından yana bir tavır içerisinde olmuştur. DP, iktidarda olduğu 1950-1960 döneminde ise “Türkiye kapitalizmini tarımsal önceliklere göre yeniden biçimlendirmek” amacını merkeze alarak özel girişimcilik ve ekonomik kalkınmayı güvence altına almaya yönelik iktisadi politikalar uygulamıştır (Atılğan, 2016a, s. 397-398). Bu doğrultuda, “büyük toprak sahibi-tüccar-sanayici üçlüsünün giderek güçlenişi ve yabancı sermayeyi teşvik etmek için çıkarılan çeşitli yasalar sonucu, Türkiye bir kez daha uluslararası kapitalizmin yörüngesine girmiştir”¹⁷ (Fişek, 1969, s. 49).

Türkiye’nin 1946-1960 döneminde, çok partili yaşama geçiş sürecinde sendikalaşma ve işçi örgütlenmeleri açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi, 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’ndaki sınıf esasına ya da adına dayanan cemiyet kurma yasağının kaldırılmasıdır. Bununla birlikte, sendika kurmanın önündeki yasal engel ortadan kalkmış (Makal, 2016, s. 53) ve çeşitli işkollarında sendikalar kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde, sendikaların kurulmasında Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi’nin yönlendirmeleri önemli bir rol oynamıştır.¹⁸ Ancak, güçlü bir sendikalaşma geçmişinin olmadığı ve sosyalizmin bir tehdit unsuru olarak görüldüğü bir ortamda kurulan sendikaların ayakta kalması mümkün olmamıştır. Aksine, sosyalizm iktidarın sendikaları kapatmasının ve kısıtlamasının gerekçesi olmuştur. Bu doğrultuda, 16 Aralık 1946’da Sıkıyönetim Komutanlığı’nın emriyle mevcut sosyalist partiler ve bu partilerin kurdukları sendikalar kapatılmış ve 1947 yılında çıkarılan İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendikalar Birliği Hakkında Kanun ile

¹⁷Korkut Boratav’a göre, 1946-1950 döneminde, CHP iktidarı özellikle 1947 yılı itibariyle devletçi-korumacı bir sanayileşme anlayışını gündeminden çıkarmıştır. Dolayısıyla, sermaye çevrelerinin talepleri, kalkınma stratejisi ve devletin ekonomik rolü gibi konularda CHP ile DP iktidarları arasında bir süreklilik söz konusu olmuştur (Boratav, 2016, s. 100-101).

¹⁸Yasağın kaldırılmasından sonra iki sosyalist parti tarafından çeşitli sendikaların kurulduğu dönem “1946 Sendikacılığı” dönemi olarak anılmaktadır. “Emek tarihi ve sendika-siyaset ilişkisi açısından özgün bir yere” sahip olan bu dönem yaklaşık 6 ay sürmüştür (Çelik, 2010, s. 85-86). Söz konusu partiler ve sendikaların kapatılmasıyla, “Türkiye sendikacılık tarihi hareketinin farklı bir çizgide gelişmesine katkıda bulunabilecek önemli bir girişim” engellenmiştir (Koç, 2010a, s. 152). DP’nin iktidarda bulunduğu dönemde, İş Kanunu kapsamındaki işçi sayısı iki kat artarak yaklaşık 755 bine yükselmiştir; sendika sayısı yaklaşık beş kat artarak 417’ye çıkmış; sendikalı işçi sayısı da üç kat artarak yaklaşık 281 bine yükselmiştir. Sendikalı işçi oranı ise yüzde 21’den yüzde 37’ye çıkmıştır (Akkaya, 2004, s. 144-145).

sendikalar için birtakım sınırlamalar getirilmiştir (Işıklı, 2013, s. 506). Bu durum, sendika kurma yasağının kaldırılmış olmasına karşın, sendikal örgütlenmeye karşı Cumhuriyet Türkiye'sinin hâkim ideolojisinin izlerinin silinmediği; öte yandan, yeniden yasaklamaya gidilmeyip sınırlamalar getirilmesi ise siyasal yaşamın değişimindeki parlamenter karakterin getirdiği zorunluluk olarak okunabilir.

Sendikalar Kanunu ile bir yandan sendikaların kuruluş ve faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler getirilirken; diğer yandan da sendikaların sahip olması gereken nitelikler belirlenmiştir. Buna göre, siyasal rejimin “milliyetçi karakterine uygun olarak sendikaların da milli teşekküller oldukları ve milliyetçi bir zihniyetle çalışacakları ve beynelmilel mahiyet alamayacakları” ifade edilmiştir. Ayrıca, sendikaların “her türlü siyasi cereyandan ve tesirlerin dışında kalmaları zaruri görülmüştür” (TBMM, 1947). Böylece, iktidarın kurguladığı sendikal örgütlenme biçimi, devlet kontrolünde ve resmi ideolojiyle uyum içerisinde olan korporatist bir modelin ifadesi olmuştur. Bu anlayış, muhalefet partisi olan DP tarafından da desteklenmiş ve iktidara geldiğinde ise sendikalar üzerinde egemenliğini ve denetimini artırmıştır. DP hükümeti, 1952 yılında kurulan Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) yanı sıra, sendikalar üzerindeki hâkimiyetini iktidarı boyunca sürekli hale getirmiştir (Akkaya, 2004, s. 143-144).

DP döneminde, toplumsal alanda öne çıkan gelişmelerden biri köyden kente göçün artmasıdır. Bu artış, dönemin iktisadi politikalarıyla bağlantılı olarak kırsal ve kentsel bölgelerin sosyo-ekonomik yapısındaki değişimle paralellik göstermiştir. “DP dönemi, emekçi sınıflar açısından mülksüzleşmeden ücretlileşmeye geçiş dönemi idi. Artan yatırımlar işçi ihtiyacını yükseltti. İşçi ihtiyacını yükselten [...] sanayileşme süreciydi. Mülksüzleşmeyi yaratan ise, tarımda hızlı makineleşme nedeniyle ağa-ortakçı ilişkisinin çözülmesiydi” (Atılğan, 2016a, s. 415).

Çalışma Bakanlığı'nın verilerine göre, 1948 yılında 73 sendikada 52 bin işçi örgütlüyken; bu sayı 1960 yılına kadar hızla artmıştır. Aynı şekilde, İş Kanunu kapsamındaki işçilerin sayıları da 1948-1960 yılları arasında giderek artmıştır. Kaldı ki, bu dönemde işveren sendikaları da kurulmaya başlanmıştır (Bkz. Tablo 2.1).

Tablo 2.1. 1947-1960 Dönemine Ait Sendika ve Üye Sayıları (Güzel, 2016a, s. 162)

Yıl (A)	İş Kanunu Kapsamındaki İşçiler (B)	Sendikalı İşçiler (C)	C/B (Yüzde)	Sendikalar	İşveren sendikaları	Üyeler
1947		33.000		49		
1948	328.463	52.000	15,8	73	4	-
1949	344.914	72.000	20,9	77	2	-
1950	373.961	78.000	20,9	88	2	-
1951	427.364	110.000	25,7	137	5	-
1952	488.508	130.000	26,6	248	10	-
1953	566.535	140.000	25,1	275	12	-
1954	583.962	180.387	30,9	323	17	576
1955	604.295	189.387	31,4	363	25	1059
1956	645.321	209.155	32,4	376	28	1092
1957	685.827	244.855	35,7	383	27	1244
1958	707.206	262.591	37,1	394	29	1364
1959	754.875	280.786	37,2	417	32	1434
1960	824.881	282.967	34,3	432	33	1150

1946-1961 döneminde işçi sınıfının hak almadaki temel aracı oy gücüydü. İşçiler, özellikle kendilerinin “insan yerine konmasında” büyük katkıları olan DP döneminde alışık olmadıkları ve Soğuk Savaş koşullarında genellikle kamuoyunun desteğini alamayan eylemlere pek başvurmamışlardır. Bu nedenle, sözü edilen dönemde işçi ve memur eylemleri çok azdır. Dönemin en önemli eylemlerinden biri İzmir liman işçilerinin 15 Temmuz 1954 günü başlattıkları grevdir (Koç, 2010a, s. 173). M. Şehmus Güzel’in saptamalarına göre, 1946-1960 döneminde yasak olmasına karşın, bazı grev ve grev benzeri olaylar yaşanmıştır. Araştırmacının gazete taramaları ve ikincil kaynaklardan elde ettiği bilgilere göre, 18 Temmuz 1946 tarihinde İstanbul Tophane rıhtımındaki yükleme ve boşaltma işçilerinin, 6 Ağustos 1946 tarihinde İstanbul Tramvay İdaresi’nde çalışan otobüs şoförlerinin grevi, 1946 Aralık ayında Devlet Konservatuvarı ve Cumhurbaşkanlığı filarmoni orkestrası üyelerinin grevi, 1947 Mart ayının sonu ve Nisan ayının ilk günlerinde İstanbul limanında çalışan işçilerin işi terk etme eylemi, 1947 Haziran ayında Ankara’da fırıncıların günlük 8 saatlik işgünü talebi için iş bırakma eylemi, 21 Nisan 1948 tarihinde İzmir Belediyesi temizlik işçilerinin ücretlerindeki kesintiler için işi terk etme eylemi, 1948 yılında İstanbul’da bir çimento fabrikasında

çalışan işçilerin işbaşı yapmama ve fabrikayı işgal eylemi, 1950 yılında ise İstanbul'da tahmil tahliye işçilerinin üç saatlik grevine rastlanılmıştır (Güzel, 2016b, s. 555-557).

Bu dönemde işçiler lehine yapılan mevzuat değişiklikleri ve diğer uygulamalar ise şöyle şekillenmiştir: 1936 İş Kanunu'nda yapılan değişikliklerle daha küçük işyerlerinin de Kanun kapsamına alınması konusunda Bakanlar Kurulu'na yetki verilmiş ve bu yetki DP döneminde etkili bir şekilde uygulanmıştır. 1951'de İş Uyuşmazlıklarını Uzlaştırma ve Tahkim Tüzüğü çıkarılmış ve İş Kanunu'nda yer alan toplulukla iş ihtilafı çıkarma süreci yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Asgari ücret yönetmeliği, kıdem tazminatı, Basın İş Kanunu, hafta tatili ya da genel tatil günlerinde işçiye ücret ödenmesi, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan işçilere ikramiye ödenmesi, Deniz İş Kanunu, Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları Hakkında Kanun, Asgari Ücret Yönetmeliği çıkarılmış ve Asgari Ücret Tespit Komisyonlarında sendikaların temsili sağlanmıştır (Koç, 2010a, s. 144-147). Böylece, 1936 İş Kanunu 1960'lı yıllara kadar Türk çalışma ilişkileri sisteminin omurgasını oluşturmuş, çalışma ilişkileri üzerinde etkili olan en önemli faktör de grev yasağı rejimi olmuştur. Çalışma yaşamının temel kurumlarından olan grev ve lokavtın yasak olması ise sendikal örgütlenme ve toplu pazarlığın işlevsel hale gelmesini engellemiştir (Makal, 2004, s. 4).

2.1.4. Darbeler döneminde işçi hareketleri

Türkiye yakın siyasi tarihinde 1960-1980 dönemi, sivil siyasetin on yıl arayla üç kez askeri darbeye kesintiye uğradığı yıllar olmasının yanı sıra, sendikal ve siyasal mücadeleler alanında önemli deneyimlerin yaşandığı yıllardır. Bu dönem, 12 Mart 1971 muhtırasıyla kesintiye uğrayan 1960-1971 yılları ve 1971-1980 yılları arasında yaşanan gelişmeler bağlamında iki alt dönemde değerlendirilebilir.

Sungur Savran'a göre, Türkiye toplumunun 1960 sonrasında girdiği yeni dönem Türkiye tarihinde çok özel bir evreyi oluşturur. Bu dönemde Türkiye, sanayileşmedeki yeni gelişmelerle, güçlü bir işçi sınıfının oluşumuyla, kapitalist topluma özgü sınıf mücadelesi türleriyle, kitlesel gösteri ve eylemleriyle modern bir toplum kimliğini kazanmaya başlamıştır (Savran, 2011, s. 168). Türkiye'de 1960'lar, dönemin ulusal ve uluslararası ortamının yarattığı koşullar sonucunda ilerici hareketlerin hızla yaygınlaşıp güçlendiği yıllar olarak tanımlanmaktadır. Bu gelişme, 1960 öncesinde DP iktidarının baskıcı ve gerici uygulamalarına karşılık asker-bürokrat kesimin 27 Mayıs 1960 darbesiyle yönetime el koyması ve sonrasında her bakımdan gelişkin bir demokratik

çerçeve sunan 1961 Anayasası'nın yarattığı ortamın bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, uluslararası alanda 1960'ların anti-emperyalist halk devrimleri ve Avrupa'da "68 kitle eylemleri" ile aydınlar ve gençlik içinde gelişen düşünce ve hareketler (Atalay, 1988, s. 2142), Türkiye'de de siyasal ve toplumsal alanda ilerici hareketlerin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Türkiye'nin 1960-1980 yılları arasında yaşanan dönemi, işçi sınıfının kitlesel bir biçimde sendikal ve siyasal mücadeleye girdiği yıllar olması açısından geçmişten köklü bir farklılaşmayı ifade etmektedir (Savran, 2011, s. 173). 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, uzun süren bir yasaklar döneminin ardından işçi sınıfının grev hakkını kullanmasının önündeki yasal engeller kalkmıştır. Anayasada, iktisadi ve sosyal haklar kapsamında "sendika kurma", "toplusözleşme ve grev" hakkına yer verilmiştir (Resmi Gazete, 31 Mayıs 1961, sayı: 10816). Ayrıca, 1961 Anayasası'nın kişisel haklar kapsamında getirdiği düşünce ve fikir özgürlüğü, bu dönemde sosyalist sol fikirlerin toplumsal formasyonda meşruiyet kazanmasına ortam sağlamıştır. "Bu ortamda ilk defa sosyalist hareket önce bir fikir akımı, sonra da bir siyasi örgüt" (Boran, 2016, s. 114) olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹ Bu kapsamda 1961 yılında kurulan ve Türkiye'nin en önemli sosyalist sol partilerinden biri olan Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1960'larda sosyalist fikirlerin toplumsallaşmasında ve sosyalist hareket ile işçi hareketi arasındaki bağın güçlendirilmesinde en etkili parti olmuştur²⁰ (Atılğan, 2010, s. 339).

¹⁹Türkiye'nin gelişiminin tarihsel doğrultusunda, Türkiye sosyalist hareketinin genel teorik bir çerçevede ele alındığı ve tartışıldığı bir çalışma için bkz. Boran, B. (2016). *Türkiye ve sosyalizm sorunları*. İstanbul: Yordam Kitap.

²⁰TİP'in tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aybar, M. A. (2014). *Türkiye İşçi Partisi tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları; Varuy, N. (2010). *Türkiye İşçi Partisi: olaylar-belgeler-yorumlar (1961-1971)*. İstanbul: TÜSTAV. Atılğan, G. (2010). Türkiye İşçi Partisi. T. Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakki'den günümüze siyasal partiler içinde* (339-374). Ankara: Orion Kitabevi.

Tablo 2.2. 1963-1980 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Grevlere İlişkin Veriler (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1999, s. 65).

Yıllar	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi Sayısı	Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı
1963	8	1.514	19.739
1964	83	6.640	238.261
1965	46	6.593	336.836
1966	42	11.414	430.104
1967	101	9.499	350.037
1968	54	5.289	174.905
1969	74	12.601	235.134
1970	72	21.156	220.189
1971	78	10.916	476.116
1972	48	14.879	659.362
1973	55	12.286	671.135
1974	110	25.546	1.109.401
1975	116	13.708	668.797
1976	58	7.240	325.830
1977	59	15.682	1.397.124
1978	87	9748	426.127
1979	126	21.011	1.147.721
1980	220	84.832	1.303.253

Tablo 2.2'deki verilere göre, 1963-1971 yılları arasında toplam 558 grev gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, bu dönemde DİSK'in kurulduğu 1967 yılı grev sayısının artışı açısından dikkat çekmektedir. Bu dönemde, 1963-1965 yılları arasında ve 1967-1968 yıllarında yapılan grevlere katılım diğer yıllara göre düşük seviyede, 1966, 1969 ve 1970 yıllarındaki grevlerde katılımın daha fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 1971-1980 yılları arasında gerçekleştirilen grevler 1970'lerin ortalarında ve sonlarında artış göstermiştir. Özellikle 1974-1975 yıllarında 110'dan 116'ya yükselirken, 1979-1980 yıllarında bu sayı daha fazla artarak 126'dan 220'ye yükselmiştir. Bu dönemde gerek grevlere katılan kişi sayısı gerekse grevlerde kaybolan işgünü sayısı bakımından da önemli bir artış söz konusudur.

1960 sonrası dönemde, sendikal özgürlük ve grev hakkı gibi temel işçi haklarına yönelik yasal düzenleme 1961 Anayasa'sının yanı sıra, esas olarak her ikisi de 24 Temmuz 1963'te yürürlüğe giren 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile sağlanmıştır. Öte yandan, memurların da sendika hakkını düzenlemek için 1965 tarihinde 624 sayılı yasa yürürlüğe girmiştir (Işıklı, 1983, s. 1831-1832; 1986, s. 147). Bu dönemde işçi sayısı ile birlikte sendikal işçi sayısı da önemli ölçüde artmıştır. Buna göre, 1963 yılında 2.5 milyonun üzerinde olan işçi sayısı, 1971 yılında 4.5 milyona yükselmiştir. Aynı yıllarda sendikal işçi sayısı sırasıyla 296

binden 1 milyona; aynı dönemde sendikalaşma oranı da yüzde 10.8'den 29.6'ya yükselmiştir. Bununla birlikte, işçilerin reel ücretlerinde de önemli bir artış yaşanmıştır (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988, s. 2146-2147). Kaldı ki, 1961 Anayasa'sının işçilere tanıdığı sendika kurma, grev ve toplu sözleşme hakkının nasıl kullanılacağına ilişkin yasal düzenlemenin henüz yapılmadığı 1963 öncesinde de kitlelilikleri ve talepleri bakımından önemli düzeyde işçi eylemlerine rastlanılmıştır.

Bu dönemi, Türkiye işçi sınıfının tarih sahnesine çıktığı yıllar olarak değerlendirmek mümkündür (Çelik, 2010, s. 363). Kurthan Fişek'in dönemin gazete haberlerinden saptadığı verilere göre, 1961-1963 yılları arasında işçiler toplam 10 grev, 6 oturma grevi, 7 sakal grevi, 12 sessiz yürüyüş, 5 miting ve gösteri, 126 bildiri yayımlama ve demeç verme biçiminde eylemler gerçekleştirmiştir. Bu eylemlerde işçi sınıfı düşük ücretlere ve kötü çalışma koşullarına, grev hakkının verilmesiyle ilgili yasaya ilişkin açıklamaların ve yasanın çıkarılacağı tarihin hükümet programında belirlenmiş olmamasına, özellikle kamu işletmelerinde fazla mesai ücretlerinin ödenmemesi ve söz konusu işletmelerdeki yöneticilerin baskıcı tavırlarına karşı çıkmışlardır. Dönem içerisinde Ankara, İzmir, İstanbul ve Zonguldak'ta çeşitli türde eylemler gerçekleştirilmiştir. İzmir'de 5 bin Sümerbank işçisinin "*grevsiz sendika olmaz*", "*eğersiz vermezseniz biz hakkımızı alacağız*" yazılı pankartlarla yalınayak yürüyüşü (25 Kasım 1961), İstanbul Saraçhane Mitingi (31 Aralık 1961), 5 bine yakın işsiz bir kitlenin Ulus Meydanı'ndan TBMM'ye yürüyüşü ve güvenlik güçleriyle çatışmaları (3 Mayıs 1962), işçi sorunlarının hemen çözülmesi için Türk-İş tarafından dönemin Başbakanına muhtıra gönderilmesi (11 Haziran 1962), Yapı-İş Sendikası'nın Zonguldak Ereğlisi'nde düzenlediği gösteriye işçilerin katılması nedeniyle 150 işçinin şirket tarafından işten çıkarılmasına karşı protestolar (12-13 Ağustos 1962) ve Kavel grevi (28 Ocak-4 Mart 1963) dönem içerisinde yaşanan belli başlı eylemlerdir (Fişek, 1969, s. 55-57).

Söz konusu eylemler arasında Saraçhane Mitingi ve Kavel grevi hem gerçekleştirildiği dönem hem de Türkiye emek hareketi tarihi açısından önemli işçi hareketleri arasında yer almaktadır. Saraçhane mitingi, 1961 yılının son günü sendikal örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi ve grev hakkının kullanımına ilişkin yeni yasaların hükümet programına bir an önce alınmasını sağlamak için İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) tarafından düzenlenmiştir. Miting, Cumhuriyet tarihinde "o güne kadarki en kitlesele eylem olma" özelliğinin yanı sıra, "bağımsız sınıf hareketinin sembolik bir zirvesini" temsil etmektedir (Koçak, 2015, s. 336; Koçak ve Çelik, 2016, s. 265).

Saraçhane mitinginde dile getirilen sendikal örgütlenmenin, grev ve toplu iş sözleşmesinin yasal düzenlemelere tabi olması talepleri, İstanbul'da Kavel Kablo Fabrikası'nda çalışan işçilerin grev eylemiyle bir kez daha gündeme getirilmiştir. Grev hakkına ilişkin yasanın henüz yürürlüğe girmediği 1963 yılının Ocak ayı içerisinde gerçekleştirilen Kavel direnişi²¹, grev hakkının verilmesi ve çalışma yaşamını düzenleyecek yeni yasaların yürürlüğe girmesinde zorlayıcı bir nitelik taşımasıyla Türkiye emek tarihinde büyük bir öneme sahiptir (Atılğan, 2016b, s. 537).

Kavel direnişinin ardından, 24 Temmuz 1963 tarihinde 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girmiştir. Türkiye'de özgür sendikacılık ve toplupazarlık düzeni 1961 Anayasa'sından sonra yürürlüğe giren 274 ve 275 sayılı yasalarla başlamıştır. Söz konusu yasaların yürürlüğe girdiği tarihten beş ay sonra, İstanbul'da Berec Pil Fabrikası'nda çalışan yoksul genç kadın işçilerin ağır çalışma koşullarına karşı Petrol-İş Sendikası'nın önderliğinde başlattıkları grev, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkının fiilen ve etkili bir biçimde kullanımı bakımından örnek bir grev özelliği taşımaktadır. İşçilerin zaferiyle sonuçlanan grev, 7 Aralık 1964'ten 41 gün sonra 16 Ocak 1965'te sona ermiştir²² (Yici, 2010). Berec grevi, Türkiye işçi hareketinin 1961 yılıyla açılan yeni evresinde bir dizi direniş hamlesini izleyen ve dönemin ruhunu yansıtan bir örnek olay olarak görülebilir. Ayrıca, yeni yasalarla düzenlenen toplusözleşme ve grev haklarına sahip yeni sendikacılık döneminin ilk kritik grevleri arasında yer almaktadır (Koçak, 2010, s. 7).

Türkiye emek tarihinde, 1960'lı yılların önemli işçi eylemlerinden biri de 31 Ocak 1966'da başlayan ve 85 günün ardından 26 Nisan 1966 tarihinde sona eren Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası işçilerinin grevidir. Türkiye emek ve çalışma ilişkileri tarihi açısından ayırt edici özellikleri ve sonuçları olan Paşabahçe grevi, birçok açıdan tartışma konusu olmuş ve etkileri uzun süre devam etmiştir. Yeni sendikal yasaların uygulanmasına ilişkin hukuksal tartışmalarla iç içe geçmiş olan Paşabahçe grevi, bu konudaki hukuksal tartışmanın yargıya taşınmasına ve Yargıtay'ın bu konuda verdiği kararlar konuyu çözüme kavuşturmasına da katkı sunmuştur. Paşabahçe grevi, Türkiye

²¹Kavel direnişiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Z. (2010). *"Kanunsuz" bir grevin öyküsü: Kavel 1963*. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.

²²Berec grevini tüm aşamalarıyla, direnişin aktörlerinin görüşleriyle, belgeler ve dokümanlarıyla ayrıntılı bir biçimde anlatan monografi çalışması için bkz. Yici, Ö. (2010). *Kırk bir uzun gün: Berec grevi*. M. H. Koçak (Yay. Haz.). İstanbul: TÜSTAV.

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kuruluşu üzerindeki etkisiyle de tartışmalara konu olmuştur (Çelik ve Aydın, 2006, s. 11-12).

1960'lı yılların sonlarında özellikle 1969-1971 yılları arasında gerçekleştirilen işçi eylemleri, dile getirilen talepler bakımından önceki dönemden farklı bir niteliğe sahip olmuştur. Bu dönemde yapılan işçi eylemleri, “*Bağımsız Türkiye!*”, “*Kahrolsun Kapitalistler*” gibi egemen sisteme karşıtlığı ifade eden sloganların öne çıktığı mücadelelere dönüşmüştür (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988, s. 2147). Bu bağlamda, 15-16 Haziran 1970 tarihinde 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nda işçilerin sendika seçme özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtlayan ve sendika değiştirmeyi güçleştiren 1970 tarihinde yapılan temel değişikliğin TBMM'de kabul edilmesinin iptali için gerçekleştirilen yürüyüş eylemi amacı ve sonucu bakımından işçi eylemlerindeki dönüşümü ifade etmektedir. İstanbul ve Kocaeli'ndeki birçok işyerinden 100 bin işçinin iş bırakarak iki gün süren yürüyüş eylemi, o tarihe kadar Türkiye işçi sınıfının en ileri taleplerinden biri olmuştur. İşçilerin eylemleri söz konusu tasarının iptalini sağlamada başarılı olamazken, eylemin yapıldığı sırada ilan edilen sıkıyönetim döneminde 4 bin öncü işçi işten atılmıştır (Koç, 2010a, s. 233-234). Cahit Talas'a göre bir ayaklanma olarak nitelendirilen, aslında bir anayasa hakkının savunulmasına yönelik bu büyük protesto hareketi, bundan böyle temel hakları gelişigüzel kısıtlamanın toplumda büyük patlamalara ve huzursuzluklara yol açabileceğini anlatması bakımından önem kazanmıştır (1970, s. 161). Bununla birlikte, 1970'lerin sonundaki 1977 (Büyük Grev), 1978 ve 1980 Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) grevleri, Türkiye'de yaşanan en kitlesel grevlerdi. Dönemin en güçlü sendika örgütleri MESS ve Maden-İş'i karşı karşıya getiren bu grevlere 20 bine yakın işçi katılmıştır. Bu grev dalgasının öne çıkan bir diğer özelliği ise siyasi mesajlar taşıması ve siyaset gündemini etkilemesidir. MESS'in grup sözleşmesindeki ısrarı nedeniyle büyüyen grev dalgası, tarafların grup sözleşmesini kabul etmesiyle sona ermiştir (Ozan, 2016, s. 678).

1960'lı yılların sınıf temelli sosyalist hareketlerinin yükselişi ve işçi sınıfının mücadelelerle kazandığı yasal hakları sermaye sınıfı açısından bir tehdit oluştururken; 1960 sonrası siyasal rejim kısa süre içinde bu rejimin kurucu güçlerinden biri olan sanayi burjuvazisinin çıkarlarına aykırı bir nitelik kazanmıştır (Savran, 2011, s. 177). Söz konusu gelişmelerin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan 12 Mart askeri müdahalesi, işçi haklarında önemli bir sınırlamaya neden olmamıştır. Ancak, Anayasa'da yapılan değişiklikle memurların sendikalaşması yasaklanarak Türkiye'de toplumsal hareketlerde

etkili olan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve benzeri memur sendikalarının faaliyetleri engellenmiştir. Ayrıca, DİSK yöneticileri kısa bir süre için gözaltına alınmıştır (Koç, 2010b, s. 184). Askeri darbe sonrası 1975-1980 arası dönemi, işçi sınıfı hareketlerinden daha çok siyasal görüşlerin çatışmasından kaynaklanan bir toplumsal hareketliliğin yaşandığı yıllar olmuştur (Koç, 2010a, s. 243). Bu bağlamda, toplumsal alanda halkın “sağcı” ve “solcu” olarak ikiye bölündüğü bu dönem içerisinde, Türkiye’nin içinde bulunduğu kaos ortamının yarattığı istikrarsızlığın önlenmesi gerekçesiyle 12 Eylül 1980 tarihinde sivil siyaset üçüncü kez kesintiye uğratılmıştır. Darbe sonrasında, siyasal faaliyetlerin yanı sıra, sendikal faaliyetler de askıya alınmış ve Türk-İş ile Hak-İş dışında, başta DİSK olmak üzere sol emek muhalefetine sendikaları ve siyasi partileri kapatılmıştır.

2.1.5. 1983’ten günümüze işçi hareketleri

Türkiye’de 24 Ocak İktisadi Kararları ve 12 Eylül askeri darbesi sonrasında sendikal hareketin eylemleri, 1960-1970 yılları arasında yaşanan yükselme dönemine göre sönük geçmesi nedeniyle neredeyse yok sayılmaktadır. Oysaki, 1980’lerin özellikle ikinci yarısında sendikal hareket hükümete karşı toplumsal ve siyasal muhalefetin merkezinde yer almıştır. Hatta bu eylemliliğin sonucu olarak özellikle kamu kesiminde istihdam edilen işçiler, maddi durumlarında bir iyileşme sağlamıştır. Kaldı ki, 1990’lı yıllar, memurlar arasında da sendikalaşmanın güç kazandığı ve kamu emekçilerinin önemli eylem ve etkinliklerine sahne olmuştur (Doğan, 2015, s. 386).

1980 sonrasında iktisadi ve siyasi alanda yaşanan yapısal dönüşümler, Türkiye’nin ücretli emekçi sınıflarının çalışma koşullarını ve sermaye ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. İşçi sınıfının 12 Eylül’den sonraki ilk iki grevi, 1984 yılında Dok Gemi-İş önderliğinde gerçekleştirdiği Yıldırım ve Desan tersanelerindeki grevlerdir (Koç, 2010b, s. 198). İşçi sınıfı hareketi, 1980’lerin sonlarında darbe döneminin yarattığı baskı ortamının etkisinden çıkarak toparlanma sürecine girmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte yasaklanan grevler, 1984 yılıyla birlikte yeniden filizlenmeye başlamıştır. Kamu emekçilerinin 1989 yılındaki Bahar Eylemleri ile birlikte yeni güç kazanan işçi eylemleri, 1990’ların ortalarına kadar büyük canlılık göstermiştir. Türkiye’de 1984 ile 2011 yılları arasında toplam 820 bin işçi greve katılmıştır. Bu işçilerin 440 bini kamuda, 380 bini ise özel sektörde çalışmaktaydı. Dönem boyunca yıllık ortalama grevci sayısı 30 bin civarındadır. Ancak, grevci işçi sayısının dönem içi dağılımı

oldukça istikrarsızdır. İşçi eylemleri, özellikle 2000’li yıllarda belirgin bir gerileme ve uzun süreli bir durgunluk sürecine girmiştir (Çelik, 2012, s. 107-110).

Bu dönemde, ilk olarak 1986 yılının sonunda bilişim teknolojileri alanında faaliyet gösteren Netaş firması ile Otomobil-İş sendikası arasında yapılan toplu iş sözleşme görüşmelerinin uyuşmazlıkla sonuçlanmasının ardından sendika grev kararı almıştır. Grev süresince hükümetin desteğiyle, stajyer ya da PTT’de çalışan teknisyenlerin çalıştırılması yoluyla işyeri açık tutulmaya çalışılmıştır. Şubat 1987’de sendikanın talepleri kabul edilmiştir. Bunun sonrasında örgütlü işçiler işten çıkartılmaya başlanmış ve işten çıkartılmaya karşı iş yavaşlatma, işyerini terk etmeme gibi eylem türlerine başvurulmuş; ancak, bu tür eylemler de yasal olmadığı için işyerine kolluk güçlerinin çağrılmasıyla engellenmiştir. Netaş grevi, dönemsel olarak yeni yasal düzenlemelerin işçi hareketleri üzerindeki kurumsal etkisini göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir (Doğan, 2015, s. 393-394).

“Bahar Eylemleri”, 1989 yılında kamu emekçileri tarafından Mart ayında başlatılmış ve Nisan-Mayıs aylarına kadar uzanan süreçte kamu emekçilerinin en önemli mücadelesine dönüşmüştür. 1990’ların ilk yarısına kadar süren Bahar Eylemleri, ekonomik olduğu kadar siyasal etkileri de olan işçi sınıfı ve toplumsal muhalefet hareketinin önemli bir yükseliş dönemiydi. Bahar Eylemleri, 12 Eylül 1980 sonrasında ilk büyük işçi hareketi dalgası olarak 1990’ların hak mücadelelerinin yükselişinde önemli bir rol oynamıştır. Bu eylemler, toplumsal muhalefetin kendine güvenini yeniden kazanmasını sağlamıştır (Çelik, 2015). Bu eylemlerde, emekçilerin en önemli kazanımı ise askeri darbe sonrası düşürülen ücretlerin yükseltilmesi olmuştur.

Bahar Eylemlerinin etkisiyle 1991 yılında Hava-İş Sendikası’na bağlı Türk Hava Yolları’nda (THY) da greve gidilmiştir. Grev, 38 gün sürmüş ve grevin ardından imzalanan toplu iş sözleşmesiyle işçiler 12 Eylül dönemi boyunca kaybettikleri hakları büyük ölçüde kazanmışlardır. Ne var ki, grevin ardından çok sayıda sendika üyesi işten çıkarılmıştır. 1995 yılında alınan grev kararı ise Bakanlar Kurulu tarafından milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmiştir. 2000’li yılların başlarında THY’nin özelleştirilmesi ve sendikanın işlevsizleştirilmesine yönelik politikalar dikkat çekmiştir. THY yönetiminin sendikayı etkisizleştirme tutumu 2011-2012 döneminde de ortaya çıkmıştır. THY yönetimi 23. dönem toplu iş sözleşmesinde de yetki uyuşmazlığı çıkarmış ve bu sözleşme 12 ay gecikmeyle 2012 Şubat ayında başlayabilmiştir. Ancak, toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin tekrardan tıkanması üzerine sendika grev kararı almıştır. THY

yönetimi bu kez çalışma ilişkileri tarihinde benzerine pek rastlanılmayan bir yola başvurmuş ve yönetimin talebiyle havacılık sektöründe grevi yasaklayan bir yasa TBMM’de kabul edilmiştir. Hava-İş bu girişimi önlemek için birtakım eylemlerde bulunmuş olmasına karşın, yasa 29 Mayıs 2012’de TBMM’de kabul edilmiştir. Bu keyfi yasağı protesto etmek amacıyla sendika üyeleri 29 Mayıs günü barışçı bir toplu eylemle bu yasağı protesto etmiş ve bu eylemin sonucunda 305 Hava-İş üyesi işten çıkarılmıştır. Hava-İş, eylemin meşru ve demokratik olduğunu belirterek işçilerin işe iadesi için talepte bulunmuştur. Bunun yanı sıra, işten atılan işçilerin işe iade edilmesi için çalışan işçiler de protesto eylemleri yapmaya başlamıştır (Çelik, 2013).

Türkiye’de 1990’lı yıllarda hızla artan özelleştirme uygulamaları kapsamında 2000’li yıllarda Türk Telekomünikasyon A.Ş. Genel Müdürlüğü’nün özelleştirilmesi girişimi karşısında yaşayacakları hak kayıplarının önlenmesi için Türk Telekom çalışanları greve gitmiştir. Haber-İş Sendikası ile Türk Telekom arasında gerçekleştirilen görüşmelerin uzlaşmayla sonuçlanamamasının ardından grev kararı alınmıştır. Grev, 16 Ekim 2007-28 Kasım 2007 tarihleri arasında 44 gün sürmüştür. Böylece, Türkiye’de 21. yüzyılın ilk kitlesel grevini başlatan Türk Telekom işçilerinin özelleştirmeye karşı yürüttükleri hak mücadelesi işçilerin taleplerinin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır (Haber-İş Sendikası, 2008, s. 7).

1990’lı yılların ortasına kadar büyük bir canlılık gösteren grevler, aynı yılın ikinci yarısından sonra işçi eylemleri ve grevlerde önemli bir gerileme yaşamış ve bu gerileme 2000’li yıllarda hem grev sayıları hem de greve katılan işçi sayıları bakımından artarak devam etmiştir. 1987, 1988 ve 1989’da yıllık ortalama 30 bin işçinin katıldığı grevlere 1990 ve 1991 yıllarında ortalama 160 binin üzerinde işçi katılmıştır. 1995 yılında ise greve katılan işçi sayısı 200 bine yaklaşarak Türkiye çalışma ilişkileri tarihindeki en yüksek grevci işçi sayısını oluşturmuştur. 2000’li yıllarda greve katılan işçi sayısı yıllık ortalama binlerle ifade edilmektedir. 2001 yılında yaklaşık 10 bin işçi greve katılırken bu sayı zamanla giderek azalmıştır (Çelik, 2012, s. 110). Tablo 2.3.’de olduğu gibi, bu sayı 2010, 2011 ve 2012 yıllarında binin altına düşmüştür. Bu durum, artan özelleştirme politikalarıyla birlikte kamu işçi sayısının azalması, toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısının azalması ve sendikasızlaştırma gibi uygulamaların sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, ekonomik krizlerin yarattığı basınç ve hükümet tarafından yaygın olarak kullanılan grev ertelemelerinin grev eğiliminin azalmasında önemli etkilere sahip olduğunu söylemek mümkündür. 2000’li yılından bu yana 12 büyük

grev (2000-2015 yılları arasında olan grevler) “milli güvenlik” ve “genel sağlık” gerekçesiyle ertelenmiştir. Grev hakkının ihlal edilmesi AKP hükümetleri döneminde sistematik bir hale gelmiş ve bu dönemde sekiz büyük grev “milli güvenlik” gerekçesiyle ertelenmiştir (Çelik, 2017, s. 184).

Tablo 2.3. 2008-2017 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Grevlere İlişkin Veriler (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, tarihsiz)

Yıllar	Sektör	İşyeri sayısı	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi Sayısı	Grevde Kaybolan İşgünü Sayısı
2008	Kamu	8	1	610	610
	Özel	30	14	4.430	145.115
	Toplam	38	15	5.040	145.725
2009	Kamu	0	0	0	0
	Özel	34	13	3.101	209.913
	Toplam	34	13	3.101	209.913
2010	Kamu	10	1	406	2.030
	Özel	27	10	402	35.732
	Toplam	37	11	808	37.762
2011	Kamu	0	0	0	0
	Özel	26	9	557	13.273
	Toplam	26	9	557	13.273
2012	Kamu	0	0	0	0
	Özel	20	8	768	36.073
	Toplam	20	8	768	36.073
2013	Kamu	59	2	186	9.300
	Özel	139	17	16.446	298.594
	Toplam	198	19	6.632	307.894
2014	Kamu	56	1	0	0
	Özel	62	12	6.603	365.134
	Toplam	118	13	6.603	365.134
2015	Kamu	75	3	276	3.208
	Özel	102	24	7.664	125.593
	Toplam	177	27	7.940	128.801
2016	Kamu	57	2	299	1.794
	Özel	45	19	2.219	96.610
	Toplam	102	21	2.518	98.404
2017	Kamu	106	2	839	5.034
	Özel	79	24	2.894	131.907
	Toplam	185	26	3.733	136.941

Tablo 2.3.'te de görüldüğü üzere, Türkiye'de 2000'li yıllarda önceki yıllara oranla önemli ölçüde düşüş gösteren grev eğilimleriyle birlikte, 21. yüzyılın başında sosyal hak mücadelesinde emek örgütlerinin tabandan koptuğu, talepleri tabanla birlikte örmediği, egemen söylem içinde şekillendiği ve sosyal hak mücadelesinin ardında toplumsal bir güç olmadığı yönündeki görüşlerin seslendirildiği gözlenmektedir. Oysaki, bu egemen eğilimleri reddeden bir sosyal hak mücadelesi olarak 15 Aralık-2 Mart 2010 tarihleri arasında 78 gün süren Tekel direnişi, önemli bir sınıfsal refleksi ortaya koymaktadır (Hacısalihoglu vd., 2010, s. 171-172). Ne var ki, işçi sınıfının toplumsal gücünü zayıflatan iktisadi ve siyasi uygulamalar dikkate alınmadan yapılan değerlendirmelerin eksik kalacağını söylemek mümkündür.

2.2. Neo-liberal Politikalar, İşçi Sınıfının Değişimi ve Kimlik Politikaları

Kapitalizm, 1970'li yılların başında yaşadığı ekonomik krizin ardından 1980'li yıllarla birlikte, çözüm olarak başvurulmuş serbest piyasa ekonomisiyle yeni bir yapılanma içerisine girmiştir. Küresel ölçekte piyasa ekonomisine geçiş hedefiyle uygulanan neo-liberal ideoloji, bütün ülkelerin dünya pazarıyla bütünleşmesi ve mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Yeni ekonomik düzenin temel felsefesini oluşturan bu yaklaşım, uygulamada devletin ekonomi alanındaki politikalarının nitelik değiştirmesi koşuluna dayanmaktadır. Bununla birlikte, sermaye alanının genişletilmesine yönelik olarak devlet tekellerinin özel sektörün yatırımlarına açılmasını öngörmektedir. Böylece, “devletlerin bürokratik müdahaleleri ortadan kalkacağı için özel girişimler kendi rekabet güçlerine göre kazanacak ya da kaybedecek; rekabet koşulları verimliliği ve kârlılığını artıracaktır” (Kazgan, 1995, s. 43). Bu anlamda, hedeflenen yeni ekonomik düzende sermayenin küresel ölçekte egemenliğini sağlaması, ulusal ekonomilerin ve emek gücünün aleyhinde yaşanan dönüşümleri beraberinde getirmiştir.

Kapitalist üretim sisteminin 1974 yılında yaşadığı kriz, 1945 yılından 1960'ların sonuna kadar uzanan büyük genişleme döneminin kendi iç çelişkilerinden kaynaklanan tıkanıklıkların sonucunda ortaya çıkmıştır. Uzun genişleme döneminde aşırı sermaye birikimine bağlı olarak üretkenliğin artış hızı yavaşlamış ve bununla birlikte, kâr oranları düşmeye başlamıştır. Üretim sürecindeki bu gelişmeler krizin temelini oluştururken, 1971-1973 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşü ve 1974 yılında petrol fiyatlarındaki ani yükseliş krizin derinleşmesine neden olmuştur. Uzun genişleme döneminde

uygulanan Keynesçi iktisat politikaları ve bunun sonucu olarak işçi sınıfının sermayeye karşı örgütlülüğünün ve direncinin artması gibi gelişmeler, kriz döneminde sermayenin yeniden üretim sürecini tıkayan birer engel haline gelmiştir (Savran, 2013, s. 72-74).

1970'lerin ortasında derinleşen ekonomik kriz, nitelik açısından öncekilerden farklı bir özelliğe sahiptir. Daha önceleri talep yetersizliğinden dolayı ekonominin daralması ya da artan talep karşılığında üretimin yetersiz kalması enflasyona neden olurken, 1970'lerdeki krizde işsizlik ve enflasyon birlikte ortaya çıkmıştır. Klasik ekonomi politikalarıyla aşılamayan kriz karşısında büyük tekeller, talep kısıldığında fiyatlar yerine üretim ve satış miktarını düşürmüştür. Bu süreçte şirketler, istihdam kapasitesini azaltma yoluna gittikleri için işsizlik artmıştır. Üretim maliyetlerinin kolayca fiyatlara yansıtılması da enflasyona neden olmuştur (Şen, 2000, s. 24). Dolayısıyla, işsizlik oranlarındaki artışla birlikte fiyatların da yükselmesi hem durgunluğun hem de enflasyonun bir arada görüldüğü stagflasyon durumunu ortaya çıkarmıştır.

Başta ABD olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerde 1970'lerin ortalarında yaşanan krizin ardından sermayenin yeniden değerlendirilmesi ve kârlılığının artırılması için sermayenin dünya ölçeğinde serbest dolaşımına uygun koşullar yaratılmıştır. Bu bağlamda, bir yandan serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasına engel oluşturan devlet müdahaleleri ortadan kaldırılırken; diğer yandan da işçi sınıfının disiplin altına alınmasına ve özelleştirmelere yönelik uygulamalar başlamıştır. Böylece, sermaye yeni yatırım alanlarını az gelişmiş ülkelere doğru genişletmeye odaklanmıştır (Başkaya, 2014, s. 300-302). 1980'lerden sonra, Keynesçi iktisat politikalarına dayanan “refah devleti” uygulamalarından vazgeçilmiş ve sermayenin genişlemesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması noktasında devlete işlevsel bir rol veren neo-liberal anlayış iktisat politikalarının temelini oluşturmuştur. Buna bağlı olarak enflasyon ve işsizliğin birlikte arttığı, ekonomik büyümenin yavaşladığı, Keynesyen makro ekonomik politikaların etkinliğinin zayıfladığı bu dönemde, kapitalizmin yeniden yapılanmasını ve piyasa ekonomisinin önünün açılması gerektiğini ileri süren neo-liberal politikalar, kamu kesiminin küçülmesini ve devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılmasını savunmuştur.

Dolayısıyla, küresel kapitalist sistemin neo-liberal ideolojisinin temel hedefi “ulusal ekonomileri devletsizleştirmek ve küreselleştirmek” (Boratay, 2004, s. 25) çerçevesinde Üçüncü Dünya ülkelerini sermayenin sömürüsüne açmak olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, artan oranlarda yoksulluğu, işsizliği ve güvencesizliği

beraberinde getirmiştir.²³ Kaldı ki, küresel kapitalist sistemin üstyapıları olan kuruluş ve örgütlenmeler (IMF, Dünya Bankası, DTÖ, G20 vb.) çerçevesinde hazırlanan yapısal uyum programları da söz konusu hedeften bağımsız değildir:

[...] IMF, Dünya Bankası, OECD ve diğerleri tarafından belirli gelişmişlik düzeyindeki ülkelere önerilen dışa açılma politikaları, sürekli devalüasyon, ihracatın teşviki, bütçe açıklarının kapatılması, borçların düzenli ödenmesi amacıyla ihracat fazlası verilmesi, reel ücretlerin düşürülmesi, kamu personelinin azaltılması, sübvansiyonların kaldırılması, fiyat sistemine ve faizlere müdahale edilmemesi, korumacı önlemlere son verilmesi, sosyal amaçlı harcamaların budanması, KİT'lerin özelleştirilmesi vb. standart önlemler içeriyordu (Başkaya, 2014, s. 304-305).

Bu bağlamda, devletin küçültülmesi, emek piyasasının esnekleştirilmesi ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi neo-liberal anlayışın temel felsefesinin gereği olarak izlenen politikaların temel bileşenleri arasında yer almaktadır (Mütevellioglu ve Işık, 2009, s. 160). Söz konusu bileşenler, birbiriyle bağlantılı olarak piyasanın “görünmez eli”nin hareket alanının genişletilmesinin önkoşullarını oluşturmaktadır. Ronald Munck’a (2003) göre, esneklik küresel rekabet çağında emeğin tanımlayıcı özelliklerinden biri haline gelmiştir. Emek piyasasındaki esnekleşme, her ne kadar ülkelerin kendine özgü yapısı içerisinde farklı görünümlere sahip olsa da küresel çapta bir eğilimdir. Emeğin esnekliğindeki bu eğilim, “daha küçük işgücü topluluklarına, işyerlerinde daha az kurallara, daha zayıf sendikalara ve ekonomik dalgalanmalara bağlı olan ücretlere doğru bir gidiştir” (Munck, 2003, s. 95).

1970’lerde yaşanan ekonomik krizin çalışma hayatında yarattığı dönüşüm sermayenin yeniden üretimi lehine emekçi sınıfların daha fazla sömürülmesi yönünde gerçekleştirilmiştir. Çalışma yaşamındaki değişim ve dönüşümün sonucunda, özellikle ileri kapitalist ülkelerde “iş hukukunun koruması altında ve tam süreli olarak bir işyerinde çalışanların sayısı giderek azalmaktadır” (Eyrenci, 2003, s. 157). Bu anlamda, bireysel iş ilişkilerinin yasalarla güvence altına alındığı ücretli çalışma, özellikle işsizlik ve eksik istihdamın artışı ve “atipik” istihdam biçimlerinin gelişimiyle birlikte giderek gerilemektedir. Bireysel iş ilişkilerine ve çalışma koşullarına getirilen esneklik uygulamaları, yasal kuralların olmadığı koşullarda işten çıkarmaları daha da kolay hale

²³Yeni liberal ideoloji ve küreselleşme, Üçüncü Dünya ülkelerindeki emekçi sınıfların sendikal örgütlülükleriyle birlikte, sosyal haklarını elinden alarak işsizliğe sürüklemiş ve gelir dağılımındaki eşitsizliği daha da artırmıştır. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas, H. (Der.) (1999). *Küreselleşme ve Üçüncü Dünya sendikaları: Hızlı ekonomik değişimin getirdiği sorunlar*. (Çev: O. Topak). Ankara: Harb-İş Sendikası.

getirmektedir. Öte yandan, esneklik işgücü maliyetlerinin düşmesi, iş süresinin belirli bir standarda bağlı olmadan düzenlenmesi, işletmelerin belirli sosyal ve mali yüklerinin hafifletilmesi gibi konularda sermaye için avantaj sağlamaktadır (Erdut, 2004, s. 17).

Geçici ve düzensiz istihdam modeline yönelme, iş hukukunun işçiyi koruma işlevini de büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. İşçinin işyerinde sürekli çalışabilmesi ya da kıdemine bağlı haklara sahip olması, kıdem süresi arttıkça daha yüksek ücret ve sosyal haklara ve daha iyi çalışma koşullarına sahip olmasının yanı sıra, sendikal hak ve özgürlüklere sahip olması, düzenli bir istihdam modeli ve bunu düzenleyen hukuki kurallar koşuluna dayanmaktadır. Aksine, atipik istihdam modeli ise emekçi sınıfların iş hukukunun koruma düzeninden dışlanmasını öncelemektedir (Heper ve Güzel, 2017, s. 12-13).

Genel olarak, [...] esnekleşme uygulamalarının işgücü piyasasındaki koruyucu yöndeki düzenlemelerin terk edilmesine, işçiler arasında eşitsizliğin artmasına, devletin ve işverenlerin sosyal yükümlülüklerinin azaltılmasına, bireysel iş sözleşmelerinin önem kazanmasına ve toplu iş sözleşmeleri ile yasal asgari standartların dışına çıkılmasına neden olarak işçiler aleyhine bir durum yaratıldığı gözlemlenmektedir. Esnekleşmenin yarattığı bu olumsuzluklara ilişkin veriler gerçeği tüm çıplaklığıyla göstermektedir. Örneğin; ABD’de UPS’nin [United Parcel Service] müşteri hizmetleri merkezlerini dışarıdan yüklenicilere devretmeye karar verdiğinde, saatte 10-12 dolar kazanan 5.000 işçi yerine saatte 6.50-8 doları alıp çalışacak geçici istihdam bürosunun işçileri işe alınmıştır (Klein, 2002, s. 270’den aktaran Heper ve Güzel, 2017, s. 17).

Esneklik üretim sürecinde, istihdamda, ücretlerde, çalışma koşullarında olmak üzere çalışma yaşamının çeşitli alanlarında uygulanmakla birlikte, söz konusu uygulamaların özünde işçi-işveren ilişkilerindeki yasal düzenlemeleri emekçiler aleyhine döndürdüğü gözlemlenmektedir. Öte yandan, emekçi sınıfları sermaye karşısında güçlü kılan yasal dayanakların esnekleştirilmesi, işçi sınıfının kendi içerisinde parçalanarak birbirleriyle rekabet içerisine girmesine de neden olmaktadır.

Bu bağlamda, küresel düzeyde emek alanındaki “esneklik” eğiliminin Türkiye ölçeğindeki karşılığı 24 Ocak İktisadi Kararları’nın²⁴ uygulanması yoluyla neo-liberalleşme sürecine katılım çabalarında görülmektedir. Türkiye’nin serbest piyasa ekonomisine geçerek küresel sermaye ile bütünleşmesini hedefleyen 24 Ocak İktisadi

²⁴Türkiye’de uygulanan neo-liberal politikaların yol haritası niteliğindeki 24 Ocak İktisadi Kararları, “1970’li yıllarında sonunda büyük kriz ve finansman açığı yaşayan geç kapitalistleşmiş ülkelere IMF’nin hemen hemen benzer aynı içerikle önerdiği yapısal uyum reformlarının çizdiği çerçevede tasarlanmıştır” (Saraçoğlu, 2016, s. 757).

Kararları'nın uygulanması, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbeyle mümkün hale gelmiştir. Bu kararların hayata geçirilmesi için uygun ortamı sağlayan askeri rejiminin temel önceliği, sermayenin çıkarlarını güvence altına almak olmuştur. Dünya ekonomisiyle bütünleşme ve devletin yapısındaki değişimin başlangıcını ifade eden 1980 askeri darbesi, bir yandan dışa açık ekonomi politikalarının uygulanması; diğer yandan da devletçilik yerine neo-liberalizmin gereklerini yerine getiren asgari devlet anlayışının yerleştirilmesine yönelik atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Böylece, 1980 askeri darbesinin sonrasında Türkiye'nin küresel kapitalizmin yeni evresi olan neo-liberalizme yapısal uyum çabaları, “demokratik modernliğin değerlerine savaş açan bir otoriter zihniyet ile yapısal uyumu gözeten piyasacı mantığın sentezi üzerinden şekillenmiştir” (Özkazanç, 2005, s. 3). Devletin neo-liberal politikaları uygulama sürecinde, sermaye lehine emek piyasalarında kuralsızlaştırma girişimleri dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, bir yandan reel ücretlerin düşürülmesi, sendikaların etkisizleştirilmesi ve istihdamın güvencesizleştirilmesine yönelik politikalar uygulanırken; diğer yandan da sınıflar arasındaki gelir ve servet eşitsizliği artmaya başlamıştır (Kozanoğlu, 2008, s. 22-23). Bu anlamda, Türkiye ekonomisinin yeni sermaye birikim modeline göre biçimlendirilmesi, toplumsal üretim ilişkilerinin de önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur.

Türkiye'de 1980 sonrasında, ihracata dayalı kalkınmaya yönelik birtakım düzenlemeler yapılmış olmasına karşın, sanayi altyapısının gelişiminde niteliksel bir değişim olmadığı görülmektedir. Bu dönemde, sanayi sektöründeki istihdamda önemli bir büyüme olmazken, hizmet sektöründe çalışanların sayısında artış yaşanmıştır. Öte yandan, 1990'lı yılların ortalarından başlayarak tarımsal alana yapılan devlet desteğinin azaltılması, tarımsal üretimin uluslararası piyasalarla bütünleştirilmesi ve tarımsal ürünlerin ithalatının serbestleştirilmesi gibi uygulamalar tarım sektöründe düşüşe neden olmuştur (Saraçoğlu, 2016, s. 773).

Neo-liberal politikaların neden olduğu tarımsal yapının çözülmesine bağlı olarak ortaya çıkan iç göç hareketi ve 1980'li yılların ilk yarısında Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerde gerçekleşen savaşa bağlı zorunlu göç hareketi (Özatalay, 2016, s. 149), Türkiye'nin kırsal ve kentsel bölgelerinin demografisini ve işgücü yapısını değiştirmiştir. TÜİK verilerine göre, Türkiye'de 1980'de nüfusun yüzde 43.7'si kentte, yüzde 56'sı ise köyde yaşıyorken; 1985 yılında kentsel ve kırsal nüfus arasındaki oran tam tersi yönde artmıştır (yüzde 53.3 kentsel, 46.97 kırsal). Aynı şekilde sonraki iki yılda da artan kentsel

nüfus, 1990 yılında yüzde 59'a ve 2000 yılında yüzde 64.9'a yükselirken; aynı yıllarda kırsal nüfusun oranı yüzde 40.99'dan yüzde 35'e inmiştir. Bu dönemde köyden kente göç edenler formel, güvenceli ve sürekli işlerin daralması nedeniyle çoğunlukla kayıt dışı, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışırken; kırsal bölgelerde kalanlar ise mevsimlik tarım işçiliği dışında kentlerde dönemsel olarak geçici çalışmaya yönelmişlerdir (Saraçoğlu, 2016, s. 774). Bu bağlamda, neo-liberal politikaların tarım sektörünün gerilemesine neden olan yansımaları, proleterleşme sürecini hızlandırarak kırsal emekçilerin yedek sanayi ordusuna katılımını beraberinde getirmiştir.

Bununla birlikte, sanayileşme stratejisi piyasa mekanizmasına terk edilmiştir. İmalat sanayiinde emek yoğun sektörlerin gelişimi ve buna uygun işgücü piyasalarının esnekleştirilerek yeniden düzenlenmesi üretim alanının temel niteliğini oluşturmuştur (Köse ve Öncü, 2000, s. 84). Türkiye'de 1990'ların sonlarına doğru ekonomik büyüme ile istihdam artışları arasındaki ilişkinin zayıflaması, toplam istihdamda tarım payının hızlı bir biçimde gerilemesi, işgücüne katılım ve istihdam oranlarının daha fazla gerilemesi, mülksüzleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte istihdamın dağılımında ücretli çalışanların payının artması, buna paralel olarak kayıt dışı çalışmanın yaygınlaşarak toplam istihdamın yarısına yaklaşan bir büyüklüğe ulaşması, işgücü içindeki parçalanmaların çeşitlenmesi ve derinleşmesi, yapısal olarak zayıf konumda olan devletin ve sendikaların düzenleyici rolünün daha da gerilemesi, esneklik uygulamalarının yaygınlaşması ve sendikaların toplu pazarlık gücünün zayıflaması işgücü piyasasındaki değişimleri ifade etmektedir (Mütevellioglu ve Işık, 2009, s. 160-161).

Bu dönemde işgücü piyasasında ücretli emekçilerin istihdam içerisindeki payı artarken, kayıt dışı istihdam ve esneklik gibi olguların çalışma ilişkilerinde yaygın hale gelmesi; ücretli çalışanlar arasında sendikalı-kayıtlı, sendikasız-kayıt dışı, taşeron vb. tabakalaşmaları ve emekçi sınıflar arasındaki parçalanmaları yaratmaktadır. Kaldı ki, bu durum yalnızca özel sektöre özgü değildir. Özelleştirilmeyen ya da sosyal olarak küçültülen kamu kurumlarının bazı sosyal ve idari hizmetleri kamu görevlilerince değil, güvencesiz-eğreti biçimde istihdam edilen çalışanlar aracılığıyla yerine getirilmektedir. Özellikle sağlık ve eğitim hizmetleri alanında kadrolu güvenceli istihdamın yanında sözleşmeli ve kısmi süreli çalışmanın yerleşmeye başladığı görülmektedir (Çelik, 2007, s. 53-54).

Türkiye'de esnek çalışma biçimleri yasal dayanağına 4857 sayılı İş Kanunu ile kavuşmuştur. Buna paralel olarak 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası

Kanunu'nda da esnek çalışanların sosyal güvenliğini sağlamaya yönelik birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte, esnek çalışanların sosyal güvenlik kapsamına girme oranlarının standart çalışanlara oranla düşük olduğu görülmektedir. Mevcut durumda esnek çalışanlar sistemin sunduğu olanaklara gelir, ödenek ve aylıklara hak kazanabilmek için gerekli olan koşulları yerine getiremeyeceklerini öngörerek kayıt dışılığı tercih edebilmektedir (Şimşek, 2014, s. 139). Bu doğrultuda, yapılan yasal düzenlemelerle işçi sınıfının örgütlenme özgürlüğünün, grev ve toplu sözleşme haklarının sınırlandırılması, ucuz işgücünün kullanımının yaygınlaşması karşısında önlemlerin alınmaması ve sosyal güvenlik haklarının askıya alınması gibi gelişmeler Türkiye'de işgücü piyasalarının sermaye lehine esnekleştirilmesinin önünü açan uygulamalar olarak değerlendirilebilir (Köse ve Öncü, 2000, s. 84).

Öte yandan, Türkiye'de işgücüne katılım oranlarında düşüş yaşanmıştır. Türkiye nüfusu içerisinde işgücüne katılanların oranları 1980'li yılların sonunda yüzde 57.5 iken, bu oran 2013 yılında yüzde 50.8'e gerilemiştir. Bu gerileme kırdan kente göç sonrasında kırdan ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadınların kentte işgücü piyasası dışında kalmaları ile açıklanmaktadır. Türkiye'de işçi sınıfının temelini oluşturan ücretli, maaşlı ve yevmiyeli emeğin toplam istihdam içindeki payı 2000'li yıllar boyunca sürekli artma eğiliminde olurken; 2013 yılı itibariyle toplam istihdamın yüzde 64.1'ini ücretli, maaşlı ve yevmiyeli kesim oluşturmaktadır. Bu ana eğilim, işçileşme ve ücretlileşme sürecinin hızlandığına; dolayısıyla, mülksüzleşme ve proleterleşme eğiliminin arttığına işaret etmektedir (Kurtulmuş vd., 2015, s. 257-259).

Kaldı ki, Türkiye'de özel ve kamu sektöründe kayıtlı taşeron işçi sayısı 2002-2012 yılları arasında yüzde 316 oranında artış göstermiştir. En yüksek artışın 2012 yılında olduğu ve önceki yıla göre yüzde 24.5 oranı ile 317 bin 306 taşeron işçisinin istihdam edildiği görülmektedir. Taşeronlaşmanın sayısal ve oransal olarak istikrarlı olarak arttığı görülmekle birlikte, ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılının istisna olduğu görülmektedir. Bu dönemde, taşeron işçileri yüzde 23 oranında azalmış, dolayısıyla 244 bin taşeron işçisi işten çıkarılmıştır (Kurtulmuş vd., 2015, s. 263-267). Ne var ki, neo-liberal ekonomi politikalarının işgücü piyasaları üzerindeki etkileri, doğrudan bu piyasalara yönelik uygulamaların yarattığı değişimle sınırlı değildir. İstihdamın yapısında ve işçilerin çalışma koşullarındaki değişikliklerin siyasal ve toplumsal yansımalarından da söz etmek mümkündür.

Neo-liberal politikaların küresel ölçekteki sermayenin egemenliğinin gelişimi ve güçlendirilmesi yönündeki uygulamaları yeni bir hegemonya stratejisinin temelini oluşturmaktadır. Söz konusu stratejinin temelini ise “sınıf temelli siyasete son vermek” olarak tanımlanmaktadır (Yalman, 2004, s. 62-65). Dünyada 1990’lı yıllardan sonra reel sosyalizmin çöküşü ve işçi hareketlerinin dönemsel olarak başarısızlıkla sonuçlanan mücadeleleri, kapitalizmin küresel ölçekte mutlak egemen hale geldiği yönündeki söylemlere temel oluşturmaktadır.

Bu anlamda, 1980’lerle birlikte bir yandan devlet müdahalesinin ortadan kaldırılması, diğer yandan da demokratikleşme söyleminin yaygınlaştırılması ve bunun bir parçası olarak yerleşme devletten ayrı bir sivil toplum söylemiyle pekiştirilmiştir. Sivil toplumcu söylem hem sınıf mücadelesini hem de siyasal iktidar hedefini dışlamakta ve bütün siyasal etkinliğin hedefini demokratikleşme ile sınırlamaktadır. Bu, aynı zamanda sınıf temelli siyasete son vermek, ekonomi ve politika arasındaki ilişkiyi özerkleştirmek, aradaki ayrımı keskinleştirmek ve insanları sınıf ilişkilerinin uzağında tutarak kültürel ve kimlik temelli siyasete yöneltme amacını taşımaktadır. Böylece, yurttaşlık bağları yerini cemaat bağlarına bırakmaktadır (Coşkun, 2008, s. 182).

Küreselleşme tartışmalarıyla birlikte, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de devletin toplumsal ve kültürel kimlikler üzerindeki otoriter etkisi kırılmaya başlanmıştır. Bunun en somut iki örneği, Türk-İslam sentezi yaklaşımının yarı resmi bir devlet ideolojisi haline gelmesi ve etnik Kürtçü ayrılıkçı hareketin başlaması olarak saptanabilir. Türkiye’de bu politikalar, kimliklerin sınıfsal temellerinden kopartılarak etnik/mezhepsel bir temele yerleştirilerek dönüştürülmesi biçiminde karşılık bulmuştur.

2.3. Yeni Toplumsal Hareketlerin Gelişimi ve Çevre Hareketleri

Yeni toplumsal hareketler, dünyada ve Türkiye’de 20. yüzyılın ikinci yarısında geleneksel işçi hareketlerinden farklı talepler ve konulara sahip hareketler olarak şekillenmeye ve gelişmeye başlamış olsa da her toplumun kendine özgü koşullarından kaynaklanan farklılıklar ortaya çıkmaktadır. “Türkiye’de 1980’lerden sonra ekonomi politikalarındaki liberalleşmeye paralel olarak bireyin girişimini, katkısını, etkinliğini ve verimliliğini vurgulayan liberal düşünce öğeleri yaygınlaşmıştır” (Sanlı, 2003, s. 14).

Bu bağlamda, Türkiye’de bu koşullarda yeni politik ve sivil kamusal alanların oluşması çok sayıda toplumsal hareketleri de gündeme getirmiştir. Neo-liberal ve muhafazakâr yeni sağ ideolojinin gerek iktisadi alanda gerekse siyasal, toplumsal ve

kültürel alanda uyguladığı politikaların bireysel ve toplumsal yaşam alanları üzerinde yarattığı sonuçlara yönelik tepkiler toplumsal hareketlerin temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla, yeni siyasi bilinç, yeni bir ekonomi programı, değişen siyasi ve ekonomik yapılanma, uluslararası alanda oluşan etkin toplumsal hareketler ve tek başına devlet tarafından çözülemeyecek kapsamlı bir krizden ortaya çıkan nesnel koşullar (Sanlı, 2003, s. 16), Türkiye’de yeni toplumsal hareketleri şekillendiren ve ileriye taşıyan dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de feminist hareketin kampanyalarıyla başlayan toplumsal hareketlerdeki canlanma, insan hakları, çevre ve kimlik alanlarında düzenlenen birçok kampanya ve eylemlerin artmasıyla devam etmiştir. Yeni toplumsal hareketler, 1980 öncesi öğrenci ve sol hareketlerden farklı olarak sınıf aidiyeti temelinde inşa edilmemiş ve tek bir meseleye odaklanmıştır. Daha esnek, gevşek ve açık organizasyon modellerini tercih eden yeni toplumsal hareketler, toplumsal ve siyasal alanda devrimci dönüşüm yerine kısmi dönüşümler sağlamaya çalışmıştır (Uncu, 2014, s. 188).

Türkiye’de 1990’lar kimlik ve kültürel tanınma talep eden siyasetlerle şekillenen etnik ve dini kökenli siyasal hareketlerin yoğunluk kazandığı yıllardır. Bunun yanı sıra, feminist, LGBTI, çevre, barış gibi yeni toplumsal hareket örnekleri giderek ivme kazanmıştır. Türkiye’de kadın hareketi, “1968 sonrası gelişen sol hareketlerin zihinsel ve ideolojik dünyasından etkilenmekle birlikte esas olarak sol hareketlerin tüm boyutlarıyla bastırıldığı 12 Eylül 1980 sonrası” gelişerek 1990’lı yıllarda güçlenmeye başlamıştır (Sancar, 2011, s. 69-71).

Öte yandan, Türkiye’de LGBTI hareketi 1990’lı yıllarda kamusal alana örgütlü olarak çıkabilmiştir. Avrupalı eşcinsel örgütlerin de desteğini alarak 1993’te Türkiye’nin ilk eşcinsel oluşumu Lambdaİstanbul kurulmuştur. Aynı yıl, 1970’lerden bu yana uluslararası düzeyde düzenlenen Onur Yürüyüşü etkinlikleri ilk kez Türkiye’de gerçekleştirilmek istenmiş, ancak valilik tarafından engellenmiştir. 2006 yılında tüzel kişilik kazanan Lambdaİstanbul, uzun yıllar genel ahlaka aykırı bir dernek olduğu gerekçesiyle kamu otoritesince kapatılmak istenmiş, sürdürülen hukuki mücadele sonucu tekrar dernek statüsünü kazanmıştır (Erdoğan ve Köten, 2014, s. 106).

Türkiye’de barış hareketinin tarihi 1950’li ve 1960’lı yıllara kadar uzanmaktadır. Bu dönemlerde, genellikle sol grupların devrimci projeleri doğrultusunda ifade ettikleri bir konu olarak antiemperyalizm ve ABD karşıtlığı temelinde yükselen antimilitarist bir yaklaşım temelinde ele alınmıştır. Bu anlamda, Türkiye’de barış hareketi, 1980

sonrasında farklı bir yola girmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'deki diğer yeni toplumsal hareketlerle karşılaştırıldığında, barış hareketi daha geç ivme kazanmış ve 2000'li yıllardan sonra genişlemeye başlamıştır. Türkiye'deki barış kampanyaları iki ana eksen üzerinde seferber olmaktadır. Birinci eksen, Irak, Afganistan ve Filistin gibi Türkiye dışındaki savaşların durdurulması, Türkiye'nin fiili olarak bu savaşa katılmasını engellemek ve Türkiye'de Amerikan askeri üslerinin kapatılması gibi konular yer alırken; ikinci eksen ise "Kürt sorunu ile ilgili olarak devam eden düşük yoğunluklu savaşın bitirilerek barışçıl çözüm arayışları ve vicdani red konusunun anayasal hak olarak kabulü" (Uncu, 2014, s. 187-188) gibi ulusal ve yerel düzeydeki konulardan oluşmaktadır.

Türkiye'de çevre hareketlerin gelişimi 1970'li yıllara kadar uzanmaktadır. Çevre bilincinin yerleşmesi ve yaygınlaşmasında önemli adımların atıldığı bu dönemde çevre hareketlerinin ilk örnekleri yerel düzeydeki protestolar ve hukuki mücadeleler biçiminde ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllardaki bu protestolar, fabrika üretimlerinin çevreye verdiği zarara karşı olan hareketler olduğu kadar, fabrikaların yarattığı tahribatın tarımsal üretime etki etmesi ve tarımla geçinen yerli halkın bu tahribatla birlikte ekonomik zarara uğramasına karşı gelişmiştir (Öztürk, 2017, s. 448). Bu bağlamda, 1975 yılında Artvin iline bağlı Murgul ilçesinde faaliyete geçen Etibank Bakır İşletmeleri'nin ve Çarşamba Ovası'nda açılan fabrikaların doğaya ve tarım alanlarına zarar verdiği gerekçesiyle açılan davalarla yürütülen mücadelelerin yanı sıra, aynı yıl Samsun'daki bakır izabe tesislerinin, 1977'de Elmadağ'daki barut ve çimento fabrikalarının, Akkuyu'da nükleer santral yapılmasının çevreye ve tarımsal üretime verdiği zararlar yöre halklarının protestosuyla karşılaşmıştır (Duru, 1995, s. 53-54). 1977-1979 yılları arasında Akkuyu'da nükleer santral yapımına karşı olan yöre halkı ile çeşitli nükleer karşıtı kuruluşların gerçekleştirdiği protestolar ve hazırlanan raporlarla Türkiye geniş katılımlı ilk çevreci protestoyla tanışmıştır. Türkiye'deki çevreci mücadelenin kurumsallaşmasında önemli bir adımı oluşturan Akkuyu protestolarının etkisi siyasal anlamda da karşılık bulmuş, yerel yönetimlerden başlayarak siyasetin bir parçası haline gelmiştir (Öztürk, 2017, s. 448).

Türkiye'de ve dünyada sanayileşme süreciyle birlikte yoğunluk kazanan çevre sorunları ve beraberinde çevre sorunlarına karşı ortaya çıkan toplumsal duyarlılık, 1980'ler ve 1990'larda yükselişe geçmiştir. Sanayileşme, hızlı ve çarpık kentleşme, artan

nüfusun ve büyüyen ekonominin gereksinmesini karşılamak için yapılan enerji yatırımları sonucunda yoğunlaşan ekolojik bozulmanın yanı sıra, iklim değişikliği gibi küresel sorunlar toplumdaki farkındalık ve bilinç düzeyinin yükselmesine yol açmıştır (Cerit Mazlum, 2014, s. 231). Türkiye’de 1980 sonrasında uygulanan neo-liberal politikalar kapsamında serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Ekonomik büyüme hedefi doğrultusunda yürütülen projelerin çevre ve doğal yaşam üzerindeki olumsuz etkileri daha fazla görünür hale gelmiştir. Sanayinin ve sermaye yatırımlarının genişlemesi yönünde çevresel değerlerin göz ardı edildiği kamu ve özel sektör uygulamalarının yarattığı tehditler çevre hareketlerinin artmasına yol açmıştır.

Bu dönemde özellikle ekolojik denge ve yerel halkın geçimlik etkinlikleri üzerinde olumsuz etkilere yol açan enerji ve turizm yatırımlarına karşı yerel düzeyde başlayıp kısa sürede ulusal alana taşınan çok sayıda toplumsal hareket söz konusudur. Bu bağlamda, Gökova’da ve Yatağan’da termik santral kurulmasına karşı yerel halkın bilim insanları, uzmanlar, çevreciler ve kitle örgütlerinin desteğiyle gerek protesto gerekse hukuk yoluyla verdiği direniş mücadelesi önemli bir yere sahiptir. Dönemin iz bırakan çevre hareketlerinden bir diğeri de Aliğa’da yapılması planlanan termik santrale karşı gösterilen direniştir. Protesto eylemleri ve hukuk mücadelesi sonucunda termik santralin kurulmasının önüne geçildiği Aliğa örneği, gerek kendine özgün eylem türleri ve bunların siyaset düzlemindeki yansımaları gerekse Türkiye’de çevre hareketinin ulus ötesi çevrecilikle ilişkilmesi açısından önemli örneklerden biridir (Cerit Mazlum, 2014, s. 233-234).

Dalyan’da caretta caretta kaplumbağalarının doğal yaşam alanlarına turizm tesislerinin yapılmasına karşı başlatılan protestoların yanı sıra, Ankara’da Güvenpark’ın otoparka dönüştürülmesi projesine karşı yürütülen mücadeleler de bu dönem içerisinde çevre hareketlerinin toplumsallaşmasında etkili olan önemli hareketler arasında yer almaktadır (Pehlevan ve Şakacı, 2018, s. 35). Öte yandan, 1988 yılında kurulan Yeşiller Partisi, çevre hareketinin siyasallaşması ve çevre konusunun siyasal platforma taşınması açısından önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte, 1990’lardan sonra çevrecilik düşünsel anlamda bir dönüşüm geçirerek çevre hareketleri uzmanlaşmaya, ulus geneline yayılmaya ve kurumsallaşmaya başlamıştır. Sivil toplum alanında önemli adımlar atıldığı bu dönemde, günümüzde de aktif olarak faaliyetlerini yürüten çok sayıda sivil toplum kuruluşu ortaya çıkmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde gerek ulusal ve uluslararası alandaki örgütlenme girişimleriyle gerekse bölgesel ve yöresel düzeyde halk inisiyatifleri doğrultusunda gerçekleştirilen eylemler ve direniş hareketleri günümüzde de artarak devam etmektedir. Türkiye’de 2000’li yıllara kadar yaşanan çevre katliamlarına karşı yerel ve görece ulusal düzeyde mücadeleler yürütülmüştür. Ancak, Cemil Aksu ve Ramazan Korkut’a göre, 2005 yılından bu yana hem çevre katliamları ve yağmaları hem de yaşam savunucularının eylemleri ve örgütlenmeleri derinleşmiş, kitleselleşmiş ve görünürlük kazanmıştır. Türkiye’nin siyasal ve toplumsal tarihinde birçok açıdan dönüm noktasını oluşturan Gezi eylemlerinin de bu sürece katkısı olduğu söylenebilir. Bu hareketlerin söz ve eylem kapasiteleri, uzun zamandan beri siyasetin gündemini meşgul etmekte ve beraberinde “temsiliyet, yatay örgütlenme, iletişim tekniklerinin siyasete etkisi, doğa-kültür/insan çatışkısı” gibi konuların daha içeriden tartışılmasını sağlamaktadır (Aksu ve Korkut, 2017, s. 9). Türkiye’de 2000’li yıllarda ortaya çıkan İklim Adaleti Hareketi, Cerattepe Direnişi, Termik Santrali Karşıtı Hareket, HES Karşıtı Hareket, GDO’ya Hayır Hareketi, Yeşil Yol Projesine Karşı Mücadele, Hayvan Hakları Hareketi gibi çevre ve yaşam savunusunu temel alan hareketlerin mücadeleleri ve etkileri günümüzde de devam etmektedir.

Türkiye’de 1970’lerde başlayarak 1980’ler ve 1990’larda ivme kazanan çevre hareketleri, ekonomi, toplum ve doğa arasındaki ilişki üzerine düşünme biçimimizdeki değişimin kaynağında yer alarak yeni bir kültür yaratmaktadır (Castells, 2006, s. 220). Ne var ki, çevre hareketleriyle yaratılan bu kültürün yaygınlaşmasında dönemin mevcut iletişim koşullarının yapısı da önemli olmaktadır. İnternet ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, çevre hareketinin dile getirdiği sorunları ve talepleri duyurmalarında geleneksel iletişim yöntemlerinin yeterli olmadığı noktada yeni medya hareketlere önemli derece kitlesellik ve görünürlük kazandırmaktadır. Çevre ve ekoloji hareketlerinin sivil toplum örgütlerinin web siteleri aracılığıyla kurumsal kimlikliklerini internet ortamına taşımalarının yanı sıra, kampanyaların ve eylem çağrılarının duyurulması bakımından, yeni medyanın çevre hareketleri için alternatif iletişim ortamı sağladığını söylemek mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MEDYADA İŞÇİ SINIFI HAREKETLERİ VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

Çalışmanın bu bölümünde, toplumsal hareketler ve medya ilişkisi, medyanın ekonomi politik dönüşümü ve internetin demokratik iletişim ve alternatif kamusal alan olma potansiyeli temelinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, toplumsal hareketlerin kendilerini kamusal alanda temsil edebilmeleri ve hedeflerine ulaşabilmeleri için geleneksel ve alternatif medyanın olanakları ve sınırlıkları alanyazında yapılan çalışmalar doğrultusunda irdelenmiştir. Ardından, Türkiye’de işçi sınıfı ve çevre hareketlerinin yeni medyayı kullanım pratiklerinin incelenmesiyle birlikte, geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerin sorunlarını ve taleplerini dile getirme noktasında internetin etkin bir araç olma niteliği sorgulanmıştır.

3.1. Toplumsal Hareketler, Demokrasi ve Medya İlişkisi

Medya, toplumsal hareketler ve demokrasinin gelişimi için gerekli bir araçtır. Bu bağlamda medya, toplumsal hareketlerin fikirlerini ve isteklerini duyurabilmekte, halkın var olan politik sorunları anlamalarını sağlamakta ve eylem için harekete geçirmekte önemli bir işleve sahiptir. Bununla birlikte, toplumsal hareketlerin medyada yer alması, sorun ettikleri konuları ve talepleri geniş bir kamuya sunarak hareketin meşruiyetine katkı sağlaması açısından zorunludur (Rohlinger ve Vaccaro, 2013, s. 1).

Medyanın temel görevi, demokratik kurallar içinde yarışan çıkarlara hakemlik etmek ve demokratik tartışmaları desteklemek olmalıdır. Toplumdaki tüm çıkar gruplarının medyada temsil ediliyor olması, demokratik bir medya sistemini gerektirmektedir. Medya, çıkar gruplarının kamusal alana katılımlarını kolaylaştırdığı, kamuoyunu ilgilendiren tartışmalara katkı yapabilmelerine olanak sağladığı ve kamu politikalarının şekillendirilmesinde söz sahibi olmalarını sağladığı ölçüde demokratik bir işleve sahip olabilir (Curran, 1994, s. 217-218).

John Keane kamu hizmeti modelinin, medyanın “siyasi ve ekonomik iktidar sahiplerinin kişisel kazancı ya da kârı için değil, tüm yurttaşların kamusal yararı ve eğlencesi için kullanılması” (2010, s. 24) gerektiğini ileri sürmektedir. Yeni bir kamu hizmeti modeli, “farklı yaşam biçimleri, beğeniler, görüşler arasında uyumlu bir birlik

oluşmasına, [...] yurttaş çoğunluğunun siyasal güç kazanmasına yardımcı olmalıdır. Onlara birbirinden çok farklı görüşler ulaştırılmalıdır” (Keane, 2010, s. 123). Birer yurttaş olarak bireyler, demokratik sürecin vazgeçilmez ögesi olan böylesi bir medya ortamı içerisinde olayların yorumlanmasına ve tartışmalara katılabilir, toplumun gelişimini ve siyasal tercihleri etkileyen tutumlar edinebilirler ve eylemlerde bulunabilirler. Bunun için medyaya ve kamusal tartışmalara erişimin olması gerekmektedir. Medyanın tümüyle demokratik biçimde işleyebilmesi için dört temel koşulun gerekliliği savunulmaktadır:

(1) İletişim sistemleri vatandaşların bağımsız, bireysel ve siyasal seçimlerini yapabilmeleri için gerekli bilgiyi sağlamalıdır. (2) Medya, güncel olaylara ilgi göstermeli ve dünyada olup bitene ilişkin çeşitli görüşleri içeren geniş bir bilgi sunmalı ve hem bireysel hem de kolektif görüşleri göz önünde bulunduran bir bakış açısı yaratmalıdır. (3) Fikirlerdeki, yorumlardaki ve tartışmalardaki çoğulculuk üçüncü önkoşuldur. Bu, olabildiğince çok görüşün iletişimsel sisteme erişim sağlamasını ima eder. (4) Biçimdeki, formatlardaki ve kültürel ifadelerdeki çoğulculuk cesaretlendirilmelidir (Murdock, 1990’dan aktaran Lundby ve Ronning, 1997, s. 25-26).

Söz konusu koşullar, medyanın demokrasiye katkısı içinde alternatif görüşlerin ve bakış açılarının tümüyle yer alabildiği koşulların yaratılmasını destekleyen temsil rolüne (Curran, 1997, s. 177) işaret etmektedir. Bu bağlamda, medya ve iletişimin demokratikleşmesi yurttaşların kamusal alana katılabilmesinin önkoşulunu oluşturmaktadır. Yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde kamuların demokratik iletişim hakkına dikkat çeken Janet Wasko ve Vincent Mosco, demokratik iletişim kavramının iki yönüne vurgu yapmaktadır:

(1) Medya ve enformasyon teknolojilerinin demokratikleştirilmesi ya da katılımcı ve alternatif medya biçimlerinin ve enformasyon teknolojilerinin demokratikleşmesi. (2) Medya ve enformasyon teknolojileri ile ya da toplumsal değişim ve ilerlemeye kendini adanmış çeşitli toplumsal hareket ve grupların medya stratejileri aracılığıyla demokratikleşmesinin sağlanması (Wasko ve Mosco, 1992’den aktaran Timisi, 2003, s. 19).

Ne var ki, medyanın sermayenin mülkiyeti altında ticarileştiği kapitalist toplumlarda yaygın medya, farklı çıkarları temsil etme ve demokratik diyalog için ortam sağlama potansiyeline sahip değildir. Bir başka deyişle, ticari medyanın demokrasinin gelişmesinin ve sürdürülebilirliğinin güvencesi ve kamusal bir alan olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını söylemek mümkündür. Tekelci kapitalizm ile birlikte, sermaye birikiminin parçası haline gelen gazeteler, 19. yüzyıl öncesindeki politik içeriğe sahip ve pazarın dışında faaliyet gösteren ticari olmayan yapısını kaybederek

reklamcılık tarafından desteklenen ve bu doğrultuda faaliyet gösteren bir konuma gelmiştir (McChesney, 2003, s. 12)

Kapitalizmin 1970’li yıllarda yeniden yapılanma sürecinin ifadesi olan neo-liberal ekonomi politikalarının sermayenin yatırım alanlarını genişletme yönündeki uygulamaları, kamu hizmetleri içerisindeki birçok alanda olduğu gibi medyanın ticarileşmesinin de önünü açarak günümüze kadar devam etmiştir. McChesney’e göre, neo-liberalizmin yükselişi bir yandan ticari medyanın ortaya çıkmasını, diğer yandan demokratik siyasal yaşamın çöküşünü meydana getirmiştir. Neo-liberalizm, piyasaların rolünü en üst seviyeye çıkararak kâr elde etmek ve piyasa dışı kurumların rolünü en aza indiren politikaları ifade etmektedir. Zengin medya şirketlerinin büyümesine ve gelişmesine olanak sağlayan araç ise neo-liberalizmin sağladığı kuralsızlaştırmadır (McChesney, 2015, s. 6). Bir başka deyişle, medyanın sermayenin yatırım alanı haline gelmesinin önündeki yasal kısıtlamaların yeniden düzenlenerek serbestleştirilmesidir.

Medyanın endüstriyel yatırım alanı haline gelmesi ve kültürel üretiminin sermaye mantığı çerçevesinde kâr elde etmenin aracı olarak metalaşması yönündeki ekonomi politik dönüşümü, demokrasinin gelişimindeki önemli rolünün ve bununla bağlantılı olarak kamusal alan olarak işlevinin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, kapitalist ekonomik sistemle bütünleşen medya, “yurttaşlara demokrasinin oksijeni olan güncel konularla ilgili bilgiye erişimi sağlamada başarısız olmakla kalmamakta, aynı zamanda ve daha genel olarak demokratik bir kamusal alan oluşturma” (Hackett ve Carroll, 2006, s. 2) işlevini yitirmektedir.

Ayrıca, medyanın reklam gelirlerine bağlı olarak bilginin kamusal çıkarlardan ziyade sermaye çıkarları doğrultusunda üretilmesi, kamusal olarak ifade edilen söylemlerin potansiyel çeşitliliğinin azalarak medya içeriklerinin homojenleşmesi, kamusal bilginin şirket kontrolündeki ürünlerin özel alanına dönüştürülmesi yaygın medyanın demokrasi konusundaki eksikliklerini ifade etmektedir (Hackett ve Carroll, 2006, s. 5-9). Dolayısıyla, medyanın artan ticarileşmesi, şirketleşmesi ve tekelleşmesi gerek demokratik yurttaşlık hakkı olarak bireylerin kamusal tartışmalar için enformasyon elde edebilmesinin gerekse toplumsal hareketlerin dile getirdiği sorunları ve talepleri kamuoyuna duyurmasının ve medyada temsil edilebilmesinin önündeki engellerin temel kaynağını oluşturmaktadır.

Medya sektörünün 1970’li yıllardan itibaren başlayan tekelleşme eğilimlerinin 2000’li yıllarda artarak günümüzde “aşırı tekelleşme” aşamasına geçtiğini söylemek

mümkündür. Her türlü kitle iletişim aracına egemen olan küresel medya şirketlerinin giderek azalan sayısı, medya endüstrisinin tekelleşme sürecine ilişkin ulaştığı tabloyu ortaya koymaktadır. Ben Bagdikian, ABD medya pazarı üzerine yazdığı *The Media Monopoly* isimli eserinin 1983 yılındaki ilk baskısında, elli şirketin medya pazarına egemen olduğunu belirtirken; 2003 yılından bu yana küresel boyutlu beş firma (Time Warner, Walt Disney Company, News Corporation, Viacom ve Bertelsmann) dünyanın en büyük medya şirketlerini oluşturmaktadır. Büyük oranda kartel mantığıyla çalışan söz konusu şirketler oligopol bir yapıda olup, medya piyasası beş şirketin kurallarına göre işlemekte ve bunlardan biri yalnız hareket ettiğinde dahi pazar koşullarını değiştirebilecek güce sahip bulunmaktadır (Bagdikian, 2004, s. 3-4). Medya sektörüne küresel ölçekte egemen olan bu beş dev şirket gazetelerden film stüdyolarına kadar uzanan geniş bir yelpazede kültürel üretim ve dağıtımda söz sahibi konumundadır.

Bununla birlikte, küresel medya şirketleri, kendileri gibi güçlü medya şirketleriyle birleşerek güçlerini artırmanın yanı sıra, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki medya şirketleriyle de ortaklıklar kurmaktadır. Kendi formatlarına uygun biçimde yayın yapılması koşuluyla güçlü medya kuruluşlarına isim hakkını satmaktadır. Dünya çapında birçok ülkede yatırımlarda bulunan küresel medya şirketleri, Türkiye’de de satın almalar ya da ortak yatırımlar yoluyla güçlerini genişletmektedir.

Bu şekilde medya alanındaki yabancı sermaye yatırımlarının ilk örneği, 1999 yılında Doğan Medya Grubu’nun Time Warner Grubu ile işbirliği yaparak 2000 yılında CNN Türk haber kanalını yayın hayatına başlatmasıdır.²⁵ Diğer bir önemli örnek de 2000 yılında yayın hayatına başlayan CNBC-e kanalıdır. Doğu Grubu ile CNBC arasında yapılan anlaşmaya göre, Kanal E belli bir lisans ücreti ve reklam gelirlerinden pay karşılığında CNBC’nin ismini, yazılımını ve belirlenen olanakları kullanma hakkına sahiptir²⁶ (Büyükbaykal ve Ilgaz Büyükbaykal, 2008, s. 47). Medya şirketlerinin birleşmeler ve satın almalar yoluyla küresel ölçekte sermayeyi genişletme stratejileri, medya içeriklerinin birkaç kaynaktan kârı artırmaya yönelik olarak üretilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Medyanın birçok alanında olduğu gibi gazetecilik alanına da

²⁵CNN Türk, 2018 yılında el değiştirerek Demirören Holding bünyesinde yayın hayatını devam ettirmektedir.

²⁶Doğu Grubu mülkiyetindeki CNBC-e kanalı 2015 yılı Eylül ayında ABD’li küresel medya ve eğlence şirketi Discovery Communications’a satılmıştır. Bu satış işleminin ardından Kasım ayında CNBC-e’nin yerine TLC kanalı yayın hayatına başlamıştır. TLC, Discovery Communications şirketinin Türkiye’deki ilk şifresiz kanalıdır.

egemen olan dev medya şirketlerinin ticari çıkarları haber üretim sürecinde de etkisini göstermektedir.

Robert McChesney'e göre, "küresel medya sisteminin ayırt edici özelliği onun sürekli ve her yerde bulunan ticari anlayışdır" (2015, s. 108). Kapitalizmin genişlemesine koşut olarak 19. yüzyıldan bu yana ticarileşme eğilimi içerisinde olan basın tarihsel süreç içerisinde dev medya şirketlerinin mülkiyeti altında kâr odaklı faaliyetleri, haber içeriklerini de birer meta haline getirmiştir. Bu bağlamda, McChesney, basın sektöründe yaşanan birçok sorunun "gazeteciliği büyük bir kâr kaynağı haline getirme yönünde artan şirket baskısından kaynaklandığını" (2015, xvii) belirtmektedir. Bunun haber içeriklerine yansımaları ise basit ve önemsiz hikâyelere, üst ve üst orta sınıflara seslenecek haber türüne vurgu yapılmasına yol açmaktadır. Benzer durum yerel gazeteler için de geçerli olmaktadır. Örneğin, medya sahipleri ve yöneticileri, yerel şirket sahipliğindeki enerji santrallerinin ana hissedarları ve yöneticileriyle aynı çevrelerde çalıştığından yerel medya kuruluşlarının bu alanda olumsuz haber yapmaları beklenemez. Medya sisteminin uzun vadeli bir başka sorunu ise ticari medyanın kendilerine uygun sübvansiyonlar, krediler ve düzenlemeler sağlayan siyasetçilerin lehinde haberlere yer vermeleridir. Medyanın benimsediği bu eğilim, etik gazetecilik ilkelerinin ihlal edilmesini ortaya çıkarmaktadır (McChesney, 2015, s. xvii-xviii).

Medya sektörünün kendisinin birer şirket gibi yönetildiği ve dolayısıyla varlığını sürdürmesinin piyasa dinamiklerine ve hükümetlerle olan ilişkilerine bağlı olduğu günümüz koşullarında, liberal demokrasilerin haber medyasına ilişkin idealize ettiği "kamu gözcüsü", "halkın temsilcisi", "kamu yararı" gibi tanımlamalar geçersiz kalmaktadır. Bu durum, özellikle ticari şirketlerle ilgili denetimi zayıflatarak kamusal olaylarla ilgili haberlerden çok eğlence ağırlıklı içeriklere geniş yer verilerek (Curran, 1997, s. 146-148) medyanın demokratik rolünü erozyona uğratmaktadır. Bununla birlikte, sermayenin mülkiyeti altında kârı artırmaya odaklanmış ve varlığını sürdürmesi reklamverenlerin ve siyasi iktidarların ayrıcalıklı sübvansiyonlarına dayalı olan bir medya yapısının ürettiği içeriklerin gerçek demokratik bir toplumun gelişimine yapacağı katkıların sınırlı olabileceği söylenebilir. Medyanın ticarileşmesi ve siyasal tarafgirliği, aynı zamanda demokrasinin gelişmesinde önemli bir role sahip olan toplumsal hareketlerin medyada yer bulma olanağını ortadan kaldırmakta ya da bu olanak elde edildiğinde "tarafli söylem ve dolaylımlarla" (Alankuş, 1995, s. 117) bu hareketlerin meşruiyetini tehlikeye atmaktadır.

Toplumsal hareketler ve yaygın medya ilişkisi tartışmalı ve uzun süredir devam eden bir geçmişe sahiptir. Alanyazında, yaygın medya ve toplumsal hareketler arasındaki ilişki 1960'ların sonlarından günümüze araştırmacılar tarafından irdelenmiştir (McCurdy, 2012, s. 244). Küresel ölçekli medya alanında, sivil toplum alanındaki her türden eşitsizliklerin artık örtbas edilemeyecekleri şekilde alenileşmesinde yaygın/egemen medya “tarafli” söylemiyle de olsa aracı rolüne sahiptir. Günümüzün yeni toplumsal hareketleri, yaygın medya söyleminin karşısında kendilerini hem medyatik hale getirebilecek bir eylemlilik hem de yaygın medyanın dolayımından geçtiği halde bozulmaya uğrama olasılığı az olan sembolik bir söylemle ifade etme (Alankuş, 1997, s. 117) yeteneğini gösterebilmektedir.

Yeni iletişim biçimlerinin, yeni medyaların yaratılması ya da amaca uygun bir biçimde uyarlanması toplumla iletişim kurmayı ve iktidarın etkisini kırmayı olası hale getirmektedir. Bu anlamda, muhalif hareketlerin etkili bir güç olabilmelerinin temel noktası başarılı bir iletişim politikası geliştirmeleriyle mümkün olabilmektedir. Sistemin yapısından kaynaklanan tüm sorunlara yönelerek geniş kitlelere ulaşan ve farklı bir yaşamın mümkün olduğunu anlatan alternatif iletişim biçimleri ve radikal medya, toplumsal hareketin ideolojisinin üretildiği ve/veya yayıldığı mecra olarak merkezi önemdedir (Çoban, 2014, s. 148). Bu bağlamda, alternatif medya, genel olarak toplumsal ve siyasal alandaki hegemonik yapılara karşı bir meydan okuma olarak (Atton, 2002, s. 19) tanımlanabilir.

Bununla birlikte, alternatif medyanın amacına ve merkezine aldığı kavramlara göre farklılık gösteren tanımları bulunmaktadır. Medyanın eşitsizlikçi ve anti-demokratik yapılanması karşısında, yaygın medyadan farklı bir medya yapılanmasının kuramsal temelleri zaman içerisinde ortaya konulmuştur. Alternatif medyanın teorik ve pratik olarak kapsamını belirlemeye yönelik geliştirilen kavramlar alternatif medyanın farklı boyutlarını ifade etmektedir. “Radikal alternatif medya”, “yurttaş medyası”, “topluluk medyası”, “bağımsız medya”, öteki/başka medya”, “eleştirel medya olarak alternatif medya” biçimindeki farklı şekilde kavramsallaştırmalar; alternatif medyanın üretim sürecine ve içeriklerine ilişkin vurgu noktalarındaki farklılıklara işaret etmektedir. Alternatif medyayı farklı boyutlarda tanımlayan görüşlerdeki temel ortaklık ise alternatif medyanın gerek örgütsel yapısı ve iş pratikleri gerekse haber konuları yaygın medyadan farklı olan, toplumda ezilen sınıfların ve grupların sorunlarını ve görüşlerini dile getirmesine olanak sağlayan ve kâr amacı gütmeyen bir yayıncılık anlayışına sahip

olduğunu kabul etmesidir (Atton, 2002; Bailey vd., 2015; Couldry, 2003; Downing, 2017; Kidd, 1999; Rodriguez, 2001).

Kraliyet Basın Komisyonu'nun (Royal Commission on the Press) İngiliz alternatif basını üzerine yayımladığı raporda; alternatif basın, azınlıkların görüşleriyle ilgili alternatif yayınlar yapan örgütlü yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra, alternatif basın, geniş kesimlerin görüşlerine karşı muhalif tutumları ifade etmekte ve yaygın basında yer bulamayan konular ya da görüşlere yer vermektedir (Atton, 1999, s. 51). Michael Albert'e göre, alternatif medya içerikte farklı olmayla değil, nasıl organize edildiği ve çalıştığı ile ilgilidir. Buna göre, yaygın medyanın aksine alternatif medya kârı artırmayı çabalamaz, her şeyden önce gelirler için izleyicileri reklamverenlere satmaz ve toplumun tanımlayıcı hiyerarşik sosyal ilişkilerini bozmak için yapılandırılmıştır. Büyük toplumsal kurumlardan özellikle şirketlerden bağımsız ve yapısal olarak onlardan farklıdır (Albert, 1997).

John Downing *Radikal Medya* (2017) isimli eserinde, radikal medyayı hegemonik politikalar, öncelikler ve bakış açılarına karşı alternatif görüşü ifade eden, genellikle küçük ölçekli ve farklı biçimlerdeki medyayı tanımlamak için kullanmaktadır. Radikal alternatif medyanın demokratik iletişim yapısının standartlarını belirleyen başlıca aktör olduğunu söylemek mümkündür. Bu türden birçok medyanın farklı derecelerde ve olağanüstü kıt kaynakları dikkate alındığında bu misyona, genellikle yaygın medyadan daha fazla hizmet ettiği görülmektedir. Radikal alternatif medya, demokrasi için yaygın medyadan daha fazla önemlidir:

(1) Radikal alternatif medya, enformasyonun, düşüncenin ve anaakım medyanın söyleminin çoğunlukla sıkı hegemonik sınırlarının çeşitliliğini genişletir. (2) Sıklıkla dışlananların seslerine ve beklentilerine anaakım medyadan daha fazla yanıt vermeye çalışırlar. Çoğunlukla mevcut bir toplumsal hareketle daha yakın bir ilişki içindedirler ve bu nedenle anaakım medya tarafından dışlanan ya da alay konusu yapılan kanı ve fikirleri adeta kendiliğinden ifade ederler. Genellikle, anaakım medyanın çok sonradan fark ettiği meseleleri ele alma konusunda önde giderler. (3) Radikal alternatif medya kendini medya imparatorlarının yerleşik devlet iktidarının ya da dinsel otoritelerin çıkarları doğrultusunda sansürleme ihtiyacı duymaz. (4) İç örgütlenmeleri, çoğu zaman, hiyerarşik olmaktan çok demokratiktir (Downing, 2017, s. 76-77).

Öte yandan, alternatif medyayı içeriğin eleştirel olması bakımından tanımlayan Marisol Sandoval ve Christian Fuchs'un eleştirel medya olarak alternatif medya görüşü, medya sistemlerinin bu diyalektik anlayışı üzerine temellendirilmiştir. Buna göre, yapısal

düzyeyde ideal-tip alternatif medya, standartlaştırılmış biçimdeki ideolojik içerik yerine eleştirel içerik biçimi sağlamaktadır. Aktör düzeyinde ise ideal-tip alternatif medya, üreticiler ve tüketiciler arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaktadır. Alternatif medya ürünlerinin tüketicileri, aynı zamanda üretim süreciyle aktif bir biçimde ilgilenebilmekte ve üreten tüketici (prosumer) konumundaki alternatif medya kullanıcıları içeriğin yorumlanması ve üretilmesinde eleştirel olmak zorundadır (Sandoval ve Fuchs, 2010, s. 145-146). Eleştirel olarak alternatif medya modelinde, alternatif medyanın üretim süreçleri ve ekonomik ürün biçiminin alternatif olması gerekli bir koşul değildir içeriğin radikal eleştireliliği temel alınmaktadır. Bu tür alternatif medya için eleştirel görüşlerin geniş izleyici kitlesine ulaştırılması merkezi önemdedir. Bu da eleştirel medya içeriğinin kamusal görünürlük kazanabilmesine bağlıdır (Sandoval ve Fuchs, 2010, s. 148). Ne var ki, alternatif medyanın gerekli koşulunun eleştirel içerik üretmesi olduğunu ileri süren görüşler, tekelleşmiş sermaye gruplarının mülkiyetinde faaliyetlerini yürüten medya kuruluşları arasında muhalif tutum benimseyen yaygın medyaların (Türkiye’de örneğin Fox TV) alternatif olarak tanımlanması yönündeki görüşlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Bu noktada, *Comedia* isimli araştırma grubunun birçok alternatif medyanın kamusal marjinalliğinin piyasa stratejilerinin eksikliğinden, finansal planlama ve yönetim alanındaki gerekli becerileri geliştirmedeki yetersizliklerinden ve bütün örgütsel problemlerin çözümleri olarak kolektifliğin kalıplaşmış bir modeline bağlılıktan kaynaklandığını ileri sürmektedir (Sandoval, 2009, s. 7; Sandoval ve Fuchs, 2010, s. 143). Bu yaklaşım, kapitalist sistem içerisinde konumlanmış alternatif medyanın kendisini sürekli var edebilmesinin ve yaygın medyada sesini duyuramayan kesimlerin sorunlarını ve taleplerini gerekli mercilere iletebilmesinin finansal kaynaklara bağlı olduğunu savunmaktadır. Öte yandan, alternatif medyanın hem varoluş koşulu olan hegemonik görüşlere ve yapılarla karşı eleştirel ve özgürleştirici tutuma sahip olması hem de kamusal görünürlüğü sağlaması ve etkin bir işleve sahip olması için kapitalist finansman tekniklerini kullanması gerektiği çelişkili bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

Bununla birlikte, yeni iletişim teknolojileri ve internetin yaygınlaşmasıyla yayın politikaları ve amaçları açısından farklılık gösteren alternatif haber sitelerinin sayısı artmaya başlamıştır. Bu bağlamda, yaygın medyadan farklı olarak sermaye ve iktidar yapılarından bağımsız bir yapılanma içerisinde şekillenen alternatif haber sitelerinin

iktisadi, siyasi, toplumsal ve kültürel alandaki hegemonik yapıların sorgulanması ve toplumsal muhalefetin yükseltilmesinde etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

3.2. Geleneksel ve Yeni Medyada Toplumsal Hareketlerin Temsili

Medya, toplumsal mücadelelerde önemli bir yere sahiptir. Özellikle internet, toplumsal hareketler tarafından etkin bir araç olarak kullanılsa da geleneksel medyanın toplumsal hareketler için hâlâ önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Medya sektöründe değişen mülkiyet yapısına koşut olarak gerçekleşen aşırı yoğunlaşma, gazetecilik mesleğinin temel ilkelerini ve pratiklerini de önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu doğrultuda, medyanın temel işlevi olan bilgi ve haber aktarmanın yerini eğlendirmeye yönelik içeriklerin üretilmesi almıştır. Medya içeriklerini önemli ölçüde dönüştüren temel unsur, piyasanın eğilimlerine göre işleyen medya kuruluşlarının izlenme ya da okunma oranlarının başarısının temel ölçütü olarak belirlenmesidir. Ticari kazanca endekslenmiş bir başarı ölçütü söz konusu olduğunda, medyanın bilgi ve haber aktarım etkinliklerine yön veren geleneksel değerler ve ilkeler anlamsızlaşmakta ve meslek ilkeleri geçersiz hale gelmektedir (Kaya, 2016, s. 316-317). Bununla birlikte, ticari ve siyasi baskılar altında faaliyet gösteren gazetecilik pratikleri toplumun hangi konuda nasıl bilgilendirilmesi gerektiğini de şekillendirmektedir. Dolayısıyla, gerek gazetecilik mesleğinin halkı bilgilendirerek kamu hizmeti görevini yerine getirme işlevi gerekse haberin niteliği açısından demokratik işlevi anlamını kaybetmektedir.

Medyanın iktisadi ve siyasi yapılara bağımlılığının sonucu olarak bilgi ve haber aktarımı, liberal yaklaşımın öngördüğü haliyle kamuoyunun doğru, tarafsız, dengeli ve yeterli bir biçimde bilgilendirilmesinden ziyade iktisadi, siyasi ve ideolojik olarak güçlü konumda olanların iktidarlarının pekiştirilmesi yönünde gerçekleşmektedir (Kaya, 2016, s. 341). Buna karşılık, medyanın ticari çıkarlarını tehdit eden olaylar ve konular ya haber kapsamına alınmamakta ya da yanlış veya eksik biçimde yansıtılmaktadır.

Medya mülkiyetinin özelleştirilmesi, ticarileşmesi ve yoğunlaşması medya aracılığıyla taşınan fikirleri sınırlamaktadır. Dolayısıyla, piyasa güçleri ekonomik desteği olmayan fikirleri dışlayarak ve medya kuruluşlarındaki otosansür uygulamalarını sürdürerek muhalefeti “doğal bir biçimde” marjinalleştirmektedir (Smith vd., 2001, s. 1403). Medyanın mülkiyet yapısındaki değişim, medyanın siyasal iktidarla ilişkilerini de etkilemektedir. Medya siyasal iktidar üzerinde popüler denetim kaynağı olmaktan çok, siyasal iktidar üzerinde dolaylı etkide bulunan başat ekonomik güçlerin araçlarından biri

haline gelmektedir. Bu anlamda, medya içeriklerinin diğer türlerinde olduğu gibi haber içeriklerinin üretim sürecinde de sermayeyi ve siyasal iktidarı destekleyici söylemler yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Curran, 1997, s. 148-149).

Edward S. Herman ve Noam Chomsky, toplumsal alandaki servet ve güç eşitsizliklerinin haber üretim sürecindeki içeriklerin belirlenmesini etkileyen dinamiklere odaklanmıştır. Buna göre, medya kendisini denetleyen ve finanse eden güçlü toplumsal grupların çıkarlarına hizmet ederek onların lehine *propaganda* yapmaktadır. Bu çıkarların temsilcileri, önem verdikleri konulara göre medya politikasını şekillendirebilmektedir. Bu politikalar ise medya kuruluşunun yayın politikasına uyum gösteren çalışanların seçilmesi, editörlerin ve çalışan gazetecilerin kurum politikasıyla uyumlu öncelikleri ve haber değeri kriterlerini içselleştirmeleri sayesinde gerçekleştirilmektedir (Herman ve Chomsky, 2012, s. 15). Ticari medyadaki haber üretim süreci içerisinde hangi haberlerin nasıl yayınlanacağı konusunda birtakım “haber süzgeçleri” belirleyici olmaktadır:

(1) Hâkim kitle medyası firmalarının büyüklüğü, tekelleşmiş mülkiyeti, sahibinin serveti ve kâr yönelimi; (2) Kitle medyasının temel gelir kaynağı olarak reklamcılık; (3) Medyanın, hükümet, iş dünyası ve bu temel kaynakların ve gücün faillerinin finanse ettiği ve onayladığı “uzmanlar”ın sağladığı bilgilere dayanması; (4) Medyayı disiplin altına alan bir araç olarak “tepki üretimi”; (5) Ulusal bir din ve denetim mekanizması olarak anti-komünizm (Herman ve Chomsky, 2012, s. 72).

Gazetecilik pratiklerinin işleyişini belirleyen söz konusu süzgeçler, muhalefeti ve aykırı enformasyonu belirli sınırlar içinde tutmaktadır. Bu şekilde, muhalefetin varlığı bir yandan haber içeriklerinin tek tip olmaması gerektiğini göstermekte; diğer yandan “resmi gündemin hâkimiyetini bozacak güce erişmeleri” engellenmektedir. Bu süzgeçlerin işleyişinden kaynaklanan medya içerikleri üzerinde seçkinlerin hâkimiyeti ve muhaliflerin marjinalleştirilmesi doğal bir biçimde gerçekleşmektedir. Genellikle, dürüstlük ve iyi niyetle çalışan gazeteciler, haberleri “objektif” olarak ve mesleki değerleri esas alarak seçtiklerine ve yorumladıklarına kendilerini inandırabilmektedir. Gazeteciler, süzgeçlerin sınırlamaları içinde genellikle objektif hareket etmektedir. Ancak, sınırlamalar öylesine kuvvetli ve köklü bir biçimde sistemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ki, haber seçiminde alternatif tercihlerden söz edilmesi mümkün olmamaktadır (Herman ve Chomsky, 2012, s. 16 ve 73).

Haberlerin ve gazetecilerin faaliyetlerinin bir bütün olarak medya endüstrisinin bağlamı dışında anlaşılamayacağını belirten Martin Lee ve Norman Solomon’a göre,

finansal çıkarlar haberlerde gördüklerimizi ve görmediklerimizi belirleyen önemli bir mekanizmadır. Çünkü, medyaya finansal destek sağlayanların çoğu güçlü çokuluslu şirketlerdir. Temel gelir kaynaklarının önemli bir bölümü reklamlara bağlı olan yazılı ve görsel medya kuruluşları, finansal desteğin sürekliliği adına içeriklerini reklamverenlerin gereksinimlerini karşılayacak biçimde oluşturmaktadır (1991, s. 59-69).

Gazetecilik mesleğinin geleneksel anlamından uzaklaşarak ekonomik, politik ve sembolik seçkinlerin çıkarlarının kontrolü altında anlam üretiminin aracı haline gelmesi; haber seçimi ve haber değeri ölçütlerinin belirlenmesi, haber kaynaklarının kullanımı ve haberlerin sunum biçimleriyle ilgili gazetecilik pratiklerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, kapitalist sistemin yarattığı her türlü eşitsizliklere ve toplumsal huzursuzluklara karşı taleplerini, şikâyetlerini ve fikirlerini kolektif eylem içerisinde düzenledikleri kamu gösterileri, protestolar, mitingler vb. aracılığıyla dile getiren toplumsal hareket aktörlerinin mesajlarının topluma ve iktidar yapılarına duyurulması açısından medya önemli bir taşıyıcı konumundadır. Bu nedenle, toplumsal hareketlerin ulaşmak istedikleri hedef kitle doğrultusunda haber manşetlerinde yer almaları önem taşımaktadır. Ancak, “iktidara karşı yöneltilmiş toplumsal protesto hareketleri, eylemler ve mitingler genellikle haber medyası ile gergin bir ilişkiye sahiptir” (Allern, 2014, s. 91).

Yaygın medya yaptıkları haberlerde toplumsal hareketleri kişiselleştiren, bağlamından koparan ya da dramatize eden bir biçimde sunmaktadır. Bir sorunun toplumsal nedenlerinden ziyade bireysel sorumlulukları ileri sürerek, yapısal nedenlerine referansta bulunmadan ya da eylemcilerin eleştirilerinin asıl anlamından çok protesto sürecindeki olayları vurgulayarak sorunların yüzeysel bir biçimde kavranmasına neden olmaktadır (Smith vd., 2001, s. 1403-1404). Yaygın medya, toplumsal hareketlerin hak arayışlarına ve sorunlarına odaklanmak yerine (Boykoff, 2006, s. 203), protestonun büyüklüğünü, eylemcilerin polisle çatışmalarını, tutuklamaları, şiddet olaylarını ya da eylemcilerin ilgi çekici görüntülerini haber içeriğinin merkezine çekerek protestonun anlamını görünmez kılmaktadır.

Toplumsal hareketlerin medyadaki sunumuna ilişkin kapsamlı çalışmalardan biri olan James D. Halloran, Philip Elliot ve Graham Murdock’ın *Gösteriler ve İletişim: Bir Örnek Olay İncelemesi (Demonstrations and Communication: A Case Study, 1970)* isimli çalışmasında, 27 Ekim 1968 tarihinde Londra’da Vietnam Savaşı’nı protesto etmek üzere düzenlenen yürüyüşün yazılı ve görsel medyadaki sunumu incelenmiştir. Araştırmada, her iki medya alanının da gazetecilik pratikleri açısından benzer eğilimlere sahip olduğu,

gösterilerin farklı yönlerine odaklanan çeşitli yorumlar yerine temel olarak aynı sınırlı yöne (şiddet konusuna) odaklanan benzer yorumların sunulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, yazarlar, “şiddet” çerçevesi aracılığıyla büyük ölçüde barışçıl olan gösterilerin çıkarımsal olarak betimlendiğini ve yorumlandığını göstermektedir. Gösterilerin şiddet beklentisiyle bu şekilde tanımlanması, altta yatan nedenleri ihmal ederek eylemlerin biçimi üzerine yoğunlaşmaya ve böylece yürüyüşün politik içeriğinin boşaltılmasına neden olmaktadır (Cotle, 2008, s. 855-856).

Benzer şekilde, Todd Gitlin’in *Tüm Dünya İzliyor (The Whole World is Watching, 1980)* isimli çalışması da 1960’ların önemli bir toplumsal hareket örgütü olan Demokratik Toplum İçin Öğrenciler (Students for a Democratic Society-SDS) tarafından Vietnam Savaşı’na karşı 1965 yılı içerisinde düzenlenen büyük ulusal gösterinin New York Times gazetesi ve CBS televizyon kanalındaki sunumunu ele almıştır. Çalışmada, gösterilere ilişkin haberlerde belli konular öne çıkartılırken, bazılarının ise sınırlandırıldığı saptanmıştır. Bu kapsamda, gösterilerin ilk zamanlarında protestocuları ve amaçlarını *önemsizleştiren*, karşıt gösterileri vurgulayarak ve savaş karşıtı hareketi aşırı ve neo-Nazi gruplara eşdeğer “aşırı” olarak denkleştirerek *kutuplaştıran*, hareket içerisindeki *anlaşmazlıkları vurgulayan* ve göstericileri sapkın olarak niteleyerek *marjinalleştiren* ve hareketin büyüklüğünü (katılımcı sayısını düşük gösterme) ve etkililiğini *küçümseyen* medya çerçevelerinin haber içeriklerinde egemen olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gitlin, 1980, s. 27). Ayrıca, Gitlin SDS’nin 1965 yılı sonlarında devam eden gösterilerinin daha militan taktiklere yönelmesiyle birlikte, haberlerde hükümet yetkililerinin açıklamalarına bağlılık, göstericiler hakkında komünistliğe vurgu, gösterilerdeki barışçıl yönlerin yerine şiddetin öne çıkarılması gibi yeni çerçevelerin eklendiğini (1980, s. 28) belirtmektedir.

Haber medyası ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkinin benzer örnekleri 1999 yılında Seattle’da Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ) karşı yapılan geniş kapsamlı gösterilerde, ABD’nin Irak işgaline karşı eylemlerde, antiemperyalist dayanışma hareketlerinde, Dünya Bankası/IMF ve G8 toplantılarında neo-liberal küreselleşme savunucularına karşı düzenlenen protestolara ilişkin haberlerin sunumlarında da görülmektedir (Allern, 2014, s. 91).

Glasgow Üniversitesi Medya Grubu (GUMG), farklı konular temelinde televizyon haberlerini inceledikleri çalışmalarında, haberlerdeki içeriklerin yanlılığını ortaya koymuştur. Bunlar arasında, GUMG’un endüstriyel ilişkilerin haberlerdeki temsiline ilişkin yaptığı çalışmada, 1975 yılının ilk 22 haftasında yayınlanan endüstriyle ilgili

haberlerin üç açıdan taraflı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlk olarak, medya toplumsal gerçekliği yanlış temsil ettiği için yanlıdır. Bu açıdan, GUMG, gerçekteki iş durdurma olayları ile haberlerde bildirilenler arasında tutarlı bir ilişki olmadığını saptamıştır. İkinci olarak, haberlerdeki kapitalist üretim ilişkilerini destekleyici tutumlar yanlılıkla ilişkilendirilmektedir. Üçüncü yanlılık ise, işçi sınıfının medyadan dışlanmasına yöneliktir (Stevenson, 2015, s. 53-54). Bu bağlamda, haber kuruluşları grevin nedenlerini işçilerin görüşlerine başvurarak yazmak yerine, politikacılar ve uzmanlar gibi akredite kaynakların grevlerin olumsuz sonuçlarına ilişkin yaptığı tanımlamaları öne çıkararak bir sunum gerçekleştirmiştir (İnal, 1994, s. 173).

ABD’de 1982 ve 1991 yıllarında gerçekleştirilen gösterilerin gazete ve televizyon kanallarındaki sunumuna ilişkin haberler ile polis kayıtlarının karşılaştırıldığı *Protesto Görüntüleri: 1982 ve 1991 Washington Gösterilerinin Medyada Yer Bulmasında Seçim Yanlılığının Boyutları (Images of Protest: Dimensions of Selection Bias in Media Coverage of Washington Demonstrations, 1982 and 1991)* isimli çalışmada toplumsal hareketlerin haberlerinin yapılmasında haber toplama rutinleri, haber değeri ölçütü, şirket hegemonyası gibi medyanın seçme yanlılığının mekanizmalarının belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır (McCarthy vd., 1996, s. 480-481). Çalışmada, 1982 ve 1991 yılları karşılaştırıldığında, medyanın seçme yanlılığının görece sabit olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, gösterilerin büyük çoğunluğu yaygın medya tarafından yok sayılırken; geniş katılımın olduğu olaylara haberlerde yer verilmiştir (McCarthy vd., 1996, s. 494). Dolayısıyla, haber kuruluşlarının toplumsal hareketleri geniş kapsamlı oldukları ölçüde haber yaparak kamu gündemine taşıdıkları söylenebilir.

Deepa Kumar (2005) ise 1997 yılında United Parcel Service (UPS) grevinin medyadaki sunumunu incelediği “*UPS İçin İyi Olan Amerika İçin İyidir*”: *UPS Greviyle İlgili Televizyon Haberlerinde Ulus ve Sınıf (“What’s Good for UPS is Good for America”): Nation and Class in Network Television News Coverage of the UPS Strike, 2005*) isimli çalışmada; ABD’deki ABC, CBS ve NBC kanallarında yayınlanan 269 haberin metin analizi aracılığıyla “grev karşıtı milliyetçi anlatı”nın ekonomik ve toplumsal bileşenlerini tartışmıştır. Çalışmada, haber içeriklerinin şirket ve çalışanlar arasındaki çıkar çatışmasının sınıfsal çelişkisini yansıtmak yerine grevin milliyetçi kavramlarla sunulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kumar’a göre, grev karşıtı milliyetçi anlatı ekonomik olarak izleyiciyi orta sınıf bir tüketici olarak inşa etmekte ve UPS ile özdeşleşmeye davet etmektedir. Ayrıca, toplumsal olarak idealize edilmiş çekirdek aile

ilişkilerine dayanarak kurumsal ve ulusal çatışmaların çözümüne ilişkin mekanizmalar sunulmaktadır (2005, s. 131). Böylece, Kumar, haber içeriklerindeki milliyetçi söylem aracılığıyla sunulan grev karşıtı tutumun Amerikan televizyon yayıncılığının kurumsal yapısından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Bununla birlikte, toplumsal hareketlerin yaygın ve alternatif haber medyasındaki sunumunu karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalarda; her iki medya yayıncılığındaki haber içeriklerinin toplumsal hareketleri temsil etme biçiminin farklı ve benzer yönlerine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, Margaret Cissel tarafından Occupy Wall Street (Wall Street’i İşgal Et) gösterilerinin ele alındığı *Medya Çerçevesi: Wall Street’i İşgal Et’in Anaakım ve Alternatif Haberlerde Yer Alma Oranı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İçerik Analizi (Media Framing: A Comparative Content Analysis on Mainstream and Alternative News Coverage of Occupy Wall Street, 2012)* isimli çalışmada, yaygın medyadaki haberlerin gösterilere karşı ilgisiz ve küçümseyici bir tutum içerisinde olduğu, protestocuları ise “kontROLSÜZ ve karmaşık bir hippie topluluğu” (Cissel, 2012, s. 75) olarak nitelendirdiği gözlemlenmiştir. Alternatif haber medyası ise protestocuların ve gösterilerin gücüne ve çeşitliliğine vurgu yapmakla birlikte, egemen iktidar yapılarının ve yaygın medyanın protestocuların serbest konuşma özgürlüklerini yasakladığına ve söz sahibi olmalarına engel olduklarına dikkat çekmiştir (Cissel, 2012, s. 67 ve 75). Çalışmada, yaygın ve alternatif medyanın haberleri sunma biçimindeki farklılığın nedeni, ekonomik çıkarlardan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Yaygın medya, haber üretim sürecinde gelir kaynaklarını güvence altına almak amacını taşıırken; büyük şirketlerin mülkiyetinde olmayan alternatif medya ise ekonomik çıkarlardan bağımsız olarak habercilik faaliyetlerini yürütmektedir.

Aynı protesto eyleminin Türkiye’deki yaygın ve alternatif medyadaki temsilini konu alan *Toplumsal Hareketler ve Medya: “Wall Street İşgali”nin Medyada Temsili (Şen, 2012)* isimli çalışmada da yaygın medyanın kapitalist sistemi hedef alan toplumsal hareketleri değersizleştirme ve marjinalleştirme ya da şiddet olgusuyla yansıtma eğiliminde olduğu saptanmıştır. A. Fulya Şen’e göre, yaygın medyaya karşıt olarak konumlanan alternatif medya ise yeni toplumsal hareketlere ilişkin duyarlılığı ve liberal demokrasiye yönelik eleştirel tutumu nedeniyle “öteki”lerin sesi olmuş, yaygın medya tarafından temsil edilmeyen muhalif hareketlere bir temsil olanağı sunmuştur (2012, s. 164).

TEKEL işçilerinin eylemlerini konu alan *Türkiye’de Çevrimiçi Alternatif ve Anaakım Medyayı Karşılaştırmak: TEKEL İşçilerinin Özelleştirmeye Karşı Protestosunun Kapsamı* (Comparing Online Alternative and Mainstream Media in Turkey: Coverage of the TEKEL Workers Protest Against Privatization) isimli çalışmada (Doğu, 2015) ise yaygın medyanın işçi eylemlerinin konusunu ve içeriğini göz ardı ettiği, sonuç odaklı gazetecilik pratiğinin örneği olarak eylemler sırasındaki olayları öne çıkarttığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Buna karşılık alternatif medya, eylemlerin ortaya çıkmasına neden olan koşulları vurgulayarak konuyu daha görünür hale getirmeye çalışmıştır. Öte yandan, alternatif medyanın yaygın medyanın çerçeveleme uygulamalarıyla benzerlik gösterdiği ileri sürülmüştür. Alternatif medyanın haber içeriklerinde özelleştirme, piyasa ekonomisi, işsizlik ve sınıf bilincine yeterli düzeyde yer vermediği belirlenmiştir. Buna karşın, Türkiye’de alternatif medyanın kamu gündemine eleştirel haber içeriği sağlamak açısından büyük önem taşıdığı ve farklı toplum kesimlerinin medyada temsil edilmesinin yolunu açtığı vurgulanmıştır (Doğu, 2015, s. 648).

Alice Mattoni ise *Medya Uygulamaları ve Protesto ve Protesto Siyaseti: Güvencesiz İşçiler Nasıl Harekete Geçiyor* (Media Practices and Protest Politics: How Precarious Workers Mobilise, 2016) isimli araştırmasında, 2001-2006 yılları arasında İtalya’da güvencesiz çalışma koşullarına karşı işçilerin başlattığı *Reddito per Tutti* (Herkes İçin Gelir) protestolarının yaygın, alternatif ve radikal sol basındaki haber sunumlarını analiz etmiştir. Bu kapsamda, işçilerin iletmeyi amaçladıkları mesajların, yaygın medyadaki haber içeriklerinde eylemlerin şiddet yönüne vurgu yapılarak gölgede bırakıldığı, eylemlerin siyasetçilerin açıklamaları aracılığıyla yansıtıldığı ve işçilerin suçlu olarak konumlandırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Radikal sol medya, işçilerin İtalyan toplumunda görünür kılmak istediği güvencesizlik sorununu haber içeriklerinin merkezine taşımıştır. Alternatif medya ise eylemleri, güvencesizliği toplumsal bir sorun olarak görünür kılan olumlu bir mücadele anı olarak yorumlamıştır (Mattoni, 2016, s. 125).

Özetle, toplumsal hareketlerin hedeflerini ve fikirlerini geniş kitlelere ve ulaşmak istedikleri otoritelere duyurmak için kamusal görünürlüğü önemli hale gelmektedir. Bu noktada, yaygın medya toplumsal hareketler için gerekli bir araç olmakla birlikte, ekonomik çıkarlarını ve kârını artırmayı önceleyen medyanın faaliyetleri ile toplumsal hareketlerin medyayı kullanım amaçlarının uyumlu olmadığını söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, toplumsal hareketler mesajlarına ve ulaşmak istedikleri hedef kitlelerine bağlı olarak farklı medya kanalları aracılığıyla kendilerini temsil etmenin yollarını aramaktadır. Geleneksel medyanın olanaklarıyla karşılaştırıldığında, internet ve sosyal medya ağları toplumsal hareketler için görece özerk ve alternatif bir iletişim ortamı sağlamaktadır. Bunun kanıtı olarak 2011 yılı içerisinde Arap ülkeleri, Avrupa ve ABD’de; 2013 yılında da Türkiye’de gerçekleşen toplumsal hareketlerin yayılması gösterilebilir.

3.3. Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Çevre Hareketlerinin Yeni Medyayı Kullanım Pratiklerinin Değerlendirilmesi

Geleneksel yaygın medyanın büyük sermaye kuruluşlarının yönetimi ve kontrolü altındaki ekonomi politik yapısından ve buna bağlı olarak ideolojik temelde dışlayıcı niteliğinden kaynaklı sınırlıkları, bireylerin ve toplumsal aktörlerin medya aracılığıyla kendilerini ifade edebilmelerine engel oluşturmaktadır. Buna karşılık, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte dijital yeni medya ortamları katılıma, etkileşime, bilginin ve fikirlerin hızla yayılmasına olanak sağlayan özelliğiyle bireyler ve kolektif gruplar için yeni bir kamusal iletişim alanı sunmaktadır. Toplumsal hareketler ile egemen medya arasındaki çekişmeli ilişki dikkate alındığında, bilgi ve enformasyonun hızlı ve geniş ölçekte aktarılabilir ve ulaşılabilir olması, adem-i merkeziyetçi yapılanması, ifade özgürlüğüne ve siyasal katılıma olanak sağlaması gibi temel nitelikler (Timisi, 2003, s. 193-203), yeni medyanın toplumsal hareketlerin hedeflerini gerçekleştirmek için stratejik bir iletişim aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

İnternetin 1990’lardan bu yana kullanım alanlarının ve etkisinin artmasıyla birlikte, özellikle sosyal medya toplumsal muhalefetin duyurulması, örgütlenmesi, seferber edilmesi ve sürdürülmesinde geniş olanaklar sunmaktadır. Bu bağlamda, sosyal medya, yerelden küresele birçok yaşam alanında yeni bir kültürün ve politika yapmanın aracı olarak önemli bir etkiye sahiptir (Çoban, 2014, s. 9-10). 1990’lı yılların sonlarında bir araç olarak internet üzerinden yürütülen mücadelenin en bilinen örneği Zapatistaların Meksika hükümetine karşı muhalefetine yerel halkın başarıya ulaşması (Tunç, 2015, s. 149-152) ve 2000’li yıllarda Arap dünyasında başlayıp Batı Avrupa ve ABD’ye yayılan hareketlerin sosyal medyayı yoğun ve etkin kullanımıyla birlikte küresel etkiye ulaşması dijital iletişim ortamlarının gücüne ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda, internetin katılımcı, şeffaf ve doğrudan demokrasiye ulaşmak için öncelikli bir yol olduğunu savunanların yanı sıra, internetin neo-liberal sömürü politikalarının yeni bir aracı olduğunu ve sadece ayrıcalıklı kesimlerin kullanımına açık olduğu için toplumsal muhalefet için herhangi bir değer taşımadığı ileri sürülmektedir. Öte yandan, internetin iktidar sahipleri tarafından yönlendirilmesine ve geniş kesimlerin dışlanmasına karşın, sunduğu olanaklar nedeniyle etkili bir mücadele aracı olabileceği kabul edilmektedir (Karagöz, 2013, s. 141-142). Dolayısıyla, toplumsal hareketlerin mevcut sistemi dönüştürmeye yönelik nihai hedefine ulaşması noktasında internetin kullanımına ilişkin amaç-araç ayrımının yapılması önem taşımaktadır.

İnternetin toplumsal hareket örgütlerini seferber etme gücüne büyük bir önem atfeden Manuel Castells, son yıllarda ortaya çıkan küresel toplumsal hareketlerin örgütlenmeleri açısından internet ve mobil iletişim ağlarının kullanımının önemine vurgu yapmaktadır. Buna göre, söz konusu hareketler genellikle internette kurulan sosyal ağlar olarak başlamıştır ve kamusal meydanların sürekli işgali ve sokak gösterileriyle hareket haline gelmiştir. Ancak, küresel hareketlerin varlıklarının devam etmesi internetin özgür uzamında gerçekleşmiştir (Castells, 2013, s. 192; 2016, s. 21). Toplumsal hareketlerin internet üzerinde doğduğunu ya da hareketlerin internet tabanlı olduğu yönündeki formüleştirmeler teknolojik determinizme dayalı bir anlayışı yansıtmaktadır. Oysaki, “hareketler, internet tarafından yaratılmaz. Toplumun antagonistik ekonomik, politik ve ideolojik yapıları tarafından yaratılır” (Fuchs, 2015, s. 467). Bu bağlamda, internetin sunduğu olanaklar, siyasal ve toplumsal değişim taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olan bir koordinasyon aracı olarak değerlendirilebilir.

İnternetin ve sosyal medyanın siyasetin yeni biçimlerini sunduğuna dikkat çeken Zizi Papacharissi, sosyal medya üzerinden toplumsal ve siyasal gündeme ilişkin eleştirel içeriklerin paylaşılmasını özel alanın kamusal alana taşınması olarak ifade etmektedir:

MoveOn.org’da çevrimiçi protestoya katılma, bloglarda siyasal görüşleri açıklama, YouTube’da içerik oluşturma veya görüntüleme ya da çevrimiçi tartışma gruplarına yorum gönderme anaakım medya ve siyasi aktörler tarafından belirlenen bir kamu gündemiyle ilgili muhalefetin ifadesini temsil etmektedir. Potansiyel olarak güçlü olan bu muhalefet eylemleri bireylerin kişisel alanında bulunan özel bir medya ortamının politik olarak etkinleştirilmesidir (Papacharissi, 2010, s. 131).

Bir başka deyişle, sosyal medya aracılığıyla özel alan kamusal alana taşınarak muhalefet için etkin bir araç haline gelmektedir. Christian Fuchs’a göre, bu yaklaşım

kolektif eylemi bireysel eyleme ve kamusal alanı özel alana indirgemekte ve ağ oluşturmuş bir dünyada fiziksel mekânlar aracılığıyla birlik oluşturmanın iktidarlar için daha büyük bir tehdit oluşturabileceğini görmezden gelmektedir (2016, s. 257).

İnternetin iki yönlü ya da çok taraflı iletişime olanak sağlaması nedeniyle potansiyel olarak demokratik bir nitelik taşıdığını ileri süren Douglas Kellner'a göre, internet çağında bir bilgisayara, modeme ve internet servisine erişimi olan herkes tartışmalara katılabilmektedir. "Böylece görsel-işitsel medya çağında demokratik diyalogun dışında bırakılmış çok sayıda birey ve grup yeniden güç kazanmıştır. Sonuç olarak, siberuzamın yeni kamusal alanlarında yeni bir teknopolitika yeşerebilir ve kamusal tartışmanın yerine geçmeksizin onu tamamlayan bir unsur olabilir" (2004, s. 722). Bu durumun gerçek yaşamdaki politik mücadelenin yerini almaması gerektiğinin de altını çizen Kellner, internet demokrasisinin insanların sadece mesajlaşarak ya da belli bilgileri yayarak kendilerini politik olarak yeterince aktif görme yanılışmasına kapılarak kendi içine kapalı bir dünya halini alma tehlikesine karşı uyarılmaktadır.

Öte yandan, Evgeny Morozov (2011) internetin ve sosyal medyanın demokratik ve özgürleştirici doğasına yönelik iyimser görüşlerin, olumsuz tarafları gözden kaçıran siber ütopyacı yaklaşımlara sahip olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşımlar, internetin otoriter hükümetlerin propaganda amaçları için yararlı bir araç olabileceğini, gözetim için kullanılabilirliğini ve internete ilişkin sansür sistemlerinin geliştirilebileceğini tahmin edememektedir. Siber ütopyacılar, "teknolojinin yıllar boyunca otoriter yönetimin baskısı altında kalan insanların kısa mesajlar, Facebook ve Twitter aracılığıyla harekete geçerek kaçınılmaz olarak isyan edeceğine ilişkin popülist bir açıklamaya" (Morozov, 2011, s. xiv) sığınmaktadır. Bununla birlikte, internetin siyasal hareketler için demokratik bir iletişim aracı olduğu görüşüne sahip olan Clay Shirky'e (2011, s. 2) göre, dünyanın otoriter hükümetlerinin çoğunun ve hatta demokratik olanlarının dahi sosyal medyaya erişimi sınırlamaya çalıştığını ileri sürmektedir.

İnternetin ve sosyal medyanın bireylerin ya da grupların savundukları ya da tepki gösterdikleri konularda kendilerini istedikleri biçimde ifade edebilmeleri (Babacan, 2015, s. 298) anlamında bir iletişim aracı olmasına karşın, internetin demokratik potansiyelinin her türlü ticari kontrol ve denetimden bağımsız olmadığına dikkate alınması gerekmektedir. Sosyal medya platformlarının ekonomi politiğinin çözümlenmesi ve bu bağlamda, eşitsizliklerin göz önünde bulundurularak olumsuz yönlerinin tartışılması önemlidir. Marksist bakış açısı çerçevesinde sosyal medyaya yönelik eleştirel ekonomi

politik yaklaşım, “sosyal medyanın büyük şirketler tarafından sömürgeleştirildiği ve [...] siyasetin sosyal medyada azınlıkta kalan bir konu olduğu” (Fuchs, 2016, s. 140); sosyal medyanın içerik üretimi ve paylaşımı yoluyla katılıma olanak sağlayan yönünün aslında kullanıcıların karşılıklı ödenmemiş emeklerinin sömürsünü ifade ettiği (Fuchs, 2015) gerçeğini ortaya koymaktadır. Kaldı ki, sosyal medyanın kendiliğinden devrimci bir güce sahip olduğunu ileri sürmek, teknolojinin toplumsal hareketlerin başarıya ulaşmasının önkoşulu olduğu yanlısamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, interneti “amaç” olarak gören bakış açısı, toplumsal hareketlerin gücüne ilişkin tarihsel gerçeklerin üzerini örten ve toplumsal hareketlerin içini boşaltan bir niteliğe sahiptir.

Bu nedenle, toplumsal hareketlerin fiziksel mekânlarda birlik olduktan sonra eylemlerinin sosyal medya üzerinden hem yerelde hem de uluslararası alanda birbiriyle bağlantılanması, onu içermesi ve aşması süreciyle güçlü bir sosyal ağın yaratılması toplumsal muhalefeti daha anlamlı ve etkin hale getirebileceği ileri sürülebilir. Bir başka deyişle, muhalefet, sosyal medya üzerinde kurulan ağın sokağa yansmasıyla birlikte mümkün olabilmektedir. Sosyal medya aktivizminin sokaklar ve meydanlara aktarılmadan sanal ortama hapsedilmesi muhalefetin gerçek yaşamı dönüştürebilme gücünü olanaksızlaştırmaktadır. Sokaklarda olmayan bir hareketin siyasal iktidar(lar) karşısında başarılı olabilme şansı yoktur. Kaldı ki, fiziksel kamusal alanlara taşınmış bir toplumsal muhalefet, sosyal medya olanaklarına erişimi olmayan toplumsal aktörlerin kendilerini ifade edebilecekleri tek ortamdır. Dolayısıyla, iktidar karşıtı mücadele çerçevesinde sosyal medya temelinde başlayan seferberliğin ve koordinasyonun sokakta da farklı biçimlerde sürdürülmesi gerekmektedir (Çoban, 2014, s. 11-14).

Bu bağlamda, Türkiye’de işçi hareketlerinin hem internet ve sosyal medya alanında etkileşime geçerek hem de mücadelenin gerçek alanı olan fabrikalarda bir araya gelerek “melez” bir ağ oluşturdukları görülmektedir (Dağtaş ve Yıldız, 2016, s. 120). Grevlerde sosyal ağların kullanımının otomotiv ve metal iş kolunda çalışan işçilerin bağlı oldukları sendikaya karşı başlattığı “Metal Fırtına” direnişi üzerinden değerlendirildiği *Grevler ve Sosyal Ağlar: Olanaklar ve Zorlukların “Metal Fırtına” Direnişi Üzerinden Değerlendirilmesi* (2016) isimli çalışmada, geleneksel medyada sesini duyuramayan işçilerin Facebook ve Twitter’ı alternatif iletişim ortamı olarak kullandıkları gözlemlenmiştir. Çalışma kapsamında, Renault, Tofaş, Ford Otosan ve Farba fabrikalarından greve öncülük eden birer işçiyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, mücadele işçilerin gerçek

yaşamda fabrikaları işgal etme ve iş durdurma iradesini göstermeleri temelinde gerçekleştirilmiştir. İşçiler eylem sürecini başlatmak, fabrikalar arası iletişimi sağlamak, eylemleri eşzamanlı olarak yürütebilmek, direnişin her aşamasında seslerini duyurmak ve kamuoyunu gelişmelerden haberdar etmek amacıyla sosyal ağlardan etkin bir biçimde yararlanmışlardır. Çalışmada, sosyal ağların direnişin öncesinde olumlu bir etkiye sahip olmasıyla birlikte, direnişin başlamasından sonra olumsuz etkide (organizasyonu dağınıklaştırması, yönlendirmeye ve kara propagandaya açık olması, bireyler arası güven sorununu doğurması ve iktidar sahiplerinin gözetimine olanak sağlaması) bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dağtaş ve Yıldız, 2016, s. 120).

Buna karşılık, Türkiye'deki işçi sendikalarının sosyal medya kullanımına ilişkin yapılan bir başka çalışmaya (Arslan, 2014) göre, sosyal medyanın etkin bir biçimde kullanılmadığı saptanmıştır. Gökçe Arslan'ın *Sendikaların Sosyal Medya Kullanımları: Türkiye, ABD ve Britanya İşçi Konfederasyonlarının Sosyal Medya Kullanım Analizi* konulu çalışmasında, Türkiye genelinde sendikaların daha esnek ve yeni toplumsal hareketlere oranla daha geç sosyal medya kullanımına yöneldikleri gözlemlenmiştir. Sendikalar, kendi faaliyetlerini ve davalarını kendi üyelerine ve kamuoyuna duyurmak amacıyla interneti web siteleri aracılığıyla uzun süredir kullanmaktadır. Ancak, sosyal medya çağında sendikalar etkileşimli uygulamalar kullanımı konusunda hâlâ kısıtlı kalmaktadır. Bu da interneti ve sosyal medyayı sendikalar açısından geleneksel medyanın bir uzantısına indirgemektedir. Oysaki, sendikaların güç kazanmak için emeğin dönüşen doğasına uygun şekilde genç ve kadın emeğine, beyaz yakalı emeğe, kayıt dışı emeğe, göçmen emeğine, engelli emeğe ve işsizlere ulaşmak için internet ve sosyal medyayı da içine alan yeni iletişim stratejileri geliştirmesi gerekmektedir (Arslan, 2014, s. 112-113).

Sendikaların sosyal medya kullanımına ilişkin *Sosyal Medya ve Sendikalar: Facebook Etkinlik Analizi* (2014) isimli bir diğer çalışmada ise, Türkiye'de farklı ideolojik temellere sahip olan üç işçi konfederasyonunun (TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ) Facebook kullanımına yönelik gerçekleştirilen analizde sendikalar arasında önemli farklılıklar olduğu saptanmıştır. Araştırma, DİSK'in takipçi sayısı açısından diğer sendikalarla arasında çok büyük bir fark olmamasına karşın, diğer iki sendikaya göre Facebook'ta etkin ve başarılı bir sayfaya sahip olmadığını ortaya koymaktadır (Sevgi, 2019, s. 68).

Benzer şekilde, Türkiye'de ekolojik aktivist örgütlenmelerin sosyal medya kullanımlarına ilişkin yapılan *Türkiye'de Ekoloji Hareketlerinin Sınırlı Sosyal Medya*

Kullanımı: Ekoloji Birliği Twitter Ağı Analizi Örneği (2019) isimli çalışmada da, çevreci hareketlerin sosyal medyayı sınırlı ölçüde kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında, Türkiye’de ekoloji alanında faaliyet gösteren 55 örgütün bir araya gelmesiyle kurulan Ekoloji Birliği’nin bünyesindeki ekolojik örgütlerin Twitter’ı kullanım durumları, amaçları, kullanım sıklıkları, öne çıkan çevresel konular ve aktörler incelenmiştir. Yapılan sosyal ağ analizi sonucunda, Ekoloji Birliği ağında çatı örgütün etkinliğinin sınırlı kaldığı, Kuzey Ormanları Savunması’nın ise en baskın aktör olduğu saptanmıştır. Diğer yandan, Türkiye ekoloji ağında Twitter’ın kitleleri harekete geçirici bir araç olarak kullanımının sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir (Erkmen vd., 2019).

Türkiye’de evre alanında faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının dijital aktivizm faaliyetlerini inceleyen *evreci Sivil Toplum Kuruluşlarının Dijital Aktivizm Faaliyetlerine Yönelik Bir Araştırma* (2018) isimli çalışmada ise dijital aktivizm faaliyetlerinde bulunan uluslararası sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdikleri kampanyalarda daha başarılı sonuçlar elde ettikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının web sitelerini kamuoyuna, yetkililere ve genel anlamda çalıştıkları alanla ilgilenen herkese ulaşmak ve bilgilendirme, eyleme geçirme, kesintisiz iletişim kurma, bağış toplama türünden amaçlarını aktarmak için birer araç olarak kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır (Tani ve Boztepe Taşkıran, 2018, s. 542).

Bu doğrultuda, genel olarak, işçi ve evre hareketlerinin sosyal medya kullanım alışkanlıklarının sınırlı olmasına karşın, hareketler için internetin etkin bir araç olma potansiyelinin olduğunu söylemek mümkündür. Geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerin sorunlarını ve taleplerini dile getirme noktasında, özellikle evrimii alternatif iletişim ortamları ile geleneksel medyada temsil edilme biçimlerinin karşılaştırmalı olarak özümlemesi önemli hale gelmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GELENEKSEL VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER EKSENİNDE BASILI GAZETELER VE ALTERNATİF HABER SİTELERİNİN ÜRETİM VE METİN ÇÖZÜMLEMESİ

Bu bölümde, öncelikle çalışmanın alanyazına katkısını ve önemini ortaya koymak üzere işçi sınıfı ve çevre hareketlerinin medyadaki sunumuna ilişkin lisansüstü düzeyde yapılmış çalışmaların sorunsalları, yöntemleri ve ulaşılan bulgular değerlendirilmiştir. Ardından, çalışmada kullanılan yöntem ve veri toplama teknikleri tanımlanmıştır. Ayrıca, çözümlenmeye geçmeden önce çalışmanın örnek olaylarını oluşturan THY grevi ve Cerattepe direnişinin nedenlerini ve gelişimini ortaya koyan tarihsel arka plan bilgilerine yer verilmiştir.

Çalışmanın iki aşamalı çözümlenme bölümünde, ilk olarak çözümlenme nesnesi basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinin üretim aşamasına yönelik editöryal kadrolarıyla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Çözümlenmenin ikinci aşamasında ise sözü edilen medya organlarında yer alan THY grevi ve Cerattepe direnişiyle ilgili içerikler görüşmelerden elde edilen bulgularla birlikte çözümlenmiştir. Görüşmelerden ve içeriklerden elde edilen üretim ve metin düzeyindeki bulgular, çalışmanın amaçları doğrultusunda belirlenen tematik başlıklar altında değerlendirilmiştir.

4.1. Alanyazındaki İlgili Çalışmaların Değerlendirilmesi

Türkiye’de toplumsal hareketler, sosyal bilimler alanı içerisinde tarihten siyaset bilimine, sosyolojiye, ekonomiye, iletişim ve medyaya, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkilerine kadar uzanan farklı disiplinlerin çalışma konusunu oluşturmuştur. Söz konusu çalışmalar hem geleneksel toplumsal hareket türü olarak işçi sınıfı hareketlerine hem de yeni toplumsal hareket biçimi olan çevre hareketlerine yönelik getirdikleri farklı bakış açılarıyla literatüre önemli katkılar sağlamıştır. İşçi sınıfı ve çevre hareketlerinin geleneksel ve internet medyasındaki temsilini sorgulayan bu çalışmanın amacı ve sınırlıkları doğrultusunda, geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerle ilgili literatürdeki çalışmaların tümünün değerlendirilmeye alınması mümkün olmamıştır. İşçi sınıfı ve çevre hareketlerinin medyada temsilini ve sunumunu konu edinen lisansüstü tez

çalışmalarına yönelik yapılan tarama sonucunda, farklı sektörlerdeki işçi eylemlerinin ve işçi kimliğinin yazılı basındaki temsili ve yansıması konusunda beş yüksek lisans tez çalışmasına rastlanılmıştır. Yapılan taramada, çevre hareketlerinin medyada sunumunu ya da temsilini inceleyen tez çalışmasına rastlanılmamıştır.²⁷ Öte yandan, bu çalışmanın konusuyla doğrudan bağlantılı olması nedeniyle bir kitap çalışması da bu başlık altında değerlendirme kapsamına alınmıştır.

Türkiye’de işçi sınıfı hareketleri ve medya konusunu ele alan çalışmalar, grevleri ve işçi eylemlerini yazılı basın çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu araştırmalar Aytül Gürtaş’ın (1994) *Haber Metinlerinin Söylemsel Analizi Üzerine Bir Çalışma: Haberin Tarafsızlığı Açısından Temizlik İşçileri Grevi*, Ceyda Tırman’ın (2007) *Representations of Labor Protests Against Privatization in the Turkish Press: The Cases of SEKA and TÜPRAŞ*, Mehmet Epikman’ın (2007) *Özelleştirme Sürecinde TÜPRAŞ İşçi Eylemlerinin Yazılı Basına Yansıması*, Eylem Tuna’nın (2011) *Medyada İşçi Hareketleri ve Sendikacılık Bir Örnek: Tekel Eylemleri* ve Sinan Akca’nın (2019) *Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamında Yazılı Basında Değişen İşçi Kimliği* başlıklı yüksek lisans tezi çalışmasıdır.

Gürtaş’ın (1994) çalışmasında, Türkiye basınında liberal haber anlayışı ilkelerinin (nesnellik, tarafsızlık ve dengelik) haber metinlerinin üretiminde ne ölçüde uygulandığı sorunsalından hareketle; 1992 yılında Belediye-İş Sendikası’na bağlı işçiler tarafından gerçekleştirilen 13 günlük grevle ilgili haber metinleri analiz edilmiştir. Araştırmanın yapıldığı dönem içerisinde, kendilerini tarafsız olarak tanımlamaları ve yüksek tiraja sahip olmaları gerekçesiyle seçilen Hürriyet, Milliyet ve Sabah gazetesinde yer alan haber metinleri söylem çözümlemesi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırmada, haber metinlerinin nesnellik, tarafsızlık ve dengelik ilkelerine uygun olarak üretilmediği bulgusunun yanı sıra, incelenen grev eylemiyle ilgili haber metinlerinde işçilerin “grev yaparak halkın başına problem açan, hayatı zorlaştıran ve sağlığı tehdit eden, sosyoekonomik dengelere aldırmayan bir kesim” (Gürtaş, 1994, s. 113) olarak tanımlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

²⁷Literatürdeki ilgili çalışmalara yönelik taramada, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi’nin online veri tabanı kullanılmıştır. Çevre hareketlerinin medyadaki temsili/sunumu konusunda tarama yapılırken “çevre hareketi”, “çevreci hareket”, “ekoloji hareketi” anahtar sözcükleri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, “yazılı basında sunumu/temsili” ve “medyada sunumu/temsili” ifadeleriyle ilgili olarak da taramalar gerçekleştirilmiştir.

Tırman (2007) ve Epikman'ın (2007) çalışmalarında, Türkiye'de 1980'li yıllarla birlikte uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomi politikalarının önemli bir ayağını oluşturan özelleştirme uygulamalarının ve bunlara karşı gerçekleştirilen işçi eylemlerinin yazılı basındaki yansımaları çözümlenmiştir. İşçilerin SEKA ve TÜPRAŞ'ın özelleştirilmesine karşı başlattıkları eylemler ile ilgili olarak gazetelerdeki (Cumhuriyet, Hürriyet, Radikal, Sabah ve Yeni Şafak) haberlerin söylemini inceleyen Tırman, haberleri dilsel ve anlatısal özellikleri çerçevesinde çözümleyerek söz konusu haber metnindeki ideolojik anlamı açığa çıkarmıştır. Araştırmada, işçilerin özelleştirme karşıtı eylemlerinin gazetelerde ekonomi haberleri başlığı altında verildiğine dikkat çekilmiştir. Öte yandan, haber metnlerinde özelleştirme süreci ve işçilerin eylemleriyle ilgili haber metnlerinde “biz” ve “onlar” biçiminde ideolojik ve söylemsel inşaların söz konusu olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada, Yeni Şafak gazetesinin işçilerin eylemlerine çok az yer verdiği saptanırken; gazetenin bu tutumu, muhalifleri görünmez kılma ya da marjinalleştirme amacıyla açıklanmıştır. Buna karşılık, alternatif bir ideolojik konumda olan Cumhuriyet gazetesinin gerek özelleştirme süreci gerekse işçilerin özelleştirme karşıtı eylemleri ile ilgili haberlerde “biz/onlar” ayrımını egemen söylemin tersi yönde yeniden inşa ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, Cumhuriyet gazetesi dışında, incelenen diğer gazetelerdeki eylemlerle ilgili haber metnlerinde neo-liberal söyleme karşı yükseltelen seslerin etkisiz hale getirildiği saptanmıştır. Bunun yanı sıra, incelenen haber metnlerinde özelleştirmenin kaçınılmaz, gerekli ve karşı konulmaz bir süreç olarak ele alındığı ve işçilerin eylemlerinin ise genellikle bireysel bir sorun olarak sunulduğu ortaya konmuştur.

Epikman ise çalışmasında, TÜPRAŞ'ın özelleştirilmesine karşı çıkan işçilerin eylemlerinin Birgün, Cumhuriyet, Hürriyet ve Vakit gazetelerinin haber metnlerindeki sunum biçimlerini incelemiştir. Bu doğrultuda, çalışmada, eylemlerle ilgili haber metinleri ve fotoğrafları içerik çözümlemesi, görüntü çözümlemesi ve metin çözümlemesi olmak üzere üç aşamada analiz edilmiştir. Araştırmada, işçilerin özelleştirme karşıtı eylemleriyle ilgili haber metnlerinin sayısı, konusu, sayfası, yer aldığı sayfadaki oranı ve konumu, haber kaynakları, başlıkları ve fotoğrafları temelinde çözümlenmiştir. Epikman, incelenen gazeteler arasında söz konusu işçi eylemlerine yönelik tutumların farklılık gösterdiğini belirterek, bu farklılığı gazetelerin sahip oldukları yayın politikalarıyla açıklamıştır. Araştırmaya göre, işçilerin özelleştirme karşıtı eylemleriyle ilgili Birgün ve Cumhuriyet gazetelerinde yer alan haberlerin işçilerin

eylemlerini destekleyici bir bakış açısından sunulduğu ve özelleştirme uygulamalarına karşı eleştirel bir tutum benimsendiği; buna karşılık Hürriyet ve Vakit gazetelerinde ise TÜPRAŞ'ın özelleştirilmesine karşı çıkan işçilerin eylemlerinin etkisiz olduğu, kamuoyu tarafından destek bulmadığı ve eylemlerin ülke ekonomisine zarar verdiği yönündeki söylemlerle haberlere konu olan eylemlerin olumsuz bir bakış açısıyla yansıtıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tekel işçilerinin eylemiyle ilgili haberlerin incelenmesi yoluyla işçi hareketleri ve sendikacılığın Türkiye basınındaki sunumunu ele alan Tuna'nın (2011) çalışmasında, 15 Aralık 2009-3 Mart 2010 tarihleri arasında gerçekleşen Tekel işçi eyleminin Cumhuriyet, Hürriyet, Zaman gazetelerindeki haberleri incelenmiştir. Konuyla ilgili haberlerin eleştirel söylem çözümlemesi yöntemiyle analiz edildiği çalışmada, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde hükümet temsilcilerinin söylemleri ve hükümetin politikaları sorun çözücü olarak ele alınırken; sendika temsilcileri ve işçilerin söylemlerinin ve tutumlarının sorun yaratıcı, uzlaşmaz olarak inşa edildiği saptanmıştır. Cumhuriyet gazetesinde ise sendika yetkililerinin ve eylemdeki işçilerin sözlerine önemli oranda yer verildiği ve işçilerin eyleminin hak arayışı temelinde sunulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öte yandan, Akca'nın (2019) çalışmasında, yeni toplumsal hareketlerle birlikte işçi sınıfı hareketlerinde değişim yaşandığı ve bu değişimin özellikle 1 Mayıs kutlamalarına işçi sınıfı dışındaki toplumsal sınıfların da katılım göstermesi yönünde olduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, yazılı basında işçi sınıfı kimliğinin sunumunda değişim yaşanıp yaşanmadığı sorgulanmıştır. Bu doğrultuda, 2000-2012 yılları arasında 30 Nisan, 1 Mayıs ve 2 Mayıs tarihli Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerindeki 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü ile ilgili haberler çözümlenmiştir. Eleştirel söylem çözümlemesi yönteminin kullanıldığı çalışmada, söz konusu gazetelerin 1 Mayıs kutlamalarıyla ilgili haber metinlerinde işçi sınıfı kimliğindeki ve işçilerin taleplerindeki değişimin tam olarak yansıtılmadığı ve işçi sınıfı kimliğinin gazetelerin yayın politikaları çerçevesinde araçsallaştırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yeni Şafak gazetesi, işçi kimliğine iktidarın bakış açısıyla yaklaşırken; Cumhuriyet gazetesi işçi kimliğini muhalefet etmenin aracı olarak kullanmıştır (Akca, 2019, s. 82). Çalışmada, 1 Mayıs İşçi Bayramı ile ilgili haberlerin geleneksel işçi sınıfı tanımlamalarından hareketle üretildiği ve 1 Mayıs kutlamalarına katılan toplumsal sınıfların çeşitliliğinin haber metinlerine yansıtılmadığı ileri sürülmüştür.

Türkiye’de geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerin incelenmesi doğrultusunda, hareketlerin medya ile ilişkilerini açıklayan kapsamlı bir çalışma Salih Tiryaki’nin (2020) *Toplumsal Hareketler ve Medya* başlıklı kitabıdır. Kuramsal olarak toplumsal hareketlerin özelliklerinin değerlendirildiği çalışmada, toplumsal hareketler-medya ilişkisi, medyanın toplumsal hareketleri haberleştirme süreci ve sosyal medya gibi alternatif medya araçlarını kullanım pratikleri yakın zamanda gerçekleşen toplumsal hareketlerden Arap Baharı, Gezi Parkı ve Sarı Yelekliler örnekleri üzerinden tartışılmıştır.

Sınıflar, Toplumsal Hareketler ve Medya: Türk Hava Yolları Grevi ile Cerattepe Direnişinin Medyadaki Sunumu başlıklı bu çalışmada ise, geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerin basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerindeki sunumu karşılaştırmalı olarak çözümlenmiştir. Çalışma, özellikle 1970’li yıllardan bu yana, yeni toplumsal hareketler kuramının ve post-modernist yaklaşımların çağdaş toplumların sorunlarının Marksist bakış açısından ve sınıf siyaseti çerçevesinden açıklanamayacağını; işçi sınıfıyla birlikte sınıf temelli toplumsal hareketlerin sonunun geldiğini ileri süren görüşlerin medyadaki yansımaları irdelenmektedir. Bu doğrultuda, işçi sınıfı hareketi olarak THY işçilerinin grevinin ve yeni toplumsal hareketler kapsamında çevre hareketi örneği olarak Cerattepe direnişinin basılı gazetelerdeki ve alternatif haber sitelerindeki sunumu eleştirel ekonomi politik yaklaşım çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada, yalnızca, incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinin THY grevi ve Cerattepe direnişine yönelik tutumları değil, bu tutumların arka planındaki ekonomi politik dinamikler de sorgulanmıştır. Basılı gazeteler ve alternatif haber siteleri hem üretim süreçleri hem de ele alınan konuyla ilgili haber metinleri temelinde çözümlenmiştir. Dolayısıyla, kuramsal alanda işçi sınıfını ve mücadelesini görmezden gelen görüşlerin ve neo-liberal bakış açısının taşıyıcısı olarak medyanın rolüne dikkat çekilmeye çalışılmıştır. İşçi sınıfı ve çevre hareketleri söz konusu olduğunda, basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinin tutumunda farklılık olup olmadığı ve varsa bunun ardındaki nedenler bu çalışmada yanıtları aranan sorular arasında yer almaktadır.

4.2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada, geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerin basılı gazetelerdeki ve alternatif haber sitelerindeki sunumu THY işçilerinin grevi ve Cerattepe direnişi özelinde karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir. Araştırmanın çözümleme nesnesi olarak basılı

gazetelerden *Evrensel*, *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazeteleri ile alternatif haber sitelerinden *Bianet*, *Sendika.org* ve *T24* haber siteleri yayın politikaları ve buna bağlı olarak temsil ettikleri ideolojiler temelinde belirlenmiştir. *Evrensel* sosyalist sol basını, *Hürriyet* merkez/liberal basını ve *Yeni Şafak* İslamcı muhafazakâr basını temsilen araştırmaya dahil edilirken; *Bianet* ve *T24* liberal sol yaklaşımın temsilcisi olarak, *Sendika.org* ise sosyalist sol çizgiyi örnekleyen niteliğiyle bu çalışmada yer bulmuştur.

Çalışmada, farklı ideolojilere sahip ve toplumun farklı kesimlerine seslenen basılı gazeteler ile alternatif haber siteleri arasında işçi sınıfı ve çevre hareketlerine ilişkin söylem ve tutumlardaki farklılıkların ya da benzerliklerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, işçi sınıfı ve çevre hareketlerinin hem basılı gazeteler hem de alternatif haber siteleri arasındaki temsilinin sorgulanması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda, bir yandan, incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinin üretim sürecini ve profesyonel iş pratiklerini belirleyen dinamikler ortaya konulurken; diğer yandan, sözü edilen medya organlarında yer alan THY grevi ve Cerattepe direnişine ilişkin haber, söyleşi, köşe yazısı ve fotoğraf türündeki içerikler çözümlenmiştir. Dolayısıyla, *üretim* ve *metin* olmak üzere iki aşamalı bir çözümleme gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırma niteliğindeki bu çalışmada, üretim sürecine ve içeriklere ilişkin verilerin toplanmasında *metin çözümlemesi* ve *yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme* tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın çözümleme bölümünün merkezi ya da tek odağı metinler olmayıp, anlamın inşasında üreticinin işlevini ve metnin üretim sürecindeki kurumsal sınırlamaları ortaya koyan veriler de kullanılmıştır. Metinlerin üretim sürecindeki ekonomi politik dinamiklere yönelik olarak basılı gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürü, editör ve muhabir kadrosundaki gazetecilerle *yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler* gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin yapıldığı muhabirler rastlantısal olarak belirlenmemiştir. THY grevini ve/veya Cerattepe direnişini takip etmiş ve haberini yapmış muhabirler tercih edilmiştir.

İletişim araştırmalarında yoğun olarak kullanılan görüşme tekniği, insanların ne düşündüğünü doğrudan kişilerin kendilerine sorarak öğrenmek ilkesine dayanmaktadır (Geray, 2014: 150). Konunun ayrıntılı ve derinlemesine bir biçimde kavranmasına olanak sağlayan derinlemesine görüşme tekniği, “sosyal dünyadaki ‘görünür’ birçok olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan” bir veri toplama aracıdır” (Kümbetoğlu, 2015, s.

72). Derinlemesine görüşmeler, araştırmacının amacı doğrultusunda *yapılandırılmış*, *yarı yapılandırılmış* ya da *yapılandırılmamış* biçimde gerçekleştirilebilmektedir. Genellikle kamuoyu yoklamalarında kullanılan *yapılandırılmış görüşmede* bilgiler, önceden belirlenmiş soruların sıralı olarak katılımcılara yöneltilmesiyle elde edilmektedir. *Yarı yapılandırılmış görüşme* ise konuyla ilgili önceden belirlenmiş başlıkların ya da soruların yer aldığı görüşme formu rehberliğinde gerçekleştirilmektedir. İncelenen konunun ilgili boyutlarını kapsayan görüşme formu anket formundan farklı olarak kelimelerin ve soruların sıralamasını her görüşülen için değiştirebilme ve görüşmeciye önceden hazırlanmış sorular dışında konuyla ilgili bağlantılı sorular sorma esnekliği sağlamaktadır (Blee ve Taylor, 2002, s. 99; Geray, 2014: 154; Kümbetoğlu, 2015, s. 75). *Yapılandırılmamış* görüşmede ise, araştırmacı bir konuda ayrıntılı bilgi toplamayı amaçlar ve bu çerçevede önceden herhangi bir soru formu hazırlamadan sorularını katılımcılara yöneltilir. Dolayısıyla, görüşme soruları zamanla değişebilir ve her bir görüşme bir diğerine dayandırılarak genişletilebilir, her görüşmeden yeni yönler ve boyutlara gidilebilir, görüşme sırasında ilave sorular sorulabilir (Kümbetoğlu, 2015, s. 74). Bu çalışmada, belirlenen amaçlar doğrultusunda konuyla ilgili verilerin ayrıntılı ve sistematik bir biçimde elde edilebilmesi için yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır.

Çalışmanın amaçları doğrultusunda, incelenen medya kuruluşlarının üretim sürecine ve ele alınan konuyla ilgili içeriklerine ilişkin toplam 10 adet yarı yapılandırılmış soru hazırlanmıştır.²⁸ Yapılan görüşmelerde, gazetecilere profesyonel iş pratikleri, ekonomik kaynakları ve içerikleri belirleyen dinamiklerin yanı sıra, grev ve çevre hareketleri ile ilgili haberlerin üretimindeki belirleyici unsurlara ve toplumsal hareketlerin medyadaki temsili hakkında ne düşündüklerine ilişkin sorular yöneltilmiştir.

Basılı gazetelerden ve alternatif haber sitelerinden 6'şar kişi olmak üzere toplam 12 kişiyle görüşülmüştür. Ancak, basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinin kendi içerisinde görüşülen kişi sayısının dağılımında eşitlik sağlanamamıştır. Basılı gazeteler içerisinde *Evrensel* gazetesinden 3, *Hürriyet* gazetesinden 2 ve *Yeni Şafak* gazetesinden 1; alternatif haber siteleri içerisinde *Bianet*'ten 3, *Sendika.org*'tan 1 ve *T24*'ten 2 kişiyle görüşmeler gerçekleştirilebilmiştir.

²⁸Görüşmelerde, sektör temsilcilerine yöneltilen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme sorularına çalışmanın Ekler bölümünde yer verilmiştir. Bkz. EK-1.

Çalışmanın başında yüz yüze yapılması planlanan görüşmeler için 2020 Şubat ayında gazetecilerden randevu alma süreci başlatılmıştır. Ne var ki, tüm dünyada etkisini gösteren Covid-19 salgını nedeniyle Türkiye’de Mart ayından başlayarak uygulanan önlemler ve kısıtlamalarla birlikte görüşmelerin yüz yüze yapılması mümkün olamamıştır. Bunun yerine, görüşme sorularının e-posta yoluyla gazetecilere gönderilmesi ya da görüşmelerin Zoom programı üzerinden online yapılması yoluna gidilmiştir. Bu süreçte, salgına karşı alınan önlemler kapsamında birçok kurum ve kuruluşta olduğu gibi gazetelerin de uzaktan çalışma modeline geçmesi nedeniyle birtakım zorluklar yaşanmıştır. Bu zorluklardan biri, bazı gazetecilere ulaşma ve online görüşme için randevu alma noktasında, diğeri ise e-posta yoluyla gönderilen görüşme sorularına yanıt alınamaması konusunda olmuştur. *Yeni Şafak* gazetesinden iki; *Hürriyet* gazetesinden ise üç yazı işleri müdürüne e-posta yoluyla gönderilen sorulara her iki gazeteden de birer kişi yanıt vermiştir. *T24* genel yayın yönetmenine telefonla, kurum çalışanları aracılığıyla ve e-posta yoluyla birçok kez iletilen görüşme talebi karşılık bulmamıştır. *Sendika.org*’dan ise görüşmeyi kabul eden editör dışında muhabirlerle görüşme talebine yanıt alınmadığı için bir kişiyle online görüşme gerçekleştirilmiştir. Yukarıda ifade edilen zorluklar, çalışmanın amacına ulaşılmasını etkilememiştir. Ancak, *Yeni Şafak* ve *Sendika.org*’a ilişkin olarak görüşmelerden elde edilen veriler tek kaynağa bağlı kalınarak değerlendirilmiştir.

Şubat ayından itibaren gazetecilerle iletişim kurularak randevuların ayarlanmaya çalışıldığı ve görüşmelerin gerçekleştirildiği Mayıs-Ağustos aylarını kapsayan sürecin sonunda, *Evrensel* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni, *Hürriyet* gazetesi Yazı İşleri Müdürü ve DHA Karadeniz Bölge Müdürü ile *Yeni Şafak* gazetesi Yazı İşleri Müdürü görüşme sorularına e-posta ya da Whatsapp üzerinden yazılı olarak yanıt vermiştir. *Evrensel* gazetesinden iki muhabir/editör, *Bianet* kurucusu ve iki muhabir/editör, *T24* Yazı İşleri Müdürü ve Ankara Temsilcisi, *Sendika.org* editörü ile Zoom programından online görüşme yapılmıştır. Bu sekiz kişiyle Zoom programı üzerinden toplam 6 saat 42 dakika 92 saniye görüşme gerçekleştirilmiştir. En uzun görüşme 1 saat 34 dakika; en kısa görüşme ise 24 dakika 41 saniye sürmüştür. Kayıt altına alınan görüşmelerin ses kayıtları, daha sonra deşifre edilerek yazıya dökülmüştür.

Çalışmanın uygulama bölümünün diğer bir ayağını da *metin çözümlemesi* oluşturmaktadır. *Metin çözümlemesi*, metinlerin içeriğini, anlamını ve söylemini yakından inceleyen bir veri analizi tekniği (Lockyer, 2008, s. 866) olarak; araştırmacının

bir metnin altındaki gizli anlamı, örtülü kalıpları, varsayımları ve eksiklikleri ayırt etmesine izin vermektedir. Bunun için medya içeriğini üretim koşullarından ayırmadan, onu şekillendiren kurumsal kısıtlamalar, ekonomik kaynaklar ve profesyonel gazetecilik stratejileri dikkate alınmalıdır (Fürsich, 2009, s. 241-242). Greg Philo, medya içeriklerinin metinsel çözümlemesinin rakip ideolojik açıklamaların geliştiği toplumsal yapıların incelenmesini gerektirdiğine, medyanın üretim, içerik, alımlama ve dolaşım süreçleriyle bir bütün olarak incelenmesine vurgu yapmaktadır (Philo, 2007, s. 175 ve 194).

THY grevi ve Cerattepe direnişiyile ilgili metinlerin çözümlenmesinde, konuyla ilgili toplumsal gerçekliğin medya aracılığıyla hangi ideolojik çerçevede sunulduğu ve nasıl anlamlandırıldığı ortaya konulmuştur. Öncelikle THY grevi ve Cerattepe direnişinin tarihsel gelişimi ve nedenleri hareketlerin geliştikleri dönemde iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin çalışma hayatı ve çevre politikaları konusundaki neo-liberal uygulamaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda, hareketlerin ortaya çıktıkları siyasi ve ekonomik konjonktürle bağlantılı olarak incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde THY grevine ve Cerattepe direnişine hangi oranda yer verildiği ve konuyla ilgili içeriklerde hangi noktaların ön plana çıkarıldığı ya da görmezden gelindiği sorularına yanıtlar aranmıştır.

Türkiye’de emek ve çevre hareketi bakımından uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan THY grevi ve Cerattepe direnişiyile ilgili metinlerin çözümlenmesinde, sözü edilen hareketlerin yakın dönemde gerçekleşen mücadelelerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, THY grevi ile ilgili 15 Mayıs-21 Aralık 2013; Cerattepe direnişiyile ilgili de 21 Haziran 2015-29 Şubat 2016 tarihleri arasında yayım(n)lanan içerikler çözümlenmiştir. THY grevine ilişkin olarak belirlenen dönem, THY yönetimi ile Hava-İş Sendikası arasında gerçekleştirilen 24. dönem toplu iş sözleşmesinin uyuşmazlıkla sonuçlanması üzerine sendikanın aldığı grev kararının uygulanmaya başlandığı ve grevin sona erdirildiği tarihleri ifade etmektedir. Cerattepe direnişiyile ilgili tarih aralığı ise, Eti Bakır A.Ş. tarafından yapılması planlanan madencilik faaliyetlerine karşı Artvin halkının bölgede başlattığı nöbetli eylemin başlangıcından 16 Şubat 2016 tarihinde şirketin maden sahasına girmesini engellemeye çalışan Artvin halkına yönelik polisin yoğun müdahalesinin ve sonrasında yaşanan gelişmelerin olduğu dönemi kapsamaktadır.

Çalışmada her iki harekete ilişkin belirtilen zaman aralığındaki tüm metinler incelendiğinde, haberlerin belirli aylarda yoğunluk kazandığı gözlenmiştir. Özellikle

hareketler sürecinde yaşanan olayların sunumuyla ilgili THY grevinin başladığı 2013 Mayıs ayı ile Cerattepe direnişinde kolluk güçlerinin yoğun müdahalesinin yaşandığı 2016 Şubat ayı içerisindeki içerikler çözümlenmiştir. Ne var ki, çalışmanın her iki zaman aralığındaki diğer aylarda yer alan içerikler de çalışma için önemli veriler sunmuştur.

Çalışma, belirlenen basılı gazeteler ile alternatif haber sitelerinde THY grevi ve Cerattepe direnişini konu alan haberlerin, köşe yazılarının, söyleşilerin ve fotoğrafların incelenmesiyle sınırlıdır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, basılı gazeteler ile alternatif haber sitelerinin sosyal medya hesaplarında söz konusu grev ve direniş eylemine ilişkin haber ve yorumların yanı sıra, incelenen basılı gazetelerin internet sayfalarındaki konuyla ilgili içerikleri çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

4.2.1. THY grevinin tarihçesi ve nedenleri

Türkiye’de sivil havacılık alanda ilk bağımsız sendikal örgütlenme, 2 Nisan 1962 tarihinde Türkiye Sivil Havacılık Sendikası’nın (Hava-İş) kurulmasıyla başlamış ve 1964 yılından sonra toplu iş sözleşmeleri yapılabilmektedir. Bu tarihten günümüze kadar Hava-İş Sendikası ile THY arasında toplam 26 toplu iş sözleşmesi gerçekleştirilmiştir. Birçok kez uyuşmazlığın ve grevin söz konusu olduğu bu süreçte, Hava-İş Sendikası gerek THY yönetiminden gerekse 1970’li yıllardan bu yana Türkiye’nin değişen siyasi ve iktisadi politikalarından kaynaklanan sorunlar ve engellemelerle karşılaşmıştır.²⁹

Hava-İş Sendikası ilk grev kararını 1970’li yılların sonunda almıştır. THY yönetimi ile gerçekleştirilen 6. dönem toplu iş sözleşmesinin 57. maddesinin işveren tarafından uygulanmaması nedeniyle Hava-İş Sendikası’nın 4 Ocak 1977 yılında ilan ettiği “hak grevi” kararı, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından “milli güvenlik” gerekçesiyle 30 gün süreyle ertelenmiştir. Buna karşın, Danıştay’ın erteleme kararını durdurmasıyla 4 Şubat 1977 tarihinde İstanbul, Ankara ve İzmir’deki havalimanlarında başlatılan beş günlük grevin ardından Demirel hükümeti tarafından 60 günlük bir erteleme kararı daha verilmiştir. Bu kararın da Danıştay tarafından durdurulmasına karşın grev sürdürülmemiştir. Bir sonraki dönem toplu iş sözleşmesinde ücretler konusunda anlaşma sağlanamamasıyla birlikte 24 Nisan 1978 tarihinde başlatılan ikinci grev, üç günün ardından bu kez Bülent Ecevit hükümetinin 30 günlük erteleme kararıyla kesintiye

²⁹<http://www.havais.org.tr/hakkimizda/tarihce>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

uğratılmıştır. Toplu iş sözleşmesi, 10 ay süren görüşmelerin ardından önemli kazanımlarla sonuçlandırılmıştır.³⁰

Hava-İş Sendikası, kuruluşundan sonra ilk uzun grev uygulamalarını 1980 yılının ilk yarısında ve 1990'lı yılların başında gerçekleştirmiştir. Değişen THY yönetimiyle başlatılan 8. dönem toplu iş sözleşmesi görüşmelerinden sonuç alınamaması üzerine Hava-İş'in 21 Ocak 1980 tarihinde aldığı grev kararına karşı işveren sendikası lokavt kararını ilan etmiştir. Bakanlar Kurulu 25 Ocak'ta aldığı kararla grevi 30 gün süreyle ertelemiştir. Hava-İş'in Danıştay'a başvurusu sonucunda Bakanlar Kurulu'nun erteleme kararı durdurulmuştur. Bu süreçte, görüşmelerde uzlaşmaya varılamamasıyla 18 Şubat 1980 tarihinde greve gidilmiştir. Grev sürecinde tekrar başlayan görüşmeler, 20 Mart'ta tamamen kesilmiş ve 10 Mayıs 1980 tarihine kadar süren 84 günlük grevin ardından eski kazanımların bazılarının kaybedilmesiyle sona ermiştir. Bu grev sürecinde, işverenin grev kırıcı yöntemlere yoğun bir biçimde başvurduğu gözlenmiştir (Hava-İş, 1992, s. 32-36). Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve sosyo-ekonomik yapısında köklü değişimlere yol açan 12 Eylül askeri darbesinin ardından, sendikaları işlevsiz hale getiren uygulamaların giderek arttığı bir döneme girilmiştir.

Darbe yönetiminin baskıcı ve anti-demokratik uygulamalarıyla işçi sınıfının sendikal örgütlenme ve hareketleri kısıtlanırken, diğer yandan sendikal bürokrasi güçlenmiştir. Hava-İş, darbe sonrası kurulan sivil hükümetin neo-liberal politikaları kapsamında gündeme getirdiği sözleşmeli personel konusunda yürüttüğü hukuki çalışmalar dışında, bu dönemde toplu iş sözleşmelerinden önemli kazanımlar sağlayamamıştır. Bununla birlikte, hükümete yakınlığıyla bilinen dönemin Hava-İş Sendikası Genel Başkanının “masa başı” ve “uzlaşmacı” sendikacılık anlayışı söz konusu olmuştur. Ne var ki, tüm çalışan kesimlerin hükümete, yasalara ve bürokratik sendikalara karşı sesini yükselttiği ve sendikal hareketlerin yeniden canlandığı 1989 Bahar Eylemleri sonrasında Hava-İş Sendikası'nda bir yenilenme yaşanmıştır. Sendikanın 4-5 Kasım 1989 tarihinde gerçekleştirilen 19. Olağan Genel Kurul toplantısında yönetim kadroları değişmiş ve Atılai Ayçin, 24 yıl sürecek olan Hava-İş Sendikası Genel Başkanlığı görevine seçilmiştir.³¹

³⁰<http://www.havais.org.tr/hakkimizda/tarihce>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

³¹<http://www.havais.org.tr/hakkimizda/tarihce>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

Yeni yönetimle birlikte, Hava-İş Sendikası'nda önceki dönemlerden farklı olarak üye tabanın söz sahibi olduğu demokratik bir sendikacılık anlayışı hâkim olmuştur. Ancak, bu dönemde de havacılık hizmetleri işkolunda sendikal hakların kullanımına yönelik engellemeler baş göstermiştir. Bu kapsamda, 1990 yılı Ekim ayında başlayan 13. dönem toplu iş sözleşmesi görüşmeleri uyuşmazlıkla sonuçlanmıştır. Sendikanın önerdiği parasal talepler ve iş güvenliğinin sağlanması konularındaki temel maddelerde anlaşmazlığın devam etmesi üzerine 25 Şubat 1991 tarihinde grev kararı alınmış ve işverenin uzlaşma yönünde herhangi bir adım atmaması nedeniyle 1 Nisan 1991 tarihinde greve gidilmiştir. THY'de 38 gün süren grevin 9 Mayıs 1991 tarihinde sona ermesinin ardından imzalanan toplu iş sözleşmesiyle işçiler 1980'li yıllarda kaybettikleri haklarını büyük ölçüde kazanmışlardır. Ne var ki, grevin ardından THY'de çalışan sendika üyesi 584 kişi işten çıkarılmıştır. Ardından, 1994 yılının sonlarında THY'de başlayan 13. dönem toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde Hava-İş Sendikası'nın çalışanların iş güvencesinin sağlanması yönünde sürdürdüğü talebi işveren tarafından kabul edilmemiştir. Bunun sonucunda, sendikanın 1995 yılında aldığı grev kararı, milli güvenliği bozucu nitelikte olduğu gerekçesiyle Bakanlar Kurulu tarafından iki ay süreyle ertelenmiştir.

Türkiye'de 1990'larla birlikte artan özelleştirme ve taşeron uygulamaları sivil havacılık hizmetleri sektöründe de yoğunlaşmaya başlamıştır. İşgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve bu şekilde rekabet şansının yaratılması amacını taşıyan söz konusu uygulamalar sendikaların tasfiyesinin yanı sıra, emek piyasasını parçalayan ve sendikal hakları kullanılamaz hale getiren koşulları yaratmıştır. 1990'larda özelleştirme kapsamına alınan THY, iki kez yapılan blok satış denemesinde başarısız olunca halka arz yöntemine başvurulmuştur. Üç kez halka arz işlemi sonucunda, 2000'lerin ilk yarısında THY'deki kamu hissesi yüzde 50'nin altına düşürülmüştür. Son halka arz işlemiyle birlikte, THY'nin toplam hissesinin yüzde 53,57'si kamunun elinden çıkarılmıştır. Bu durum, THY'nin kamu niteliğini sona erdirdiği gerekçesiyle çalışanlar tarafından protesto edilmiştir. Hava-İş Sendikası, 18 Mayıs 2006 tarihinde Danıştay'a başvurarak, üçüncü halka arz işleminin yürütmesinin durdurulması ve iptal edilmesi için dava açmıştır (Hava-İş, 2006a, s. 2-5; Hava-İş, 2006b, s. 4-5). Bu değişiklikten sonra, hukuken özel, ancak hükümetin denetiminde bir şirket haline gelmiştir. Böylece, bir yandan AKP iktidarının atadığı kişiler tarafından yönetilecek; diğer yandan bir özel şirket gibi kamu denetimine

tabi olmayacaktır. Bu noktada, AKP hükümetinin özelleştirme politikalarına ilişkin bir parantez açmakta fayda vardır.

Türkiye’de özelleştirme sürecini kolaylaştırmak adına 1990’larda yasal çerçevede birçok değişiklik yapılmıştır. Tüm değişikliklere karşın, özelleştirme sürecinde yargı organının denetim mekanizması işlemeye devam ediyordu. Özelleştirme kararlarının Danıştay ve Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilebildiği, Danıştay’ın ön denetimine tabi kılındığı ve bunların olmadığı durumda üst idari mahkemelerin kamu çıkarı gerekçesiyle sürece müdahale edebildikleri ve siyasi yetkililerin verdiği kararları iptal edebildikleri bir alan söz konusuydu. AKP Hükümeti’nin 2003 yılında özelleştirme yasasında yaptığı değişiklikle bürokratik usuller kolaylaştırılırken, Özelleştirme İdaresi üzerinde başbakanın kontrolü güçlendirilmiştir. Öte yandan, 2010 referandumunda kabul edilen anayasa değişikliğiyle yüksek mahkemelerin özelleştirmeyle ilgili konulardaki yetkileri kısıtlanmıştır³² (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 131-132).

THY’de kamu payının azaltılmasıyla birlikte, asıl işlerin taşeron firmalara devredilmesi yoluyla çalışma ilişkilerinin parçalanması ve çalışanların işten çıkarılması yönünde değişimler yaşanmıştır. Ardından, 2007 yılında başlayan 21. dönem toplu iş sözleşmesi sürecinde, THY yönetiminin grev oylaması kararıyla sendikayı etkisizleştirme girişimi ön plana çıkmıştır. Buna karşılık, çalışanlar grevin yapılması yönünde oy kullanarak sendikanın yanında yer almışlardır. Toplu iş sözleşmesi sonucunda ücret ve ücrete bağlı uygulamalar, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, uçuş görevi ve dinlenme süreleriyle ilgili düzenlemeler konusunda kazanımlar elde edilmiştir (Hava-İş, 2007, s. 1-6).

THY yönetiminin işyerindeki sendikal faaliyetleri etkisizleştirme yönündeki tutumu, 2011-2012 döneminde de devam etmiştir. Bu bağlamda, işverenin yetki itirazında bulunması nedeniyle yasal olarak 1 Ocak 2011 tarihinde başlaması gereken THY 23. dönem toplu iş sözleşmesi görüşmeleri bir yıl gecikmeli olarak 2012 Şubat ayında başlamıştır. İki ay süren görüşmeler, 19 Mart 2012 tarihinde uyuşmazlıkla sonuçlanmıştır (Hava-İş, 2012a, s. 2-5). Bunun üzerine, sendikanın başlattığı resmi arabuluculuk sürecinin de başarısızlıkla sonuçlanmasıyla sendika grev kararı hakkını kullanmıştır. Sendikanın grev kararının ardından, TBMM Genel Kurulu’na sunulan bir torba yasa

³²AKP dönemindeki özelleştirmeler ve özelleştirme uygulamaları çerçevesinde yargıdaki dönüşümle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ertuğrul, N. İlter (2013). AKP ve özelleştirme. İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu (2002-2009)* (3. Baskı) içinde (s. 522-555). Ankara: Phoenix Yayınevi.

teklifi kapsamında havacılık hizmetlerine grev ve lokavt yasağı getirilmiştir.³³ Grev yasağı sonucunda, sendika 23. dönem toplu iş sözleşmesini Yüksek Hakem Kurulu'na (YHK) göndermek zorunda kalmıştır.

Hava-İş Sendikası, anayasaya ve evrensel hukuka aykırı olan grev yasağı düzenlenmesinin geri çekilmesi için THY çalışanı üyeleriyle birlikte 23 Mayıs 2012 tarihinde THY Genel Müdürlüğü önünde uyarı eylemi yapmıştır. Bununla ilgili olarak ulusal gazetelere yarım sayfa ilanlar verilerek kamuoyu bilgilendirilmiş ve siyasi iradenin bu yanlıştan dönmesi talebinde bulunulmuştur (Hava-İş, 2012b, s. 11). Grev yasağının TBMM gündemine gelmesinin ardından, THY kabin memurları bir günlük iş yavaşlatma eylemi yapmıştır. THY yönetimi, söz konusu eylemlerin yasadışı olduğu ve eylemlere katılanların şirketi zarara uğrattığı gerekçesiyle grev yasağını protesto edenler arasında 260 THY ve 45 THY Teknik A.Ş. çalışanının iş akdini feshettiğini bildirmiştir.³⁴ Grev hakkının yasal bir hak olduğunu dile getiren işçiler, işe iadelerinin yapılması için eylemler yapmıştır.

İşten atılan Hava-İş üyesi işçilerin direnişi devam ederken; 16 Ocak 2013 tarihinde başlayan 24. dönem toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde uzlaşma sağlanamaması ve işten çıkarılan işçilerin iadesinin yapılmaması nedeniyle Hava-İş Sendikası aldığı kararla 15 Mayıs 2013 tarihinde grev eylemi başlatmıştır. Grevin devam ettiği dönemde, 7-8 Aralık 2013 tarihlerinde yapılan 27. Olağan Genel Kurulu sonrasında Hava-İş Sendikası'nın yönetimi değişmiş ve genel başkanlığa AKP iktidarına yakın olduğu ileri sürülen Ali Kemal Tatlıbal seçilmiştir. Sendikanın yeni yönetimi ile THY arasında 19 Aralık 2013 tarihinde 24. dönem toplu iş sözleşmesinin imzalanmasıyla birlikte yaklaşık 7 ay (210 gün) süren grev sona ermiştir.

³³Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) İstanbul Milletvekili Metin Külünk ve iki milletvekilinin TBMM Genel Kurulu'na sunduğu kanun teklifi, 29 Mayıs 2012 tarihinde gerçekleştirilen görüşmelerin ardından yapılan oylama sonucunda kabul edilerek (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 2012, s. 90) 3 Haziran 2012 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Araçların cadde ve sokaklara park edilmesi, itfaiye çalışanlarının özlük hakları ve korsan taksiciliğe ilişkin düzenlemelerin yer aldığı torba yasa teklifinin birinci maddesi, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun grev ve lokavt yasakları ve ertelemeleriyle ilgili 29. maddeye "havacılık hizmetlerinde" şeklinde ek düzenleme getirmektedir (Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 2012).

³⁴www.ntv.com.tr. (31 Mayıs 2012). "THY'de 305 kişi işten çıkarıldı", <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/thyde-305-kisi-isten-cikarildi>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

4.2.2. Cerattepe direniş ve gelişimi

Artvin'in Cerattepe bölgesinde yapılması planlanan madencilik faaliyetlerine karşı 1990'lı yıllardan bu yana yürütülen mücadele, aynı dönemlerde uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarından bağımsız değildir. Türkiye'de 1980'lerle birlikte ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alana egemen olan serbest piyasa mantığı, günümüzde de sözü edilen alanlarda alınan kararlar ve yürütülen politikalarda belirleyiciliğini giderek artırmaktadır. 2001 krizi sonrasında, ekonominin kurumsal çerçevesinde gerçekleştirilen bir dizi reformun ardından iktidara gelen AKP hükümeti döneminde de sürdürülen neo-liberal politikalar ve buna bağlı uygulamalar biçim değiştirerek yaşama geçirilmiştir. Bu kapsamda, “siyasetin ekonomiye müdahalesini minimuma indirmeye çalışan kurumsal çerçevenin sınırlamalarına ve kamu çıkarını korumak için yargının politika kararlarına müdahalesine karşı siyasi keyfiyetin kapsamını genişletmeye” (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 124) yönelik yeni yasaların yapılması veya mevcut yasalarda değişikliğe gidilmesi dikkat çekmektedir.

AKP hükümetleri döneminde, birçok sektördeki kamusal varlıkların ve sosyal hizmetlerin yanı sıra, özellikle madencilik, enerji, turizm, inşaat alanları özel yatırımcıların sermaye birikimi için kârlı yatırımlar haline getirilmektedir. AKP hükümetlerinin kalkınma söylemleri çerçevesinde söz konusu alanlarda sermayeyi önceleyen politikaları, çevre ve yaşam alanlarının korunması konusunda tartışmalara neden olmaktadır. Anayasaya referansla “sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı”nı çevre konusundaki temel ilkelerinden biri olarak belirleyen AKP'nin bu konuda yaptığı “çok önemli icraatlar [...]” arasında yatırımların hızlandırılması adına bürokratik engellerin ortadan kaldırılması (AK Parti, 2015, s. 154-155), yaşamsal alanların korunması ile piyasa ekonomisi arasındaki dengeyi sermaye lehine değiştirmiştir. Sözü edilen bürokratik engellerin başında Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) sürecine ilişkin düzenlemeler gelmektedir.³⁵

İlk kez 1993 yılında yürürlüğe giren ÇED Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikler sonucunda ÇED raporlarının kalitesi giderek düşmüş, ÇED süreci inandırıcılığını

³⁵AKP döneminde uygulanan çevre politikaları kapsamında yasal ve idari düzenlemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Duru, B. (2013). Modern muhafazakârlık ve liberal politikalar arasında doğal varlıklar: AKP'nin çevre politikalarına bir bakış. İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu (2002-2009)* (3. Baskı) içinde (s. 782-800). Ankara: Phoenix Yayınevi; Uğurlu, Ö. (2017). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin “çevresel hassasiyeti ihya” etme politikaları: Yapar gibi yıkmak. M. Koray ve A. Çelik (Der.), *Himmet, fitrat, piyasa: AKP döneminde sosyal politika* (2. Baskı) içinde (s. 279-299). İstanbul: İletişim Yayınları.

yitirmiş, yatırımcı tarafından sadece tamamlanması zorunlu bürokratik bir süreç olarak algılanmıştır. Siyasi iktidarlar da sermaye grubunun bu anlayışına uygun şekilde yönetmeliklerde süreci kısaltacak değişikliklere gitmiştir (Serter, 2006, s. 50).

Türkiye’de devlet tekelinde yürütülen madencilik faaliyetleri 1985 yılında çıkarılan Maden Kanunu ile yerli ve yabancı sermayenin yatırımına açılarak özel sektörün ağırlıkta olduğu bir alan haline getirilmiştir. Yasa, 2004 yılında değiştirilerek orman, muhafaza ormanı, ağaçlandırma alanları, özel koruma bölgeleri, milli parklar, tabiat parkları, sit alanları, tarım alanları, su havzaları ve benzeri doğal ve kültürel zenginlikleri olan ve bu nedenle koruma altına alınmış alanlar madencilik faaliyetine açılmaktadır. Yasa değişikliğiyle, ÇED ve diğer izin işlemlerinin üç ayla sınırlandırılması, bu süreçlerde yapılacak araştırma ve incelemelerin yüzeysel biçimde yapılmasının yolunu açmış; petrol, jeotermal kaynak ve maden arama faaliyetleri ÇED kapsamı dışına alınmıştır.³⁶

Anayasa Mahkemesi’nin 2009 yılında, koruma altındaki bölgelere yapılan yatırımların çevreye etki değerlendirmesini yeniden zorunlu kılan kararı, hükümeti bir kez daha konuyla ilgili düzenlemeleri değiştirmeye yöneltmiştir. Hükümet, yapılan yatırımların çevreye etkisini değerlendirmede önceliği yeni kurullara vermiştir (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 134). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın yetkilendirdiği komisyonların hazırladığı ÇED raporlarıyla ilgili kararları veren Bakanlık, 1993-2019 yılları arasında çeşitli sektörlerden 63.112 proje için verdiği “ÇED Gerekli Değildir” kararının yüzde 49’u; 5.728 proje için verdiği “ÇED Olumlu” kararının ise yüzde 28’i petrol ve madencilik sektörüne aittir. Bununla birlikte, 1.076 projeye “ÇED Gereklidir” kararı verilirken, “ÇED Olumsuz” kararının verildiği proje sayısı 54’tür.³⁷ Bu bağlamda, planlanan projelerin çevresel etkilerini saptamaya yönelik raporların kararları, doğal varlıkların korunmasından ziyade yatırımların önündeki bürokratik engelin kaldırılmasını hedefleyen sonuç odaklı kararlar olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, Türkiye’nin birçok kırsal bölgesinde yapılması planlanan enerji, maden, inşaat temelli yatırım projeleri için verilen olumlu ÇED kararlarına karşın, halkın doğal varlıklarını ve yaşamsal kaynaklarını korumak için yürüttüğü mücadeleleri bu çerçevede düşünmek gerekir.

³⁶Maden Kanunu’nda yapılan değişikliklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cangı, A. A. ve Erlat, Ö. (2004). 5177 Numaralı Maden Kanunu’nda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanunu’nun değerlendirilmesi. <http://www.antimai.org/ba/arifcangi5177.htm>, (Erişim Tarihi: 17.10.2020).

³⁷Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2020). ÇED İstatistikleri 1993-2019. https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/menu/ced-karar-1993-2019_10022019_20200210095300.pdf, (Erişim Tarihi: 17.10.2020).

Bu kapsamda, Türkiye'nin en uzun çevre mücadelesinin yürütüldüğü Artvin'in Kafkasör Yaylası Cerattepe mevki, 25 yıldır sermayenin tahakkümü altında madencilik faaliyetlerinin başlatılmaya çalışıldığı bir bölgedir. Bölge, endemik bitki örtüsü, doğal içme su kaynakları ve ormanlık alanlarıyla Türkiye'nin doğal yerleşim ve turizm alanlarından biridir. Bunun yanı sıra, Cerattepe bölgesi başta altın ve bakır olmak üzere gümüş, çinko gibi madenler açısından zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Bölgenin bu iki yönlü özelliği, bölgede sermaye-devlet-doğa/yaşam üçgenindeki çatışmanın temelini oluşturmaktadır. Bir yanda bölgede devlet eliyle uygulanan politikaların sonucu olarak sermayenin kârı artırmaya yönelik genişleme girişimleri; diğer yanda ise söz konusu politikaların yıkıcı sonuçlarına karşı yaşam alanlarını ve doğayı korumak için mücadele eden halk bulunmaktadır.

Cerattepe'de bulunan madenin işletilmeye açılmasının çevredeki zengin biyolojik çeşitliliğin ve hayvan türünün yanı sıra, onların yaşam alanlarının ve bölgeyi heyelandan koruyan yaşlı ormanların yok olmasına; Artvin'in içme suyu ihtiyacının karşılandığı tüm su havzalarının bulunduğu bölgenin sularının kullanılamaz hale gelmesine neden olacağı belirtilmektedir (Aksu ve Korkut, 2017, s. 81). Bu nedenle, Artvinliler, sağlıklı bir çevrede yaşama haklarını korumak adına uzun yıllar hukuki ve fiili bir mücadele yürütmüşlerdir. Artvin halkının mücadelesi, 1986 yılında Maden Tetkik ve Arama (MTA) Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan sonra; 1990'larda Kanada kökenli Cominco ve 2000'li yılların başlarında ise Inment Mining madencilik şirketlerine karşı başlamıştır.³⁸

³⁸MTA, 1985 yılında arazi gözlemleri için alanda çalışma başlatmıştır. Bunun sonucunda, toplam uzunlukları 1 km'ye yaklaşan dört sondaj önerilmiş ve 1986 yılında bu sondajlar gerçekleştirilmiştir. İlgili rapor sonucunda, "ekonomik olabilecek bir kaynak bulunamadığı" belirtilmiştir. Ancak, MTA'nın bulamadığı bu madenleri, ertesi yıl arama ruhsatı alanlar bulmuşlardır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından 1988 ve 1989 yıllarında Kanadalı Cominco maden şirketine alanda arama ve ön işletme ruhsatı verilmiştir. 1992 yılında Hatila Milli Parkı çalışması sırasında, Cerattepe alanı, iki tarafından daraltılan milli parkın sınırları dışında bırakılmış ve 1994 yılında Hatila Milli Parkı ilan edilmiştir. Aynı yıl, sondaj çalışmaları sonrasında ilk olumsuz etkiler görülmeye başlamıştır. Arama çalışmaları sırasında kullanılan kimyasal maddelerin sulara karışması nedeniyle ineklerin öldüğü ileri sürülmüştür. Konunun araştırılması amacıyla ölen ineklerden alınan ve tahlile gönderilen örneklerin kaybolduğu iddia edilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Artvin halkı maden çalışmaları hakkında araştırma yapmaya başlamıştır. Artvin halkının 1995 yılında, maden çalışmalarıyla ilgili daha iyi bilgi sahibi olmak ve sürece katılabilmek için Yeşil Artvin Derneği'ni kurmasının ardından miting, imza kampanyası, konser, panel gibi etkinliklerle madenin bölgeye vereceği zararlara dikkat çekilmiştir. Toplanan imzalar, 1998 yılında, ilk defa tüm siyasi partiler ve sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinin katılımıyla Çevre Bakanlığı'na teslim edilmiştir. Ardından, proje tekrar incelenmek üzere durdurulmuş ve aynı yıl MTA Genel Müdürlüğü, kapsamlı bir araştırma ile heyelan risklerine dikkat çekmiştir. <http://yesilartvindernegi.org/mucadele-tarihimizden/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

Cominco madencilik şirketinin, 2002 yılında projeden çekilerek ruhsatını başka bir Kanadalı şirket olan Inment Mining'e devretmesinin ardından, 2005 yılında Yeşil Artvin Derneği ve Artvin Barosu tarafından ÇED raporu alınmadığı ve doğaya telafisi mümkün olmayan zararlar vereceği gerekçesiyle madencilik projesine karşı ilk kez dava açılmıştır. Erzurum İdare Mahkemesi tarafından yürütmeyi durdurma kararının verildiği dava, iki parsel için ayrı ayrı dava açılması yönünde Danıştay'ın verdiği karar doğrultusunda 2007 yılında Rize Bölge İdare Mahkemesi'ne açılmıştır (Aksu ve Korkut, 2017, s. 81). Mahkemenin 2008 yılı sonundaki kararıyla şirketin maden ruhsatı iptal edilmiş ve bunun ardından şirket bölgedeki madencilik faaliyetlerinden çekilmiştir. Maden işletmeciliğinin ülke ekonomisine esasen bir katkısının olmayacağı, bölgenin eşsiz doğal güzellikleri ve varlıklarının zarar göreceği, bilimsel raporlara göre bölgenin heyelan riski taşıyan bir alanda bulunduğu, bölgede yapılacak madencilik faaliyetinin bitki ve hayvan türlerini olumsuz etkileyeceği, hukuka aykırı olarak ruhsatlandırma işleminin yapılarak ÇED olumlu raporu aranmadığı gerekçesiyle iptal kararı 2009 yılı başında Danıştay İlgili Dairesi tarafından onaylanmıştır. İlgili şirketin karar düzeltme talebinin de reddedilmesiyle karar kesinlik kazanmıştır.³⁹

Öte yandan, 2011 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından aralarında Cerattepe'nin de bulunduğu 1343 maden alanının işletilmek üzere ihaleye açıldığı duyurulmuştur. Yeşil Artvin Derneği, Artvin'deki tüm siyasi parti temsilcileri, çok sayıda sivil toplum örgütü ve yerel yöneticilerden oluşan heyetin Ankara'da Bakanlık yetkilileri ve siyasi parti başkanlarıyla yaptıkları görüşmelere karşın ihale gerçekleştirilmiştir. Maden sahasında herhangi bir inceleme yapılmadan çıkarılan ihalenin şartnamesindeki özel bir madde nedeniyle Türkiye'deki tek bir firma ihalenin gerekli koşullarını sağlamıştır. Yapılan ihalede, Cerattepe ve Genya maden alanı ruhsatı Özaltın İnş. Tic. ve San. A.Ş.'ye verilmiş ve şirket, ihaleden kısa bir süre sonra işletme hakkını Cengiz İnşaat'a ait Eti Bakır A.Ş. firmasına devretmiştir.⁴⁰ İhalenin yapıldığı gün ve sonraki günlerde, Artvin halkı eylemler ve toplantılar yaparak Cerattepe için yeniden bir direniş süreci başlatmıştır.

Yeşil Artvin Derneği'nin girişimi ile 258 kişi tarafından, ihalenin iptali ve ÇED raporu olmadan ruhsat verilemeyeceği gerekçesiyle 2012 yılının ortalarında Rize İdare Mahkemesi'nde iki ayrı dava açılmıştır. İhaleyle ilgili dava, dernek ihalenin tarafı

³⁹<http://yesilartvindernegi.org/mucadele-tarihimizden/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

⁴⁰<http://yesilartvindernegi.org/mucadele-tarihimizden/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

olmadığı gerekçesiyle reddedilirken, ruhsat iptali davası ise “ruhsat için ÇED gerekli değildir” denilerek reddedilmiştir. Bu karara karşı yürütmeyi durdurma talebiyle açılan davada Trabzon Bölge İdare Mahkemesi tarafından yürütmeyi durdurma kararı çıkmış ve bu kararın şirkete tebliğ edilmesinin ardından şirket sondaj çalışmalarını durdurarak araçlarını Cerattepe’den çıkarmıştır. Maden ruhsatının iptali için Rize İdare Mahkemesi’nde açılan davanın 2013 yılı başındaki duruşması sonrasında, mahkeme Trabzon Bölge İdare Mahkemesi’nin yürütmeyi durdurma kararını da kaldırmış ve karar için Danıştay’a itiraz yolu açılmıştır. Böylece, Genya ve Cerattepe bölgelerinde maden çıkarmanın önü açılmıştır (Aksu ve Korkut, 2017, s. 85-86).

Artvin halkının iptal başvurusunun reddedilmesinden iki ay sonra şirketin aldığı ÇED olumlu raporu ilan edilmiştir. Bunun üzerine, ÇED olumlu kararının iptal edilmesi için Yeşil Artvin Derneği öncülüğünde 281 kişiyle birlikte açılan dava sonucunda, Rize İdare Mahkemesi tarafından “bu alanda madencilik yapılamaz” gerekçesiyle ÇED kararını iptal etmiştir. Artvin halkının davayı kazanmasının ardından maden şirketi, kararı “yürütmeyi durdurma” talebiyle temyize götürmüştür. Ancak Danıştay, bu talebi reddetmiştir. Ardından, maden şirketi 2009/7 sayılı Genelge’ye dayanarak rapordaki eksiklikleri tamamlayarak yeniden ÇED Olumlu Kararı almıştır. Alınan yeni ÇED raporunun hukuksuz olduğunu ileri süren Yeşil Artvin Derneği, mahkemenin iptal kararına karşı şirketin sahada faaliyet gösterme girişimlerine karşı Artvin halkının katılımıyla 21 Haziran 2015 tarihinde nöbet tutma eylemi başlatmıştır.⁴¹

Maden şirketinin jandarma eşliğinde iş makineleriyle birçok kez Cerattepe’ye çıkma girişimleri, nöbet tutan halkın engellemeleriyle her seferinde geri çevrilmiştir. Şirket adına bölgede yer tahsis etmek ve ölçüm yapmak için Cerattepe’ye çıkmak isteyen Orman Bölge Müdürlüğü ekiplerine geçiş izni verilmemiştir.⁴² Tüm Artvin esnafı işyerlerine “Cerattepe’ye müdahale edildiği anda bu işyeri kapatılacaktır” yazısı asmıştır. Cerattepe’de maden aranmasına karşı Artvin’de halkın direnişi devam ederken, çok sayıda doğa savunucusu, sivil toplum örgütü üyeleri ve siyasi parti il temsilcileri

⁴¹<http://yesilartvindernegi.org/mucadele-tarihimizden/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

⁴²“Artvin’de yeşil direniş” (10.07.2015). <https://www.birgun.net/haber/artvin-de-yesil-direnis-84474>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

İstanbul'da Cengiz Holding binası⁴³ ve Ankara'da TBMM binası önüne⁴⁴ yürüyerek yaptıkları basın açıklamaları ve protestolarla Artvin halkına destek olmuşlardır.

Bunun yanı sıra, şirketin yeni ÇED olumlu raporunun iptaline yönelik Yeşil Artvin Derneği öncülüğünde 10 Temmuz 2015 tarihinde yeni bir dava daha açılmıştır. Bu kez 751 kişinin imzası ve 61 avukatın yer aldığı geniş katılımın olduğu bu dava, o dönem için Türkiye'nin en büyük çevre davası olma niteliğini taşımaktadır.⁴⁵ Toplumsal ve hukuki mücadele, 2015 yılı sonunda kadar devam etmiştir. Bu süreçte, Artvin Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından madene karşı direnenlere "iş ve çalışma hürriyetinin ihlali ve yol kesme" suçlamasıyla soruşturma başlatılmıştır. Maden şirketi, 2016 yılı başında da polis ve Orman İşletme Müdürlüğü yetkilileriyle birlikte bir gece önceden karla kaplı yolları açtırarak farklı bir yoldan Cerattepe'ye çıkmaya çalışmış ancak nöbette olan halk tarafından yolları kesilerek geri çevrilmiştir. Şirketin bölgede çalışma yaptığı bilgisinin tüm Artvinlilere duyurulması ve Artvin halkının Cerattepe'ye gelmesinin ardından maden sahasındaki tespit çalışması durdurulmuştur. Çalışma yapılmadığına ilişkin tutanağın tutulmasıyla birlikte ekipler bölgeden çıkarılmıştır.

Cengiz Holding'in defalarca maden sahasına girme girişimleri 2016 yılında Artvinlilerin direnişini daha da artırarak üst düzeye çıkarmıştır. Yaklaşık yedi ay Cerattepe'de nöbet tutan bölge halkı, 16 Şubat 2016 tarihinde çevre illerden takviye güvenlik güçlerinin Artvin'e doğru hareket ettiğinin haberini almaları üzerine sabaha karşı Atmaca mevkiinde nöbete çıkmıştır. Şirket araçlarına eşlik eden çevik kuvvet ve jandarma birliklerine bölgeye çıkamayacaklarıyla ilgili yasal süreç hakkında bilgi verilmiştir. Buna karşın, güvenlik güçlerinin müdahalesiyle karşılaşan Artvin halkı, tarihinde ilk defa gaz ve plastik mermiyle müdahaleye maruz kalmıştır. Destek için gelen halkın bölgeye girmesine izin verilmemiştir. Üç gün süren yoğun müdahale ve direnme sonunda yaralanmalar, gözaltı ve soruşturmalar yaşanırken, şirket güvenlik güçleriyle Cerattepe'ye çıkmıştır.⁴⁶

⁴³<http://www.diken.com.tr/cerattepe-nobeti-cengiz-holding-onune-tasindi-ali-cengiz-oyunlaribizegelmez/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

⁴⁴<https://kuzeyormanlari.org/2015/07/08/cerattepe-direnisi-tbmm-onunde-zafer-direnen-artvin-halkinin-ve-doga-sevenlerin-olacaktır/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

⁴⁵Cerattepe'de madene karşı açılan çevre davasından sonra, Türkiye'nin en büyük çevre davası Amasra'da Herma Termik Santral projesine karşı açılan dava olmuştur. Termik santralin yapımı için verilen ÇED olumlu raporunun iptaline yönelik Bartın Platformu'nun 17 Ekim 2016 tarihinde başlattığı imza kampanyasına 2 bin 119 kişinin katılımıyla açılan dava 16 Nisan 2018 tarihinde başlamıştır (www.birgün.net, 15.04.2018).

⁴⁶<http://yesilartvindernegi.org/mucadele-tarihimizden/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

Mücadeleyi kararlılıkla sürdüren Artvin halkına ve yaşam savunucularına yönelik polisin yoğun müdahalesi 17, 20 ve 22 Şubat tarihlerinde de devam etmiştir. Bu süreçte, Artvin dışında çok sayıda ilde hem Artvin halkına yönelik yapılan polis müdahalesini hem de Cerattepe’de madencilik yapılmasını protesto eden eylemler gerçekleştirilmiştir. Ardından, 24 Şubat 2016 tarihinde, Yeşil Artvin Derneği’nin talebi üzerine dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu ve bakanlarla görüşülmüştür. Dernek temsilcileri, mücadelenin önde gelen sivil toplum örgütleri, il belediye başkanı ve siyasi parti il başkanlarının katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda, Başbakan’a hukuki süreç ve Cerattepe’nin ekolojik önemi hakkında bilgiler verilmiştir. Toplantıdan, Başbakan’ın hukuki süreç bitene kadar maden faaliyetinin durdurulacağı ve bu süreçte görüşmelerin süreceği sözünü vermesi sonucu çıkmıştır. Ne var ki, Başbakan ile görüşmenin yapıldığı sırada, Artvin Orman İşletme Müdürlüğü’nün 17 Şubat tarihinde şirkete yer tahsisi yaptığı öğrenilmiştir.

Şirketin maden sahasına çıkmasına tepki gösteren Artvin halkı, maden şirketi Artvin’den çıkana kadar mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Cerattepe’de madencilığe karşı yürütülen mücadelenin başından itibaren çok sayıda yürüyüş, forum, panel, basın açıklaması, binlerce kişinin katıldığı mitingler yapılmış; Cerattepe’de madencilığın doğal kaynaklar üzerindeki etkisine ilişkin raporlar yayımlanmıştır.

4.3. Basılı Gazetelerin ve Alternatif Haber Sitelerinin Üretim Aşamasına Yönelik Çözümleme Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde, çalışma kapsamına alınan basılı gazetelerden *Evrensel*, *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* ile alternatif haber sitelerinden *Bianet*, *Sendika.org* ve *T24*’ün editöryal kadrosu ve muhabirleriyle gerçekleştirilen *yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden* elde edilen bulgular çözümlenmiştir. Yapılan görüşmelerle söz konusu medya kuruluşlarının haber içeriklerinin üretim dinamikleri, editöryal süreci ve iş pratikleri ile reklam politikalarına ilişkin bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, THY grevi ve Cerattepe direnişi ile ilgili haber içeriklerinin sunum biçiminin ve söz konusu içeriklerin ideolojik işlevinin ekonomi politik nedenlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda, *Evrensel* gazetesinden Genel Yayın Yönetmeni Fatih Polat, Muhabir-Editör Fırat Turgut, İzmir Temsilcisi Özer Akdemir; *Hürriyet* gazetesinden Yazı İşleri Müdürü Rıza Dursun, DHA Karadeniz Bölge Müdürü Muhammet Kaçar; *Yeni*

Şafak gazetesinden Yazı İşleri Müdürü Mustafa Kahraman; *Bianet*'ten IPS İletişim Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Nadire Mater, Editör Evrim Kepenek, Eski Muhabir Nilay Vardar; *Sendika.org*'dan Editör Ali Ergin Demirhan, *T24*'ten Yazı İşleri Müdürü Candan Yıldız ve Ankara Temsilcisi Gökçer Tahincioğlu ile görüşülmüştür.

Görüşmelerde sektör temsilcilerinden elde edilen bulgular (1) Örgütsel yapı ve editöryal süreç, (2) Reklam politikaları, (3) İçerikleri belirleyen dinamikler ve (4) Haber kaynaklarının seçimi başlıkları altında değerlendirilmiştir.

4.3.1. Örgütsel yapı ve editöryal süreç

Kurum içi örgütsel yapı ve editöryal süreç, haber üretim sürecinde gazetecilerin özerkliklerini ve haberin sunum biçimini belirleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Medya kuruluşlarının örgüt içi yapılanmasının niteliği ve günlük iş pratikleri, haber içeriklerinin kamuoyunu bilgilendirmeye mi yoksa siyasi/ticari çıkarları temsil etmeye mi yönelik olduğuna ilişkin ipuçlarını da taşımaktadır. Türkiye'de ulusal ya da yerel gazeteler, sahiplik yapılarından bağımsız olarak günlük haber akışını sağlamak için belli bir örgütlenme yapısına sahip olmaları ve bu yapı içerisinde editöryal sürecin işletilmesi konusunda ortak noktada buluşmaktadır. Diğer tarafta, kurum içi yapının ve editöryal sürecin işletilme biçimi sahiplik yapıları ve yayıncılık anlayışlarıyla bağlantılı olarak farklılık göstermektedir.

Hemen hemen her medya kuruluşunda, hazırlanacak gazetede ya da haber bülteninde nelerin yer alması gerektiği konusunda yapılan toplantıyla güne başlanır. Bu toplantılarda editörler, muhabirlerden gelen önerileri de dikkate alarak gündemi oluştururlar. Ancak, hazırlanacak haberler yalnızca bu toplantılarda aşağıdan yukarı getirilen önerilerle belirlenmez. Medya sahibinin, genel yayın yönetmeninin ya da medya kuruluşuyla çıkar ilişkileri olan dışarıdan kişilerin önerileriyle haber konularının belirlendiği ve bu haberi yapmak üzere bir muhabirin atandığı durumlar da söz konusudur. Öte yandan, muhabirlerin yaratıcılığına bağlı olarak özel haber önerileri de editörler açısından önemli olabilmektedir (Tılıç, 2009, s. 244). Aşağıdan getirilen önerilerin dikkate alınmasında, medya kuruluşunun yayın politikası kuşkusuz belirleyici olmaktadır.

Bu bağlamda, günlük bir gazetenin çıkmasını sağlayan genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürü, haber müdürü, editör, muhabir, sayfa tasarımcıları gibi haber üretim sürecinin temel unsurları ile idari işlerin yürütüldüğü birimler incelenen basılı gazetelerin

örgütsel yapılarındaki ortak noktayı oluşturmaktadır. Bir diğer nokta ise, sabah ve/veya gün içerisinde yapılan gündem toplantılarıdır.

Evrensel gazetesi, Türkiye’de neo-liberal politikalarla birlikte iktisadi ve siyasi çıkarlara yönelik yayıncılık anlayışının egemen olduğu; üst ve üst-orta sınıfların temsiline ve tüketim kültürünü yaygınlaştırmaya dayalı içeriklerin üretildiği ticari medya ortamının içerisinde bulunduğu duruma karşılık 1995 yılında bir ihtiyaçtan doğmuştur. Kurulduğu günden bu yana “işçilerin, emekçilerin, ezilen halkların sesi olmayı, özgürlükleri, demokrasiyi savunmayı, savaşlara, sömürüye karşı mücadelenin, sosyalizmin bayraktarı olmayı vadeden ve bu nedenle her soruna işçi sınıfının penceresinden bakan” (Çaralan, 2016) bir çizgide gazetecilik faaliyetini yürütmektedir. Bu anlayışın, *Evrensel* gazetesinin örgütsel yapısı ve haber üretim sürecindeki iş pratikleriyle paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür.

İstanbul’daki merkez büro dışında beş ilde (Adana, Ankara, Diyarbakır, İzmir, Kocaeli) ve yurtdışında büroları bulunan *Evrensel* gazetesinde genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürü ve haber müdürünün yazı işlerindeki günlük iş pratiklerinin bir parçası olduğunu belirten *Evrensel* Genel Yayın Yönetmeni Fatih Polat, haber üretim sürecindeki örgütlenme şemasının unsurlarını şöyle açıklamaktadır:

İşçi-sendika, dış haberler, ekonomi, kültür ve kadın servislerimiz günlük akış içerisinde sayfaları sürekli besleyen servisler arasında yer alıyor. Eğitim, sağlık ve insan hakları gibi günlük haber akışının yoğun olduğu gündemleri ise haber merkeziyle birlikte, güncel haberlerin girildiği sayfaların editörleri takip eder. Bu şemanın bir yerinde de internet sitemiz duruyor. Sitenin üç vardiya olarak nöbetleşe çalışan editörleri var. *Evrensel* Web TV de web sitesi örgütlenmemizin bir parçası. Basılı gazetenin editöryal omurgası, internet sitesinin de haber havuzu gibi aslında (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Evrensel, belli yanlarıyla günlük bir gazetenin çıkmasını sağlayan klasik gazete örgütlenme modelini esas alırken, belli yanlarıyla da bu örgütlenme modelinden ayrılmaktadır. Söz konusu farklılığın temel yönünü “hem sabah toplantılarının hem de manşet toplantılarının herkese açık olarak yapılması” ile açıklayan Polat, bu toplantılara gazetenin yazı işleri üyeleri ve yönetiminin yanı sıra muhabirlerin, operatörlerin de katıldığını ifade ederek haber üretim sürecinin bütüncül ve katılımın esas alındığı demokratik bir yapı içerisinde yürütüldüğüne işaret etmektedir:

Muhabir ile editörlerin bu süreçte birlikte yer almasını, haberin doğrudan toplayıcısı ve ilk inşa edicisi olan muhabirler ile o habere son şeklini vererek sayfaya giren editörün işlem süreci arasına olası bir yabancılaşmanın girmesini engellemek bakımından önemli

görüyoruz. Birinci sayfaya atılacak manşeti muhabirlerimizin belirlediği de çok olmuştur (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Polat, *Evrensel*'in demokratik ve katılımcı örgütlenme yapısının, muhabirlerin kendi çabalarıyla zaman içinde editörlüğü öğrenmelerini teşvik ettiğini de vurgulamıştır. *Evrensel* gazetesi Muhabir/Editörü Fırat Turgut da kurumsal örgütlenme yapılarını “muhabirinden genel yayın yönetmenine kadar herkesin fikrini rahatlıkla ifade ettiği ve sürecin her aşamasına dahil olabildiği demokratik bir yapıya sahibiz” (Fırat Turgut ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020) şeklinde tanımlamıştır.

Evrensel'in günlük iş akışı içerisinde sabahları günün öne çıkan gündem maddelerinin ve takip edilmesi planlanan haberlerin konuşulduğu toplantıların genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürü ve haber müdüründen oluşan gazete yönetimi ile editör ve muhabirlerin katılımıyla gerçekleştirildiğini ifade eden Polat, gündem toplantılarının işleyiş biçimini özetlerken “haber sahibi” olarak muhabirlerin görüş ve önerilerinin dikkate alındığı vurgusunu yapmaktadır:

Servisler bu toplantıya, gündemlerini aktaracak biçimde gelirler. Burada bir haber konuşulurken, haberin sahibi olan muhabir, gerekli gördüğü durumda haberine dair konuşur ya da başka bir alanın editörü de o habere dair öneri yapabilir. Bu ilişki biçiminin, haber süreçlerini muhabir aracılığıyla hem doğrudan sahadan besleyen hem de deneyimli editörler aracılığıyla onu mesleki bir deneyim ile destekleyen, karşılıklı olarak birbirini geliştirip dönüştüren bir ilişki olduğunu düşünüyoruz. Hem editörü hem muhabiri geliştiren bir ilişki. Kuşkusuz editörün muhabir karşısında yönetici bir pozisyonu var. Ama muhabirin haberinden doğrudan sorumlu editörün yaklaşımını başka bir editör eksik görürse araya girip görüşünü söyler. Muhabir eksik görürse itirazını dile getirir. Haber müdürü, yazı işleri müdürü ve genel yayın yönetmeni de bu sürecin doğrudan içerisinde (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Gazeteci Sedat Simavi tarafından 1948 yılında kurulan *Hürriyet*, 1953 yılından sonra Erol ve Haldun Simavi kardeşlerin yöneticiliğinde; 1994 yılından 22 Mart 2018 tarihine kadar da büyük sermaye gruplarından Doğan Holding bünyesinde faaliyet göstermiştir.⁴⁷ *Hürriyet* gazetesi, kurulduğu günden bu yana basın sektörünün bir

⁴⁷Türk medya sektörü, AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından sonra gerek yapısal gerekse ideolojik olarak büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. AKP döneminde, medya politikaları genel olarak üç strateji üzerine kurulmuştur: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) başrol oynadığı *fethetme*; iktidara yakın sermaye gruplarının oluşturduğu *teşkil etme*; anaakım medyaya iktidar yanlısı gazetecilerin, yöneticilerin girmesiyle birlikte merkez medyanın soğurulması ve bu yolla aşamalı olarak AKP yanlısı hale getirme sürecini kapsayan *zapt etme* stratejileridir (Ayan, 2019, s. 299). Bu kapsamda, *Hürriyet*'in AKP iktidarı döneminde zapt edilmesinin en önemli aracı vergi cezaları olmuştur. Doğan Grubu, 2009 yılında iktidarın verdiği ağır vergi cezası sonrasında küçülmeye giderek öncelikle 2011 yılında *Star TV*'yi Doğan Grubu'na;

endüstriyel yapı olarak yükselmesinde ve 1970’lerde holdingleşmeye başlayan Türk basınında öncü konumunda olmuştur (Adaklı, 2006, s. 326; Topuz, 2003, s. 334). Bu anlamda, her dönem egemen sınıflarla ittifak içinde olan ve kapitalist bir işletmenin bütün unsurlarını taşıyan *Hürriyet* gazetesi, 1980’li yıllardan sonra “işletme odaklı” bir yöneticilik anlayışını benimseyerek şirket çıkarları ile haber içerikleri arasındaki mesafe geçmiştekenden çok daha fazla kısalmıştır (Adaklı, 2006, s. 327-328).

Türk basınında liberal geleneği temsil eden *Hürriyet* gazetesinin yeniliklere ve yaratıcılıklara açık, yatay bir örgütlenme modeline sahip olduğunu ifade eden *Hürriyet* Yazı İşleri Müdürü Rıza Dursun, gazetenin haberciliğiyle olduğu kadar fiziki yapısıyla da büyük bir kuruluş olduğuna dikkat çekmiştir:

Hürriyet gelenekleri çok güçlü olan, bunu yeni kuşaklara da aktarmayı başarabilen, ender kurumsallaşmış gazetelerdendir. Kurum içi ifade özgürlüğü çok güçlüdür. Ast-üst ilişkileri keskin değildir. Görünmeyen duvarlar yoktur. Katı iç örgütlenmesi yoktur. Yeniliğe, yaratıcılığa açıktır. Şunu söylemeden geçemeyeceğim. Hürriyet sadece haberciliğiyle değil, fiziki yapısıyla da devasadır. Binadan içeri adım atan gençler -ki bunu bir zamanlar bizler de yaşadık- genellikle ürperir, -belki kötü bir ifade ama- ezilir, gözü korkar. “Ben burada nasıl yapacağım” sorusunu pek çok genç sormuştur kendi kendine. Ama şu anda Hürriyet’in editöryal kadrosunun tamamı, bir zamanlar bu tür sorularla bu kuruma adım atan gençlerden oluşuyor (Rıza Dursun ile yapılan derinlemesine görüşme, 23 Mayıs 2020).

Hürriyet’te günlük iş akışı içerisinde, farklı alanlarda içeriklerin (siyaset, ekonomi, sağlık, eğitim, magazin, spor vb.) üretildiği haber servisleri ve bu servislerin uzman muhabirleri haber üretim sürecinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Gazetenin günlük haberleri gün içerisinde yapılan üç farklı toplantı sonunda belirlenmektedir. Bu kapsamda gazetenin manşetinin ve birinci sayfada yer alacak haberlerin belirlendiği birinci sayfa toplantısı yayın yönetmenin katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Dursun, *Hürriyet*’in günlük iş akış sürecini şöyle özetlemektedir:

2012 yılında *Milliyet* ve *Vatan* gazetelerini AKP’ye yakın Demirören Holding’e satmıştır. Bununla birlikte, bünyesindeki gazete ve televizyonlarda iktidara muhalif medya çalışanları tasfiye edilerek boşalan yerlere AKP yanlısı isimler getirilmiştir. Doğan Medya Grubu, 2018 yılında aralarında *Hürriyet*’in de bulunduğu birçok medya kuruluşuyla birlikte Demirören Holding’e satılmıştır. Bu satışla birlikte, Türkiye’deki medyanın büyük bir oranı AKP iktidarına yakın sermaye gruplarının eline geçmiştir. AKP döneminde, Türk medya sektöründeki mülkiyet yapısının değişim ve dönüşümüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Adaklı, G. (2013). 2002-2008: Türk medyasında AKP etkisi. (İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu (2002-2009)* (3. Baskı) içinde (s. 559-613). Ankara: Phoenix Yayınevi; Ayan, V. M. (2019). *AKP devrinde medya âlemi*. İstanbul: Yordam Kitap; Sözeri, C. (2015). *Türkiye’de medya-iktidar ilişkileri: Sorunlar ve öneriler*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.

- Sabah toplantısı: Çok özel bir gelişme yoksa saat 10.30'da yapılır. Bu toplantı çok geniş katılımlıdır. Her servis o gün nelere bakacağını, hangi haberleri takip edeceğini aktarır. Ayrıca önceki günlerde hazırladıkları özel haberlerini sunar. Bu toplantıda genellikle yeni haber önerileri de gündeme gelir. Herhangi bir katılımcı, herhangi bir servise haber önerisinde bulunabilir. Veya bir servisin sunduğu habere eleştiri yöneltebilir, eksikliğini söyleyebilir veya katkı sunabilir.
- Öğle toplantısı: Saat 13.00 gibi başlar. Haber koordinatörü, servislerin sundukları haberlerden bir 'gündem' oluşturur. Gündemde ekonomiden, magazine, spordan siyasete çeşitli haberler yer alır. Bir yazı işleri müdürü, bu haberleri sayfalara göre dağıtır. Yani triyajını⁴⁸ yapar. Servis temsilcileri de yeni gelişmeleri aktarır.
- Birinci sayfa toplantısı: Saat 14.00 gibi yapılır. Yayın yönetmeninin de katıldığı bir toplantıdır. Hürriyet'in manşeti belirlenir ve birinci sayfaya alınacak haberler seçilir. Manşetin sunumu da bu toplantıda şekillenir (Rıza Dursun ile yapılan derinlemesine görüşme, 23 Mayıs 2020).

Hürriyet'te muhabirlerin haber yapabilecekleri konu ve kaynakların neredeyse sınırsız olduğunu ve kendi seçtikleri bir konunun yanı sıra, şefinin ve/veya müdürünün talep ettiği bir konuda da haber yapabileceklerini belirterek muhabirlerin çalışma alanlarını tanımlayan Dursun, haberi yazarken muhabirlerin "özgür" olduklarını, muhabirlere "müdahale edilmez, edilemez" (Rıza Dursun ile yapılan derinlemesine görüşme, 23 Mayıs 2020) olduğunu altını çizmiştir. Ne var ki, muhabirlerin haber üretim sürecindeki "özgürlük"leri, *Hürriyet* gazetesinin ekonomi politik çıkarlarından ve buna koşut olarak sermaye birikimini önceleyen yayıncılık anlayışından bağımsız olmadığını belirtilmesi gerekir.

Türk basınında büyük sermaye grubu bünyesinde yer alan ve İslamcı muhafazakâr ideolojinin taşıyıcısı olan *Yeni Şafak* gazetesi, kurulduğu 1995 yılından bu yana siyasal İslamın temsilcisi olan partilerin savunuculuğunu üstlenmiştir. Aynı ekseninde yayın yapan gazetelerden farklı olarak 2000'lerin başına kadar siyasal İslamı entelektüel düzeyde temsil etmiş ve özellikle 28 Şubat sürecinde yazar kadrosunda liberal ve sol görüşlü isimlere yer vererek muhalif kimliğe de sahip olan *Yeni Şafak*, 2002 yılından başlayarak belli aralıklarla yönetici ve yazar kadrosunda yapılan değişikliklerle AKP iktidarının sözcüsü haline gelmiştir (Saymaz, 2014, s. 188).

⁴⁸Fransızca kökenli triyaj, tıp alanında acil sağlık hizmetlerinde kullanılan bir terimdir. Sözlük anlamı "sınıflandırma, ayırma, eleme" olan triyaj, medya alanında gazetede yayımlanacak haberlerin seçilmesi ya da elenmesi işlemleri için kullanılmaktadır.

Yeni Şafak'ın kurumsal örgütlenme yapısına bakıldığında, bir gazetenin yayımlanması için gerekli olan örgütlenme modeline sahip olduğu görülmektedir. Haber üretim sürecindeki kadro aşağıdan yukarı sırasıyla muhabirler, istihbarat şefi, haber müdürü, editörler, yazı işleri müdürleri ve genel yayın yönetmeninden oluşmaktadır. *Yeni Şafak* gazetesi Yazı İşleri Müdürü Mustafa Kahraman, günlük iş akışı içerisinde gazetenin hazırlanması sürecini şöyle açıklamıştır:

Bir yazı işleri müdürünün 'triyaj'ında o gün hangi editörün hangi sayfayı veya sayfaları yapacağı kararlaştırılır. Ondan sonra herkes ilgili malzemeyi toparlayıp sayfasını yapar. Muhabirler rutince rutin, değilse haberin unsurlarını taşıyacak şekilde özel haberini hazırlar, şefine verir. O da son bir redaksiyondan sonra editöre ulaştırır (Mustafa Kahraman ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Mart 2020).

Haberin üretim sürecinde muhabirin görevinin "görünür gerçekliği" yansıtmak olduğunu vurgulayan Kahraman, muhabirlerin "özerk" olmadığını ve bu nitelendirmenin yazar için geçerli olduğunu belirtmiştir: "Muhabir haber yapar, yorum yapmaz. Yani olayın fotoğrafını çeker, ne görüyorsa onu aktarır. Dolayısıyla (yazar gibi) "özerk" olup olmamak muhabir için söz konusu değildir. [Muhabirin] İşi, "görünür gerçekliği" yansıtmaktır" (Mustafa Kahraman ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Mart 2020).

Yapılan görüşmeler sonucunda, basılı gazetelerin kurumsal örgütlenme yapıları ve günlük iş akışı içerisinde, haberlerin üretimindeki kadro ve günlük yapılan toplantılar bağlamında benzer bir süreç izlenirken, editöryal sürecin işleyiş biçimi gazetelerin sahiplik yapıları ve yayın politikaları bağlamında farklılık göstermektedir. Buna göre, *Evensel* gazetesinde hem gündem hem manşet toplantıları herkese açık olarak yapılmakta ve toplantılarda muhabirlerin ifade ettikleri sözler manşete taşınabilmektedir. Öte yandan, *Hürriyet* gazetesinde muhabirlerin haber üretim sürecinde "özgür" oldukları ve müdahalenin söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Bu noktada, muhabirlere tanınan özgürlük alanının gazetenin liberal yayın politikasıyla sınırlı olduğu gerçeğinin akılda tutulması gerekir.

Sektör temsilcileriyle yapılan görüşmelerden elde edilen verilere göre, çalışma kapsamına alınan basılı gazetelerde olduğu gibi alternatif haber sitelerinde de genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürü, editörler ve muhabirler ile idari ve teknik işlerden sorumlu çalışanların yer aldığı bir örgütsel yapılanma söz konusudur. Bunun yanı sıra, çeşitli alanlara bölünmüş editörler ve muhabirlerin kendi gündemlerindeki haberlerin dışında ülke gündemindeki gelişmelerle ilgili haberlerin değerlendirildiği ve tartışıldığı

toplantılar yapılmaktadır. Öte yandan, editöryal sürecin işleyişinde katı bir hiyerarşinin olduğu ast-üst ilişkisinden ziyade, herkesin eşit düzlemde sürece katılabildiği yatay bir iletişim modeli uygulanmaktadır.

IPS İletişim Vakfı bünyesinde 2000 yılında yayın hayatına başlayan *Bianet*, basın özgürlüğünü ve bağımsız gazeteciliği korumak için ülke çapında bir ağ kurma hedefini taşıyan Bağımsız İletişim Ağı (BİA) projesi kapsamında doğmuştur. Yerel ve uluslararası kaynaklardan sağlanan fonlarla finanse edilen BİA ve haber vitrini *Bianet*, halkın haber alma hakkı ve gazetecilerin haber yapma özgürlüğü üzerinden farklı bir iletişim ortamı arayışının sonucunda ortaya çıkmıştır. Hak odaklı habercilik anlayışının yaygınlaşmasına katkıda bulunmak amacını taşıyan *Bianet*'te kurulduğu yıldan bu yana kurum içi örgütlenme yapısı ve günlük iş pratiklerinin yürütülmesinde demokratik bir ortamın sağlanmasına yönelik farklı uygulamalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. IPS İletişim Vakfı kurucusu ve BİA projesi danışmanı Nadire Mater, *Bianet*'te “bilginin iktidarının bir yerde toplanmaması” adına yayın yönetmenliğinin dönüşümlü olarak yapılmasına yönelik girişimi şöyle açıklamıştır:

Bu yayın yönetmenliği meselesi esasında bizim çok fazla kafa yordüğümüz bir konu oldu ve bugün tek bir yayın yönetmeninin olduğu noktaya geldi ve durdu. Bunu sıkıntılı buluyorum aslında. 20 yıllık süre içerisinde çeşitli şeyler denedik. Bunlardan biri, dönüşümlü olarak yayın yönetmenliği yapılmasıydı. Srayla herkes yayın yönetmeni oldu. Diyelim ki, sırası geldiğinde iki-üç aydır ya da bir yıldır muhabir olarak çalışan arkadaşımızı yayın yönetmeni yaptık. Bu noktada, bazı arkadaşlarımız kendi alanlarından vazgeçmek istemediler. Halbuki, biz diyorduk ki, bilginin iktidarı bir yerde toplanmasın. Dağıtalım. Ne yazık ki, esas olarak Ertuğrul Kürkçü ile biz ikimiz gençleri böyle bir olayda ikna edemedik. Sonunda bundan vazgeçtik. Ondan sonra eş başkanlık meselesini getirdik. Eş başkanlık meselesinden de sonuçta dediğim gibi yayın yönetmenliğine geldik (Nadire Mater ile yapılan derinlemesine görüşme, 10 Temmuz 2020).

Muhabirlerin dönüşümlü olarak yayın yönetmenliği görevine getirilmesi uygulaması sürdürülememiş olsa da örgüt içi yapılanmada eşitlikçi bir yapılanmanın olduğu görülmektedir. *Bianet*'te editöryal anlamda eşit ilişkinin benimsendiğini ve haberciliğin doğasından kaynaklanan bir ast-üst ilişkisinin söz konusu olduğunu belirten *Bianet* Editörü Evrim Kepenek, genel olarak genel yayın yönetmeninin işleri paylaşmakla görevli olduğunu ifade ederek yatay bir yapılanmanın varlığından söz etmiştir (Evrim Kepenek ile yapılan derinlemesine görüşme, 26 Ağustos 2020). Bu anlamda, *Bianet*'te muhabirler ve editörler özerk bir yapı içerisinde çalışmakta ve

muhabirlerin yazdıkları haberler her bölümün kendi editöründen onay aldıktan sonra genel yayın yönetmeninin kontrolünden geçmektedir. Genel olarak editörün haberini yayınlama hakkı olmakla birlikte, haberlerin genel yayın yönetmeni tarafından okunmasının “ikinci bir göz” olarak eksikliklerin giderilerek haberin daha okunaklı hale getirilmesi amacıyla yapıldığı belirtilmiştir (Nilay Vardar ile yapılan derinlemesine görüşme, 5 Temmuz 2020). Ayrıca, Mater, *Bianet*'te muhabirlerin özerk olduklarını; özellikle kapsamlı ve “sorunlu” haberlerin yayın yönetmeninin kontrolünden geçtiğini ifade ederek söz konusu kontrolün haberin sansürlenmesi anlamına gelmediğini şöyle açıklamıştır:

Bize gelen, bizde çalışmakta olan arkadaşlara ta başından açık giriş veriyoruz. Bu, şu anlama geliyor: Haberini yazdığı anda girebiliyor. Bazen buradan sorunlar çıkabiliyor. Ama haber özgürlüğü açısından bakıldığında, bunun bir gereklilik olduğunu da halen düşünmekteyim. Tabi kapsamlı haberleri, “sorunlu” haberleri yayın yönetmeni okuyor. Bazen bana ya da genel koordinatör arkadaşımıza da bunu okutabiliyor. Yani öyle mi yapalım böyle mi yapalım gibi. Eksik unsur olabiliyor. Bu, esasen haberin neden yapıldığı ya da bu haber yapılması tarzında değil, aslında şöyle olsaydı daha iyi olabilirdi diye oradan değişimlere uğrayabiliyor haber (Nadire Mater ile yapılan derinlemesine görüşme, 10 Temmuz 2020).

Bianet'te haberlere yukarıdan bir müdahalenin olmaması, Kepenek'in gazetecilerin orada hak odaklı habercilik ilkesinin esas alındığını bilerek ve bilincinde olarak haber üretimini gerçekleştirdiklerini belirten şu ifadeleriyle açıklanabilir:

Zaten *Bianet*'te çalışan herkes hak odaklı haber yapacağını bildiği için bu *Bianet*'in iş sözleşmelerinde de yer alıyor. Yani “*Bianet*'in ilkelerine uygun, hak odaklı haberciliğe uygun haber üreteceğim, içerik üreteceğim” maddesi iş sözleşmelerinde de yer aldığı için kişi bunu biliyor ve zaten ona göre haberlerini tercih ediyor. Onun dışında da *Bianet*'te yayınlanmayacak tarzda bir haber de zaten önerilmiyor (Evrin Kepenek ile yapılan derinlemesine görüşme, 26 Ağustos 2020).

2001 yılında Türkiye’de “emekçilerin güncel ve tarihsel sorunlarının çözümüne, sendikaların kendilerini yenilemeleri ve demokratikleştirmelerine, birleşik bir sendikal hareketin yaratılmasına ve nihai olarak uluslararası emek hareketinin bir parçası olan yeni bir emek hareketinin inşasına katkı sunmak” amacıyla hayata geçirilen *Sendika.org*, “bu amaçla elektronik ortamda temel bir referans, bilgi-belge kaynağı ve bu sürece katkı vermek isteyen bütün aktivistler için bir tartışma platformu”⁴⁹ olma hedefiyle yola çıkmıştır. Bu amaçla her türlü katkının verilmesine ve bilginin paylaşılmasına açık olan

⁴⁹<https://sendika.org/hakkimizda/>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020).

site, anaakım medyanın görmezden geldiği toplumsal muhalefetin, emeğin ve sosyalizmin sesi olarak yoluna devam etmektedir. Bu doğrultuda halkın bilgilendirilmesi için kurum içi yapılanma ve editöryal süreç eşitlikçi ve demokratik bir anlayışla işletilmektedir. Hiyerarşik olmayan ve gazeteciliğin gerektirdiği süreç içerisinde “doğal işbölümü”nün geliştiği bir örgütlenme yapısına sahip olduklarını belirten *Sendika.org* Editörü Ali Ergin Demirhan, sözü edilen örgütlenme anlayışının ofis içerisindeki fiziki çalışma ortamında da uygulandığına dikkat çekmiştir:

Biz gazetecilik yapıyoruz, editöryal süreci işleten bir yapımız var. Hiyerarşik değil yatay, kendi içerisinde demokratik. Ne belirliyor diye sorarsanız. Haber alma hakkı, haber yapma iradesi/hakkı/özgürlüğü bununla belirlenen yani kendi kurgusundan çok bu ihtiyaç üzerinden şekillenen bir yapı var. Hiçbir zaman hiyerarşik olmadı. Bir deneyim hiyerarşisi elbette vardır, bir editöryal süreç elbette vardır ama ofisin fiziksel yapısı da açık ofistir ve standart masalar yani bir ofise girdiğinizde kim genel koordinatör kim muhabir onu fark edemezsiniz, ayrı oda yoktur. Bu eşitliğin içerisinde bir işbölümü gerçekleştirilir (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

Çeşitli uzmanlık alanlarına göre editörlüklerin olduğu *Sendika.org*'da, incelenen diğer alternatif haber sitelerindeki gibi editörlerin yeri geldiğinde muhabirlik de yapabildiklerini dile getiren Demirhan, editöryal süreç içerisinde haberlerin belirli bir süzgeçten geçirildiğini belirtmiştir. Söz konusu süzgeç, sermaye medyasında uygulanan filtrelerden farklı olarak, haberin sansasyonel ve magazin dil yoluyla daha çok okuyucu çekmesini sağlayacak şekilde üretildiği “tık haberciliğinin” önüne geçerek daha nitelikli haberlerin yayınlanmasını sağlamak adına yapıldığı ifade edilmiştir. Bu anlamda, Demirhan, çok sayıda ve sürekli haber girilmese de kamuoyunu gerçekten bilgilendiren haberlerin yayınlanmasını önceliklediklerini; bu süreçte, haberlerini yazarken muhabirleri teknik sınırlıklar içerisinde kalmaya zorlamadan ve bir kalıba sokmadan yalnızca haberi düzgün aktarmaya yönlendirdiklerini söylemiştir (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

T24 ise 2009 yılında, dışarıdan sermaye girişinin ve proje/fon desteğinin olmadığı, hiçbir görüş ve inancı haberciliğin önüne koymayan, ağırlıklı olarak önceden anaakım medyada çalışmış gazeteciler tarafından kurulmuş bir internet haber portalıdır. Ankara Temsilcisi Gökçer Tahincioğlu, daha önce sadece İstanbul merkezli çalışan *T24*'ün Ankara bürosunun kurulmasıyla birlikte, yazar ve editör ağırlıklı oluşturulmuş bir haber merkezi yapısından biraz daha içerik üretmeye dayalı bir yapılanmaya geçildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, içeriklerin üretildiği haber merkezi ile yazarların birbirinden

ayrıldığı ve böylece klasik anlamdaki haber organizasyonunun oluşturulmaya çalışıldığını söyleyen Tahincioğlu, *T24*'ün yeni bir anaakım medya olma hedefinin olduğunu şöyle açıklamıştır:

Son iki senedir benimle birlikte birkaç arkadaşın katılımıyla *T24* biraz daha içerik üretmeye dayalı bir sisteme geçmeye ve değişen medya koşullarında biraz daha eski gazete ve televizyonların anaakımdaki boşalan yerlerine artık bu yeni medya düzeninde oraya [anaakıma] doğru oynamaya çalışıyor. Görece bir avantajı da var. Çünkü *T24*'de yer alanlar, sektördeki çok deneyimli isimlerden oluşuyor ve daha geniş bir kadroyla çalışıyor. Her vardiyada 3-4 editör arkadaş bulunabiliyor, gece dahil. Yazarlarla haber merkezi arasındaki ayrışma sağlanmış durumda. İçerik üretenler belli. Ama tabii henüz yolun başı. Bizim anladığımız klasik biçimde bir haber organizasyonunu Türkiye'deki hiçbir internet sitesi gibi *T24* de henüz tam anlamıyla kurabilmiş değil. Çünkü, içerik ürettiğiniz sürece aslında anaakımda yer alabiliyorsunuz ya da haberlere tanıklık ettiğiniz sürece. Bu anlamda, gelişimini biraz daha muhabir odaklı yürütmeye çalışacak bundan sonra. Çaba bu yönde (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

Editörlerin çoğunlukla haber girişine ağırlık verdiklerini ifade eden Tahincioğlu, siteye güncel haber girişinin belli aralıkla sosyal medya üzerinden paylaşılmasının *T24*'ün tıklanması ve siteye daha fazla kişinin gelmesi açısından önemli olduğuna dikkat çekmiştir:

Sürekli ekranın başında olan editör arkadaşlar var. Onların başında sorumlu olan bir arkadaş var her vardiyada. Bu editör arkadaşların izledikleri alanlar var. Siyaset, spor, ekonomi vs. O görev bölüşümü kapsamında hem ajanslar hem sosyal medya hem televizyonlar sürekli olarak taranıyor ve güncel haber girişi sağlanıyor buradan. Onun dışında gün içinde, bu son 2-3 yıldır yapılmaya çalışılan *T24*'ün kendi özel içerikleri, özel haberleri, onunla ilgilenen ayrı editör arkadaşlar var. Onlar da o haberlerin siteye girilmesinden, editasyonundan sorumlu. Siteye güncel girişi yapılan haberlerin belli bir aralıkla sosyal medyada paylaşılması, oradan dönüşüm alınması devreye giriyor. Çünkü, orada asıl hedef sitenin tıklanması tabii, yani Twitter'daki ya da Facebook'taki etkileşim oranından daha çok siteye gelen kişi sayısı. Genel olarak da editör arkadaşlar haber girişine daha fazla ağırlık veriyorlar. Haber içerikleriyle oynamaya bazen çok vakit de kalmıyor (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

T24'ün genel yayın yönetmeni, yazı işleri müdürleri, editörler ve muhabirlerden oluşan bir kurumsal hiyerarşiye sahip olduğunu belirten Yazı İşleri Müdürü Candan Yıldız ise ofis dışında haber takibi yapan muhabirlerin sayısının az olduğuna dikkat çekerek masa başında içerikler üreten muhabirlerin yanı sıra, yazarların da muhabir gibi çalıştıklarını ifade etmiştir:

Çok az muhabirimiz var. Sürekli sokağa giden ya da haber takibi yapan. Ama böyle masa başı üretimler yapan muhabirlik olarak nitelendirebileceğimiz işlere imza atan arkadaşlarımız da var. Onun dışında dışardan da içerikler elde ediliyor. Mesela her bir yazarımız aynı zamanda bir muhabir gibi de çalışıyor biraz. Çünkü, haber değeri taşıyan, sadece fikir bazlı içerik/yazılardan söz edemeyiz. Bulunduğu yerden haber geçen, izlenimler yazan ya da araştırmalar ve bunun üzerinden içerik üreten yazarlarımız da var (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Bu noktada, Tahincioğlu, haber üretiminin pahalı bir şey olduğuna işaret ederek *T24*'te muhabir sayısının az olmasını maddi olanakların sınırlı olmasıyla açıklamıştır:

Muhabir çalıştırmaya ya da muhabirlikten gelip de *T24*'te editörlük yapan arkadaşlar daha çok habere çıkabilmeye son 2-3 yılda başlamış durumdadır. Her haberi de izleme şansımız yok. Biraz daha kısıtlı olanaklarla izliyorsunuz. Haber pahalı bir şey bir kere. Yani buraya erişiminiz, oradaki muhabirin yiyeceği, içeceği, sosyal güvencesi, haberi aktarımı vs. O yüzden biraz da devam eden etkinliklerde mümkünse belli bir aşamasını izlemek ya da biraz daha dava vs. gibi süreçleri haberleştirmek, biraz seçerek izlemek gibi bir yol var. Özel içerik üretilmemesi belli aşamalarda, muhabir yokluğundan, yani kadro sıkıntısından. Zaten şu anda aşılmaya çalışılan aşama bu. Onu aşarak zaten önemli bir yere gelebiliriz diye düşünüyorum (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

Sermaye gruplarından bağımsız bir sahiplik yapısı içerisinde kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan alternatif haber sitelerindeki maddi imkânsızlıkların, haberciliğin kopyala-yapıştır biçiminde yapılması tehlikesini gündeme getirdiğine dikkat çeken Tahincioğlu, bu sorunun çözümünü Türkiye'deki medya alışkanlıklarının değişmesi gerektiğine bağlamıştır:

İçerik üretme konusunda geleneksel olarak daha zayıf kalan bir medya sistemi var alternatif medya dediğimiz alanda. Ama Türkiye'deki bu medya alışkanlıklarından kopmamız gerektiğini de gösteriyor. Yani biraz daha okura yaslanıp, haberi tekrar değerli kılıp, oradan gelecek güçle ve etkileşimle büyüyecek siteler, yapılar üretmek gerekiyor galiba. *T24*, iyi örneklerden, en iyi durumda olanlardan birisi ama alternatif medya dediğimiz şeyin içine artık böyle üç kişi bir araya gelip kes-kopyala-yapıştır gibi tamamen bu sistemle ilerleyen ve bunu da haberciliğin bir parçası sayan, aslında bildirimden ibaret postacılık görevi gören mecralarla dolu bir medya düzenimiz var. Alternatif medyada da böyle bir düzenimiz var. Bunun aşılması gerekiyor (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

T24'ün editöryal sürecinin benimsedikleri yayıncılık anlayışı doğrultusunda işletildiğine dikkat çeken Yıldız, kendilerini muhalif olarak nitelemediklerini ve ideolojik düşüncelerle yayıncılık yapmadıklarını söylemiştir. Dolayısıyla, *T24*'te editöryal

bağımsızlığın merkezinde “haberin kendisine sadakat duyan” bir yayıncılık anlayışı yer almaktadır:

T24, hiçbir zaman kendisini muhalif olarak tarif etmiyor. T24’ün kendisini tarif ettiği yer, biz gazeteciliğin namusundan sorumluyuz ve herhangi bir ideolojik bağa larla ya da ideolojik düşüncelerle yayın yapmayız. Biz, haberin kendisine sadakat duyarız. Yayın çizgimiz bu. Bu, benden çok önce oluşturulmuş zaten. Bu, aynı zamanda T24’ü biraz anaakım olma iddiasını da aslında yükselten bir iddia ya da bu iddiayı taşımasını sağlayan bir iddia. O yüzden üç aşağı beş yukarı bizimle çalışan arkadaşlar neyin haber olduğundan bağımsız olarak her şeyin haber olabileceğine dair bir fikre sahipler. Bu, otomatikman otosansür mekanizmasının filtresini aslında biraz daha geniş tutuyor (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Ancak, bunun T24’ün tamamen filtresiz olduğu anlamına gelmediğinin altını çizen Yıldız, yayıncılık faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak adına iktidarın ağır yaptırımlarına ve sansürüne karşı daha temkinli olmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Bu noktada, editöryal bağımsızlığın temel ölçütünün haberi hiçbir şekilde yönlendirmeden haberin kendisini vermek olduğunu vurgulayan Yıldız, editöryal süreçte habere müdahalenin sınırlarını örneklendirerek şöyle açıklamıştır:

Mesela bizde “hedef aldı” ifadesi bile zordur, hiç yoktur demiyorum ama o da çok bariz ve çok kendisini bağırıyorsa kullanabileceğimiz bir şeydir. Genelde alıntıya, quotation’a sadık kalırız. Ama nereden hangi alıntıyı yaptığımız, hangi cümleyi başa çektiğimiz aslında bizim yayıncılık perspektifimiz ve ilkelerimizle, yayın politikamızla ilgili bir şey. Bu konuda editör arkadaşlar, herkes şeyi bilir. Tabii ki orada editöryal beceri de devreye giriyor, herkes aslına sadık kalmak koşuluyla neyin alınacağına kendisi karar veriyor. Mesela biz bir editöryal arkadaşımızın yaptığı başlığı “ya bence haber buradaydı, sen bence haberi gömmüşsün ya da haberi gizlemişsin ya da haber değeri taşıyan yeri biraz elin ürkek davranmışsın” diyebiliyoruz ki bu da bence editöryal işleyişte olmazsa olmaz bir şey. Çünkü, gazetecilik aslında biraz böyle gelişecek, yeni arkadaşlarla daha deneyimli arkadaşların işbirliği böyle gelişecek. Bu alanlarda müdahalelerimiz olabiliyor. Çok kritik haberlerde mutlaka genel yayın yönetmenimizle de istişare yapıyoruz (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Muhabirlerin özerkliği konusunda, medya kuruluşlarının muhabirlere sansür uygulamasının “beyhude bir uğraş” olduğunu ifade eden Tahincioğlu, gazetecilerin özerk olup olmaması sorununun medya kuruluşlarında kritik noktalardaki kadroların o kuruluşun yayıncılık anlayışını ne kadar benimsediğiyle bağlantılı olduğuna vurgu yapmıştır:

Sizin bir muhabire sansür uygulamanıza gerek yoktur. Çok gereksiz bir çatışmadır. Ben haber müdürlüğü de yaptım uzun yıllar. Anaakım ya da alternatif hiç fark etmez, bir gazete muhabire şöyle yazacaksın diye baskı yapıyorsa çok beyhude bir uğraştır. Muhabir dedikleri gibi yapabilir, üç kere yapar, beş kere yapar ya da çok gönüllü yapabilir bunu ama yine de beyhude bir uğraştır. O haberi girmezsiniz siz. Ya da Cerattepe’yi örnek almışsınız. Orada direnişte bulunanları değil de karşı tarafın sesini çıkartmak istiyorsanız bunun için ekstra bir muhabirlik faaliyetine de ihtiyacınız yok. Bir sürü kanaldan bir sürü bilgi gelir. Anaakımda bazı netameli konular dışardan gözüktüğü gibi de değildir. Gelip de haber merkezine baskı yapmazsınız. Bir kurumun yapısını değiştirmek, 4-5 kişiyi değiştirmenize bakar aslında. Bu, işte Hürriyet, Milliyet gibi devasa yapılar olsa bile. Karar verici konumundaki 4-5 kişiyi değiştirdiğinizde aslında bütün mekanizmayı işletme şansınız var (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

Bununla birlikte, muhabirlerin nesnellikten uzaklaşmamak kaydıyla istediği yönde haber yazabileceklerini ve yazmaları gerektiğini savunan Tahincioğlu, bu anlamda yayınlanmayacağını bildikleri haberleri ısrarla yazmaya devam etmeleri yönünde onları cesaretlendirerek baskı unsuru olmaları gerektiğinin altını çizmektedir (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020). Ne var ki, medya çalışanları içinde buldukları medya kuruluşunun yayın politikalarını içselleştirebildikleri ve bu yönde özdenetimi sağlayabildikleri ölçüde herhangi bir müdahaleyle karşılaşmayacakları gibi aksi durumda, medya kuruluşunun yayıncılık anlayışından bağımsız olarak habercilik ilkeleri doğrultusunda gazetecilik yaptıkları takdirde tasfiye mekanizmasıyla karşılaşmaları söz konusu olabilmektedir.

Bu bağlamda, incelenen alternatif haber sitelerinin ve basılı gazetelerin haber üretim sürecinde muhabirlere tanıdıkları özerklik alanının benimsedikleri yayıncılık anlayışı doğrultusunda belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu noktada, *Bianet*’te çalışanların hak odaklı habercilik yapmak koşuluyla orada bulunması hatta iş sözleşmelerinde bu yönde bir maddenin yer alması, muhabirlerin haberleri bu doğrultuda seçmeleri gerektiğini göstermektedir. Herhangi bir ideolojik görüşe yakın olmayan ve profesyonel gazetecilik ilkeleri doğrultusunda faaliyet gösterme anlamında yeni bir anaakım medya olma hedefini taşıyan *T24*’te editöryal bağımsızlığın temel kriteri haberi yönlendirmeden haberin kendisine sadık kalmaktır. Sosyalist sol çizgide yayıncılık yapan *Sendika.org*’da muhabirler kamuoyunu gerçekten bilgilendiren haberler yapılması ve bu haberlerin düzgün aktarılması konusunda yönlendirilmektedir. Sosyalist düşüncüyü benimseyen *Evrensel* gazetesinde, haberin sahibi olmaları nedeniyle editöryal süreç içerisinde muhabirlerin görüş ve önerileri dikkate alınmakta hatta muhabirler manşeti

belirleyebilmektedir. *Hürriyet* gazetesinde ise haber yazarken muhabirlere müdahalenin söz konusu olmadığı ifade edilmektedir. Ancak, editöryal süreç içerisinde katılımlarının sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. *Yeni Şafak* gazetesinde ise içeriklerin üretiminde özerklik hakkının yazarlara ait olduğu düşünülmekte ve muhabirlerin görünen gerçekliği aktarma sorumluluğuna sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

4.3.2. Reklam politikaları

Türkiye’de gazetelerin en önemli gelir kaynaklarından biri ya da en önemlisi ilan ve reklamlardır. Özellikle resmi ilanlar, çok uzun süre gazeteler için vazgeçilmez gelir kaynağı olmuştur. Büyük sermaye gruplarının sahipliğindeki basın için önemi görece azalmış gibi görünse de dağıtımında siyasal iktidarın söz sahibi olduğu kamu ilan ve reklamları önemini korumaya devam etmektedir (Dursun ve Alemdar, 1999, s. 195). Tekelleşme türlerinin tüm özelliklerini taşıyan dev medya kuruluşları söz konusu tekelleşmenin getirdiği olanaklar ve sermaye gruplarının siyasal iktidarla organik bağları aracılığıyla reklam gelirlerini garantilemektedir. Medyada yaşanan tekelleşme eğiliminin etkisiyle, ekonomik güç dengelerine ve iktidara bağımlı bir yayıncılık anlayışının tam karşısında konumlanan muhalif kimliğe sahip gazeteler için bilinen en eski baskı araçlarından birisi ise reklam ve ilan gelirlerinin kesilmesi olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye basın tarihinde, siyasal iktidarı ve politikalarını eleştiren basın kuruluşlarının ilan gelirlerinin kesilerek cezalandırılması yaygın bir uygulamadır. Ancak, reklam gelirlerine bağımlılık, basını kamusal hizmet işlevinden uzaklaştırarak sermaye ve iktidar lehine içerik üretilmesinin güvencesi haline getirmektedir. Bir başka deyişle, ekonomi politik düzlemde haber içeriklerinin üretilmesi sürecinde reklamın etkisi yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma kapsamına alınan basılı gazetelerin reklam politikalarına ilişkin sektör temsilcilerine yöneltilen sorulara verilen yanıtlarda, *Evrensel* gazetesinde benimsenen yayıncılık anlayışının reklam politikalarında belirleyici olduğu görülürken; *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazetelerinin yazı işleri müdürleri ise çalıştıkları kurumda reklamın haberlerin seçimini ve sunum biçimini etkilemediğini belirtmektedir. Bu noktada, her iki gazetenin ekonomik politik yapısı ve iktidarla olan ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda (Adaklı, 2006 ve 2013; Ayan, 2019; Sönmez, 2004) reklamın “etkisizliğini” ileri süren görüşler tartışmalıdır.

Hürriyet'in haber içeriklerinin üretiminde uygulanan ölçütlerin benzerlerini reklam ve ilan için de uygulandığını belirten Yazı İşleri Müdürü Rıza Dursun, “gazeteyi şekillendirirken reklamın hiçbir şekilde ‘ölçüt’ olmadığını” (Rıza Dursun ile yapılan derinlemesine görüşme, 23 Mayıs 2020) ifade etmektedir. *Yeni Şafak* gazetesi Yazı İşleri Müdürü Mustafa Kahraman da reklam işlerinin yazı işlerinden ayrı bir uğraş alanı olduğunu ve bu nedenle yazı işlerinin bu konularla ilgili bilgi sahibi olmadığını söylemektedir: “Yazı işleri, günlük föyde reklama ayrılan alanı boş bırakarak sayfayı çalışır. Reklamın kendisini ise sayfada yayınlandığında görür. Reklamın haberi yönlendirmesi gibi bir gündem yoktur” (Mustafa Kahraman ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Mart 2020).

Evrensel gazetesinin gelirlerinin yarısını, basını desteklemek için kurulan Basın İlan Kurumu'nun (BİK) zorunlu olarak verdiği ilanlar ve diğer ilanların oluşturduğu belirtilmiştir. Yayımlanan reklamlarda, “ayrımcı, cinsiyetçi, ötekileştirici, kutuplaştırıcı” olmaması ve yaşam hakkını ihlal etmemesi gibi kriterlerin belirleyici olduğunu ifade eden *Evrensel* gazetesi muhabir-editörü Fırat Turgut, reklam alırken gazetecilik ilkelerinin öncelikli olduğunu verdiği örnekle şöyle açıklamaktadır:

Örneğin çocuklara tecavüz vakasıyla gündeme gelmiş bir dernek reklam vermek istiyor, bunu kabul etmemiz mümkün değil. Ama kabul edip o reklamı giren gazetede o dernekle ilgili olumsuz bir habere rastlayamazsınız, hatta ve hatta suç mahkeme tutanaklarına geçmesine rağmen o derneği öven haberlere rastlayabilirsiniz. Yani bilgilendirmeme işlevinden de öte bilerek yanlış bilgilendirme olarak karşılık buluyor. Reklam almak özellikle son süreçte gazeteleri mali açıdan rahatlatıyor tabi ama gazetecilik ilkeleri reklamın önünde olmalı (Fırat Turgut ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

Genel Yayın Yönetmeni Fatih Polat da benzer şekilde, gazetelerin üretimi için harcanan giderlerin karşılanması ve varlığını sürdürebilmesi için belirli bir gelirin olması gerektiği gerçeği karşısında reklam ve ilan gelirlerinin yadsınamaz olduğuna dikkat çekmektedir. Polat, sözü edilen zorunluluğu benimsedikleri yayıncılık anlayışından bütünüyle kopmadan ve bunun temel kriter alınarak yerine getirildiğinin altını çizmektedir:

Evrensel, bir şirketten de ilan alacaksa orada da örneğin, bu şirketin bir çevre katliamına imza atıp atmadığına, ya da işçi ve emekçiler karşısında gündeme gelmiş başka bir icraatına bakar. Ancak, bir yandan da bürolarının kirası, haberin ciddi maliyeti, çalışanlarının maaşı, sigortası, kâğıt ve matbaa giderleri gibi bir dizi artan maliyetin baskısı altındayken, “Sonuç olarak her şirket artı değer sömürsü yapar ve bu nedenle de şirket ilanları almaz” gibi bir

noktaya kadar gidemiyoruz. John Berger'in Yücel Gökçürk'e konuşurken Çek bir öğrenciyi atıfla dile getirdiği 'Azami öz saygı ve asgari taviz' ile yaşamaya çalışmak gibi bir denge bu aslında (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Reklamın bağımsız haberciliğin önüne geçmesine izin verilmediği *Evrensel*'de bağımsız habercilik yaptıkları için birçok kez iktidarın yaptırımlarıyla karşılaşmışlardır. Genel Yayın Yönetmeni Fatih Polat, sözü edilen yaptırımın güncel örneğini şöyle belirtmektedir:

İlan ve reklamın bağımsız bir habercilik yapmamızı engellemesine izin vermemek bizim için hayati önemde. Tam da bu nedenle, bugün Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'na doğrudan bağlı bir hale gelen Basın İlan Kurumu [BİK] ile aramız hiç iyi değil. BİK'in, bu soruları yanıtladığım zaman itibarıyla Evrensel'e ilan ambargosu devam ediyor. BİK, son olarak da yazarımız Ragıp Zarakolu'nun bir yazısından ötürü de tarihte şu ana kadar ilk kez görülen 45 günlük ilan kesme cezası verdi Evrensel'e⁵⁰ (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Yaygın medyadan farklı olarak alternatif gelir kaynaklarıyla faaliyetlerini yürüten alternatif haber sitelerinde ise ticari kaygılardan ziyade bağımsız habercilik esas alınmaktadır. Bu şekilde, siyasal iktidara yanaşan anaakım medyada yer bulamayan ülke sorunlarının kamuoyunun bilgisine sunulması ve tartışılması, azınlıkta kalan seslerin ve fikirlerin duyurulması amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamına alınan alternatif haber sitelerinin yetkilileri ve muhabirleriyle yapılan görüşmelere göre, *Bianet* ve *Sendika.org* hiçbir reklam almıyorken; *T24* ise Google aracılığıyla reklam almaktadır.

Reklam almadıklarını ve temel gelir kaynaklarının fonlara dayandığını belirten *Bianet* kurucusu Nadire Mater, reklam alma konusunda katı olmadıklarını ancak reklamın haber içeriklerini etkilememesine dikkat ettiklerinin altını çizmektedir:

Bizim reklamımız yok. Bazen sivil toplum kuruluşlarından geliyor öyle bir şey koyuyoruz. Kitap falan gönderirlerse koyabiliriz aslında ama kimse vermiyor bize. Herhalde hiç almayacağız diye düşünüyorlar. Temel gelir kaynaklarımız reklama dayanmıyor, fonlara dayanıyor. Reklam hiç almayız diye bir şey söylemiyoruz, alırız ama haberimize bir etkisi olmasın; "Şuradan bir şey aldım üzmemelim" havasına girilmesin (Nadire Mater ile yapılan derinlemesine görüşme, 10 Temmuz 2020).

⁵⁰Basın İlan Kurumu, resmi ilanlar ile kamu kurum kuruluşlarına ait reklamların gazete ve dergilerde yayınlanmasına aracılık etmektedir. Gazete ve dergileri, dönemsel veya şikâyete bağlı olarak mevzuat ve Basın Ahlak Esasları kapsamında denetlemektedir. Bkz. <https://www.bik.gov.tr/gorevlerimiz/kurumun-gorevleri/>, (Erişim Tarihi: 20.09.2020).

Bianet editörü Evrim Kepenek ise internet ve yeni iletişim teknolojileriyle birlikte günümüz medya ortamında, haberlere ulaşmak daha kolay hale gelirken; diğer taraftan popüler kitle gazetelerinin tirajlarını artırmak adına haberi metalaştırarak geleneksel alışkanlıklarını dijital ortamda da sürdürdüklerini vurgulamaktadır:

Birçok web sayfasından haber takip etmeye çalışıyorum. Haberin ortasında pat diye bir reklam geliyor ya da 1, 2, 3 diye haberi sıralamış. Beşinci sayfaya kadar aynı bilgiler, yeni bir şey yok. Çok kötü, yani okuru kandırmak bir kere bu tarz habercilik. Hele araya da reklam girdi. Bir de hız dönemindeyiz, telefonda haberlere ulaşmak çok kolay ama o haberlere ulaşırken de zamanımız yine kıymetli yani tamam hızlı ulaşıyoruz diye o hızlı ulaştığımız zamanı reklamlarla ve o gereksiz fotoğraflarla, sürekli atlatan fotoğraflarla geçirmeye gerek yok. Cumhuriyet gazetesi de bunu yapıyor, Hürriyet gazetesi de yapıyor. İnsanlar yine yaygın basındaki o alışkanlıkları web sayfalarına da taşıdılar maalesef. Herkese hitap etme, her okur bana gelsin, herkes beni tıklasın, sayfada daha fazla kalsın. Sayfada kaldıkça daha fazla reklam alacağız kafasıyla yapılmış işler (Evrım Kepenek ile yapılan derinlemesine görüşme, 26 Ağustos 2020).

Bu anlamda, *Bianet*'in web sayfasının reklamsız ve sade bir görünümüne sahip olduğun ifade eden Kepenek, bu durumu daha fazla okuyucu çekme kaygısıyla sansasyonel habercilik yapmamalarıyla açıklamaktadır:

Bianet'te sayfalarımız çok sade. Haberi okuyabilirsiniz ve hiçbir reklamla karşılaşmazsınız. Bu da çok güzel bir şey. Çünkü, bizim tıklanma gibi bir derdimiz yoktur, sansasyonel başlık atmamız. “Kadını arabaya aldılar ve ...” yazıp bırakmayız. Bir ilkemiz vardır bu anlamda. O yüzden de biz diğerleri kadar onların o sarkastik habercilik tarzları kadar maalesef şu dönemde okunmuyoruz (Evrım Kepenek ile yapılan derinlemesine görüşme, 26 Ağustos 2020).

Benzer şekilde, *Sendika.org*, reklam almadan gelirlerini alternatif yollardan sağlamaya çalışmaktadır. Reklam ve fon almaktan yana olmadıklarını ifade eden Editör Ali Ergin Demirhan, sitenin sürdürülebilirliğinin ciddi anlamda riske girdiği ve dayanışma ilişkisiyle, gönüllü katkısıyla sürdürülemez bir noktaya geldikleri dönemde, 2017-2019 yılları arasında üç kurumdan fon almak zorunda kaldıklarını söylemektedir. Halen reklam almadıklarını dile getiren Demirhan, reklam almama nedenlerini ve alternatif gelir yaratma seçeneklerini şöyle aktarmaktadır:

Siz para kazanmak istiyorsanız reklamı okutmanız lazım, haberi değil. Artık, internetle birlikte bu da bir kural haline geldi. Çok kontrol edilen bir şey. Reklam okutmak değil derdimiz; onu okutmaya çalışınca tık haberciliğine sapıyorsunuz. *Sendika.org* sitesi için şu an hâlâ reklam düşünmüyoruz. 19. yıl oldu. Ama belki önümüzdeki dönemde Youtube

kanalında sitemizi reklama açabiliriz. Ufak bir maddi katkı olsun diye. Youtube kanalıyla para kazanılabilir durumdaymış. Youtube'un kendi şeyi olduğu için, Sendika.org'un Youtube kanalına girdiğinde okur ekstra bir şeyle karşılaşmış olmayacak. Daha önce sitemizi kitap, sinema vs. işlerin tanıtımına açalım dedik. Ama anladık ki o iş de öyle olmuyor. Reklamı ya alacaksınız ya da almayacaksınız. Arasının olduğunu düşünmüyorum (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

Bianet ve *Sendika.org*'un aksine, reklam alan ancak fon almayan *T24*'ün gelirlerinin önemli bir bölümü, internet sayfa görünürlüğünü artırmaya dayalı olarak Google'dan gelen reklamlardan sağlanmaktadır.⁵¹

T24, reklam alıyor. Fon almıyor. T24'ün benim hoşuma giden yönlerinden birisi, çok uzun yıllardır ağırlığı şuna veriyor: Google tıklanmalarına göre alınan, onlarla doğrudan iletişime geçerek bir anlaşma yapmışlar ve tıklanma sayısına göre, oradan doğrudan reklam alıyorlar. Reklamveren ile çok fazla ilişkiye geçmeden, o aracıyı kullanarak reklam alıyor. Aylık gelirlerinin çok büyük bir bölümünü tıklanmadan kaynaklı, Google'dan gelen reklamlardan elde ediyor. Dönemsel olarak artıyor, eksiliyor vs. Genel olarak onlar da memnunar, çünkü orada artık sıfır reklamveren baskısı, ilişkisi vb. hiçbir şey yaşamadan sorunsuzca alabiliyorsunuz. Bazen oranın gelirleri tabii ki yetersiz olabiliyor (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

T24 Yazı İşleri Müdürü Candan Yıldız, hiçbir kurumdan ya da fondan para almadıklarını, az da olsa kurumsal reklam aldıklarını ancak asıl gelir kaynaklarını Google reklamlarının oluşturduğunu belirtmektedir. Kullanıcıların bu tür reklamların haberin önüne geçmesinden şikâyetçi olduklarını dile getiren Yıldız, bu konuda kullanıcılarına ücret karşılığında reklamsız haber seçeneğini sunmaya hazırlandıklarını söylemektedir:

T24'te kurumsal reklam az. Yani hiç yok değil, var. Üniversitelerden de reklam geliyor, Trendyol'dan da geliyor. Ama çok az. Yani bizi şahlandıracak gibi reklamlar değil. Asıl gelir kaynağı Google reklamları. Çok az Youtube videoları. Ama asıl Google reklamları. O yüzden kullanıcılar çok şikâyetçi. Zırt diye reklam çıkıyor. Bir de hemen kapatmıyor falan. Şimdi yeni yazılım devreye girecek. T24, bu yeni yazılımda kullanıcılara reklamsız haber seçeneği de sunacak. Tabi bu biraz paralı olacak (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

⁵¹Dijitalleşmenin ortaya çıkardığı en yeni gazetecilik pratiklerinden biri Türkçeye arama motoru optimizasyonu olarak çevrilmiş olan Search Engine Optimization (SEO)'dır. Türkçe literatürde "Google gazeteciliği" olarak nitelendirilen arama motoru optimizatörlüğü gazetecilikte, arama motorlarında en çok sorulan kelimelere ve cümlelere odaklanarak haber yazma, daha fazla tık, dolayısıyla daha fazla reklam alma amaçlarıyla Google'da üst sıralarda çıkmak için haberleri güncelleme, değiştirme, ilgi çekici kılma stratejilerini içeren bir uzmanlık alanıdır. Daha fazla sayıda ziyaretçiye ulaşarak sayfa görüntüleme sayısını artırmayı ve böylece reklam pastasından daha fazla pay almayı amaçlayan bir stratejidir (Deniz ve Korap Özel, 2018, s. 83-84).

Google reklamları bir yandan haberleri okurken kullanıcılar için rahatsız edici bir durum yaratırken; diğer yandan, *T24* için reklamverenlerle doğrudan iletişim kurulmaması ve reklamveren baskısının olmaması gibi avantajlı bir durum da ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, *T24*'ün reklam haber, reklam röportaj ya da reklam karşılığı röportaj gibi uygulamalara kesinlikle karşı olduğunu dile getiren Tahincioğlu, bu tür tekliflerin gelmesine karşın, haberle reklamın birbirine karıştırılmaması adına ilkesel olarak reddedildiğini ifade etmektedir. Tahincioğlu, haber sunumunu ve seçimini etkileyebilecek ve haber içeriklerine müdahaleyi gerektirecek reklamların alınmadığının da altını çizmektedir (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

Yıldız, *T24*'e şirketlerden gelen basın bültenlerini haberleştirdiklerini ancak bu noktada haber değeri kriterinin belirleyici olduğunu ve bülten haberlerinin “reklam kokan” ifadelerden arındırılarak yazıldığını örneklerle şöyle açıklamaktadır:

T24'ün info@t24.com.tr gibi herkesin mail gönderebileceği bir mail havuzu var. Mesela bugün benim önüme düştü “Turkcell konserleri pandemi nedeniyle takvim yeniledi” gibi bir şey, TRT 2’de de yayınlanacakmış. Normalde Turkcell’in işi. Yani Turkcell bize reklam falan da vermez ama içindeki isimler, dünyaca tanınmış isimler. Ben onu haber değeri gördüm, haberini yaptım.⁵² Ya da mesela, Adalar Belediyesi yıllar sonra açık hava sinemasını Adalar’a getirdi ve aynı zamanda bu faytonların bulunduğu meydana taşıdı öyle bir anlamı da var ki faytonlar kaldırıldı vs. Adalar Belediye Başkanı Erdem Gül, gazeteci arkadaşım ama bu yönünü önemsemiyorum. Haberi değeri varsa onu haberleştirebiliyoruz. Sadece arkadaşlara hep şunu öneririm: Bu bültenler çok reklam kokarlar. Mesela “büyük yıldızlar”, “Türkiye’nin en saygın ...” gibi ifadeleri çıkarttırıyorum. Daha düz yazın diyorum. Zaten haberin kendisi belli. Reklam kokan ifadelerden arındırarak veriyoruz bültenleri (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Genel olarak değerlendirildiğinde gerek basılı gazeteler gerekse alternatif haber siteleri için reklam veya alternatif gelir kaynakları, maliyetlerin karşılanması ve kurumsal varlığın sürdürülebilirliği açısından yadsınamaz bir gerçeği oluştururken; bu zorunluluğun habercilik ilkelerinin önüne ne ölçüde geçebildiği ya da geçirildiği benimsenen yayıncılık anlayışına göre farklılık göstermektedir.

⁵²Sözü edilen haber *T24*'te “Pandemi nedeniyle Turkcell Platinum İstanbul Night Flight 2020 takvimi yenilendi” başlığıyla verilmiştir. Bkz. <https://t24.com.tr/haber/turkcell-platinum-istanbul-night-flight-2020-takvimi-aciklandi,900234>, (Erişim Tarihi: 20.09.2020). *Bianet* ve *Sendika.org*, Turkcell’in bu haberine sitesinde yer vermezken, Adalar Belediyesi’nin düzenlediği Açık Havada Sinema etkinliğinin haberini yapmışlardır.

Bu bağlamda, medya dışındaki birçok sektörde yatırımları bulunan Demirören Holding (sanayi, enerji, gayrimenkul, turizm, eğitim, dijital teknoloji hizmetleri ve şans oyunları) ve Albayrak Holding (hizmet-lojistik, inşaat, tekstil, şeker üretimi, kâğıt üretimi, savunma sanayi vb.) bünyesindeki *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazetelerinde, reklamların haber seçimini ve içeriklerini etkilemediği söylenmektedir. Büyük sermaye yapılarından ve iktidardan bağımsız bir kurumsal kimliğe sahip olan *Evrensel* gazetesi ise reklamın haber içeriklerini biçimlendirdiği gerçeğinin farkında olarak aldıkları reklamların bağımsız habercilik yapmalarının önüne geçmemesine dikkat etmektedir.

Benzer şekilde, *Bianet* ve *Sendika.org* haber siteleri, reklam almayarak fonlar ya da dijital ortamlardaki alternatif gelir kaynaklarına başvurarak gazetecilik ilkelerini önemsemektedir. Herhangi bir yerden fon almayarak temel gelir kaynağını Google reklamlarından elde eden *T24* ise bu yönüyle incelenen diğer iki alternatif haber sitesinden farklı bir konumda yer almaktadır. Reklamların Google aracılığıyla alınması, bir yandan ticari medya kuruluşlarındaki gibi büyük şirketlerle aralarındaki organik bağ sayesinde alınan reklamlar doğrultusunda içeriklerin üretilmesi durumunun söz konusu olmaması gazetecilik pratikleri açısından görece bağımsızlık sağlarken; diğer yandan, Google'dan gelen reklamların sitenin tıklanma oranına bağlı olması *T24*'ü yapılan haber türü bakımından anaakıma yakın bir konuma getirebilmektedir.

4.3.3. İçerikleri belirleyen dinamikler

Çalışma kapsamında incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde içeriklerin oluşturulmasında temel dinamiklerin neler olduğuna yönelik sektör temsilcilerinden elde edilen bilgilere göre, iki ayrı medya yapılanması sahiplik yapısına ve benimsenen yayıncılık anlayışına göre farklılık göstermektedir.

Basılı gazeteler içerisinde *Evrensel*'in içeriklerini belirleyen temel dinamikler yayıncılık anlayışıyla paralellik göstermektedir:

Emek, demokrasi, barış ve enternasyonalizm *Evrensel*'in haber içeriklerine, günlük gelişmelere bakarkenki yayın felsefesinin temel dinamiklerini oluşturur. Daha büyük fotoğraf açısından da şunu söyleyebiliriz. Türkiye ve dünyada hâkim medya refleksi neo-liberal politikaları esas alır. Hâkim medya için son tahlilde kapitalizm neyse *Evrensel* için de sosyalizm odur. Elbette bunu, bir kuruluş ruhu ve kuşatıcı bir felsefe olarak dile getiriyoruz. Yoksa gündelik gelişmeler üzerinden sürekli 'Bunu nasıl yapıp da sosyalizme bağlarız' diye hareket eden indirgemeci, propagandif bir yaklaşımla ilgisi yok elbette. Biz yayıncılık

anlayışımızı ‘5N1K + 11. Tez’⁵³ olarak ifade ediyoruz. Yani gazeteciliğin genel birikimine sahip çıkan, bundan ödün vermeyen ancak haberi ele alırken de Karl Marx’ın Feuerbach Üzerine Tezler’in (1844-1847) 11.’si olarak dile getirdiği düsturla, dünyayı yorumlamak ile yetinmeyip onu değiştirmeyi esas alan bir gazetecilik anlayışı. Aslında sermaye medyası da bunu her gün tam tersinden yapıyor (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Genel olarak toplumu ilgilendiren tüm konular *Evensel*’in içeriklerini belirlemekle birlikte, bunlar arasından halkın ve işçilerin çıkarı doğrultusunda bir tercih yapılmaktadır:

Elbette toplumu ilgilendiren tüm konular içeriğimizi belirliyor. Ama şöyle bir örnek verilebilir. Bir tarafta bir uzmanın sağlıklı yaşam için verdiği tavsiyeler, diğer tarafta bir kadın örgütünün açıklaması, işçilerin hakları için yaptığı bir eylem varken, tercihimizi ikincisi ve üçüncüsünden yana kullanıyoruz. Ya da toplumun aleyhine bir yasa hazırlanırken buna sayfalarımızı daha kolay açıyoruz. Kısacası neden sorusu... “Neden buna öncelik vermeliyim”in karşılığı halkın çıkarına işaret ediyorsa (dönemin en acil sorunu neyse) önceliğimiz o oluyor (Fırat Turgut ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

Hürriyet gazetesinde ise içerikleri belirleyen dinamikler, haber türüne bakılmaksızın her türlü ayrımcılığa karşı bir tutum içerisinde güncel ve geniş kitleleri ilgilendirmesi esasına dayanmaktadır:

Hürriyet’in geleneksel değerleri vardır. Haberlerde buna çok dikkat edilir. Belli bir sıra gözetmeden yazıyorum. Tercihlerinden dolayı hiç kimse aşağılanamaz. Irkçılık, mezhepçilik, militanlık, cinsiyetçilik yapılamaz. Evrensel insan haklarına aykırı tutum alınmaz. Kadın ve çocuk hakları desteklenir. Toplumun çıkarı gözetilir. Bu saydığım unsurlar gözetilerek haberin güncel olmasına, kitleyi ilgilendirip ilgilendirmeyeceğine bakılır. Haber türüne değil, içeriğine bakılır (Rıza Dursun ile yapılan derinlemesine görüşme, 23 Mayıs 2020).

Yeni Şafak’ta, basılı gazetenin fiziksel koşullarından dolayı sınırlı sayıda haberin yayımlanması gerekliliği “editörün takdiri”ne bağlı olarak haberlerin seçildiğini ifade eden Kahraman, gazeteciliğin temel kavramlarından olan “haber değeri”ni belirleyen kriterlerin öncelikli olduğundan söz etmektedir:

“Haber değeri taşımak” haber seçimi için yeterlidir. Elbette sayfanın kaldırabileceği sayıda haber gireceği için bir seçim söz konusudur. Editörün takdirine bağlıdır. İçerik üretiminde ‘güncellik’, ‘coğrafya’, ‘kamu yararı’, ‘toplumsal ilgi’, ‘yenilik’, ‘açıklık’, ‘çatışma potansiyeli’, ‘sürpriz etkisi’ belirleyici olmaktadır (Mustafa Kahraman ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Mart 2020).

⁵³Karl Marx Feuerbach üzerine on bir tezin sonuncusunda şöyle demektedir: “Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, oysa sorun onu değiştirmektir” (2013, s. 28).

Alternatif haber sitelerinde ise her birinin yayıncılık anlayışına göre farklı dinamikler ön plana çıksa da genel olarak büyük sermayenin sahipliğindeki anaakım ya da iktidar yanlısı medyadan bütünüyle ayırt edici nitelikler taşımaktadır. Bu bağlamda, temel olarak alternatif haber sitelerinde gazetecilik pratiklerinin iktisadi ve siyasi çıkarlara dayanmaması haber içeriklerinde belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. *Bianet*'te “herhangi bir hak ihlalinin olduğu her şey” haber konusu olabilmektedir:

Bianet reklam almadığı için ve kâr amacı gütmeyeceği için bomba haber, tıklanacak haber, şöyle haber, böyle haber tarzındaki şeylerden ziyade bir hak ihlali varsa en ufak bir hak ihlalinde o bir haberdir *Bianet*'te. Bu, mahallede usulsüz olarak kesilen bir ağaç da olabilir, mahallede zehirlenen kedi köpek de olabilir. Çok büyük kesimleri etkilemesine gerek yok. Herhangi bir hak ihlali varsa haber değeri taşıyor demektir (Nilay Vardar ile yapılan derinlemesine görüşme, 5 Temmuz 2020).

Kepenek, anaakım medyada temsil edilmeyen ve seslerini duyuramayan toplumsal kesimlerle ilgili haberlerin *Bianet*'te yer bulabildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, haberi yapılan olayların ya da olguların fikri takibi yapılarak olay anı kadar olaydan sonra gerçekleşen gelişmeler de *Bianet* için haber değeri taşımaktadır:

Daha çok sesi duyulmayan kesimlerin sesini, yani o ekranı, televizyonu açtığımızda akşam ana haberde görmeyeceğiniz haberleri *Bianet*'te görürsünüz. Bir ekoloji alanında, bir köyde deresine sahip çıkan bir kadının söylemlerini *Bianet*'te okuyabilirsiniz ya da bir kadın cinsel tacize/saldırıya uğramışsa eğer *Bianet*'te bu haberi erkeğin söylemleriyle değil, kadının beyanıyla okursunuz. İçerikleri daha çok yaygın basında olmayan, görünmeyen, hak odaklı olan ve sonrasında da haberin arkasında durabileceğimiz yani biz bir haberi yaptık, koyduk, unuttuk şeklinde olmuyor. Fikri takibini de yapıyoruz. Mesela velayet hakkı için direnen bir kadının hikâyesini anlatıyorsak onun mahkeme sürecini de takip edip yine aktarıyoruz ve o haber gerçekten çoğu yerde olmayan bir haber oluyor ama *Bianet*'te oluyor. Ya da seçtiğimiz bir haberi bütün detaylarıyla, unsurlarıyla vermeye çalışıyoruz. Konunun tüm taraflarıyla, onların görüşleriyle aktarmaya çalışıyoruz (Evrin Kepenek ile yapılan derinlemesine görüşme, 26 Ağustos 2020).

Bütün medya kuruluşlarının girdiği haberlerin değil, haber değeri taşıyan şeylerin *Sendika.org*'un içeriklerini belirlediğini dile getiren Demirhan, özellikle “görünmeyeni, sesi kısılanı, sansüre uğrayanı, saklananı, emeğin bakış açısını” gösteren haberleri yayınladıklarını belirtmektedir. Bunun yanı sıra, Demirhan, haberin kalıcı bir etkiye sahip olması ve haberciliğin emeğin penceresinden dünyaya bakması gerektiğine vurgu yapmaktadır:

Yarın unutulacak, anlamını yitirecek bir haberi bugün girdin on bin kişi okudu ama yarın hiçbir anlamı yok. Bu değil, yani gerçekten kalıcı bir etkisi var mı? Sabun köpüğü olmasın haber. Bir başka deyişle, pop, magazin, geçici şeyler olmasın. Bütün dünyaya emeğin penceresinden bakmalı. Bunu söyleyince insanlara biraz tuhaf geliyor. Evet taraflıyız ama objektif haber veriyoruz. Objektifi, tarafsızlık anlamında değil, nesnellik anlamında kullanıyoruz. Taraf olmak çarpıtmak anlamına gelmiyor. Bazen insanlar onu anlamıyor. Biz yalan söylemiyoruz, ne görüyorsak onu aktarıyoruz ama bir perspektiften aktarıyoruz. Hâlâ emek dediğimiz şey bizim penceresimiz. Yoksa haberini yaptığımız sadece sendika ya da geleneksel anlamda işçi haberi değil ama dünyadaki bütün ilişkilerin bu kadar sınıfsallaştığı bir yerde bizce her şey emek haberi olarak da değerlendirilebilir (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

T24'te klasik anlamdaki geleneksel gazeteciliğin uygulanmaya çalışıldığını ifade eden Tahincioğlu, içerikleri belirleyen temel ölçütün genel olarak “gazetecilik” kriteri olduğunu belirtmektedir:

Aslında ölçüt çok basit. Benim *T24*'te mesleğe devam etmeyi tercih etmemin sebeplerinden biri de buydu. Gazetecilik kriteri alınıyor aslında. Yani haber dediğiniz şey çok uzaktan tanınabilen bir şey aslında. Çok basit bir yerdir ölçüsü de. N'aber sorusuna verdiğiniz yanıtın gücü aslında yani ne kadar dikkatinizi çektiği haber olup olmadığını belirler. Yani “iyidir” demek haber değildir, “ya biliyor musun?” diye başlıyorsan orada bir enformasyon vardır. Ama tık avcılığı dediğimiz internet sitelerinde çok yapılan, soruyla haberi verme, işte “biliyor musunuz bu fotoğrafın arkasında kim var?” gibi bunlardan uzak durulmaya çalışılıyor, spekülasyon haberlerden kaçınmaya çalışılıyor. Sansasyonel gazetecilik değil de normal gazetecilik, bildiğimiz klasik gazetecilik hattına biraz daha yakın durmaya çalışılıyor (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

Habere kriter koymanın, yapılacak ve yapılmayacak haber ayrımını da beraberinde getirdiğini vurgulayan Tahincioğlu, *T24*'te bu anlamda bir sınırlamanın söz konusu olmadığını ve okurun ufkunu ve zihnini açacak nitelikte haberlerin yapılmasının temel amaç olduğunu şöyle açıklamaktadır:

T24'te habere şu kriter koyuluyor diye bir şey yoktur. Onun dışında, bireysel olarak da bana göre haber kriteri koymak aslında bu haberi yapacağız bunu yapmayacağız demektir. Öyle bir kriter yok. Kriter, gerçekten haber olmasıdır. *T24*'te çalışmaya başlayalı yaklaşık 2 yıl olacak, bireysel olarak herhangi bir konuda şu konuya da girmesek, bunu da yazmayalım diye tek bir cümle duymuş değilim. Haberler geniş tartışılabilir; öyle mi versek daha etkili olur, şöyle mi, şurasından mı görmek lazım diye. Türkiye medyasını çok kabaca ikiye ayıracak olursak, bildirim haberciliği ile eleştirel habercilik arasında, *T24* eleştirel haberciliği tercih eden bir mecra. Bildirim haberinden daha uzak durmaya çalışan, okura hakikaten zihin açıcı bir perspektif sunmaya çalışan bir noktada duruyor. Bu, biraz muhabir ağının

genişlemesiyle daha fazla içerik üretilmesiyle daha da artar. Temel odağımız haber (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

Bu bağlamda, *T24*'te haber değeri taşıyan, kamuoyunu ya da toplumun bir kesimini ilgilendiren her şey haber olabilmekte ve bu konuda içerik çerçevesinin oldukça geniş olduğu belirtilmektedir. Diğer yandan, farklı ilgi alanlarına sahip editörlerin varlığı ve *T24*'ün buna imkân tanıyan yayıncılık anlayışı içeriklerde çeşitliliğin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır:

En geniş tanımıyla kamuoyunu ilgilendiren her şey haberdır. Yalnızca kamuyu değil, toplumun bir kesimini bile ilgilendirse haber değeri taşıyan her şey bizim radarımıza giriyor. Bu konuda içerik çerçevesi çok geniş. Ama mesela editöryal süzgeçler yani editöryal algılar, editöryal ilgi alanları da devreye giriyor. Bence bir medya kuruluşunun aslında zenginliğini sağlayan da budur. Yani haberin kendisine sadakat. Bir editörün ilgi alanları ve radarına giren haberler olması çok doğal, normal ve olması gereken de bir şey. Bizim çeşitliliğimize bakarsak, kadın cinayetleri ya da kadına yönelik şiddet haberleri konusunda duyarlılığı daha güçlü olan editör arkadaşlarımız var. Ya da ABD'de ne olmuş? Trump ne demiş? konusunda radarı daha geniş olan arkadaşlarımız var. Mesela HDP ne yapıyor? konusunda algısı oraya dönük olan editör arkadaşlarımız var (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Dolayısıyla, haber değeri taşıyan ve kamuyu bilgilendirmeye yönelik her konu *T24*'ün içeriklerini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, *T24* yalnızca Türkiye'deki gelişmelerden değil, dünyadaki toplumsal hareketlere ve teknolojik gelişmelere kadar uzanan konularda kamuoyunu bilgilendirerek kanaat geliştirmelerine hizmet etmeyi amaçlamaktadır:

Biz şunu da konuşuyoruz yer yer: Mesela dünyadaki toplumsal dinamikler nereye gidiyor? Kadın hareketinin yükselişinden tutun çevre hareketinin yükselişine kadar bütün bunların aslında bir dünya meselesi olduğu ve dünyadaki toplumsal hareketlerin temel dertleri haline gelmeye başladığını gördüğümüz bir yerde bu tür haberlere özellikle bakmamız gerektiğini vurguluyoruz. Ya da Whatsapp'taki en ufak bir uygulamadan tutun da Tiktok'un Trump tarafından bu kadar hedef haline getirilmesine kadar dünyadaki genel toplumsal dinamikleri görme konusunda biraz daha hassasiyet göstermeye çalışıyoruz. Çünkü, en geniş anlamda kamu bilgilendirmesi derdi taşıyorsak, dünyaya dair fotoğrafı gerçeğe en yakın vermek, kör kalınan/görülme istenmeyen noktaları görünür kılmak ya da dünyadaki eğilimlere dair onların kanaat geliştirmelerine hizmet etmek gibi özel şeylerimiz var (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Özetle, alternatif haber sitelerinin ve *Evrensel* gazetesinin haber içeriklerinde genel olarak anaakım medyada temsil edilmeyen toplumsal kesimler ve konular öncelikli

olmakla birlikte, benimsenen yayıncılık anlayışı doğrultusunda öne çıkarılan unsurlar farklılık göstermektedir. *Sendika.org* ve *Evensel*'de emek ve emeğin bakış açısı, *Bianet*'te hak ihlalinin olduğu her şey, *T24*'te gazetecilik kriteri içerikleri belirleyen dinamikleri oluşturmaktadır. *Hürriyet*'te “her türlü ayrımcılığa karşı olma”, “evrensel insan hakları ile kadın ve çocuk haklarının desteklenmesi”, “toplum çıkarının gözetilmesi” gibi gazetenin geleneksel değerleri doğrultusunda güncel ve kitleleri ilgilendiren içerikler üretilmektedir. *Yeni Şafak* gazetesinde ise “güncellik, toplumsal ilgi, coğrafya, yenilik, açıklık, sürpriz etkisi” vb. haber değerini belirleyen ölçütlere göre içerikler üretilmektedir.

4.3.4. Haber kaynaklarının seçimi

İncelenen basılı gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin haberleri dayandırdıkları kaynaklar ve bu kaynakları seçerken hangi unsurları dikkate aldıkları, bu çalışmanın sorunsalı ve amaçları açısından önemli verilerden birini oluşturmaktadır.

Eleştirel medya çalışmalarında, kaynak ile gazeteci arasındaki ilişkiyi ifade etmek üzere kullanılan birincil ve ikincil tanımlayıcılar ayrımı (Hall vd., 1978), gazetecilerin sıkça başvurdukları akredite haber kaynaklarının haber içeriklerini nasıl biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır. Hükümet yetkilileri, bakanlar, resmi sözcüler, polis ve ordu yetkilileri vb. akredite kaynaklar birincil tanımlayıcılar; gazeteciler ise birincil tanımlayıcıların durum tanımlarını halkın anlayacağı biçimde haber diline dönüştüren ikincil tanımlayıcılar olarak adlandırılmaktadır. Buna göre medya, iktidarla yapısal ilişkileri nedeniyle medyaya ayrıcalıklı erişime sahip olanların tanımlarını “akredite kaynaklar” olarak yeniden üretmede önemli ancak ikincil bir konumdadır. Medya ile onun “güçlü” ya da “güvenilir” kaynakları arasındaki bu yapısal ilişki, Marx'ın “her çağın egemen fikirleri, kendi egemen sınıfının fikirleridir” şeklindeki temel önermesini anlamlı kılmaktadır (Hall vd., 1978, s. 59). Dolayısıyla, haberi yapanların asıl olarak birincil tanımlayıcılar olması, tüm yurttaşların kamusal yararını gözeterek medyada temsilini sağlayan ve kamusal tartışmalara katkı yapabilmelerine olanak sağlayan bir gazetecilik anlayışının erozyona uğraması tehlikesini beraberinde getirmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber siteleri haber kaynaklarının seçiminde genel olarak akredite kaynaklara başvurmakla birlikte, kaynakların haber içeriklerindeki kullanım biçimlerinin farklılık gösterdiği gözlenmiştir.

Bu bağlamda, basılı gazeteler arasında birincil tanımlayıcıların kullanımı önemli olmakla birlikte, sosyalist sol çizgideki *Evrensel* gazetesi, *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazetelerinden farklı bir noktada bulunmaktadır. Anadolu Ajansı, Demirören Haber Ajansı ve Mezopotamya Haber Ajansı'na abone olan ve buralardan da düzenli olarak yararlanan *Evrensel* gazetesi, bütünüyle resmi kaynaklara bağlı kalmamaktadır:

Cumhurbaşkanlığı'ndan tek tek bakanlıklara ve Meclis'e kadar, tüm gazetelerin haber kaynağı olarak verdiği kaynaklar bizim de haber kaynaklarımız arasında yer alıyor kuşkusuz. Ancak, hâkim medya düzeninin kısa haber sütunlarına attığı, hatta çoğu zaman görmezden geldiği kesimler, örneğin tek tek işçiler, sendikalar, parlamento içindeki ya da dışındaki muhalefet partileri, Türkiye'de önemli bir nüfus oluşturan Kürtler ve bilinen tarihsel nedenlerle sayıları oldukça sınırlı hale gelen başka milliyet ve halklar –azınlık gibi genel bir ifade kullanmamak açısından açarak söylemeye çalıştım- çeşitli oda ve meslek örgütleri, kadın örgütleri, çevre örgütleri, LGBTİ Evrensel'in haber kaynaklarıdır. Burada ismini zikretmediğim ama sistemin dışına itilmiş başka pek çok kesim bizim haber kaynaklarımızı oluşturmaktadır (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Bu noktada, *Evrensel* gazetesi gerek toplumsal gerekse medya alanında sistemin dışına itilmiş kesimleri içeriklerine taşırken; egemen söylemin cinsiyetçilik temelindeki ayrımcılığının yeniden üretilmesinin aksine, söz konusu kesimleri haberin öznesi konuma getirmektedir:

Haber içeriklerini oluştururken sadece 'mağdur' olarak değil, her taraftan bir görüş alırken cinsiyet temsiline dikkat etmeyi bir yayıncılık pratiği olarak önemsiyoruz. Cinsiyetçilik temelindeki ayrımcılığın yön verdiği bir toplumsal ilişkiler sisteminde buna dikkat etmediğinizde hâkim yapıyı farkında olmadan yeniden üreten bir yere düşmeniz kaçınılmaz oluyor. Ya da LGBTİ birey ve örgütleri sadece bir 'mağduriyet' halinde gündem etmenin ötesine geçerek çeşitli haber özneleri bakımından görmek ve göstermek bizim açımızdan önemli. Bu konuda devasa biçimde yol aldığımızı iddia edemem. Ama en azından ileriye doğru bir yön tuttuğumuzu söyleyebilirim. Hata ve eksikliklerimiz bazen çeşitli raporlarda dile getirildiğinde bunu da mesleki bir eğitim materyali olarak önemsiyor ve gazetede gündem ediyoruz (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Evrensel gazetesinin haber kaynakları haberin konusuna göre değişiklik göstermekle birlikte, haberin öznesi olan kişi ya da kurumların haber kaynağı olarak seçilmesine dikkat edilmektedir. Bir başka deyişle, birincil tanımlayıcılardan ziyade birincil kaynakların esas alındığı söylenebilir:

Fabrika işçisi, memur, sendika/meslek örgütü, kadın örgütü, çevre örgütü, siyasetçiler, ekonomistler... Habere göre değişiyor. Haber kaynaklarımızı seçerken, bizzat haberin içinde

olanlardan olmasına özen gösteriyoruz. Haber kaynakları ile ilişkiler direkt haberi yapan muhabirler ya da editörler üzerinden yürütülüyor (Fırat Turgut ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

Öte yandan, *Yeni Şafak* gazetesinde rutin haberlerde ajanslardan yararlanılmakta ve özel haberlerde muhabirlerin kaynak kullanımı konusunda herhangi bir kriter bulunmamaktadır (Mustafa Kahraman ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Mart 2020). *Hürriyet* gazetesinde ise çok sayıda haber kaynağı kullanılırken, muhabirlerin haber kaynaklarıyla ilişkilerinde muhabirlerin kuşkucu olması ve kaynağın güvenilirliğinin sorgulanması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Yazı İşleri Müdürü Rıza Dursun, haber üretim sürecinde muhabirlerin “özel ilişkileri, duyuları, takip ettikleri kişiler, basın açıklamaları, basın toplantıları, şahit oldukları” olay ya da durumların yanı sıra, sınırsız kaynaklarla haber yapabilme alanlarının genişliğine dikkat çekmektedir:

Muhabirlerin haber kaynakları, aslında gazetenin de haber kaynaklarıdır. Bunun yanı sıra siyasiler, ekonomi, turizm, inşaat aktörleri, magazin ünlüleri, otomotiv sektörü, spor camiası, sosyal medya, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, sendikalar, sağlık kuruluşları, üniversiteler, çatışma bölgeleri, savaş alanları... Daha yüzlerce unsur haber kaynağıdır. Haberci kaynağıyla kurduğu ilişkiye dikkat eder. Kaynağın kendini yönlendirmesine, suiistimaline izin vermez. Kaynağın, muhabire o duyumu neden verdiği, yanıtıcı-yönlendirme mi olup olmadığını kontrol etmenin yöntemleri vardır. Kuşkulu gibi görünen haber sorgulanır. Bu sorgudan geçer not alamayan ‘kuşkulu haber’in akibeti çöp kutusu olur (Rıza Dursun ile yapılan derinlemesine görüşme, 23 Mayıs 2020).

Alternatif haber sitelerinde de haberin dayandırıldığı kaynaklar arasında resmi kurumlardan gelen açıklamalar temel alınmakla birlikte, bunun dışında sivil toplum örgütlerinden yerel medyaya ve sosyal medyaya kadar uzanan çeşitli kaynaklar doğrulanmak koşuluyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda, eski muhabir Nilay Vardar, *Bianet*'in anaakım medyadan farklı olarak herkesin haber gönderebildiği açık bir platform olduğuna dikkat çekmektedir:

Bianet'in dönem dönem yerel gazetecilere yönelik eğitimleri vardı. Oralardan arada bize haber geliyordu. Zaten Bianet açık bir alan, herkes Bianet'e haber gönderebilme yetkisine sahiptir. Bu, elbette oradaki editöryal süreçten geçip, kaynaklar kontrol edilip öyle yayınlanabiliyor. Böyle açık bir hali de var anaakımdan farklı olarak (Nilay Vardar ile yapılan derinlemesine görüşme, 5 Temmuz 2020).

Editör Evrim Kepenek de gazetecinin bütün haber kaynaklarıyla iletişimde olması gerektiğini belirterek, haber kaynağından alınan bilgilerin doğrulanmasına vurgu

yapmaktadır. Devlet kaynakları, istatistiki veriler, bakanlıkların açıklamaları, yerel yönetimler tarafından yapılan açıklamalar *Bianet*'in haber kaynakları arasında yer alırken, bunun dışında haberi yapılan konuyla ilgili uzmanların görüşlerine başvurulduğunu belirten Kepenek, haber kaynaklarının uzmanlık düzeylerine dikkat ettiklerine değinmektedir:

Konunun uzmanlarıyla mutlaka görüşürüz ve bu uzmanları seçerken de ciddi anlamda bu konuda ulusal/uluslararası çalışmaları, makaleleri olan kişilerin olmasına dikkat ederiz. Ayrıca, istatistik verilerini kullanırız, tabii ki devlet kaynaklarına da bakarız. TÜİK verilerine bakarız, ilgili bakanlıkların açıklamalarına mutlaka bakarız. O bakanlıkların web sayfalarına bakarız. Mesela bir ilde orman yangını oluyorsa halkı dinlediğimiz gibi valiliğin, emniyetin ya da o ilin itfaiyesinin bir açıklaması var mı bu konuda? Buna da bakarız mutlaka. Yani haber kaynaklarımızın uzmanlık derecelerine dikkat ettiğimiz gibi çeşitliliğine de dikkat ederiz (Evrin Kepenek ile yapılan derinlemesine görüşme, 26 Ağustos 2020).

Başta sivil toplum örgütleri olmak üzere *Bianet*'in haber kaynaklarının çok geniş yelpazede olduğunu ifade eden Nadire Mater, buna karşılık sınırlı sayıda kadroyla çalışıyor olmaktan kaynaklı yaşadıkları kısıtlılıktan söz etmektedir:

Bize gelen açıklamalar, özellikle hak örgütlerinin açıklamaları bizim için çok önemli kaynaklar, avukatlar bizim kaynaklarımız, ifade özgürlüğü alanı çok önemli tabii ki. Başka gazeteler, yerel medya, uluslararası basın vs. bunları epeyce bir kalabalıklaştırebiliyoruz. Tabii bu kadar kalabalıklaşınca orada da aslında şöyle bir şey oluyor: Sınırlı bir kadroyla çalışıyorsun ve bütün bunlara bakmak, taramak aynı zamanda sorun yaratıyor. Meslek odaları, Türk Tabipler Birliği, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) bunlar da çok önemli. Mesela pandemi döneminin en önemli kaynağı Türk Tabipleri Birliği. Tabii Dünya Sağlık Örgütü, uluslararası, hükümetler arası kuruluşlar, hükümetler dışı kuruluşlar. Bütün bunlar çok geniş. Ama bu genişlik içinde bu defa yetmez duruma da gelebiliyoruz. Az önce sıkışıklıktan söz ederken bu defa da “kuşatılmışlıktan” söz ediyorsun, bu defa da yetişemiyorsun. Sayın az geliyor bu kez de (Nadire Mater ile yapılan derinlemesine görüşme, 10 Temmuz 2020).

Haber kaynaklarıyla ilişkilerde gazetecilerin önemli bir sorumluluğa sahip olduğuna dikkat çeken Mater, dezenformasyon ve propaganda içeren haberlere karşı gazetecilerin sorgulayıcı, kuşkucu ve her konuda bilgi sahibi olması gerektiğini şöyle açıklamaktadır:

Türkiye’de dezenformasyonla, tamamen propagandist haberlerle başa çıkmak gerekiyor. Bu noktada, gazetecinin her şeyi bilmesi gerekiyor. Daha doğrusu bilmesi bekleniyor. Herkesin her şeyi bilmesi mümkün değil ama gazeteci her gelen bilgiyi olduğu gibi kabul etmemesi ve

kesinlikle sorgulaması ve çok kuşkucu olması gerekiyor. Beni kandırıyorlar deyip bakacak, kontrol edecek. Mesela Türkiye büyüme rakamları veriliyor, büyüme rakamları verildiğinde bir bakıyorsunuz iktidar aynı oranları ya da puanları öyle bir manipüle ederek açıklıyor ki, birinci çeyrekte yüzde 4,5 büyüdük diyor. Bunun bir şey söylemesi gerekiyor bize. Öncelikle büyümenin ne olduğunu bilmemiz gerekiyor. Dolayısıyla yüzde 4,5'in, tabii o kadarlık bilgin olmak durumunda, kabul edilemez olduğunu da düşünmen gerekiyor. Anında bununla ilgili bir ekonomistten görüş alıp oraya bir kutu yapabilirsin. Prof. Dr. A, B, C, D bunu böyle söylüyor diye (Nadire Mater ile yapılan derinlemesine görüşme, 10 Temmuz 2020).

Ayrıca, Mater, uzman kişilerin *Bianet*'te yayınlanmış olan haberlerde gördükleri bilgi eksikliklerini tamamlamak adına konuyla ilgili metinler gönderebileceklerine işaret etmektedir:

Diyelim ki iletişimle ilgili bir kanun olabilir ya da başka bir şey olabilir ve aslında biz bunu bilmiyoruz. Telefon edip *Bianet*'e “ya bunu haber yaptınız ama aslında böyle ve ben de bunu şimdi size yazılı olarak geçiyorum” denilebilir. Bu da birincil kaynaklardan gelen bir şey (Nadire Mater ile yapılan derinlemesine görüşme, 10 Temmuz 2020).

Sendika.org'da da resmi kurumların açıklamaları dikkate alınmakla birlikte, haber kaynaklarının önem sıralamasında resmi kurumların ikincil düzeyde kaldığı ve önceliğin toplumsal muhalefette olduğu belirtilmektedir:

Resmi kurumları da alırız ama resmi kurumlar bizim açımızdan ikincildir. Bunu, ihmal edilir anlamında söylemiyorum. Asli olan, toplumsal muhalefete öncelik vermek. Kimisinin kaynağı İçişleri Bakanlığıdır, bizim için toplumsal muhalefettir. Orada onun da kendi bir akreditasyon mantığı var. Bir meslek örgütü, bir emek örgütü, bir başka kurumsal yapı, bir politik yapı olabilir ya da bir uzman kişi, akademik kimliği olan kişiler bizim açımızdan önemli. Onların güvenilirliği de önemlidir, Bazılarını hiç tercih etmeyiz. Bazen görürsünüz kişisel popülerite için öne çıkan, çok şey söyleyen, çok sivri şeyler söyleyenler vardır onlar değil. Zaten hep de kaynak göstererek veririz. Şu doktorlar, şuradaki hastane kaynakları diye verdiğimiz şey aslında oradaki bir sendika temsilciliğidir, hekim örgütüdür ya da ulaşabiliyorsak başhekimdir. Herhangi biri değildir (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

T24 haber sitesinde diğerlerinden farklı olarak sosyal medya “tartışmasız” bir haber kaynağı olarak kullanılmaktadır. Kurumsal kimliğe sahip ve güvenilir toplumsal yapılar, devlet kurumları ya da siyasi aktörler tarafından sosyal medya aracılığıyla özellikle Twitter üzerinden yapılan açıklamalara haberlerde yer verilmekte ve ilgili Twitter hesapları kaynak olarak gösterilmektedir. Yıldız, gazetecilik açısından sosyal medyayı bir yandan, “en güçlü kaynaklardan biri” olarak nitelendirirken; diğer yandan, sosyal

medyada yer alan bilgilerle üretilen haberlerin editöryal anlamda denetlenmesinin önemine dikkat çekmektedir:

Mesela bizim için artık, sosyal medya bir kaynak. Tartışmasız. Bence şu an en güçlü kaynaklardan bir tanesi. Ama işte yurttaş gazeteciliğinin biraz cılkını çıkardılar. O yüzden editöryal süzgeçlere çok ihtiyaç olan bir mecra. Sosyal medyada kurumsal kimliğine güvendiğimiz Türk Tabipler Birliği (TTB) olabilir, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) olabilir, mesela bir kadın inisiyatifi olabilir. Kurumsal kimliğine inandığımız, güvendiğimiz bütün yapıların sosyal medyadaki açıklamaları bizim için kaynaktır. Ya da bir milletvekilinin kendi sosyal medya hesabından (devlet kurumlarını saymıyorum onlar zaten resmi hesaplar) yaptığı bir açıklamayı da kendisine dayandırarak veriyoruz (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Sosyal medyanın haber üretimi açısından çeşitli kaynaklar sunduğunu belirten Yıldız, Twitter’da bilindik kurumsal hesapların yanı sıra, belli toplumsal kesimlere yönelik oluşturulmuş hesapların ya da isimsiz hesapların da paylaşımları doğrulanmak koşuluyla haber kaynağı olarak kullanılabilirliktedir:

Bizim için haber kaynakları çok çeşitli. Sosyal medya çok çeşitli. Mavi tiki [onaylı hesap] önemsiyoruz tabii ki, o bizim için editöryal olarak bir süzgeç. Mesela belirli hesaplar var. Kendi açımdan, Yaşar Usta hesabına⁵⁴ yüzde 90 güvenirim. Bu, mesleki tecrübeyle çok ilgili bir şey. Ya da paylaşan kişiden bağımsız olarak görüntünün kendisi her şeyi anlatıyordur. O görüntü, isimsiz bir hesap tarafından paylaşılnca değersiz olmuyor. Onlar bizim için haber kaynağı olabiliyor. Kimin söylediği tabii ki önemli ama bizim açıımızdan teyit edilebilir imkânları varsa ki zamanla yarışıyoruz ve onun teyit imkânlarını olabildiğince başka yerlerden, mesela kimlerin yorum yaptığına bakarak ya da kaynağın kendisine gidip çok propagandif mi ajitatif mi vs. süzgeçlerle haberleri yapabiliyoruz (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Dünyada ve Türkiye’de Twitter kullanımının yaygın hale geldiği çağımızda, son yıllarda yazılı ve görsel medyadaki haberlerde resmi kurumların ya da kişilerin sosyal medya hesaplarından yaptıkları açıklamalara ilişkin atıflara sıkça rastlanılmaktadır. Bu durum, yeni iletişim teknolojilerinin gazetecilik pratiklerinde yarattığı değişim ve dönüşümün bir örneğini ortaya koyarken; esas itibariyle medyanın birincil

⁵⁴“Yaşar Usta Portal” isimli emek portalı, Türkiye’de ve dünyada yaşanan emek hakları ihlalleri, iş cinayetleri ve işçi mücadelesinin kaydını tutmaktadır. İşçilerin yaşadıkları hak ihlallerini ilettikleri ve seslerini duyurabildikleri bir portal olarak Twitter’dan yayın yapmaktadır. Bunun yanı sıra, Facebook, Youtube, Instagram ve gecinemiyoruz.org web sitesi üzerinden hak ihlalleri, işten çıkartmalar, mobbing, iş cinayetleri, işyerlerindeki tüm sorunlara ilişkin paylaşımlar yapılmaktadır.

tanımlayıcıların açıklamalarına olan bağlılığını değiştirmediğini de göstermektedir. Diğer taraftan, *T24* zelinde, güvenilirliği kontrol edilebildiği takdirde sosyal medyanın haber kaynakları açısından çeşitli alternatifler sunduğunu söylemek de mümkündür.

Genel olarak değerlendirildiğinde ister sosyal medyadan ister doğrudan ulaşılsın kaynağın güvenilir olması ve doğrulanması, incelenen basılı gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin haber kaynaklarını seçimindeki temel ölçütü oluşturmaktadır. Bir diğer ortak nokta ise birincil tanımlayıcılar olarak akredite kaynakların kullanılmasıdır. Bu kaynaklara bağımlılık durumları ya da bu kaynakların haber içeriklerindeki kullanım biçimleri, çalışmanın çözümlenme nesnesi medya kuruluşlarının benimsedikleri yayıncılık anlayışına göre farklılık göstermektedir.

Bu bağlamda, farklı ideolojileri temsil etmelerine karşın, anaakım ya da iktidar yanlısı medya organları olarak *Hürriyet* ve *Yeni şafak* gazetelerinde haber kaynaklarının seçimi konusunda belirli bir ölçütün ya da önceliğin söz konusu olmadiği belirtilirken; sosyalist sol çizgideki *Evrensel* gazetesi ve *Sendika.org* ise resmi kaynaklara bağlı kalmayarak, anaakım medyanın görmezden geldiği kesimlere ve toplumsal muhalefetin temsilcilerine birincil kaynaklar olarak haber içeriklerinde yer vermektedir. Bunun yanı sıra, liberal sol çizgide hak odaklı habercilik yapan *Bianet*'te başta sivil toplum örgütleri olmak üzere, haber kaynakları ağının çok geniş ve çeşitli olduğu ifade edilerek, haber içeriklerinin üretiminde akredite kaynaklar tarafından yapılan açıklamaların uzman görüşleri doğrultusunda sorgulandığına dikkat çekilmiştir. Liberal sol çizgide yayıncılık yapan *T24*'te ise haber üretim sürecinde haber kaynaklarına sosyal medya aracılığıyla erişim sağlanmakta olup; resmi kurum ve kuruluşlar ile kurumsal kimliğe sahip güvenilir toplumsal yapıların sosyal medya üzerinden yaptıkları açıklamalar ve paylaştıkları bilgiler kaynak olarak kullanılabilir. Bu anlamda, haber kaynaklarının sosyal medya dolayımıyla kullanımı hem kaynağın haber içeriklerini biçimlendirme olanağını önlemekte hem de kaynak bakımından çeşitlilik sunmaktadır. Dolayısıyla, incelenen basılı gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin haber kaynaklarını seçim ve kullanım pratikleri, işçi sınıfı ve evre hareketleriyle ilgili haberlerin oluşturulmasında egemen sınıf(lar)ın mı yoksa hareketlerin içerisindeki aktörlerin/öznelerin mi görüşlerine yer verdikleri konusunda önemli ipuçları taşımaktadır.

4.4. THY Grevi ve Cerattepe Direnişine İlişkin İçeriklerin Metin Çözümlemesi Bulguları

Çalışmanın bu başlığında, basılı gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde THY grevi ve Cerattepe direnişi ile ilgili metinlere ne oranda yer verildiği ve metinlerin sunumunda nasıl bir tutum sergilendiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Konuyla ilgili metinlerin çözümlenmesinde hem basılı gazeteler ile alternatif haber siteleri arasındaki hem de her iki yayıncılık grubunun kendi içerisindeki farklılıklar/benzerlikler sorgulanmaktadır. Bu doğrultuda, metinler, çalışmanın amaçları doğrultusunda belirlenen üç tematik başlık altında çözümlenirken; ayrı bir başlık altında, toplumsal hareketlerin medyada temsiline ilişkin gazetecilerin görüşlerine ve değerlendirmelerine yer verilmiştir: (1) İçeriklerin kapsamı, (2) Olayların sunumu, (3) İşçi sınıfı ve çevre/yaşam savunucularının sunumu, (4) Medyada toplumsal hareketlerin temsiline yönelik gazetecilerin yaklaşımı.

Öte yandan, görüşmeler sırasında gazetecilere yöneltilen sorular kapsamında, habercilik pratikleri açısından THY grevi ve Cerattepe direnişini nasıl değerlendirdiklerine ilişkin veriler de içeriklerin çözümlendiği tematik başlıklar altında irdelenmiştir.

4.4.1. İçeriklerin kapsamı

Bu alt başlık altında, öncelikle incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde yer alan THY grevi ve Cerattepe direnişine ilişkin haber, köşe yazısı, söyleşi ve fotoğraf türündeki içeriklerin nicel verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ardından, THY grevi ve Cerattepe direnişiyle ilgili hangi konuların ele alındığı, incelenen basılı gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin söz konusu iki olayı haber değeri açısından nasıl değerlendirdikleri ortaya konulmuştur.

Çalışmada THY greviyle ilgili incelenen içerikler, grevin başladığı 15 Mayıs 2013 tarihinden grevin sona erdiği 21 Aralık 2013 tarihine kadarki dönemle sınırlandırılırken; Cerattepe direnişinin içerikleri ise Artvin halkının Cerattepe’de nöbet tutma eyleminin başladığı 21 Haziran 2015 tarihinden polis ve jandarmanın yoğun müdahalesinin yaşandığı 2016 yılı Şubat ayı sonuna kadarki dönemi kapsamaktadır.

Belirlenen dönemler içerisinde her iki olayla ilgili basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde yer alan haber, köşe yazısı, söyleşi ve fotoğraf türündeki içeriklerin toplam sayısal dağılımına Tablo 4.1’de yer verilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde

hem basılı gazetelerde hem de alternatif haber sitelerinde, Cerattepe direnişiyile ilgili içeriklerin daha fazla olduğu görülmüştür. Bu kapsamda, konuyla ilgili en fazla haber ve fotoğraf büyük bir farkla alternatif haber sitelerinde; en fazla köşe yazısı ise basılı gazetelerde yer almıştır. Alternatif haber sitelerinde söyleşi türündeki içeriklere rastlanmazken, basılı gazetelerde bir söyleşiye yer verilmiştir.

Tablo 4.1. *Basılı Gazeteler ve Alternatif Haber Sitelerinde Konuyla İlgili İçeriklerin Toplam Sayısal Dağılımı*

	BASILI GAZETELER		ALTERNATİF HABER SİTELERİ	
	THY Grevi	Cerattepe Direnişi	THY Grevi	Cerattepe Direnişi
Haber	64	79	54	150
	%40,8	%35,75	%37,2	%19,9
Köşe Yazısı	14	22	10	10
	%8,9	%9,95	%6,9	%1,3
Söyleşi	1	1	-	-
	%0,6	%0,45	-	-
Fotoğraf	78	119	81	594
	%49,7	%53,85	%55,9	%78,8
TOPLAM	157	221	145	754

THY greviyle ilgili içeriklerin sayısal dağılımında, basılı gazeteler ve alternatif haber siteleri arasında çok büyük bir fark olmamakla birlikte, basılı gazetelerde konuyla ilgili daha fazla haber ve köşe yazısı yer almıştır. Konuyla ilgili söyleşiye de yine basılı gazetelerde rastlanmıştır.

Öte yandan, basılı gazetelerde THY grevi ve Cerattepe direnişi ile ilgili haber ve köşe yazıları arasında sayısal olarak büyük oranda fark bulunmazken, Cerattepe direnişine ilişkin daha fazla sayıda haber ve fotoğraf yayımlanmıştır. Benzer durum, alternatif haber sitelerinde konuyla ilgili haber ve fotoğraf sayılarında da gözlemlenmiştir.⁵⁵ Bu durum, internet üzerinden içerik üretimini gerçekleştiren alternatif haber sitelerinde, basılı gazetelerde olduğu gibi sayfa sınırlamasının olmamasıyla açıklanabilir. Ne var ki, alternatif haber sitelerinin daha fazla sayıda içeriğe yer verme bakımından internetin olanaklarına sahip olmasına karşın, THY greviyle ilgili daha az sayıda haber ve fotoğrafa yer vermesi dikkat çekmiştir.

⁵⁵ Alternatif haber sitelerinde her iki konuya ilişkin farklı tarihlerde yayınlanmış haberlerin bazılarında daha önceden kullanılmış fotoğraflar yeniden kullanılmıştır. Dolayısıyla fotoğraf sayıları belirlenirken, bu şekilde tekrar eden benzer fotoğraflar sayıma dahil edilmemiştir. Basılı gazetelerde, aynı fotoğrafın farklı haberlerde kullanılması durumuna ise rastlanılmamıştır.

Bununla birlikte, THY grevi ve Cerattepe direniş i içeriklerinin gazetelere göre ayrıntılı dağılımı, yukarıda verilen toplam sayılara ilişkin daha net bir açıklama sunmaktadır. Tablo 4.2’de gözlemlendiği gibi THY greviyle ilgili en fazla haber ve fotoğrafa yer ayıran açık arayla *Evrensel* gazetesi olmuştur. Onu sırasıyla, *Yeni Şafak* ve *Hürriyet* izlemiştir. Konuyla ilgili köşe yazılarının sayısal dağılımında ise, *Evrensel* ile *Hürriyet* arasında çok fazla fark görülmezken; en az köşe yazısı *Yeni Şafak*’ta yer almıştır. Söyleşi türündeki içeriğe ise yalnızca *Evrensel* yer ayırmıştır. Diğer taraftan, Cerattepe direniş ine ilişkin olarak *Evrensel* ve *Hürriyet* gazeteleri, birbirine yakın oranda habere, köşe yazısına ve fotoğrafa sayfalarında yer vermiştir. Konuyla ilgili en az içerik, açık arayla *Yeni Şafak* gazetesinde görülmüştür. Konuyla ilgili söyleşi türündeki içeriğe ise gazetelerin hiçbirinde rastlanılmamıştır.

Tablo 4.2. *THY Grevi ve Cerattepe Direniş iyle İlgili İçeriklerin Gazetelere Göre Dağılımı*

	THY GREVİ					CERATTEPE DİRENİŞ İ				
	Haber	Köşe Yazısı	Söyleşi	Fotoğraf	TOPLAM	Haber	Köşe Yazısı	Söyleşi	Fotoğraf	TOPLAM
Evrensel	54	8	1	65	128	38	8	-	61	107
Hürriyet	4	5	-	5	14	33	12	-	52	97
Yeni Şafak	6	1	-	8	15	8	2	-	6	16
TOPLAM	64	14	1	78		79	22	-	119	

Böylesi bir farklılığın oluşmasında, örnek olarak seçilen gazetelerin yayın politikaları ve ideolojik önceliklerinin belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. *Evrensel* gazetesi İzmir Temsilcisi Özer Akdemir’in gazetenin yayın politikasıyla ilgili söyledikleri, özellikle THY grevine ilişkin *Evrensel*’in haber sayısı bakımından incelenen diğer iki gazeteden belirgin bir biçimde ayrılmasının nedenini açıklamaktadır:

Biz 1995’te kurulurken “emeğ in sesi, gerçeğ in habercisi” gibi bir sloganla ortaya çıktık. Hâlâ o sloganı devam ettiriyoruz. Emeğ in sesi, gerçeğ in habercisi, ezilenden yana, işçi sınıfından taraf, kadından yana, demokrasiyi, özgürlükleri savunan, doğayı savunan bir pozisyonda olduk. Antikapitalist bir bakış açımız var. Sosyalist bir dünya görüşümüz var. Gazetenin genel yayın çizgisi de böyle (Özer Akdemir ile yapılan derinlemesine görüşme, 20 Ağustos 2020).

Evrensel gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Fatih Polat da “işçi sınıfının sesi olmayı öncelikli olarak benimsemiş ve çevre hareketlerine sayfalarını açarken de kapitalizmi net biçimde karşısına alan bir yayıncılığı öncelemiştir” bir gazete olarak *Evrensel*’in kurulduğu ilk yıllardan bu yana birçok grev ve çevre hareketine sayfalarında önemli ölçüde yer verdiğini belirtmiştir. Kapitalist sisteme içkin bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkan THY grevi ve Cerattepe direnişi de Türkiye kapitalizminin ekonomik ve siyasi yapılarının uygulamalarına karşı ortaya çıkmış bir hak ve yaşam savunusu olması nedeniyle *Evrensel* gazetesi için haber değeri taşımaktadır:

Evrensel, örneğin Havaş direnişini ve Bergama’da siyanürle altın işletmeciliği yapan Eurogold şirketine karşı birleşen Bergama köylülerinin direnişini defalarca manşete taşımıştır. THY Grevi ve Cerattepe direnişi, *Evrensel*’in yakından takip ettiği haber gündemleriydi. İkisi de kapitalizmin ve bu sistemin Türkiye’deki siyasal iktidar ile ilişkilerinin belirleyiciliğinde ve devamında karşımıza çıkan süreçler. Hem sisteme dair hem de onunla iç içe geçen, ondan beslenen ve dönüp onu destekleyen özellikleriyle siyasal iktidara dair bir süreç. Bu ilişkilerin karşısında işçi ve emekçilerin haklarını, çevreyi, doğayı savunmak *Evrensel*’in varlık gerekçelerini oluşturuyor (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Yaklaşık 20 yıldır ekoloji haberleri yapan ve bu alana yoğunlaşan *Evrensel* gazetesi İzmir Temsilcisi Özer Akdemir, Artvin halkının Cerattepe’yi madencilığe karşı koruma mücadelesini de takip etmiş ve haberlerini yapmış bir gazeteci olarak Cerattepe direnişini haberi değeri açısından şöyle tanımlamaktadır:

Ekoloji mücadelesi ve ekoloji haberlerine baktığımızda hem ilkler arasında olması açısından önemli hem de günümüze gelene kadar geçirdiği aşamalarda da medyadaki değişim, medyadaki dilin değişimi, hukuksal anlamda geçen süreç ve orada verilen fiili mücadele, örgütlenme süreci ve halkın buna katılımı açısından baktığımızda da önemli deneyimler bırakan bir süreç. O açıdan bence hâlâ da son derece önemli Cerattepe direnişi (Özer Akdemir ile yapılan derinlemesine görüşme, 20 Ağustos 2020).

Öte yandan, THY grevine Cerattepe direnişinden daha az oranda yer veren *Hürriyet* gazetesi, internet sitesinde daha fazla haber yayınlamıştır. Basılı gazetede yayımlanan haberlerle birlikte, *Hürriyet*’in internet sayfasında THY grevine ilişkin toplam 20 haber yayınlanmıştır. Benzer durum, Cerattepe direnişi ile ilgili haberlerde de söz konusu olmuştur. Buna göre, Cerattepe direnişi ile ilgili *Hürriyet*’in basılı formunda 33 haber yer alırken; internet sitesinde 70 habere rastlanılmıştır. *Yeni Şafak* gazetesinin ise basılı formunda THY grevi haberlerinin sayısı 6 iken; internet sayfasında 4 haber yer almıştır.

Cerattepe direniş haberlerinin de internet sayfasında (11 haber) basılı gazeteden (8 haber) fazla olduğu görülmüştür. Çözömlenen gazetelerin internet sayfalarında daha fazla haberin olması, içeriklerin sunumuna ilişkin herhangi bir farklılık yaratmamakla birlikte basılı gazetelerin fiziki koşulları gereği haberler arasındaki “tercih” sorunundan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, *Hürriyet* gazetesinde her türden toplumsal hareketlere yer verildiği ifade edilse de tercihin çevre hareketlerinden yana kullanıldığı ve “işçi sınıfı gazetesi” olmaması nedeniyle çok fazla grev haberine yer verilmediği anlaşılmaktadır:

Gezi olayları, işçi hareketleri, grevler her zaman Hürriyet’te yer bulmuştur. Bu tür haberler için özel bir sunum tarzımız, stratejimiz hiç olmadı. Hiçbir haber diğerinden ne daha değerli ne daha üstündür. Ama gazetelerin ebatları, hacimleri var. Dipsiz kuyu değildir. Haber tercihi yaparken olabildiğince kitlesel olmasına dikkat eder. Ama son yıllarda çevre hareketleri, çevre haberleri daha öne çıkmaya başladı. Bunun nedeni Hürriyet okurunun bu konuda daha duyarlı olmasıdır. Hürriyet’te yayımlanan grev haberlerinden hatırladıklarım arasında THY’yi verdik, Çaykur’u verdik. Tekstilde grev dalgası vardı. Haberlerini kullandık. Ama unutmamanız gereken bir şey var: Hürriyet ‘işçi sınıfı’ nın gazetesi değil, merkez-liberal kitle ve orta sınıf gazetesidir (Rıza Dursun ile yapılan derinlemesine görüşme, 23 Mayıs 2020).

Demirören Haber Ajansı (DHA) Karadeniz Bölge Müdürü Muhammet Kaçar ise, Cerattepe direniş sürecindeki gelişmeleri yakından takip eden ve haberlerini yapan bir gazeteci olarak “Türkiye’nin yeşili en güzel köşelerinden Artvin’de çeyrek asır önce başlamış olan Cerattepe direnişinin Türkiye’deki en uzun soluklu çevre mücadelesi olması nedeniyle haber değeri taşıdığını” (Muhammet Kaçar ile yapılan derinlemesine görüşme, 2 Temmuz 2020) belirtmiştir. Kaçar, Cerattepe direnişine katılanların “marjinal gruplar”dan oluşmamasının direniş medya için daha anlamlı kıldığına dikkat çekmiştir:

Artvin’de Cerattepe direniş medyada geniş yer buldu. Bunun en büyük nedeni tüm kesimlerin neredeyse bu direnişe katılması oldu. Genci yaşlısı- sağcısı solcusu Cerattepe için birleşti. Aslında, uzun yıllardır verilen çevre mücadelesinin bir öfke patlaması da yaşandı diyebiliriz. Hayatlarında ilk kez biber gazı ve plastik mermi ile tanışan Artvinlilerin doğalarını koruma adına verdikleri mücadele gazete sayfalarında, televizyonların ana haberlerinde geniş yer buldu. Cerattepe direniş bazı marjinal gruplar tarafından verilmiş olsaydı belki de medyada bu denli geniş yer bulamayabilirdi. Mücadeleyi bizzat halkın kendisi verdi. Bu, Cerattepe direnişini medyada çok daha anlamlı kıldı. Direniş sırasında yerel halkın görüşlerini açıklaması, herhangi bir ideoloji ile olaya yaklaşmaması, geçmişten devraldıkları çevre ve doğayı gelecek kuşaklara aktarma çabası direnişin her safhasında kendini gösterdi (Muhammet Kaçar ile yapılan derinlemesine görüşme, 2 Temmuz 2020).

Yeni Şafak gazetesinin gerek internet sayfasında gerekse basılı formatında THY grevi ve Cerattepe direnişiyile ilgili haberlere hemen hemen aynı oranda yer verdiği, özellikle Cerattepe direnişine ilişkin içeriklerin incelenen diğer iki gazeteden açık arayla daha az olduğundan söz edilmişti. Bu durum, gazetenin ekonomi politik dinamikleri ve bu doğrultuda şekillenen gazetecilik pratikleriyle açıklanabilir. Kaldı ki, çalışma kapsamında *Yeni Şafak* gazetesiyle e-posta yoluyla yapılan görüşmede, grev ve çevre hareketlerini haber değeri açısından nasıl değerlendirdiklerini öğrenmeye yönelik yazı işleri müdürüne yöneltilen soru yanıtız bırakılmıştır. Bu bağlamda, *Yeni Şafak* gazetesinde toplumsal hareketler haber değeri açısından şöyle değerlendirilmektedir:

Toplumsal olaylar da diğer haber unsurları gibi temel kriterlere göre haberleştirilmektedir. “Görünür gerçeklik” (yani olayın fotoğrafı) burada başat kriter olmaktadır. Yorum ve değerlendirme gerekiyorsa, olayın veya olayların tarafları ya da gözlemci ve yorumcuların görüşlerine başvurulmaktadır (Mustafa Kahraman ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Mart 2020).

Çalışma kapsamında incelenen *Bianet*, *Sendika.org* ve *T24* haber sitelerinde yer alan THY grevi ve Cerattepe direnişiyile ilgili içeriklerinin oranına bakıldığında, her bir alternatif haber sitesinin Cerattepe direnişiyile ilgili daha fazla sayıda haber yaptığı gözlenmiştir. Bununla birlikte, incelenen basılı gazetelerde olduğu gibi ideolojik temsil ve yayın politikalarındaki farklılık her iki olayla ilgili içeriklerin sayılarına yansımıştır. Bu bağlamda, THY grevi ve Cerattepe direnişine ilişkin olarak en fazla haber, köşe yazısı ve fotoğraf yayımlayan *Sendika.org*’u sırasıyla *T24* ve *Bianet* izlemiştir. Konuyla ilgili söyleşi türüne alternatif haber sitelerinin hiçbirinde rastlanılmamıştır.

Tablo 4.3. *THY Grevi ve Cerattepe Direnişiyile İlgili İçeriklerin Alternatif Haber Sitelerindeki Sayısal Dağılımı*

	THY GREVİ					CERATTEPE DİRENİŞİ				
	Haber	Köşe Yazısı	Söyleşi	Fotoğraf	TOPLAM	Haber	Köşe Yazısı	Söyleşi	Fotoğraf	TOPLAM
Bianet	15	2	-	17	34	16	1	-	22	39
Sendika.org	24	7	-	36	67	87	8	-	550	645
T24	15	1	-	28	44	47	1	-	22	70
TOPLAM	54	10	-	81		150	10	-	594	

Türkiye’de alternatif haber siteleri arasında sosyalist sol çizgide yayıncılık yapan *Sendika.org*, sendikal ya da politik mücadelenin içinde olan kişilerin yer aldığı bir yayın organı olmakla birlikte sahip oldukları politik arka planı, siyasi bir partinin argümanlarına dayandırılmamakta ve habercilik pratikleri parti yayınına dönüştürülmemektedir (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020). Bu anlamda, *Sendika.org*’da sınıfsal çelişkiler çerçevesinde oluşturulan sendika ya da işçi haberleri gibi çevre hareketleri de dünyadaki bütün ilişkilerin sınıfsallaştığı görüşü doğrultusunda emek haberi olarak değerlendirilmektedir:

Emek-sermaye çelişkisinden bahsediyorsak bu sadece bir işyerinde emeğiyle geçinen bir insanla başkalarının sırtından sömürü yoluyla para kazanan kişi arasındaki gerilim, sadece işyerinde cereyan etmiyor. Bu, artık köyde de cereyan ediyor. Köydeki bir insanın yaşam alanına maden yapmak, taş ocağı yapmak zaten o insanın yaşam ve geçim aracına el konulmasıdır. O yüzden bir grev ve çevre direnişi aynı kefededir. Bizim açımızdan aynı sepette yani emeğin ve direnişin sesi dediğimizde o emeğin içerisinde Cerattepe direnişçilerini de oturtuyoruz. Belki bir patronun işçisi olarak çalışmıyorlar ama o insanlar da emekleriyle var oluyorlar ya da başkalarının emeğini ve yaşam koşullarını sömürerek, el koyarak zenginleşen birilerine karşı mücadele ediyorlar (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

THY grevi ve Cerattepe direnişi içinde barındırdığı sınıfsal eşitsizlikler nedeniyle *Sendika.org*’da haber değeri açısından önemli görülmeyle birlikte, takip edememekten kaynaklı olarak grev ve çevre hareketlerinin tümüne sayfalarında yer verilememektedir: “Bizim açımızdan, bir grev var da giremiyorsak o bizim hatamız olmuş olur. Yetişemediğimiz oluyor ama bir grev varsa, bir çevre hareketi varsa bu *Sendika.org* açısından önceliklidir” (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

Her iki konuyla ilgili olarak *Bianet* ve *T24*’ten daha çok sayıda içerik üretmiş olan *Sendika.org*’da iki olaya ilişkin yayınlanmış içeriklerin sayısal verilerine bakıldığında, THY grevi haberlerinin daha az sayıda olduğu gözlenmiştir. Söz konusu farklılık, örnek olarak seçilen diğer iki alternatif haber sitesinde de görülmüştür. Bu durum, Demirhan’ın söz konusu toplumsal hareketlerin mücadele biçimlerine ilişkin olarak çevre hareketlerinin daha “militan” olduğu yönündeki değerlendirmesiyle açıklanabilir:

Çevre hareketlerinde işçi hareketlerinden daha fazla militanlık var. Çünkü, işçi hareketlerinde işçinin bir sözleşmesi vardır bağlı olmak zorunda kaldığı. Çevre hareketinde öyle bir sözleşme yok, daha çok yaşam söz konusudur. İşte Cerattepe. Adam geldi madeni

kurdu yani ölüm geliyor, ölümle yaşam arasındaki şey. Bir Cerattepe direnişçisi, bir Bergama direnişçisi ya da HES'lere, JES'lere direnen Ege'deki bir köylü için böylesi [sözleşme gibi] sınırlar yoktur. Cerattepe'deki çatışmalar, jandarmayla karşı karşıya geliş yani asker polis aşkıyla yanan MHP'li köylülerin HES direnişlerinde nasıl diyaloglara girdiklerini biliyorum. Bunların bir kısmını biz veremedik bile. Bizim vermemiz inandırıcı olmazdı. Sürekli çay çorba verdiği, beslediği jandarmanın kendisine bilmem ne şirketi için gaz bombası attığını görünce, yerleşmiş algılar bambaşka bir yere gitmiyor ama o an için [halkın] ağzından çıkan [ağır] sözleri biz veremeyiz. Kategorik olarak çok farklı değil ama çevre hareketleri daha militandır (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

Öte yandan, kendisini muhalif olarak tanımlamayan, yayıncılık anlayışı herhangi bir ideolojik görüşten bağımsız olarak “habere sadakat” temeline dayanan, hiçbir toplumsal kesime yakınlık duymamakla birlikte onları dışlamayan, tarafsız ve bağımsız profesyonel gazetecilik yapma amacını taşıyan *T24*'ü anaakım olarak nitelendiren Yazı İşleri Müdürü Candan Yıldız, *T24*'ün grev haberlerine bakışını *Evrensel* gazetesini örnek göstererek açıklamaktadır:

Mesela *Evrensel* bir gazete ve aynı zamanda onun bir portalı var. *Evrensel*, grev haberlerini daha iyi bir yerden, daha yoğun, daha detaylandırılmış görür. Çünkü, onun yayın çizgisi daha çok emek eksenli bir yayın çizgisi. Mesela ben şöyle desem *Evrensel*'e haksızlık olur: “3. havalimanındaki eylemleri *Evrensel*'den daha şahane gördük” desem yanlış olur. Çünkü, biz anaakım olduğumuz için mesela 3. havalimanı eylemlerinden 2-3 haber girmişsek eminim ki *Evrensel* 10 haber girmiştir. Oradan da görüş almıştır, buradan da görüş almıştır. Orada iki sendika var inşaat sektöründen. Onlardan da görüş almıştır vs. Ama dersiniz ki o haberlerden geri mi kaldınız? Bence geri kalmadık (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Bununla birlikte, grev ve çevre hareketleri arasında öncelik sıralaması yapmadıklarını ifade eden Yıldız, yeni kuşak editörlerin çevre hareketlerine daha çok ilgi gösterdiklerine dikkat çekmektedir:

Grev ve çevre hareketleri ile ilgili haberlerde öncelik sırası yoktur. İkisi de verilir. Ama gençlerde çevre daha önemli. Kesinlikle onu görüyorum. Bir sürü yerde bir sürü grev var görüyoruz. Onların çok da haber olduklarını söyleyemem çok büyük bir grev olmadığı sürece. En son Bursa'da Tofaş grevi vardı onu gördük, en büyük o idi yani. Ama bir sürü yerde iş bırakma eylemleri var, grevler var maaşlarını alamadıkları için vs. Onlar haber oluyor mu? Olmuyor. Genç kuşak bir editörümüz var. Onların ilgi alanı çevreye daha yakın. Bir grevin haber olabilmesi için gerçekten çok büyük grev olması lazım. Ama mesela Migros çalışanlarının pandemi dönemindeki yaşadıklarını haber yaptık (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

T24 Ankara Temsilcisi Gökçer Tahincioğlu ise grev hareketlerinin çeşitli yönleriyle büyük haber olma potansiyeli taşıdığını ifade ederek grev ve çevre hareketlerinin haber değeri konusunu “merkez-çevre” ayrımıyla açıklamaktadır:

Grev, birkaç yönüyle büyük haber olma potansiyeli taşır; siyasi iktidar bunu engellemek isteyebilir, işçilere bir müdahale olabilir. Hiçbir şey yoksa, eğer büyük bir organizasyonun parçası işçilerse oradaki üretimin durmasının ekonomik yansımaları vardır. Tek başına üretimin durması da haberdır. Belki çevre konusunda her zaman aynı etkiyi yaratmak mümkün olmayabilir. Doğu Karadeniz’deki bir tane ırmağın üzerine yapılan HES’in haberi ile İstanbul’daki büyük bir fabrika direniş, büyük bir grev aynı etkiyi yaratmaz. Yani zaten Türkiye gazeteciliğinde şöyle genel bir eğilim de vardır: İstanbul’a kar yağmadan Türkiye’ye kış gelmez denir haberlerde. Onun için biraz merkez-çevre dengesi de var. Türk Hava Yolları’ndaki bir grev her zaman daha büyük bir haberdır. Çünkü, bütün ülkenin ulaşımını etkiler, finansı etkiler, şunu etkiler, bunu etkiler. O anlamda, kafanızda yarattığı yankı büyüktür (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

Bianet’te çalıştığı dönemde THY grevi ve Cerattepe direniş haberlerini yazan eski muhabir Nilay Vardar’a göre, THY grevi “Türkiye’nin en önemli kurumlarından birinde yaşanan işçi hakları ihlallerine dayanan bir grev”; Cerattepe direniş ise “Türkiye’nin çok kıymetli bir doğal alanının tahribatı ve onun akabinde gelişen bir direniş” olması nedeniyle oldukça yüksek haber değeri taşımaktadır (Nilay Vardar ile yapılan derinlemesine görüşme, 5 Temmuz 2020). Hak odaklı haberciliği esas alan *Bianet* için çevre haberlerinin çok önemli olduğunu belirten Nadire Mater, çevre haberciliği konusunda iyi bir konumda olmaya çalıştıklarını ve daha fazla yazılar, makaleler yayınladıklarını, dünyada yaşanan gelişmeleri takip ettiklerini ifade etmektedir:

Çevre haberleri bizim için çok önemli. Artık, insan hakları haberciliği değil, hak haberciliği üzerinden genel şey yapıyoruz. Dolayısıyla, canlı ve cansız her varlıkla ilgileniyoruz ve ilgilenmemiz gerekiyor. Zaten Cerattepe direniş ile THY grevini çok iyi izlediğimizi hatırlıyorum. Ben o sırada çok iyi haberler yaptığımızı hatırlıyorum (Nadire Mater ile yapılan derinlemesine görüşme, 10 Temmuz 2020).

THY grevini başka bir medya kuruluşunda çalışırken takip etmiş olan *Bianet* Editörü Evrim Kepenek ise, THY grevinin, Türkiye’nin köklü bir kurumunda çalışanların yaşadıkları sorunları görünür kıldığı ve işçi sınıfının hak aradıkları zaman baskılarla karşılaşabildiklerini gösterdiği için önemli bir haber değeri taşıdığını şöyle açıklamaktadır:

THY grevi bize hosteslerin şaşalı hayatlarının dışında bir hayatlarının olduğunu gösterdiği gibi, oradaki teknik ekibin yaşadıkları, pilotların yaşadığı sorunları ve aslında emekçiler hak aradıkları zaman nasıl baskılandıkları, THY’de bile sonraki süreçte birçoğunun işten atılması bunların hepsinin tabii ki bir haber değeri vardı. Böyle bir zamanda böyle bir dünyada artık, Türkiye’de insanlar çalıştığı işyerinde birazcık daha hak istediği zaman işten atılabileceğini anlatan haberlerdi ve hepsinin de haber değeri vardı (Evrin Kepenek ile yapılan derinlemesine görüşme, 26 Ağustos 2020).

Artvin halkının Cerattepe’deki mücadelesini, “altın arıyoruz diye yola çıkan bir şirketin hukuku, halkın taleplerini yok sayarak ortaya çıkmış bir direniş” olarak tanımlayan Kepenek, Cerattepe’de yaşananların duyurulmasının, maden aramanın doğaya verdiği tahribatın Türkiye’nin diğer yerlerinde de yaşanmaması için önemli olduğuna işaret etmektedir:

Doğu Karadeniz’de Cerattepe direnişinin sürekli hale gelmesi haber değeri olduğunu gösterdi bize. Aslında hem yaygın basın hem alternatif basın ilgisi yoğundu. Muhabirlerini gönderdiler oraya. Biz oradaki derelere zehirlerin karıştığını, balıkların öldüğünü biliyoruz. Bunların insanlara duyurulması gerekiyordu. Maden aramanın doğaya verdiği tahribat, Cerattepe bir örnekti ama bu yarın Balıkesir’de, Çanakkale’de yapılırsa oradaki doğaya da zarar verecek. Bunu anlatan haberler olması açısından önemliydi (Evrin Kepenek ile yapılan derinlemesine görüşme, 26 Ağustos 2020).

Bu bağlamda, incelenen gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin grev ve çevre hareketlerini haber değeri açısından değerlendirmeleri, benimsedikleri yayıncılık anlayışlarıyla paralellik göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, THY grevi ve Cerattepe direnişinin eşit düzeyde haber değeri taşıdığı yönünde birbirine yakın görüşlere sahip olan gazetecilerin ifadeleri karşısında, *Evrensel* dışında, *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazetelerinde ve alternatif haber sitelerinde Cerattepe direnişiyle ilgili içeriklerin daha fazla sayıda olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, THY grevi ve Cerattepe direnişine ilişkin belirlenen iki ayrı dönem içerisinde incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde yer alan haberlerin aylara göre dağılımına bakıldığında, THY grevinin başladığı *Mayıs* ayında ve Cerattepe direnişi sürecinde kolluk güçlerinin yoğun müdahalesinin yaşandığı *Şubat* ayında haberlerin yoğunluk kazandığı görülmüştür.

Evrensel gazetesinde, THY grevinin başladığı 15 Mayıs’tan 30 Mayıs’a kadarki süreç içerisinde yaşanan gelişmelerle ilgili haberler daha fazla sayıda olmakla birlikte, Kasım ayı dışında, grevin sona erdiği Aralık ayına kadar olan her bir ayda grevle ilgili

gelişmelerin haberi yapılmıştır. Konuyla ilgili *Hürriyet*'te yer alan toplam 4 haberin 2'si 16 ve 18 Mayıs tarihlerinde yayımlanırken, 10 Temmuz'da ve 15 Aralık'ta birer habere yer verilmiştir. *Yeni Şafak*'ta ise THY greviyle ilgili yayımlanan tüm haberler 15-23 Mayıs tarihleri arasında yapılmıştır (Bkz. Tablo 4.4).

Grevin sona erdiği Aralık ayında, yalnızca *Evrensel* ve *Hürriyet* gazetelerinde konuyla ilgili haberlere yer verilmiştir. Aralık ayı içerisinde *Evrensel*'de yer alan haberlerde, Hava-İş Sendikası'nın yeni yönetiminin belirlendiği 27. Olağan Genel Kurulu toplantısı öncesinde ve kurulun yapıldığı sırada THY yönetimi ve hükümet tarafından yapılan müdahaleler ile yeni yönetimin göreve gelmesinin ardından imzalanan toplu iş sözleşmesinin işçilerle paylaşılmaması konuları ele alınmıştır. *Hürriyet* ise Aralık ayı içerisinde yayımlanan bir haberde, sayfalarını THY Yönetim Kurulu Başkanı Hamdi Topçu'ya ve görüşlerine açmıştır. "Uçamadığımız tek yer Vatikan!" (*Hürriyet*, 15 Aralık 2013, s. 14) başlığıyla verilen haberde, THY'nin "büyüme stratejileri, şirket içi kavgaları, grevi ve işten çıkarılan 305 personelin geleceği" ile ilgili Topçu'nun verdiği bilgiler aktarılmıştır.

Tablo 4.4. Basılı Gazetelerde THY Greviyle İlgili Haberlerin Aylara Göre Sayısal Dağılımı

THY Grevi Haberleri (15 Mayıs-21 Aralık 2013)									
	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	TOPLAM
Evrensel	23	4	8	6	3	2	-	8	54
Hürriyet	2	-	1	-	-	-	-	1	4
Yeni Şafak	6	-	-	-	-	-	-	-	6

Tablo 4.5. Alternatif Haber Sitelerinde THY Greviyle İlgili Haberlerin Aylara Göre Sayısal Dağılımı

THY Grevi Haberleri (15 Mayıs-21 Aralık 2013)									
	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	TOPLAM
Bianet	8	2	1	1	2	-	-	1	15
Sendika.org	15	1	3	1	2	-	-	2	24
T24	8	1	1	-	1	1	-	3	15

İncelenen alternatif haber siteleri arasında *Bianet* ve *T24*, grevin başladığı Mayıs ayında aynı sayıda habere yer verirken; *Sendika.org*, grevle ilgili daha fazla haber yapmıştır. Diğer aylarda ise her üç alternatif haber sitesinde de yaklaşık aynı sayıda haber

yer almıştır (Bkz. Tablo 4.5). *Bianet* ve *T24*'te 15 Mayıs-21 Aralık 2013 tarihleri arasında yayınlanan haberlerde, grevin başlaması ve aynı gün yaşanan gelişmeler, polisin engelleme girişimi, işçilerin talepleri, grevle birlikte iptal edilen seferler, Hava-İş Sendikası'nın grev süresince yaptığı farklı açıklamalar, THY yönetiminin 24. dönem toplu iş sözleşmesini imzalaması için Hava-İş'e yaptığı çağrı ve buna karşı sendikanın yanıtı, THY yönetiminin grevin yasal olmadığı gerekçesiyle açtığı dava ve sonucu, THY'nin grev kısıcılığı yaptığına ilişkin mahkemenin verdiği karar, Hava-İş Sendikasının yeni yönetimi ile THY arasında 24. dönem toplu iş sözleşmesinin imzalanması ve grevin sona ermesi, imzalanan toplu iş sözleşmesinin işçilere gösterilmemesi ve 305 THY çalışanın işe geri alınacağı ile ilgili haberlere farklı vurgu noktalarıyla yer verilmiştir.

Aynı konular, *Sendika.org*'da eleştirel bir biçimde yer almakla birlikte, haber içeriklerinde ayrıca şu konular ele alınmıştır: THY yönetiminin grev kısıcıcı uygulamaları, sivil toplum örgütleri ile sendikaların greve destek ziyaretleri ve dayanışma eylemleri, Hava-İş Sendikası'nın grevin 10 günlük süresince yaşananlara ilişkin hazırladığı rapor, medya, siyaset ve işveren aracılığıyla yapılan baskılara karşın grevin etkisini artırarak sürdürmesi.

Cerattepe direnişi haberlerinin incelenen gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde aylık dağılımına bakıldığında, Artvin halkına yönelik kolluk güçlerinin günlerce süren müdahalesinin yaşandığı Şubat ayının öne çıktığı gözlenmiştir. Cengiz Holding'e ait Eti Bakır A.Ş. tarafından Cerattepe bölgesinde yapılması planlanan madencilik faaliyetlerine karşı Artvinlilerin 21 Haziran 2015 tarihinde başlattığı nöbet tutma eylemi, şirket yetkililerinin bölgeye girişini engellemek için yürütülen fiili ve hukuki mücadele biçimleriyle aylarca sürdürülmüştür. Çalışmaları başlatmak üzere birçok kez bölgeye girmek isteyen şirket yetkililerinin 16 Şubat 2016 tarihindeki benzer girişimine karşı Artvin halkı barikatlarla engel olmaya çalışmış ve buna karşılık güvenlik güçlerinin yoğun müdahalesiyle karşılaşmıştır. Kolluk güçlerinin müdahaleleri, 17-20-21 Şubat tarihlerinde de devam etmiştir. Dolayısıyla, Cerattepe direnişiyle ilgili söz edilen gelişmeler, incelenen gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde yer alan haberlerin çoğunluğunun Şubat ayında toplanmış olmasını açıklamaktadır.

Tablo 4.6. Basılı Gazetelerde Cerattepe Direnişiyile İlgili Haberlerin Aylara Göre Sayısal Dağılımı

Cerattepe Direnişiyile İlgili Haberleri (21 Haziran 2015-29 Şubat 2016)										
	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	TOPLAM
Evrensel	2	6	4	-	-	-	-	-	26	38
Hürriyet	-	5	1	-	-	-	1	-	26	33
Yeni Şafak	-	-	-	-	-	-	-	-	8	8

Tablo 4.7. Alternatif Haber Sitelerinde Cerattepe Direnişiyile İlgili Haberlerin Aylara Göre Sayısal Dağılımı

Cerattepe Direnişiyile İlgili Haberleri (21 Haziran 2015-29 Şubat 2016)										
	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	TOPLAM
Bianet	-	2	-	-	-	-	-	-	14	16
Sendika.org	5	16	-	1	-	-	2	3	60	87
T24	-	6	-	-	-	-	-	-	41	47

Tablo 4.6’da gözlemlendiği üzere, *Evrensel* ve *Hürriyet*, Artvin halkının 21 Haziran 2015 tarihinden 2016 yılı Şubat ayı sonuna kadarki süreç içerisinde yürüttüğü mücadeleyi belirli aylarda sayfalarına yansıtırmış; *Yeni Şafak* gazetesi yalnızca Şubat ayındaki gelişmelere yer vermiştir. Bir diğer nokta ise, söz konusu dönemdeki gelişmelere ilişkin *Yeni Şafak*’ta yayımlanan haberlerin içerikleridir. Bu dönemdeki haberler, Artvin halkının talepleri ve yürüttükleri mücadele sürecinden ziyade, yalnızca Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Eti Bakır A.Ş., Başbakan ve Cumhurbaşkanının konuyla ilgili açıklamalarına dayanmaktadır. Bunun dışında, Artvin halkına yönelik 16 Şubat’ta ve ertesi günlerde gerçekleştirilen polis müdahalesiyle ilgili yalnızca bir haber yapılmıştır.

İncelenen alternatif haber sitelerinde de Cerattepe’de Şubat ayı içerisinde yaşanan gelişmeler geniş ölçüde yer almıştır. Bu anlamda, özellikle *Sendika.org* ve *T24*, *Bianet*’ten ve basılı gazetelerden daha fazla sayıda haber yayınlamıştır (Bkz. Tablo 4.7).

Cerattepe direnişinin yaklaşık sekiz aylık sürecinde *Evrensel*, *Hürriyet*, *Bianet*, *Sendika.org* ve *T24*’te yer alan haber içeriklerinde, farklı başlık ve sunum biçimleriyle başlıca şu konular öne çıkmıştır:

- * Artvin halkının Cerattepe’de 24 saat süren dönüşümlü nöbeti,

- * Şirkete verilen ÇED olumlu kararının iptali ve madencilik faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik Türkiye'nin en büyük çevre davasının açılması,
- * CHP Milletvekilinin Meclis Genel Kurulundaki 24 saatlik eylemi,
- * Yola kurdukları barikatlarla şirket yetkililerini ve iş makinelerini bölgeye sokmayan Artvinlilere “iş ve çalışma hürriyetinin ihlali ve yol kesme” suçlamasıyla soruşturma başlatılması,
- * Şirketin Cerattepe’de şantiye kurma çalışmalarına başlaması,
- * Artvin halkının ve Artvin dışından gelen halkın madene karşı tepki ve protestolarına yönelik 16-17-20-21 Şubat 2016 tarihlerinde yaşanan polis ve jandarmanın müdahalesi ve müdahale sırasında yaşananlar,
- * Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu’nun “ağaç kesenleri cezalandıracağız” ve “geri adım atmayacağız” şeklinde farklı tarihlerde yaptığı açıklamaları,
- * CHP milletvekilleri ve dönemin Başbakanının konuyla ilgili açıklamaları,
- * Eti Bakır A.Ş. ile Artvin’deki yerel yönetimler tarafından Cerattepe’de madencilik faaliyetlerini başlatmak üzere gerçekleştirilen resmi işlemler,
- * Yeşil Artvin Derneği ve beraberindeki heyet ile dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu arasında Çankaya’da yapılan görüşme ve sonrasında Yeşil Artvin Derneği ve Başbakanın açıklamaları,
- * Cumhurbaşkanı’nın yaptığı açıklamada Cerattepe’de madene karşı direnen halka yönelik “yavru geziciler” ifadesini kullanması.

Evrensel gazetesinde ve alternatif haber sitelerinde, yukarıda verilen konuların dışında direniş süresince Artvin halkının protesto eylemlerini ve direnişe destek veren çevre/yaşam savunucularının dayanışma eylemlerini konu alan haber içerikleri üretilmiştir. Bu bağlamda öne çıkan *Sendika.org*’da Cerattepe direnişiyle ilgili haberlerin yarısını, Artvin dışındaki çeşitli illerde gerçekleştirilen destek ve dayanışma eylemleri, açıklamalar, protestolar ve eylem çağrılarına ilişkin çok sayıda içerik oluşturmuştur.

4.4.2. Olayların sunumu

Çalışma kapsamında, THY grevi ve Cerattepe direnişi sürecinde yaşanan olayların incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde sunum biçiminin sorgulanması, medyanın işçi sınıfı ve çevre hareketlerine bakış açısının ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, konuyla ilgili haber içeriklerinin dayandırıldığı

kaynakların ve haberde kullanılan dilin de sorgulanmasını gerekli hale getirmektedir. Bu çerçevede, incelenen gazetelerin yayın politikaları ve temsil ettikleri ideolojiler, THY grevi ve Cerattepe direniş sürecinde yaşanan gelişmeleri aktarma biçimlerinde ve haber kaynaklarının seçiminde belirleyici olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Evrensel gazetesi, THY grevinin başladığını duyuran haberlerde baskı ve tehditlere karşın işçilerin greve çıktıklarını, THY yönetiminin grevi kırmaya yönelik uygulamalara başvurduğunu ve grevdeki işçilerin yerine deneyimsiz ve eğitimsiz personelin çalıştırılması yoluyla uçuş güvenliğinin riske atıldığını öne çıkarmıştır. Bununla birlikte, THY yönetiminin işçilerin greve itibar etmediklerini ve grevin etkisiz kaldığını ifade eden açıklamaları ile hükümet yetkililerinin THY yönetimini destekleyici söylemlerini eleştirel bir tutumla haber içeriklerine aktaran *Evrensel*, söz konusu açıklamalara karşı çoğunlukla Hava-İş Sendikası ve THY işçilerinin görüşlerine yer vererek işçilerin kararlılığını ve greve katılımın giderek arttığını vurgulayan haberler yapmıştır.

İşçi haberleri söz konusu olduğunda, haberlerin temel bilgi kaynağının doğrudan işçinin kendisi olduğunu belirten *Evrensel* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Fatih Polat, THY grevinde işçi haklarını savunan bir sınıf sendikacılığının süreci yönetmesi karşısında gazetenin sayfalarını THY işçilerinin mücadelesine açtıklarını ve aynı şekilde Cerattepe’de madene karşı direniş gösteren halkın da *Evrensel* için önemli haber kaynaklarından biri olduğunu ifade etmektedir:

İşçi haberleri açısından *Evrensel* için öncelikle doğrudan işçinin kendisi haberin temel kaynağıdır, sonra sendika ve sendikacı. Eğer bir grev ya da işçi direnişinde, işçilerin haklarına sahip çıkan bir sınıf sendikacılığı söz konusu ise, onu destekleyip güçlendirmeye çalışmayı önemsiyoruz. Ama bir sendika, iktidarın ya da iş kolundaki patronun çıkarlarına, taleplerine tercüman olan bir yerde duruyorsa, onun karşısında ve işçinin yanında durmak önceliğimiz oluyor. THY mücadelesinde bir sınıf sendikacılığı o süreci yönetmişti. Biz de greve sayfalarımızı açmış, manşete taşımış ve süreci yakından takip eden köşe yazarlarımızın yazılarıyla da destekleyen bir yerde durmuştuk. Cerattape’de de tıpkı daha önce Bergama’da olduğu gibi hem o mücadeleyi veren köylü doğrudan haber kaynağımız olurken, hem de kapitalist ve yağmacı, talancı şirkete karşı Cerattepe halkının yanında yer alan çevre örgütleri, dernekler bizim önemli haber kaynaklarımızdandı (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Evrensel gazetesinin THY grevi ve Cerattepe direnişiyle ilgili haberlerde, grev ve hareketin öznesinin haber kaynakları arasında öncelikli olduğunu söyleyen Muhabir-

Editör Fırat Turgut, konuyla ilgili haberlerin dayandırıldığı kaynakları öncelik sırasına göre üç grupta tanımlamaktadır:

THY’de grevin öznesi greve çıkan işçilerdi. Cerattepe direnişinde hareketin öznesi yöre halkıydı. Bizim birinci kaynağımızı bunlar oluşturuyor. İkincisi ise THY grevinde oradaki yetkili sendikaydı. Hava-İş Sendikasıydı. Cerattepe’de ise Yeşil Artvin Derneği, çevre örgütleri, ekolojik yapıları. Esasında bizim haber kaynakları iki şeye dayanıyor. Bir, haberin öznesi. İki, “unsuru” diyebileceğimiz şeyler. Bunun yanında, eylem ya da hareket, grev nerede gerçekleşiyorsa ve bunun muhatapları kimse o da bizim haberimizin kaynaklarından birini oluşturuyor. Mesela THY yönetimi kesinlikle bizim haber kaynaklarımızdan biridir. Cerattepe’de de hem resmi kurumlar yani devlet kurumları hem de ilgili şirket, başvuracağımız kaynaklardan biridir. Ama sıralamak gerekirse bir haberin öznesi, iki kurumlar, üç ise muhataplardır (Fırat Turgut ile yapılan derinlemesine görüşme, 8 Temmuz 2020).

Bu bağlamda, THY greviyle ilgili *Evrensel*’de yer alan haberler incelendiğinde, yaşanan gelişmeler ve olaylarda Hava-İş Sendikası yetkililerinin ve THY işçilerinin açıklamalarının referans alındığı ve haberlerin söz edilen açıklamalar doğrultusunda kurgulandığı gözlenmiştir. Örneğin, grevin ikinci günü *Evrensel*’de manşetten yayımlanan “Patron Devleti” (Evrensel, 16 Mayıs 2013, s.1) başlıklı haberde, Hava-İş Sendikası Genel Başkanı Atilay Ayçin’in açıklamalarına referansla THY yönetiminin grevi kırmak için part-time çalışanları ve eğitimlerini tamamlamamış kabin memurlarını uçuşa gönderdiğini ve “AKP hükümetinin de tıpkı THY işvereni gibi çalışanların haklarını vermemek için grev kırıncılığı yaptığı” (Evrensel, 16 Mayıs 2013, s.5) ifadelerine dayanarak hükümetin sermayeden yana tavrını eleştiren bir tutum sergilenmiştir. Ayrıca, grevin başladığı anlarda grev alanında alınan güvenlik önlemleri de gerek manşette ve iç sayfada kullanılan haber fotoğraflarında gerekse metin içerisinde Ayçin’in “halkın vergileriyle istihdam edilen polisler grev kırıncılığı yaptırıldığını” ifade eden açıklamaları dolayısıyla hükümet eleştirisinin konusu olmuştur.

Görsel 4.1. Evrensel, 16 Mayıs 2013, s. 1 ve 5

Söz konusu haberin manşetinde polisin grev alanındaki güvenlik önlemlerine dikkat çeken büyük ve küçük boyutlarda olmak üzere iki fotoğraf kullanılmıştır. Önde TOMA aracının olduğu büyük fotoğrafın üst kısmında “Havaalanındaki görüntü ‘bu işyerinde grev yasak mı?’ dedirtti” başlığı atılmıştır. Küçük boyutlu fotoğrafta, “Atatürk Havaalanının her yanı polis tarafından ablukaya alındı” ifadesi kullanılmıştır (Evrensel, 16 Mayıs 2013, s. 1). İç sayfada, iki grup halinde ellerinde kalkanlarıyla grev alanında bekleyen polislerin görüntüsünün yer aldığı büyük boyutlu fotoğraf ise “Havaalanında sıkıyönetim manzaraları yaşandı. Polis havaalanını abluka altına alarak işçileri engelledi” (Evrensel, 16 Mayıs 2013, s. 7) ifadeleriyle açıklanmıştır.

Bir diğer manşet haber ise, Hava-İş Sendikası Genel Başkanı Atılay Ayçin’in THY yönetiminin grevdeki işçilerin yerine deneyimsiz ve eğitimsiz personel çalıştırmasının yolcuların can güvenliğini tehdit ettiğini ifade eden ve uçuş emniyeti açısından olmaması gereken bu tür olumsuzlukları canlı bomba olarak nitelendiren (Evrensel, 17 Mayıs 2013, s. 7) açıklaması doğrultusunda “Havada canlı bomba” başlığı altında kurgulanmıştır. Haberde, hükümeti eleştiren Ayçin’in emniyetsiz uçuşlar nedeniyle olası bir kazanın meydana gelmesinde “patron yandaşlığı yapan” hükümetin de suç ortağı olduğuna işaret eden açıklaması “hükümet de suç ortağı” ara başlığıyla aktarılmıştır. Aynı sayfada “Greve katılım artıyor” başlığıyla verilen ayrı bir haberde ise, “THY yönetiminin grevi kırmak için her yola başvurmasına rağmen grev, her saat greve katılanlar ile büyümeye devam ediyor” ifadeleri kullanılarak işçilerin grevi halaylarla kutladığı, uzun uçuşlardan dönen personelin de katılımıyla “direniş alanının coşkusu”nun daha da arttığı, öte yandan “THY

yönetiminin çalışanlar üzerinde bile yoğun bir baskı uyguladığı ve zorla uçuşa gönderilen personelin morallerinin bozuk olduğu” (Evrensel, 17 Mayıs 2013, s. 7) belirtilmiştir.

Benzer şekilde, incelenen alternatif haber siteleri arasında THY grevine geniş ölçüde yer veren *Sendika.org*, grevin ilk günlerinde greve yönelik baskılar ile greve katılım ve grevin etkisini ön plana çıkarmıştır. Grevin başlamasıyla ilgili 15 Mayıs tarihinde üç ayrı haber yapan sitede grevin ilk gününe ilişkin yayınlanan haberler sırasıyla “Ve THY’de grev başladı: Hava-İş ‘Bu işyerinde grev var’ pankartını astı”, “Tüm baskılara rağmen Hava-İş’in grevi etkili oluyor” ve “THY’de greve karşı psikolojik harp” başlıklarıyla verilmiştir.

Grevin ilk günü yayınlanan “Tüm baskılara rağmen Hava-İş’in grevi etkili oluyor” başlıklı haber, “Hava-İş, polisin tüm engellemelerine ve THY’nin uçuş güvenliğini riske atarak giriştiği grev kırma çabalarına rağmen grevi sürdürüyor. Grevin etkisi zamanla artarken toplumsal muhalefetin Hava-İş’e desteği de büyüyor” ifadeleriyle özetlenmiştir.⁵⁶ Bir diğer haberde ise THY yönetiminin grevin uçuşları etkilemediği ve tüm personelin görevinin başında olduğu yönündeki iddialarını sorgulayarak, THY’nin “göreve gelmeyen 200 uçucu personel eksikliğini nasıl giderdiğini” ve “82 uçuş yapıldığını duyurduğu ancak kaç uçuşun yapılmadığını” açıklamadığına dikkat çekmiştir.⁵⁷

Sendika.org’da THY greviyle ilgili yayınlanan haberlerde, THY yönetiminin grev kırıcı uygulamalarına ve grevin etkisiz kaldığı yönündeki iddialarına karşıt bir söylemle grevin etkili olduğuna ve giderek artan katılımıla büyüdüğüne ilişkin çeşitli içerikler üretilmiştir:

- * THY Grevi’nde 2. Gün: İptal olan uçuş sayısı ve greve katılım artıyor / AKP’nin medya ve polislerle, THY yönetiminin tehditlerle kurmaya çalıştığı baskıya karşın Hava-İş üyesi işçilerin THY grevi, etkisini artırarak sürdürüyor⁵⁸ (*Sendika.org*, 16 Mayıs 2013).
- * Bakan “THY’de grev bitti”, THY “Grev amacını aştı” dese de grev sürüyor / THY grevi giderek büyüyor. Grev büyüdükçe hem AKP hem de THY Yönetimi sıkışıyor.

⁵⁶<https://sendika63.org/2013/05/tum-baskilara-ragmen-hava-isin-grevi-etkili-oluyor-108505/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁵⁷<https://sendika63.org/2013/05/thyde-greve-karsi-psikolojik-harp-108613/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁵⁸<https://sendika63.org/2013/05/thy-grevinde-2-gun-iptal-olan-ucuslar-ve-greve-katilim-artiyor-108678/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

Ulaştırma Bakanı, grevin bittiğini işçilerin de grevi bırakması gerektiğini söylerken THY ise ‘Grev amacını aştı’ dedi⁵⁹ (Sendika.org, 23 Mayıs 2013).

- * Hava-İş’in grevinde THY gün geçtikçe sıkışıyor / THY grevi 8’inci günü geride bıraktı. THY’nin medya aracılığıyla yaptığı çarpıtmalar, polis baskısına ve tehditlere rağmen grev her geçen gün daha da büyürken THY de giderek sıkışıyor⁶⁰ (Sendika.org, 23 Mayıs 2013).
- * Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan’dan grev itirafı: “THY’ye hakkımı helal etmiyorum!” / AKP’nin ve medyanın THY grevine karşı yürüttüğü psikolojik harp giderek trajikomik bir hal alıyor. Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım’ın “THY’de grevin bittiğini” iddia etmesinden iki gün sonra Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan THY’deki aksamalardan dert yandı⁶¹ (Sendika.org, 24 Mayıs 2013).
- * Grev de destek de büyüyor / THY’nin “uçuşları etkilemedi” dediği greve destek büyüyor. THY kariyer sitelerinden pilot arayışına girerken uçuş güvenliğini tehlikeye atmayı sürdürüyor⁶² (Sendika.org, 22 Mayıs 2013).
- * Grev, THY’yi ‘Türkiye keşfine çıkardı / Grevin etkisini kırmak için elinden geleni yapan THY yönetimi şimdi de cep mesajları ile “Türkiye’yi keşfetme” çağrısına başladı⁶³ (Sendika.org, 22 Mayıs 2013).

THY grevi sürecinde yaşanan olayların *Sendika.org*’da yayınlanan haber içeriklerindeki sunum biçimine bakıldığında, haber başlıklarının ve metinlerin işçilerin mücadelesine destek veren bir biçimde oluşturulduğu görülmüştür. Bu anlamda, grev haberlerinde “ajitatif, daha çok cesaret veren, fazla pozitif ayrımcılık yapan” bir dilin tercih edildiğini belirten *Sendika.org* Editörü Ali Ergin Demirhan, grev haberlerinde özellikle işçilere zarar vermeyecek bir ajitasyon yaptıklarını vurgulamaktadır:

Şöyle direndiler, böyle isyan ettiler gibi ajitatif, daha çok cesaret vermek isteyen, fazla pozitif ayrımcılık yapan bir dil ve söylem kullanıyoruz. Oradaki insanlara cesaret vermek ya da oraya insanların dikkatini çekmek istiyoruz. Belki ortalamaya göre daha ajitatif bir dil, belki de hak ettiği budur. O ayrı, tartışılır. Biz emekle sermayenin uzlaşmazlığına inanan bir yayın

⁵⁹<https://sendika63.org/2013/05/bakan-thyde-grev-bitti-thy-grev-amacini-asti-109797/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁶⁰<https://sendika63.org/2013/05/hava-isin-grevinde-thy-gun-gectikce-sikisiyor-109759/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁶¹<https://sendika63.org/2013/05/ekonomi-bakani-zafer-caglayandan-grev-itirafi-thy-ye-hakkimi-helal-etmiyorum-109838/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁶²<https://sendika63.org/2013/05/grev-de-destek-de-buyuyor-thy-alarmda-109622/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁶³<https://sendika63.org/2013/05/grev-thy-ye-turkiye-kesfine-cikardi-109714/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

kuruluyuz, yayın kurulumuz budur, yani fikirlerinden biri de budur. Bu böyle iken aman “o onu dedi bu da bunu dedi bunlar zaten bir arayı bulur” gibi bir şeyimiz olmaz. Ama “aslansınız, kaplansınız, yürüyün” tarzında bir söylemi de kullanmayız. Mesela işçinin yapabilecekleri şeylerin yasal sınırları vardır. İleri giderse hiçbir kazanım elde edemeden işten atılır. Orada lüzumsuz gaz, yani zarar verici bir gaz vermeye biz girişmeyiz. Ajitatif ama zarar vermeyecek bir ajitasyon. O yüzden de dilimizin bir ayarı vardır bu haberlerde (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

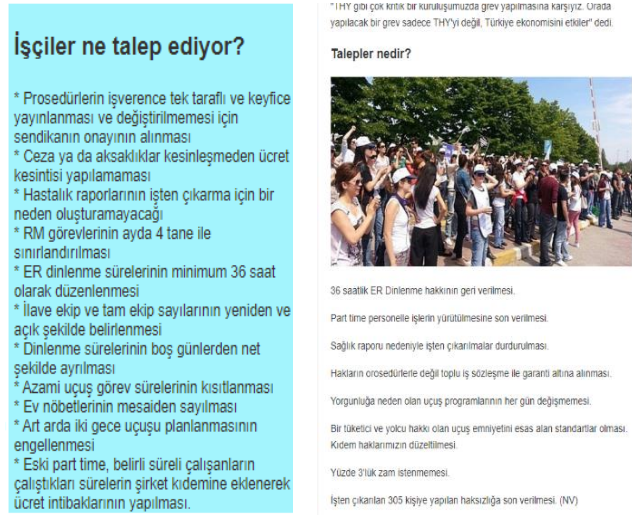
Öte yandan, *Sendika.org*'un konuyla ilgili haber içeriklerinde THY işçilerinin görüşlerine yer vermediğini ve haberlerin çoğunlukla Hava-İş Sendikası'nın açıklamalarına dayandırıldığı göze çarpmıştır. Grev haberlerinde *Sendika.org*'un öncelikli kaynağının sendikalar olduğunu ifade eden Demirhan, bu tercihi, edindiği deneyimler doğrultusunda grev sürecinde duygusal davranışlar gösterebilen işçilerin kararsız tutumlarıyla açıklamaktadır:

Burada bizim ölçütümüz, bir grev varsa sonuçta orada sendika da vardır ve sendikadır öncelikli kaynağımız. O süreci yöneten sendika yöneticisinin oradaki açıklaması, haberin en vazgeçilmezidir. Çünkü, işçi heyecanlanır. İşçi grevinin ikinci gününde komünist olur, ikinci haftasında pişman olur, beşinci haftasında itirafçı olur, bakarsınız patronun yanına gider, yani işçi duygularıyla daha çok hareket eder. 2000'lerin başından beri çok röportaj yapıyorum ve işçilerin evrimini de takip ediyorum. Ama en sahici şeyi de onlardan alabilirsiniz. Standart soru sormazsınız, standart soruyu sendikaya sorarsınız. Standart dışı soruyu da işçiye sorarsınız, işçiden alırsınız yanıtı (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

Bununla birlikte, Demirhan, işveren adına temsilcilerin *Sendika.org*'a ulaşmaları halinde işverenin görüşlerine yer verdiklerini ancak, bunun öncelikli veya vazgeçilmez olmadığını belirtmiştir. Demirhan, hükümet ve resmi makamların açıklamalarına ise eleştirel bir biçimde yer verdiklerine işaret etmiştir.

Bianet'te THY grevi ile ilgili haber içeriklerinde grev kırılcılığı ve greve katılımın yanı sıra, hukuki alandaki gelişmelere yönelik haberler yapılmıştır. Grevin ilk gününün “Havada grev başladı” başlığıyla duyurulduğu haber metninin girişinde polisin grev alanına gelen işçileri arbedeyle dışarı çıkardığı ve bunun üzerine işçilerin THY Genel Müdürlüğü önüne giderek burada grev pankartını astıkları, yoğun güvenlik önlemlerinin alındığı grev alanında basın açıklamasının yapıldığı bilgisi verilmiştir. Atalay Ayçin'in ve işçilerin açıklamalarına yer verilen haberin sonunda, “İşe iade kazandılar ama THY geri almıyor” ara başlığının altında, 2012 yılında grev yasağına karşı yapılan eyleme katıldıkları için işten atılan 305 işçinin hukuki olarak işlerine geri dönme hakkını elde

etmelerine karşın THY yönetiminin işe iadeleri yerine getirmediğine dikkat çekilerek toplu iş sözleşmesindeki en büyük anlaşmazlıklardan birisinin işçilerin işe iadesi olduğuna vurgu yapılmıştır. Haberin sonunda THY yönetiminin açıklamasına tek cümleyle yer verilmiştir: “THY yönetimi yaptığı açıklamada, uçuşların aksamadığını grevin kâğıt üzerinde kaldığını söyledi.” Ayrıca, haberde renkli bir kutu içerisinde “İşçiler ne talep ediyor?” başlığıyla işçilerin kazanılmış haklarına ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik talepleri 11 maddede sıralanmıştır.⁶⁴ THY işçilerinin taleplerine ilişkin hatırlatma amaçlı söz konusu bilgiler, ilerleyen günlerde grevle ilgili gelişmelerin aktarıldığı her haberin sonunda “Talepler nedir?” ya da “İşçiler ne istiyor” başlıklarıyla verilmiştir.

Görsel 4.2. *Bianet, 15-16 Mayıs 2013*

Bu şekilde, grev süreci içerisinde gelişen çok sayıda olay arasında işçilerin talepleri hatırlatılarak sürekli görünür kılınmaktadır. Bu uygulamanın, *Bianet*'in Türkiye alternatif medyasına katkısı olduğuna dikkat çeken *Bianet* eski muhabiri Nilay Vardar, bu konuda internet ortamında yayıncılık yapmanın sunduğu olanakların etkisine dikkat çekmektedir:

Bu, *Bianet*'in Türkiye alternatif medyasına da bir katkısıdır. Bir kere bir “ne olmuştu?” kısmı var. İnsanlar bütün her şeyi bir haberde toplu olarak görmeli. O background bilgisi, özellikle sürekli gelişen, devam eden haberlerde mutlaka o arka plan bilgisi, daha önce geçmişte ne olduğu ve işte o talepler kısmının görünür olması gerekir. Çünkü, o müdahaleler o taleplerin bazen görünür olmamasına neden oluyor. O yüzden her seferinde verilmesi gerekiyor. Tabii internet medyasının bir avantajı da var. Bunu da göz ardı etmeyelim. Aynı zamanda, linklerle

⁶⁴<https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/146615-havada-grev-basladi>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

başka haberlere link verebiliyorsunuz vs. Ama bu background ve ne olmuştu meselesi, gerçekten Bianet sayesinde diğer alternatif internet sitelerine de yavaş yavaş oturmaya başlayan bir şey halini aldı. O açıdan memnunuz (Nilay Vardar ile yapılan derinlemesine görüşme, 5 Temmuz 2020).

Bianet, grevin ikinci gününü ise “Greve katılım artıyor” başlığıyla yayınlayarak katılımın arttığına dikkat çekmiştir. Spotta “Hava İş’in başlattığı THY grevinin ikinci gününde havaalanında 700’ü aşkın çalışan var. Hava İş Başkanı, 200 uçuşun iptal edildiğini söyledi.” ifadelerinin kullanıldığı haberde, “THY bizi sürekli arıyor” ara başlığıyla grevdeki bir kabin amirinin verdiği bilgiler aktarılmıştır. Haberin devamında, ara başlık altında CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun grev alanına gelerek greve destek verdiği bilgisi bir cümleyle aktarıldıktan sonra, Airport Haber isimli haber portalının “grev nedeniyle iptal edilen uçuş bulunmadığını” bildirdiği haberine karşılık olarak Hava-İş’in iptal edilen seferlerle ilgili yayınladığı bilgilere yer verilmiştir. Haberin son paragrafında ise dönemin Başbakan Yardımcısı Ali Babacan’ın grevle ilgili olarak “THY gibi çok kritik bir kuruluşumuzda grev yapılmasına karşıyız. Orada yapılacak bir grev sadece THY’yi değil, Türkiye ekonomisini etkiler” açıklaması aktarılmıştır.⁶⁵

Bu anlamda, hak odaklı habercilik anlayışını benimseyen *Bianet*’in THY grevine yönelik haber içeriklerindeki söyleminin *Sendika.org* ve *Evrensel* kadar olmasa da THY işçisinin mücadelesine destek veren ve THY yönetimine karşı eleştirileri, Hava-İş Sendikası’nın açıklamaları dolayısıyla aktaran nitelikte olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, *T24* ve *Hürriyet*’in ise grevin ilk gününü duyurdukları haberlerde atılan başlıklar ve haber içerisinde başvurulan kaynaklar bakımından benzerlik taşıdıkları gözlenmiştir. Kaldı ki, incelenen alternatif haber siteleri arasında *T24*’ün yapılan görüşmelerde hiçbir ideolojiye yakınlık duymadan habercilik faaliyetlerini yürütme ve bu anlamda anaakım olma hedefinin olduğu bilinmektedir.

T24’te 15 Mayıs 2013 tarihinde “THY’de başlayan greve katılım az, polisle sendikacılar çatıştı”⁶⁶ başlığıyla yayınlanan haberde, Hava-İş Sendikası Başkanı’nın “Vardiyalı çalışma nedeniyle henüz uçuşlarda aksama yok, ancak birkaç saat içinde aksamalar başlayacak. THY personel sayısını yarıya düşürerek uçuş güvenliğini tehlikeye sokuyor, ancak bu dahi yetmeyecek. THY yönetimi şu anda part-time ve tecrübesiz

⁶⁵<http://bianet.org/bianet/toplum/146648-greve-katilim-artiyor>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁶⁶<https://t24.com.tr/haber/thyde-baslayan-greve-katilim-polisle-sendikacilar-catisti,229907>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

personel ile uçuyor, ancak bir süre sonra bu personelin sayısı da yetmeyecek” ifadesine yer verilirken; haberin devamında “Seferlerde aksama yok” ara başlığıyla THY Basın Müşaviri Ali Genç’in THY çalışanlarının tam kadro görevlerinin başında olduğu ve tüm çalışanların şirketlerine sahip çıktıkları ve “greve itibar etmediler” yönündeki açıklamasına yer verilmiştir. Haberin devamında Türk Havayolu Pilotları Derneği’nin (TALPA) greve katılmama kararı da ayrı bir ara başlık altında verildikten sonra son paragrafta “Terminalde tartışma” ara başlığı altında, gece saatlerinde grevin başladığı alanda polisler ile sendika üyeleri arasında yaşanan tartışma ve CHP Genel Başkan Yardımcısı’nın sendikaya ve işçilere destek verdiklerini ifade eden açıklamaya yer verilmiştir.

Hürriyet gazetesi de THY grevinin ilk gününü birinci sayfadan “Grev var rötar yok” (*Hürriyet*, 16 Mayıs 2013, s. 1) başlığıyla duyurarak haberin devamında “THY’de dünün özeti” üst başlığı ve “Grev var, katılım az, aksama yok” başlığıyla (*Hürriyet*, 16 Mayıs 2013, s. 11) aktarmıştır. *T24*’ün yukarıda verilen haber metninde aktarılan açıklamalar *Hürriyet*’in konuyla ilgili haberinde de kullanılmıştır. Ancak *Hürriyet*, Hava-İş’in açıklamasını “Ayçin’den iddialar” şeklinde vermesiyle *T24*’ten belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Öte yandan, *Hürriyet* gazetesinde hem haberin başlığında hem de metnin içerisinde katılımın az olduğunu ve işçilerin greve itibar etmediğini vurgulayan söylemler ile haberde kullanılan fotoğrafta kalabalık haldeki işçilerin görüntüsüne yer verilmesi arasında karşıt bir durumun ortaya çıktığı saptanmıştır.

Görsel 4.3. *Hürriyet*, 16 Mayıs 2013, s. 1 ve 11

Ayrıca, *T24*, grevin başladığı günü “THY’de grev başladı” başlığı altında foto haberle aktarmıştır. Sabaha karşı 03.00’da başlayan grevin ilk anlarında yaşananların yer aldığı toplam 15 fotoğrafta, polis ile işçilerin aynı karede olduğu görüntülerin yanı sıra, yalnızca polislerin grev alanındaki bekleyişini gösteren fotoğraflarla birlikte yağmur altında sloganlar atan, halay çeken ya da bekleyen THY işçilerinin ve havaalanı içindeki THY ofisine asılmış grev pankartının görüntüsüne yer verilmiştir.⁶⁷

THY greviyle ilgili yayımladığı haberlerle, incelenen gazeteler ve alternatif haber sitelerinden tümüyle farklı bir konumda yer alan *Yeni Şafak* gazetesi, grevin ilk günlerine ilişkin haberlerinde THY yönetiminin açıklamalarını esas alarak grevin etkisiz kaldığını vurgulamıştır. Grevin ikinci gününde, “Grev uçuşları etkilemedi Hissesi de uçağı da havalandı” (*Yeni Şafak*, 16 Mayıs 2013, s. 6) başlığıyla yayımlanan haberin spotunda, “THY’de grev kararı alınmasına rağmen uçuş seferlerinde herhangi bir sıkıntı yaşanmazken, greve katılımın da az olması üzerine şirketin borsadaki hisseleri yüzde 3,21 arttı. THY başkanı **Hamdi Topçu**, “**Grev kararda kaldı. Hiçbir çalışmamız itibar etmedi**”⁶⁸ şeklinde konuştu.” ifadeleri kullanılmıştır. Haber metninde, THY A.O. Yönetim Kurulu Başkanı Hamdi Topçu’nun açıklamasının ardından, “Mahkemeye götüreceğiz” ara başlığıyla Hava-İş Genel Başkanı Atılay Ayçin’in açıklamasına yer verilmiştir. Haber fotoğrafında, *Hürriyet*’in aksine metinle tutarlı olarak THY’nin 80. yıldönümü reklam panosu önünde kaldırımın kenarına oturmuş, üstlerinde grev önlükleri olan iki THY işçisinin görüntüsü kullanılmıştır. Fotoğrafta işçilerden biri cep telefonu ile konuşurken, diğeri de cep telefonundan bir şeye bakmaktadır.

⁶⁷<https://t24.com.tr/foto-haber/thyde-grev-basladi,3845/14>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁶⁸Vurgu, haber metnine aittir.

Görsel 4.4. Yeni Şafak, 16 Mayıs 2013, s. 6

Yeni Şafak gazetesinin grevi önemsizleştiren bir diğer haberinde ise “Grev THY’ye rekor getirdi” (Yeni Şafak, 19 Mayıs 2013, s. 6) başlığıyla Hava-İş Sendikası’nın başlattığı greve destek amacıyla gelen toplumsal muhalefet gruplarını “marjinal” olarak tanımlayarak grevin yasal bir hak olduğunu göz ardı eden bir tutum sergilemiştir. Spotta “THY çalışanlarının ilgi göstermediği grevin 4. gününde de uçuşlar sorunsuz devam edince, Hava-İş Sendikası Başkanı Atılay Ayçin, 305 kişiyi işinden ettiği ve çalışanları temsil görevini yerine getirmediği gerekçesiyle havacılık sektöründe topa tutuldu.”⁶⁹ (Yeni Şafak, 19 Mayıs 2013, s. 6) şeklindeki ifadelerle; 305 THY işçisinin hükümetin grev yasağını kanunlaştırma tasarısını protesto ettikleri için işten atıldığı gerçeği gizlenerek Hava-İş Sendikası’nın suçu olarak yansıtılmıştır. Bununla birlikte, sendikanın spotta belirtilen nedenlerle “topa tutulduğu” konusunda haber metni içerisinde net bir bilgiye rastlanılmamıştır. Kaldı ki, haberin başlığındaki “rekor” sözcüğünde ve spotunda “görevini yerine getirmediği gerekçesiyle havacılık sektöründe topa tutuldu” ifadelerindeki renklendirilmiş vurgular, gazetenin THY grevine ve sendikal mücadeleye yönelik ideolojik tavrını açıklamaktadır. Benzer tavır, “Hava-İş, marjinalleşti” ara başlığı altında verilen Hava-İş Sendikası’nın basın açıklamasıyla ilgili haber metninde de açıkça görülmüştür:

Hava-İş’in THY binası önünde gerçekleştirdikleri eylemde, işten atılan 305 memurdan ziyade marjinal gruplarla eylem yaptığı da gözlemlendi. THY binası önünde Sendika Başkanı

⁶⁹Vurgu, haber metnine aittir.

Atilay Ayçin'in açıklama yaptığı esnada, arkasında bulunan topluluğun elinde Hava-İş'e ait pankart veya bayrak olmaması da dikkat çekti (*Yeni Şafak*, 19 Mayıs 2013, s. 6).

Görsel 4.5. *Yeni Şafak*, 19 Mayıs 2013, s. 6

Yukarıdaki haber fotoğrafında yer alan flamalardan okunabildiği kadarıyla Çarşı taraftar grubu, Ezilenlerin Sosyalist Partisi (ESP), Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), Emek Partisi (EMEP) gibi toplumsal muhalefetin temsilcileri *Yeni Şafak* için “marjinal” olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte, fotoğrafın sol üst köşesine daire içerisinde “Hava-İş’in çağrısına marjinal gruplar katıldı” ifadesi kullanılarak fotoğrafın taşıdığı anlam ve gerçeklik farklı yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra, haberin girişinde, THY yönetimi ile 24. Dönem Toplu İş Sözleşmesi görüşmelerinde uzlaşamayan Hava-İş Sendikası'nın grevin yaşandığı Atatürk Havalimanı'nda seferler sorunsuz gerçekleştirilmeye devam ediyor ifadesinde olduğu gibi Hava-İş Sendikası ve grevi, haberin öznesi olmaktan çok seferlerin sorunsuz gerçekleştirilmeye devam ettiği Atatürk Havalimanı'nın tamlayanı olarak ifade edilmiştir.

Yeni Şafak, Cerattepe direnişi sürecinde yaşanan gelişmelere ve olaylara ilişkin yaptığı haberler konusunda da sermayeden ve siyasi iktidardan yana bir tutum sergilemiştir. Bu çerçevede, haberlerde yalnızca hükümet yetkililerinin ve maden şirketinin açıklamalarına yer vermesi dikkat çekmiştir. Dolayısıyla, haber içeriklerinde Yeşil Artvin Derneği'nin hiçbir açıklamasına yer verilmezken; incelenen dönemdeki haberlerde yalnızca Eti Bakır A.Ş., Orman Genel Müdürlüğü, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın açıklamaları kaynak olarak kullanılmıştır. Söz konusu açıklamalar haber başlıklarına şöyle yansıtılmıştır:

- * Cerattepe'de çevreye önem 227 kişiye iş (*Yeni Şafak*, 19 Şubat 2016, s. 5),
- * Cerattepe'de ağaç kesilmedi (*Yeni Şafak*, 20 Şubat 2016, s. 4),

- * Madenin çevreye zarar vereceği iddiası yalan (Yeni Şafak, 24 Şubat 2016, s. 6),
- * Sahte çevrecilere ceza yolda (Yeni Şafak, 23 Şubat 2016, s. 19),
- * Cerattepe’de erteleme / Diyalog içinde karar vereceğiz (Yeni Şafak, 24 Şubat 2016, s. 1 ve 14).

Yukarıda başlıkları verilen tek kaynağa dayalı haberlerin içeriklerine genel olarak bakıldığında, öne çıkan konular ise şöyle özetlenebilir:

- * Şirketin bölgeden çıkarılacak bakır madenini çevreye zarar vermeden taşımayı planladığını, Eti Bakır A.Ş.’nin bölgede madencilik engelleyecek mahkeme kararının olmadığını; ÇED olumlu kararının iptali için açılan dava sonunda yeni bir rapor hazırlandığını; şirketin bakır madeninde 227 kişiye istihdam sağlamayı planladığını ifade eden açıklaması,
- * Madencilik faaliyeti için bölgede ağaç kesildiği iddialarına yanıt veren Orman Genel Müdürlüğü’nün “sahadaki ağaçların kesilmesi işlemlerinin” söz konusu olmadığı yönündeki açıklaması,
- * Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu’nun madenin çevreye zarar vermeyeceğini ve madenin tamamen korumacı mantıkla inşa edildiğini dile getiren açıklaması,
- * Orman ve Su İşleri Bakanlığı’nın, Cerattepe’ye giden yolu kapatmak için usulsüz olarak kesilen ağaçlar için suç zaptının tanzim edildiğinin ve bu ağaç kesimini gerçekleştiren eylemcilerin tespit edilerek cezalandırılacağı aktarıldığı açıklaması,
- * Başbakan Davutoğlu’nun Cerattepe’de planlanan madencilik faaliyeti ve meydana gelen olaylarla ilgili Artvin heyetini kabul etmesi ve mahkeme sonuçlanana kadar madencilik faaliyetlerinin durdurulması kararının alınması; görüşmede Davutoğlu’nun “Eğer bu ülkeyi kalkındıracağız, geliştireceksek enerjide madende dışa bağımlılıktan kurtaracağız bu madenleri de çıkarmamız gerekir. Bunun nasıl olacağına da konuşarak diyalog içinde karar vereceğiz” şeklindeki açıklaması.

Sözü edilen konulara ilişkin haberlere incelenen diğer gazeteler ve alternatif haber siteleri de sayfalarında yer verirken; *Evrensel* ve *Sendika.org* dışındakiler, haberlerin içeriklerinde Başbakan ve hükümet yetkililerinin sözü edilen açıklamalarını doğrudan aktarmışlardır. *Evrensel*, Orman ve Su İşleri Bakanı’nın bölgede ağaç kesen eylemcilerin

cezalandırılacağını ifade ettiği açıklamasına ilişkin haberde Artvin halkının görüşlerini merkeze alarak “BAKANIN EYLEMCİLER AĞAÇ KESTİ SÖZLERİNE TEPKİ: Şirket ağaç kesmesin diye direniyoruz” (Evrensel, 23 Şubat 2016, s. 2) başlığıyla yayımlamıştır. Yeşil Artvin Derneği ve beraberindeki heyet ile Başbakan arasında yapılan görüşmeden çıkan karar ise üst başlıkta “HUKUKİ SÜREÇ BİTENE KADAR MADEN ÇALIŞMAYACAK” (Evrensel, 25 Şubat 2016, s. 2) şeklinde duyurulurken; “Artvinlilerin direnişi Cengiz’i durdurdu” başlığında söz konusu karar Artvin halkının maden şirketine karşı elde ettiği kazanım olarak vurgulanmıştır. Diğer tarafta, *Sendika.org*, Bakanın açıklamasını “Hem talancı hem yalancı Bakan: Cerattepe’de eylemciler ağaç kesti cezalandıracağız”⁷⁰ şeklinde ağır bir dille eleştirirken; diğer açıklamalarını ise “Eroğlu: ‘Maden zararsız, Cerattepe’de geri adım atmayacağız”⁷¹ biçiminde ifade etmiştir.

Öte yandan, maden şirketinin bölgeye çıkmasını engellemeye yönelik Artvin halkının girişimlerine karşı polis ve jandarmanın günlerce süren müdahaleleri, *Yeni Şafak* gazetesi dışında incelenen gazete ve alternatif haber sitelerinde öne çıkan haberler arasında yer almaktadır. Kolluk güçlerinin müdahaleleri sırasında yaşanan olayların haber içeriklerindeki sunumunda, *Evrensel* ve *Sendika.org* merkeze aldıkları konular ve yaklaşım biçimleri itibarıyla birbirine yakın bir tutum sergilemişlerdir. *Evrensel*, polis müdahalesinin ikinci gününde yaşananları, “Artvinliler Cengiz’in devletine direniyor” (Evrensel, 18 Şubat 2016, s. 1) başlığıyla manşetten duyurmuştur. Devletin baskı aygıtları olarak polis ve jandarma tarafından yapılan saldırıları devletten bağımsız olarak ele almayan *Evrensel*, haberin spotunda kullandığı “Valisiyle, bakanıyla, kolluk kuvvetleriyle Cengiz Holdingin yanında duran devlete karşı bir kent topyekün direnişte” ifadesiyle devlet-şirket işbirliğine dikkat çekmiştir.

Polis müdahalesinin devam ettiği başka bir günde yaşananları da manşete taşıyan *Evrensel*, “Halk korkusu” (Evrensel, 21 Şubat 2016, s. 1) başlıklı haberinde, Artvin dışından gelenlerin Hopa Cankurtaran Geçidi’nde yollarının kesildiği sırada polis ve jandarma tarafından yapılan müdahaleyi Artvin Valiliği’nin aldığı yasaklama kararını merkeze alarak aktarmıştır.

⁷⁰<https://sendika63.org/2016/02/hem-talanci-hem-yalanci-bakan-cerattepede-eylemciler-agac-kesti-cezalandiracagiz-330657/> (<https://twitter.com/i/status/701440219283910657>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁷¹<https://sendika63.org/2016/02/eroglu-maden-zararsiz-cerattepede-geri-adim-atmayacagiz-331041/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

Aynı olayla ilgili 20 Şubat 2016 tarihinde yayınlanan haber içeriklerinde valiliğin kararına dikkat çeken *Sendika.org*, söz konusu karardan dolayı AKP iktidarını eleştiren bir söylem kullanmıştır. “Artvin yolunda direnişçilere engelin gerekçesi: AKP’nin ‘Ayağa kalk’ korkusu”⁷² başlığıyla duyurulan haberde, farklı şehirlerden Cerattepe’ye gitmek üzere yola çıkan otobüslerin polis ve jandarma tarafından 13 kez durdurulduğu ve durdurulma gerekçesi olarak valiliğin “önleyici arama talebi” hakkındaki yazısının gösterildiği belirtilmiştir. Haberde, valiliğin yazısında Halkevleri’nin “terör örgütü olarak nitelendirildiği ve Halkevleri’ni ‘tehdit’ olarak gösteren ifadelerin yer aldığı”, yazıdaki söz konusu ifadelerin kaynağının ise “Halkevleri’nin Saray iktidarına karşı Ocak ayında ilan ettiği ‘eşitlik, özgürlük, barış ve halkın hakları için Ayağa Kalk!’ başlıklı mücadele programı olduğunun anlaşıldığı” vurgulanmıştır.

Hürriyet gazetesi ise “Artvin engeli” (*Hürriyet*, 21 Şubat 2016, s. 3) başlığıyla aktardığı olayla ilgili haber içeriklerinde valilik kararıyla ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Haberin spotunda “Artvin’deki maden faaliyetlerini protesto için bölgeye gelen grubun önü polis tarafından kesildi. Arbede çıktı. Biber gazı ve cop kullanıldı” ifadeleri kullanılarak bölgeye gelen grubun kente girişine neden izin verilmediği belirtilmemiştir.

Polis müdahalesinin ilk gününü manşetten “Cerattepe gazı” (*Hürriyet*, 17 Şubat 2016, s. 1) başlığıyla duyuran *Hürriyet*, iç sayfada yer alan haberin devamında “Artvin’e gaz” (*Hürriyet*, 17 Şubat 2016, s. 16) başlığını kullanmıştır. İç sayfada haberin spotunda, polis müdahalesinin nedeni şöyle ifade edilmiştir: “Artvin’deki Kafkasör Yaylası’nda bulunan Cerattepe bölgesinde bakır madeni çıkarmak isteyen şirket, asker ve polis eşliğinde zırhlı araçlarla bölgeye doğru yola çıkınca Artvinliler sokağa döküldü. Yolu kapatan Artvinlilere polis, biber gazı ve copla müdahale etti.”

⁷²<https://sendika63.org/2016/02/artvin-yolunda-direniscilere-engelin-gerekcesi-akpnin-ayaga-kalk-korkusu-330112/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

Görsel 4.6. Hürriyet, 17 Şubat 2016, s. 1 ve 16

Sendika.org'dan sonra Cerattepe direnişi haberlerine en çok yer veren alternatif haber sitelerinden *T24*, Şubat ayında yaşanan polis müdahalesiyle ilgili olaylara yer verdiği haberleri Doğan Haber Ajansı (DHA), Radikal, Bianet gibi farklı medya kuruluşlarından alınan bilgiler doğrultusunda oluşturmuştur. *T24*, 16 Şubat'ta yaşanan olayları, "CHP'li milletvekili: Efkan Ala Cerattepe'de 'Vurun geçin' demiş"⁷³ başlığı altında aktarmıştır. Haberin spotunda, "Bölgede maden şirketi istemeyen Artvinliler şirket yetkililerinin bölgeye gelmesiyle sokağa dökülmüş, polis de halka müdahalede bulunmuştu" ifadeleriyle müdahalenin nedeni belirtilmiştir. DHA muhabiri Muhammet Kaçar'ın haberini kaynak göstererek oluşturulan haberin girişinde, olayın ayrıntılarına geçmeden önce Cengiz Holding'in sahibinin kim olduğuna ilişkin şu açıklama yapılmıştır: "Cerattepe'deki madeni işletmek için bölge halkıyla karşı karşıya gelen Cengiz Holding, 17-25 Aralık tapelerinde "Milletin a... koyacağız" şeklindeki sözleriyle tepkileri üstüne çeken işadamı **Mehmet Cengiz**'e⁷⁴ ait."

Bu noktada, *Sendika.org* 18 Şubat 2016 tarihli "AKP'nin ihale kralı Cengiz Holding kimdir?"⁷⁵ başlığıyla hazırladığı yazıda, "AKP döneminde sermayesine sermaye katan Cengiz Holding'in büyümeye devam ettiği; ülkenin dört bir yanında her yağma projesinin altından çıkan Cengiz'in Cerattepe maden projesinin de sahibi olduğu; sadakatının karşılığını ihalelerle alan Cengiz'in büyüme öyküsü" aktarılarak AKP iktidarı ile birlikte yatırımlarını giderek artırarak yükselişe geçen ve isimleri sıkça duyulan yeni sermaye gruplarının iktidarla karşılıklı çıkara dayalı ilişkileri anlatılmıştır.

Diğer yandan, *Bianet* THY grevi haberlerinde olduğu gibi Cerattepe direnişiyle ilgili hemen hemen tüm haberlerin sonunda ayrı bir kutu içerisinde ve ara başlıklarla

⁷³<https://t24.com.tr/haber/cerattepede-gergin-bekleyis,328380>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁷⁴Vurgu, haber metnine aittir.

⁷⁵<https://sendika63.org/2016/02/akpnin-ihale-krali-cengiz-kimdir-329551/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

Artvin halkının 20 yıllık mücadelesinin kısa bir tarihçesine yer vermiştir. Bu kapsamda, dünyanın en zengin bitki örtülerinin Cerattepe’de bulunduğu, izin istenilen 31,8 hektarlık alanının tamamının ormanlık alan olduğu ve proje sahasında yaklaşık yaklaşık 50 bin 300 adet ağacın kesileceği bilgilerinin yanı sıra Artvin halkının mücadelesinin ilk olarak ne zaman başladığına, Yeşil Artvin Derneği’nin hangi tarihte kurulduğuna, şirkete ÇED olumlu kararının verilmesine ve bu kararın iptaline yönelik hukuki sürece ilişkin kısa bilgiler aktarılmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber siteleri arasında *Evrensel*, *Sendika.org*, *Bianet* ve *T24*’te THY grevinin başlangıcından sonuna kadarki süreçte yayınlanan haberlerde sunum biçimleri farklılık göstermekle birlikte, grevi destekleyen ve Hava-İş Sendikası’nın açıklamalarına yer veren bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Benzer tutum, Cerattepe direnişi haberlerinin içeriklerinde de gözlenmiştir. Cerattepe’de madencilik faaliyetlerini başlatmak isteyen Cengiz Holding’e bağlı Eti Bakır A.Ş.’nin bölgeye çıkma girişimlerine karşı Artvin halkını ve yürüttükleri mücadeleyi olumlayan haberler öne çıkmıştır. Ancak, sözü edilen gazete ve alternatif haber sitelerinde, THY grevinde olduğu gibi Cerattepe direnişi haberlerinde de olayların sunumundaki destekleyici tavır farklı biçimlerde yansıtılmıştır.

Buna karşılık, *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazeteleri ise THY greviyle ilgili haber içeriklerinde ve köşe yazılarında greve katılımın olmadığı ve grevin etkisiz kaldığı yönünde THY yönetiminin açıklamalarına paralel bir anlayışı benimserken; Cerattepe direnişi haberlerinde *Hürriyet* gazetesi olumlu tutumuyla *Yeni Şafak* gazetesinden belirgin biçimde ayrılmıştır. Bununla birlikte, THY greviyle ilgili haberlerde Hava-İş Sendikası ve THY yönetimi incelenen gazetelerin ve alternatif haber sitelerinin başvurdukları kaynakları oluştururken; *Evrensel*, Hava-İş Sendikası başta olmak üzere THY işçilerinin görüşlerine de geniş ölçüde yer vermiştir. Cerattepe direnişine ilişkin haberlerde ise *Yeni Şafak* dışında incelenen basılı gazetelerde ve alternatif haber sitelerinde ağırlıklı olarak Yeşil Artvin Derneği yetkililerinin açıklamalarına başvurulmuştur. Öte yandan, Artvin halkının görüşlerine dayandırılan haberlerin çoğunlukta olduğu tek gazete *Evrensel* olmuştur.

4.4.3. İşçi sınıfı ve çevre/yaşam savunucularının sunumu

Medya, toplumsal hareketlerin genelinde olduğu gibi grev ve çevre hareketlerinin temel aktörlerinin taleplerini ve sorunlarını kamusal alana taşıma konusunda önemli ve

etkili olduğu kadar sorunlu bir alan olagelmıştır. Yeni toplumsal hareketler karşısında işçi sınıfı hareketlerinin sona erdiği yönündeki kuramsal tartışmalardan hareketle bu noktada medyanın önemli bir işleve sahip olduğu varsayımına dayanan bu çalışmanın alt amaçlarından biri olarak işçi sınıfının ve yaşam savunucularının medyadaki temsilinin sorgulanması önem taşımaktadır.

Bu alt başlıkta, THY grevine katılan işçilerin ve Cerattepe’de madene karşı yaşam alanlarını savunan Artvin halkının basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinde hangi oranda ve nasıl temsil edildiği sorgulanmaktadır. Bu bağlamda, çözümlenen basılı gazeteler arasında *Evrensel* gazetesi gerek THY grevi gerekse Cerattepe direnişi haberlerinde işçilere ve Artvin halkına geniş ölçüde ve ayrıntılı olarak yer vermiştir. Bu anlamda, THY işçilerinin ve Artvin halkının, gazetenin konuya ilişkin içeriklerinde kullandığı başlıca haber kaynaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, belirlenen tarih aralığı içerisinde *Evrensel* gazetesinde yayımlanan THY grevi haberleri incelendiğinde, işçilerin grev sürecinde karşılaştıkları olay ve durumların yanı sıra grev boyunca yaşanan gelişmeler karşısında işçilerin düşüncelerini, neden greve katıldıklarını, taleplerini ve tepkilerini dile getiren çok sayıda haberle karşılaşılmıştır. Gazetenin 18 Mayıs tarihli sayısında, Habertürk gazetesinde Atılay Ayçin’in “ben de kandırıldım” dediğini iddia eden ve 14 bin sendika üyesinden greve katılımın yüzde 80-85 düzeyinde olacağını söylediğini ancak, katılımın 500’de kaldığını aktaran bir habere karşılık işçilerin görüşlerine ve konuyla ilgili açıklamalarına yer verilmiştir. “Karalama haber yapan medyaya grevcilerden yanıt” üst başlığının ve “Grevi kırmak için haber yapıyorlar” (Evrensel, 18 Mayıs 2013, s. 5) başlığının atıldığı haberde, Asuman Yaprak isimli bir THY işçisi ilgili haberde söz edilen yüzde 85 oranının arka plan bilgisini açıklamıştır. Bunun yanı sıra, kendisi gibi birçok arkadaşının şehir dışında ya da yurtdışında olduğu için ilk gün greve katılamadıklarını ancak, ikinci gün katılabildiklerini aktararak greve katılımın az olmasıyla ilgili iddialara yanıt vermiştir. Gamze Tonak isimli bir işçi ise THY’de uçuş personellerinin aldıkları eğitime uygun olmayan uçaklara görevlendirildikleri yönündeki iddialara yanıt vererek; böyle bir durum varsa THY yönetiminin uçuş güvenliğini tehlikeye attığını belirterek uçuş personelinin aldığı eğitime uygun uçak tipine görevlendirilmesi gerektiğinin nedenlerini açıklamıştır.

Bir başka haberde, grevin ilk günlerinde THY yönetiminin Hava-İş Sendikası’nı 22 Mayıs’a kadar 24. dönem toplu iş sözleşmesini imzalamaya davet etmesi ve imzalamadığı takdirde bir önceki dönem toplu iş sözleşmesine bağlı kalarak tüm THY çalışanları için

uygun bir ücret artışı yapacağını açıklamasıyla ilgili işçilerin görüşleri alınmıştır. Birinci ve iç sayfada “Derdimiz para değil” (Evrensel, 20 Mayıs 2013, s. 5) başlığıyla aktarılan haberde THY Yönetim Kurulu Başkanı Hamdi Topçu’nun sendikaya yaptığı çağrının işçiler tarafından tepkiyle karşılandığı belirtilerek, işçilerin konuyla ilgili görüşleri isim ve fotoğraflarıyla birlikte aktarılmıştır.

Görsel 4.7. Evrensel, 20 Mayıs 2013, s. 1 ve 5

Grevin başladığı günden itibaren gelişmelerin yoğun bir şekilde yaşandığı Mayıs ayı içerisinde, *Evrensel* gazetesinde THY işçilerinin görüş ve düşüncelerini merkeze alan diğer haber başlıkları ise şöyledir:

- * Uçuşlar aksadıkça baskılar da artıyor / Grevcilere baskı artıyor (19 Mayıs 2013, s. 1 ve 5).
- * Grev büyüyor (21 Mayıs 2013, s. 5).
- * ‘Topçu baksana kaç kişiyiz saysana’ (24 Mayıs 2013, s. 1 ve 5).
- * THY’nin yıldızları düşecek (28 Mayıs 2013, s. 5).
- * 305 işçi binler oldu (30 Mayıs 2013, s. 1 ve 6).

Yukarıda başlıklar halinde yer verilen haberlerde sırasıyla grevin dördüncü gününde, polisin THY Genel Müdürlük önündeki grev alanında barikatları genişleterek güneşten korunmak için tente kurulmasına izin vermemesiyle ilgili işçilerin polis müdahalesine tepkileri; işçilerin her geçen gün yeni katılımlarla ve kendilerine verilen desteklerle grevin büyüdüğüne ilişkin açıklamaları ile medyanın ve THY’nin grevi zayıf göstermesine yönelik tepkileri dile getirilmiştir. Bununla birlikte, THY Yönetim Kurulu

Başkanı Hamdi Topçu'nun işçilere ilk 6 ay için yüzde 5 zam yaptığını açıklamasının yanı sıra greve katılanların THY çalışanları olmadığı yönündeki iddiasına karşılık personel kimlikleriyle eylem yapan işçilerin zam teklifiyle ilgili görüşlerine; grevin devam ettiği dönemde THY'nin rötör yapan uçak sayısı bakımından Avrupa'daki havacılık firmaları arasında birinci sırada yer aldığı yönündeki istatistiki bilgiye ilişkin işçilerin görüşlerine ve 2012 yılında işten atılan 305 THY çalışanının başlattığı direnişin 1. yıldönümü olması nedeniyle geçen sene işten atılan üç işçinin görüşlerine yer verilmiştir.

Evrensel gazetesinin grevin ilerleyen günlerinde de THY işçilerinin görüşlerine dayanan haberlere yer ayırdığı görülmüştür. Grevin 78. gününde muhabir Metin Akarsu imzalı "Bütün işçiler için direniyoruz" (*Evrensel*, 3 Ağustos 2013, s. 7) başlıklı haberde, o dönemde Türkiye'nin birçok yerinde başlayan grevler hakkında THY işçileriyle konuşulmuştur. THY grevinin başladığı günden itibaren işçilerin karşılaştıkları hukuksuzlukları anlatan özet bir hatırlatmanın yapıldığı haberin girişinde tüm bu hukuksuzluklara karşı THY işçilerinin greve devam ettikleri ve başka işyerlerinden gelen grev haberleriyle umutlandıkları belirtilmiştir. İşçilerin isimlerinin belirtilmediği haberde, dile getirilen görüşlerin çoğu dolaylı anlatımla aktarılmıştır:

7 yıldır yerde görev yapan bir kadın THY çalışanı, işçilerin özellikle son 20 yıldır sendikal hakları engellemeye ve baltalamaya çalışan bir zihniyet ile karşı karşıya olduğunu belirtiyor. AKP'nin son altı yılında bu durumun açık bir saldırıya dönüştüğünü ifade eden THY işçisi, işçilerin bu saldırılara karşı birlik olarak greve çıktıklarını vurguluyor (*Evrensel*, 3 Ağustos 2013, s. 7).

Grevin devam ettiği Mayıs ayından sonraki dönemde işçilerin görüşlerinin doğrudan aktarıldığı haberleri sayfalarına taşıyan *Evrensel* gazetesinin "Yaşam yeri grev alanı" başlıklı haberinde, grevde oldukları süreç içerisinde grevi ve sendika yönetimini zayıflatmaya yönelik baskı ve hukuksuzlukları değerlendiren, THY'deki ağır çalışma koşullarını ve greve çıkmalarına neden olan gelişmeleri anlatan işçilerin açıklamalarına yer verilmiştir (*Evrensel*, 19 Ağustos 2013, s. 5). Bir diğer haberde ise grev alanındaki kabin memurlarıyla yapılan görüşmelerde işçilere grevle birlikte yaşamlarında nelerin değiştiği, THY'de çalışma şartlarında değişiklik olup olmadığı ve çalışanların durumu ile ilgili yöneltilen soruların yanıtları aktarılırken; Gezi direnişinin THY greviyle aynı döneme denk gelmesinin greve etkisini değerlendiren kabin memurlarının görüşlerine de ayrı bir başlık altında yer verilmiştir (*Evrensel*, 2 Temmuz 2013, s. 5).

Görsel 4.8. Evrensel, 19 Ağustos 2013

Görsel 4.9. Evrensel, 2 Temmuz 2013

Bu bağlamda, *Evrensel* gazetesi grevin başladığı ilk aylarda yaşanan gelişmelerle ilgili açıklamalarda sendika temsilcileri ve THY yönetiminin yanı sıra işçilerin söylemlerini de haber içeriklerine taşımıştır. THY işçilerinin taleplerini, işyerlerinde ve grev alanında yaşadıkları baskılar ve sorunlar kadar coşkularını ve umutlarını haber metinleri ile birlikte fotoğraflara yansıtmıştır.

Hürriyet gazetesinde, THY grevi ile ilgili belirlenen tarih aralığında yayımlanan toplam 4 haberin içeriklerinde ve başlığında greve katılan işçilerin görüşlerine ya da ifadelerine yer verilmediği; bununla birlikte, grevle ilgili haber fotoğraflarında THY işçilerinin görüntülerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir (Bkz. Görsel 4.3). Haber içeriklerine bakıldığında, grevin sendikanın tek başına başlattığı bir hareket algısı yaratılırken, fotoğraflar dışında haber metinlerinde THY işçilerinin varlığı yok sayılmıştır. Benzer şekilde, THY işçilerinin sağlıklı koşullarda çalışma hakkı ve arkadaşlarının mahkeme tarafından onaylanmış işe iadelerinin yapılması için başlatılan grevde dile getirilen talepleri ve işçilerin sorunlarını görmezden gelen *Yeni Şafak* gazetesinde incelenen dönem süresince THY işçilerinin görüşleri ve ifadelerine rastlanılmamıştır.

Öte yandan, *Hürriyet*'te yer alan 5 köşe yazısından Yalçın Bayer'ın "Yeter Söz Milletin" isimli köşesinde, THY yönetiminin grev kırıcılığına karşı yargının THY aleyhindeki kararını ele alan yazıda "bir grup grevci işçi" ile konuşulduğu, onlara bazı soruların sorulduğu belirtilmiştir. Yazıda, THY grevinin 56. gününde mahkeme tarafından işverenin grev kırıcılığının onaylanarak ihtiyatlı tedbir kararı verildiği aktarılmıştır. THY işçilerine yöneltilen sorularda toplu iş sözleşmesini hangi tarafın

engellediği, Başbakan'ın toplu sözleşmeye müdahil olup olmadığı, eski THY yönetiminin fonksiyonunun ne olduğu ve bu yönetimin grev öncesinde görevden alındığı yönündeki iddialar ile 15 Mayıs gecesi grev başladığı anda özel getirilen polislerin çirkin davranışta buldukları ve işçilerin bunu neden açık olarak ifade edemedikleri (Bayer, “Yargı, THY’yi sıkıştırıyor”, 10 Temmuz 2013, s. 22) ile ilgili sorular sorulmuştur. Yazının girişinde, “ILO kararıyla da zaten ‘**sicili bozuk**’” olduğu ifade edilen THY yönetimine karşı eleştirel bir tutumun olduğu görülmektedir. THY grevinin önemsiz ve etkisiz olduğunu ifade eden haber içeriklerine bakıldığında, Bayer’in yazısında “grevci işçilerin” görüşlerine yer verilmesi işçi sınıfının medyadaki temsili bakımından önemli olduğu ancak, yeterli olmadığını söylemek mümkündür.

Alternatif haber sitelerinde ise THY grevi sürecinde yaşanan olaylar ve gelişmeler haber içeriklerinde tüm yönleriyle aktarılmaya çalışılmış; işçilerin greve çıkma nedenleri ve talepleri Hava-İş Sendikası'nın yaptığı açıklamalar doğrultusunda haber metinleri içerisinde görünür kılınmıştır. Ne var ki, alternatif haber sitelerinde belirlenen tarih aralığındaki haber içeriklerinde, bire bir görüşülerek THY işçilerinin görüşlerine ya da açıklamalarına başvuran haberlerin *Evrensel*'e kıyasla az sayıda olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda, *T24*'te herhangi bir haber içeriğine rastlanılmazken; haber içeriklerinde kullandığı dil ve söylemle THY grevine açıktan destek veren *Sendika.org*'da da işçilerle özel olarak yapılmış bir görüşmeye dayalı herhangi bir haberle karşılaşılmamıştır. Ancak, genel olarak işçilerin talepleri dile getirilirken eylem haberlerinde işçilerin sloganlarına başlıkta ve metin içerisinde yer verilmiştir. *Sendika.org*'da 28 Ağustos'ta yayınlanan “Kanun namına dur THY!” başlıklı haberde, THY yönetiminin grev kısıcılığı yaptığı yönündeki mahkemenin ihtiyati tedbir kararının kaldırılmasına karşı Hava-İş Sendikası üyelerinin basın açıklaması yaptığı ve mahkemenin söz konusu kararı kaldırmasını protesto ederek adalet istedikleri ifade edilmiştir:

Hava-İş üyeleri, THY yönetiminin grev kısıcılığı yapmasıyla ilgili davanın 10 Eylül'deki duruşması öncesi 27 Ağustos'ta basın açıklaması yaptı. THY işçileri basın açıklamasında adalet istediklerini dile getirdi. İstanbul Adliyesi önünde toplanan THY işçileri, “THY işçilerine sahip çık. Pilotlarını bul, grevi bitir”, “Büyüyen saraylarda küçülen adaleti arıyoruz” ve “Kanun namına dur THY” yazılı pankartlar taşıdı. [...] işçiler adına açıklama yapan Melih Karabıçak, THY yönetiminin grev kısıcılığının mahkeme tarafından tespit edildiğini ve bunun durdurulması için ihtiyati tedbir kararı alındığını hatırlattı. 22. Yargıtay Hukuk Mahkemesi'nin sendikanın kazandığı bütün davalarını bozmasını eleştiren ve grev

kırcılığıyla ilgili davaya 10 Eylül'de devam edileceğini hatırlatan Karabıçak, adalet istediklerini söyledi, duruşma günü adliye önünde olacaklarını bildirdi.⁷⁶

Bunun yanı sıra, *Sendika.org*'un 22 Mayıs 2013 tarihli sayfasında Yurt gazetesinden köşe yazarı Atilla Özsever'in "THY grevine güçlü destek şart!" başlıklı yazısında THY işçilerinin görüşlerine yer verilmiştir. Grev alanını ziyaret ettiğini ifade eden Özsever, grev yerinde konuştuğu kabin memurları ve bir hostesin görüşlerini yazısında şöyle aktarmıştır:

THY işvereni giderek sıkışıyor. Grev yerinde konuştuğumuz kabin personeli, hiç kimseyi 6 günden fazla dinlenmeksizin uçuramayacaklarını aksi halde ciddi risklerin olabileceğini belirtiyorlar. Bir hostes, "Sertifikayı yeni almış ve ilk defa uçuş görevi verilen bir personeli, Çin'e gönderdiler, çok riskli" diye konuştu. Kabin memurları, "Bizler para için grev yapmıyoruz. Dinlenme hakkımız için grev yapıyoruz. Sendikanın bu yöndeki kazanımları var, onları kaybetmek istemiyoruz. Lufthansa'da Alman pilotlar ayda 70 saat uçar, bizdeki bu süre 110 saate çıkıyor. Bu sadece havada geçen süre, onun dışında da çalışıyoruz" dediler. Grevciler, THY işverenin sendikal kazanımları yok ederek uçuş personelini özel havayollarındaki gibi çok daha düşük ücret ve ağır çalışma koşullarına zorlamaya çalıştıklarını belirttiler. Ağır çalışma koşulları nedeniyle pilotların 65 yaşından sonra yaşama şanslarının azaldığı, kalp ve yüksek radyasyon yüzünden kanser hastalığına yakalandığı ifade edildi (Özsever, "THY grevine güçlü destek şart, 22 Mayıs 2013).⁷⁷

Bununla birlikte, *Bianet*'te 15 Mayıs 2013 tarihinde grevin başladığını duyuran haber metninin içerisinde kabin amirlerinin ve hosteslerin taleplerini ve çalışma koşullarının zorluğunu anlatan açıklamalarına yer verilmiştir. Hava-İş Sendikası Başkanı Atılay Ayçin'in açıklamasının ardından görüşülen işçilerin açıklamaları ara başlıklarla şöyle aktarılmıştır:

"Minimum personelle, maksimum uçuş"/ *Bianet*'e konuşan kabin amirleri, isim ve fotoğraflarının çekilmesini istemiyor. Yasal grev haklarını kullanmalarına rağmen geçen sene 305 işçinin işten çıkarılması tedirginlik yaratmış. Grev alanına çok fazla işçinin katılmamasını da bu korkuya bağlıyorlar. Hosteslerin toplu iş sözleşmelerinde başlıca talebi sanıldığı gibi aksine zam değil. En büyük şikayetleri dinlenememek. [...]

"Hostes sadece ikram yapmaz / Haftada 30, ayda 180 olan uçuş saatlerinin haftada 36, ayda 210'a çıkarılmak istendiğini bunun da zaten varolan zor koşulları artık dayanılmaz bir noktaya getireceğini belirtiyorlar. Bunun yanında, ayda sekiz boş gün sayısı yediye indirilmek isteniyor. [...] Uçuştan 24 saat önce haber verme zorunluluğunun da kaldırılmak

⁷⁶<https://sendika63.org/2013/08/kanun-namina-dur-thy-136722/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁷⁷<https://sendika63.org/2013/05/thy-grevine-guclu-destek-sart-atilla-ozsever-yurt-109600/>, Erişim Tarihi: 21.01.2020.

istendiğini söyleyen hostesler, “Gecenin bir yarısında uçuşa bir saat kala beni çağırabilecek” diyor. [...] “Eskiden bize ‘önce uçuş güvenliği, sonra müşteri memnuniyeti’ denirdi. Şimdi THY, uçuş güvenliği eşittir müşteri memnuniyeti politikası güdüyor. Kabin amiri sadece ikram yapmaz. Bizim ikram yapmaktan, yorgunluktan güvenlik önlemleri almaya gücümüz kalmıyor.”⁷⁸

Bianet’te grevin ikinci gününde yayınlanan “Greve katılım artıyor” başlıklı haber metninde, Atılay Ayçin’in açıklamasında yer alan “THY yönetimi, çalışanları sürekli arayarak uçuşa gelmelerini söylüyor” ifadesi grevdeki bir kabin amirinin bu konuda yaşadığı deneyimini anlatan sözleriyle doğrulanmıştır. Kabin amirinin açıklaması, “THY sürekli bizi arıyor” ara başlığıyla doğrudan alıntılanarak aktarılmıştır: “Gelin, sizi affedeceğiz. Taksi paranızı öderiz, mutlaka uçuşa gelin denerek sürekli mesajlar atılıyor ve aranıyoruz. THY, elindeki nöbetçileri kullandı. Bu kişilerin 24 saat dinlenmeleri gerekiyor. O yüzden şu anda ellerinde çalışan kalmadı. Edindiğimiz bilgilere göre, okyanus aşırı uçuş için özel bir sertifika lazım. Bu sertifikaya sahip tek kişi kalmamış ellerinde.”⁷⁹

THY ile Hava-İş Sendikası arasında 24. dönem toplu iş sözleşmesinin imzalanmasının ardından *Bianet*’te 20 Aralık tarihinde yayınlanan “THY İşçileri Geri Alındı Ama Sözleşme İşçilere Gösterilmiyor” başlıklı haber metninde de işçilerin görüşlerine yer verilmiştir. İşçilerin açıklamaları doğrultusunda oluşturulmuş haberin spotunda “Hava İş, THY ile imzaladığı TİS [Toplu İş Sözleşmesi] kapsamında 305 işçinin geri alındığını açıkladı ancak sendikada bekleyen ve hak kaybına uğradıklarından endişeli işçiler TİS’in kendilerine gösterilmediğini belirtiyor” ifadelerine yer verilmiştir. Haber metni içerisinde ise “İş Kanunu’ndan mı çıkartıldılar?” ara başlığı altında “*Bianet*’e konuşan bir işçi, sendikada bekleyişlerini sürdürdüklerini belirterek TİS’te hak kaybı yaşadıklarına dair endişe taşıdıklarını belirtti” ifadesinden sonra THY işçisinin açıklamaları doğrudan alıntılanmıştır.

Hakkımız olmasına rağmen TİS bize gösterilmiyor bu da bizde hak kaybına uğradığımızı da dair endişeler yarattı. Her şey belirsiz sadece aldığımız duyular var. Anladığımız kadarıyla TİS’le korunan uçuş personelinin İş Kanunu’na tabi olması ortadan kaldırılmış. Yani bu da işten atıldığımızda dava açmamızın ortadan kalkması anlamına geliyor. Dinlenme hakkı vb. gibi durumları düzenleyen Rev 3’ün kaldırıldığı belirtiliyor. Ama bunun başka bir isim altında tekrar ortaya çıkıp çıkmayacağı yani bir koruma kalkanı olup olmadığı bilinmiyor.

⁷⁸<https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/146615-havada-grev-basladi>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁷⁹<http://bianet.org/bianet/toplum/146648-greve-katilim-artiyor>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

Yine part time sistemi kaldırıldı deniyor. Ancak eskiden ilk işe başlayan ücretin yüzde 80'inini alırdı şimdi onu yüzde 55'e düşürmüşler yani part time'ın kaldırılmasının bir anlamı kalmamış oluyor.⁸⁰

Bunun dışında, *Bianet* yazarlarından Sami Evren “THY grevi abluka altında” başlıklı yazısının bir bölümünde, grevden önce sohbet ettiğini belirttiği Hava-İş Sendikası üyesi bir işçinin greve katılım konusunda yaşadığı ikilemlerini referans olarak almıştır. Çaykur grevini örnek vererek işçilerin greve katılmamaları nedeniyle bir gün bile sürmeden biten grevler konusunda geçmişle kıyaslama yapan Evren, “Geçmişte sarı sendikalar grevden uzak dururlar, işçiler sendikayı grev yapmaya zorlardı. Şimdi durum tersine döndü” şeklindeki saptamasının nedenini THY işçisine referansla şöyle ifade etmiştir:

Grevden önce Hava-İş üyesi bir işçi ile yaptığım sohbette sendika ile THY yönetiminin bir anlaşmaya varması için dua ettiğini söylüyordu. İşini kaybetme korkusuyla hiçbir talebi de yoktu. Greve, katılmadığı takdirde arkadaşlarına ihanet edeceğini düşünüyor ve bundan dolayı vicdanen rahatsız olacağı için greve katılacaktı. Bu gerekçeyle de olsa bir yandan her şeye rağmen greve katılacağını söylüyor, diğer yandan da kredi borcunu nasıl ödeyeceği konusundaki çaresizlik ile boğuşuyordu. Bu ikilemi yaşayarak, yakın arkadaşlarının özel durumlarını da örnek veriyor, insanların çok zor durumda olduğunu anlatıyordu. Bu işçinin kendi hayatından ve çevresinden örnekler vererek anlattıkları ve yaşadığı ikilemler aslında bütün işçi sınıfının ikilemlerine ayna tutacak nitelikteydi. THY grevi, işte bu ikilemlerin gölgesinde 15 Mayıs'ta başladı⁸¹ (Evren, “THY grevi abluka altında”, 17 Mayıs 2013).

İncelenen dönem süresince, grevde olan THY işçilerini konu alan haberler ve köşe yazılarında işçilerin görüş veya açıklamalarına yer veren metinler *Evrensel* gazetesi dışında çözümlenen alternatif haber sitelerinden *Sendika.org* ve *Bianet*'te çok az yer aldığı gözlenmiştir. *T24*, THY grevi ile ilgili gelişmelere yer verdiği içeriklerinde yalnızca THY yönetiminin ve Hava-İş Sendikası yetkililerinin açıklamalarına dayalı olarak grevle ilgili olumlu yönde haberler yapmıştır. *Hürriyet* ve *Yeni Şafak* gazetelerinde ise sadece işveren ve sendika tarafından yapılan açıklamaların kaynak olarak gösterildiği haber içeriklerinde, THY işçilerinin hiçbir şekilde konu edilmediği ve/veya yer verilmediği görülmüştür.

⁸⁰<http://bianet.org/bianet/toplum/152234-thy-iscileri-geri-alindi-ama-sozlesme-iscilere-gosterilmiyor>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁸¹<http://bianet.org/bianet/siyaset/146671-thy-grevi-abluka-altinda>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

Benzer durum, Cerattepe direnişiyile ilgili haberlerde Artvin halkının temsiline ilişkin içeriklerde de görülmektedir. Bu noktada, *Yeni Şafak* gazetesi Artvin halkını olumsuzlayan haberleriyle incelenen diğer basılı gazetelerden ve alternatif haber sitelerinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. *Yeni Şafak* dışında, incelenen diğer basılı gazeteler ve alternatif haber siteleri, Artvin halkının mücadele sürecindeki eylemliliklerini ve taleplerini aynı oranda olmasa da olumluyan bir biçimde sayfalarına yansıtmıştır. Öte yandan, *Evrensel* dışındaki incelenen yayın kuruluşları ise Artvin halkıyla bire bir yapılan görüşmelere yer verilmemiştir.

Evrensel gazetesinin THY grevindeki işçilerin görüşlerini dile getiren tavır ve tutumuna, Cerattepe direnişiyile ilgili haberlerde Artvin halkının sesini duyurduğu içeriklerde de rastlanmıştır. Bu bağlamda, gazetede Cengiz Holding'e bağlı Eti Bakır A.Ş.'ye karşı Cerattepe'deki mücadelesinde Artvin halkının kararlı ve etkin olduğunu vurgulayan ifadelerle mücadelenin esas aktörleri bir başka deyişle, olayın öznelere haberin de öznesi olarak öne çıkarılmıştır.

Cerattepe'de 21 Haziran 2015 tarihinde başlayan nöbetin ilk günlerinde *Evrensel* gazetesinde 25 Haziran'da yayımlanan "Ormanı Orman Bakanlığından koruyorlar" başlıklı haberin girişinde, Cerattepe'de 25 yıldır altın madenine karşı mücadele veren Artvinlilerin bölgede çalışmaların başlamaması için 24 saat nöbet tuttuğu vurgulanarak Artvin halkının nöbet tutma gerekçeleri belirtilmiştir. Artvin halkının "Biz burada yaşadığımız sürece madenciler asla buraya giremez" ifadesinden alıntılanan "Madenciler asla giremez" ara başlığı altında Artvinlilerin yemyeşil ormanı madencilerden ve madene izin veren Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü ve Orman Bölge Müdürlüğü'nden koruduğu, Cerattepe'yi Çanakkale'ye benzettikleri ve madencilerin bölgeye girmesi durumunda "Artvin'in düşeceğine ve sonsuza dek yok olacağına" inandıkları aktarılmıştır (Evrensel, 25 Haziran 2015, s. 2).

Artvin halkı *Evrensel*'in haber içeriklerinde maden şirketinin, yerel yöneticilerin, siyasi iktidarların ve güvenlik güçlerinin karşısında güçlü bir konumda yer almıştır. *Evrensel* gazetesinin 1 Temmuz 2015 tarihli sayısında yer alan "Artvinli, altıncıyı bir kez daha püskürttü" başlıklı haberde "Siyanürcü şirketin maden alanına iş makineleri çıkarma girişimine yüzlerce Artvinli Kafkasör Yaylası'na barikat kurarak geçit vermedi. Halkın kararlı direnişiyini kıramayacağını anlayan şirket, önceki gün ilk önce kepçeyi, gece geç saatlerde de konteyneri geri çekti" (Evrensel, 1 Temmuz 2015, s. 2) ifadelerinin kullanıldığı haber girişinde "20 yıllık direnişiy" ara başlığıyla Cerattepe'deki direnişiyin özet

bir arka plan bilgisi verildikten sonra Artvin halkının iş makinelerine karşı neden ve nasıl barikat kurduğunun ayrıntılarına yer verilmiştir.

Cerattepe’de madencilik faaliyetlerinin yapılmasına yönelik hukuki sürecin devam etmesine karşın şirketin bölgeye çıkma girişimleri arttıkça Artvin halkının daha geniş katılımı bölgeyi koruma girişimleri de özellikle Şubat ayında yoğun polis ve jandarma engeliyle karşılaşmıştır. Bu dönemdeki haber içeriklerinde Artvin halkı, tüm saldırılara karşın “madene geçit vermeyen” ve kolluk güçleri ise Artvin halkının direnişi karşısında geri çekilmek zorunda kalan” olarak nitelendirilmiştir (Evrensel, 17 Şubat 2016, s. 2). Bununla birlikte, 24 Şubat’ta Yeşil Artvin Derneği’nin dönemin Başbakanı ile yaptığı görüşmeden sonra hukuki süreç tamamlanana kadar Artvin’de maden şirketinin faaliyetlerinin durdurulması yönünde alınan karar, “Artvinlilerin direnişi Cengiz’i durdurdu” başlığıyla Artvin halkının madene karşı göstermiş olduğu direnişin sonucu olarak değerlendirilmiştir (Evrensel, 25 Şubat 2016, s. 2).

Başka bir haberde ise söz konusu karara ilişkin olarak Artvin halkının görüşlerine yer verilmiştir. Birinci sayfada ve iç sayfada “Artvinliler Başbakanın sözlerine temkinli: Maden, Cerattepe’yi terk edene kadar mücadele” (Evrensel, 26 Şubat 2016, s. 2) başlığıyla yer verilen haberde Artvin esnafıyla görüşülmüştür. Görüşmeyi yapan muhabirlerin gözlemlerine dayalı olarak şimdiki zaman kipiyle oluşturulmuş haberde görüşülen kişilerin ifadeleri doğrudan ve dolaylı olarak aktarılmıştır:

Artvin merkezin en büyük caddelerinden biri olan İnönü Caddesi üzerindeki esnafla görüşüyoruz. 35 yıl İstanbul’da yaşadıkten sonra 8 yıl önce memleketine dönen Lale Topbaş, “Maden çıkarsa yok edecek burayı. Memleketimde yaşamak istiyorum. Başka bir Artvin yok. Görüşmeden çıkan sonuç halkı oyalamak için taktik bir karar. Mahkemeye de inanmıyorum. Ama madenin çıkmaması için ne olursa olsun mücadelemizi devam ettireceğiz” diyor. [...] Cadde boyunca ilerliyoruz. Aslen Trabzonlu olup 15 yıldır Artvin’de yaşayan Süleyman Yıldız ile kesişiyor yolumuz. Yıldız, “Maden çıkarılırsa burayı terk etmek zorunda kalacağız. Görüşmeden çıkan karara da inanmıyorum. Tamamen dikkat dağıtmak için alınmış bir karar” diyor. O sırada dükkâna gelen bir kadın müşteri giriyor söze, “Kendi memleketimizde yabancı olmak istemiyoruz. Bu kaçınıcı mahkeme? Her seferinde lehimize sonuçlanıyor ama yine aynı şeyler tekrarlanıyor. Bu son karar da oyalama.” [...] Bir berberde oturan gençlerle konuşuyoruz. [...] “Asıl tepkimiz mahkeme sürecinde Cerattepe’ye iş makinelerinin girmesine ve halka bu kadar şiddetli saldırılmasına. Türkiye’nin en huzurlu kentini 10 günde bu hale getirip hepimizi terörist ilan ettiler. Başbakan da heyetle görüşüp halkın gazını almaya çalıştı. Umarım izin çıkmaz, ama mahkemenin sonucuna güvenmiyoruz” diyor (Evrensel, 26 Şubat 2016, s. 2).

Görsel 4.10. Evrensel, 26 Şubat 2016, s. 1 ve 2

Evrensel gazetesinde Artvin halkının görüşlerini temel alan diğer haberlerin başlıkları ise şöyledir: “ARTVİN’DE ESNAFLAR DA MADENE DİRENİYOR: Maden gelirse KEPENK İNER” (7 Ağustos 2015, s. 2), “Polis ve asker geldi Artvin’de huzur kaçtı” (24 Şubat 2016, s.2), “Madene karşı direnen Artvinliler: Kurmazlar sandığı, biliyorlar çünkü hayır diyeceğimizi” (25 Şubat 2016, s. 2). Söz konusu haberlerin ilkinde Artvin merkezde esnaf ve yurttaşlarla yapılan görüşmede Artvinliler, Cerattepe’nin doğasının önemini, Çernobili yaşamış bir halk olarak doğaya karşı duyarlı olduklarını ve madenin Artvin’i bitireceğini, bölgeye zarar vereceğini, madenin yasadışı uygulamalarla hayata geçirilmek istenmesine karşı haklı olduklarını ve madeni yaptırmamak konusunda kararlı olduklarını dile getirmiştir. Diğer iki haberde ise Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) Türkiye’nin en güvenli kenti seçtiği Artvin’de Cerattepe’deki madencilik faaliyetlerine karşı çıkan Artvinlilere yönelik 16 Şubat’tan itibaren devam eden müdahaleler karşısında huzurlarının kalmadığı, Cerattepe’de yapılması planlanan madenciliğin gerekirse halkın oylamasına sunulması önerisi konusunda yurttaşların Cengiz İnşaat, hükümet yetkilileri ve güvenlik güçlerinin müdahalelerini eleştiren değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Cerattepe direnişi ile ilgili en fazla içeriğin yer aldığı *Sendika.org* da Artvin halkının madene karşı Cerattepe’yi koruma kararlılığını ve eylemliliğini sürekli gündemde tutmuş ve hareketin ayrıntılarını haber içeriklerine yansıtmıştır. İncelenen dönem sürecindeki haber metinlerinde ve başlıklarda, Artvin halkının talepleri ve eyleme

geçme durumları sürekli dile getirilmekle birlikte, Artvin halkının görüşlerinin doğrudan aktarıldığı tek bir habere yer verilmiştir.

Konuyla ilgili haber içeriklerinde direnişin öznesi/aktörleri için “Artvin halkı”, “Artvinliler”; Cerattepe direnişine destek veren ve dayanışma eylemleri düzenleyenler ise “yaşam savunucuları” olarak ifade edilmiştir. Buna karşılık, bölgede madencilik faaliyetleri yapmak isteyen Cengiz Holding ise “katil şirket”⁸², “AKP’nin ihale kralı, doğa ve kent yağmasının simge sermaye grubu”⁸³ gibi tanımlamalar kullanılmıştır.

Cerattepe’de nöbetin başladığı 21 Haziran’dan sonra *Sendika.org*’da yayınlanan “1800 rakımdaki Cerattepe nöbet alanından: ‘Birilerinin cebi dolsun diye buraları yıktırmayacağız!’” başlıklı haberde, “[...] nöbet alanında direnenlerle konuştuk, mücadelelerini onlardan dinledik” ifadelerinin ardından Kafkasör Yaylası’nın alt kısmında yer alan köy sakinlerinin görüşleri doğrudan aktarılarak fotoğraflarıyla birlikte yer almıştır. Metin içerisinde nöbetteki halka destek için gelen Rize Fındıklı Halkevi üyesinin açıklamasına yer verilen haberin girişinde haberin yayınlandığı tarihte şirket kamyonlarının bölgeye geldiği bilgisi verildikten sonra nöbet alanındaki köylülerin görüşleri dile getirilmiştir:

Artvin’de Cerattepe’de Cengiz Holding tarafından yapılmak istenen madene karşı 21 Haziran’dan bu yana nöbet sürerken bu sabah (9 Temmuz) jandarma ekipleri eşliğinde şirketin kamyonları geldi. Jandarma direnişe devam eden halkı saldırmakla tehdit etse de Artvinliler ‘Direnişe devam’ dedi. 5 Temmuz günü nöbet alanına çıktığımızda Kafkasör Yaylası altında kalan köylüler nöbet tutuyordu. Bölgeden ziyaretçilerin eksik olmadığı nöbete o gün de Rize Fındıklı Halkevi gelmişti. O gün, 1800 rakımlı Cerattepe’de nöbet alanında direnenlerle konuştuk, mücadelelerini onlardan dinledik⁸⁴ (*Sendika.org*, 9 Temmuz 2015).

Artvin halkının Cerattepe’deki nöbetiyle ilgili 4 Aralık 2015 tarihinde yayınlanan bir başka haberde ise, bölgedeki hava koşullarının zorlu olmasına karşın halkın kararlılığı ve yaşam alanı haline gelen nöbet mekânındaki koşulları aktarılmıştır. Haberin girişinde, 1800 rakımda süren nöbetin kar altında devam ettiği, yoğun kar yağışına karşın Cerattepe’de direnişin kararlılıkla sürdüğü, nöbet alanında kış başlamadan önce inşa edilen kulübede havaların daha da soğumasıyla izolasyon yapılarak soğuğa dayanıklı hale

⁸²<https://sendika63.org/2015/06/cerattepede-katil-sirkete-karsi-nobet-suruyor-273300/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁸³<https://sendika63.org/2016/02/akpnin-ihale-krali-cengiz-kimdir-329551/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁸⁴<https://sendika63.org/2015/07/1800-rakimdaki-cerattepe-nobet-alanindan-birilerinin-cebi-dolsun-diye-buralari-yiktirmayacagiz-276418/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

getirildiği, kulübeyi ısıtan iki sobanın yakacak odunlarını Hatıla Vadisi köylüleri tarafından sağlandığı yönündeki bilgilerin yanı sıra yemek ve aydınlatma koşullarına ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir: “Patates, kestane ve çekirdeğin eksik olmadığı Cerattepe gözetleme noktasında nöbet ezgilerine bağlama, gitar ve tulum eşlik ediyor. Yaz aylarında güneş paneli ve panelin yetmediği dönemlerde jeneratör ile sağlanan aydınlatma, şimdi ekonomik ve kullanışlı şarjlı akülerle sağlanıyor.”⁸⁵

Görsel 4.11. *Sendika.org*, 9 Temmuz 2015 **Görsel 4.12.** *Sendika.org*, 4 Aralık 2015

Sendika.org'un Artvin halkının mücadelesini merkeze alan içerikleri arasında, süreç içerisinde Cengiz Holding ve Artvin Valiliği'nin maden çalışmaları için birçok kez Cerattepe bölgesine çıkma girişimleri karşısındaki Artvinlilerin tepkilerini dile getiren haberler de söz konusudur. Bunlar arasında “Valiliğin ‘özel’ Cerattepe toplantısına halk baskını”⁸⁶ başlığıyla 31 Temmuz 2015 tarihinde yayınlanan haberde, Artvin Valiliği'nin Cerattepe hakkında bilgilendirme toplantısına “direnişin asli unsuru olan Yeşil Artvin Derneği ile Eğitim-Sen ve Halkevleri”nin toplantıya davet edilmemesi ve toplantı salonuna alınmaması üzerine toplantının yapıldığı Devlet Su İşleri (DSİ) binasının önünde oturma eylemi başlatan Artvin halkının eyleminin başarıyla sonuçlandığı ve

⁸⁵<https://sendika63.org/2015/12/1800-rakimda-kar-altinda-kar-kis-fark-etmez-cerattepe-gecilmmez-313669/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁸⁶<https://sendika63.org/2015/07/valiligin-ozel-cerattepe-toplantısına-halk-baskini-282409/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

valiliğin dernek temsilcilerini salona almak zorunda kaldığı (Sendika.org, 31 Temmuz 2015) ifade edilmiştir. Haberde, DSİ önünde bekleyen beşer kişilik polis ve askerin olduğu bir fotoğrafın yanı sıra, Artvin halkının bekleyişini gösteren iki fotoğraf kullanılmıştır.

“Cengiz İnşaat Cerattepe’ye çıktı, halk direnişe geçti” (Sendika.org, 13 Ocak 2016) başlıklı haberde ise Artvin halkının Cerattepe’de çalışma yapılmasını engelleme girişimi konu edilmiştir. Spotta ise “Cerattepe’de Cengiz Holding’in madenine karşı direniş sürerken bölgeye giren madencilerin halk tarafından uzaklaştırıldığı ve Artvinlilerin valilik önünde açıklama yaptığı” bilgisi verilmiştir. Haberde, “Cerattepe’de nöbet devam ederken şirket görevlilerinin polis ve Orman İşletme Müdürlüğü yetkilileri ile birlikte bölgeye geldiği, bölgede çalışma yapıldığı bilgisinin tüm Artvin’e duyurularak Artvin halkının bölgeye çağrıldığı ve bölge halkının Cerattepe’ye akın etmesinin ardından maden sahasındaki tespit çalışmalarının durdurulduğu, çalışma yapılmadığına ilişkin tutanağın tutulmasıyla birlikte madenci ekibin Cerattepe’den çıkarıldığı; ardından Artvin Valiliği önünde 500 kişilik bir kalabalıkla miting havasında basın açıklaması yapılarak Cerattepe’ye çıkamayanlara bilgi verildiği” belirtilmiştir. Haberde, Orman Bölge Müdürü ve ekibi ile Yeşil Artvin Derneği yetkililerinin imzalarının yer aldığı tutanağın yanı sıra, Artvin halkının Cerattepe’de bekleyişini ve valilik önündeki basın açıklamasına katılanların görüntülediği dört fotoğraf kronolojik olarak sıralanmıştır.⁸⁷

Şubat ayında Artvin halkının şirkete ait iş makinelerinin bölgeye çıkarılmasını engelleyen eylemini ve güvenlik güçlerinin yoğun müdahalesini konu edinen bir başka haberde ise, polis ve jandarmanın müdahalesi karşısında Artvin halkının direnmeye devam ettiği vurgulanmıştır. “Artvin halkı bir kez daha polisi püskürttü: Cerattepe geçilmez” başlıklı haberin girişinde, “direniş karşısında birçok kez geri çekilmek zorunda kalan şirketin polis ve jandarma takviyesine rağmen yine sahaya giremediğine ve gerçekleşen saldırıya karşın dağılmayan halk ile polisin karşılıklı bekleyişinin sürdüğüne” işaret edilmiştir⁸⁸ (Sendika.org, 16 Şubat 2016).

Artvin halkının direnişinin yanı sıra Artvin dışındaki birçok ilde Cerattepe direnişine destek vererek dayanışma ve protesto eylemleri düzenleyenleri de haber içeriklerine taşıyan *Sendika.org*’da incelenen dönem süresince yayınlanan toplam 87

⁸⁷<https://sendika63.org/2016/01/cengiz-insaat-cerattepeye-cikti-halk-direnise-gecti-321882/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁸⁸<https://sendika63.org/2016/02/artvin-halki-bir-kez-daha-polisi-puskurttu-cerattepe-gecilmez-328408/>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

haberinin 36'sı Türkiye'nin çeşitli illerinde gerçekleştirilen dayanışma ve protesto eylemlerinden oluşmuştur. Bu şekilde, Türkiye'nin birçok yerinde Artvinli olmayan halkın Artvinlilerle birlikte madenciliğin doğa ve yaşam alanlarında yaratacağı tahribata ve Cerattepe'nin neden korunması gerektiğine dikkat çeken eylemlerini internet sayfasına yansıtan *Sendika.org* farklı açılardan ele aldığı haber içerikleriyle hem Artvin halkının yalnız kalmadığını hem de sorunun ciddiyetini yüksek sesle dile getirenlerin sesi olmaya çalışmıştır.

Çözömlenen alternatif haber siteleri arasında Cerattepe direnişiyile ilgili toplam 47 haberin yer aldığı *T24*'te, Artvin halkının açıklamalarına yer veren sadece iki habere rastlanılmıştır. Cerattepe direnişine ilişkin tüm haberlerde, konuyla ilgili farklı gazete ve haber sitelerinde yayınlanmış haberleri kaynak olarak kullanan *T24*, *Birgün* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde Artvin halkıyla yapılmış görüşmelerin yer aldığı iki haberi internet sayfasında yayınlamıştır. *Cumhuriyet* gazetesinden *Damla Yur*'un 6 Temmuz 2015 tarihli haberini "Artvin halkı altın madenine karşı yeşil nöbetinde" başlığıyla yayınlayan *T24*'teki haberin girişi şöyle oluşturulmuştur:

Cengiz Holding'in Artvin Cerattepe ve Genya Dağı'na altın madeni açmak istemesi üzerine bölge halkı 21 Haziran'dan beri nöbette... Bölgede arıcılık, ormancılık, tarım, tıbbi aromatik bitki üretimi, turizm gibi iş alanlarının olduğunu belirten Yerlikaya ailesinden **Emine Yerlikaya**⁸⁹ da nöbeteki isimlerden... *Cumhuriyet*'ten **Damla Yur**'a konuşan Emine Yerlikaya, kendilerinin istihdam teklifleriyle kandırıldığını belirterek şunları ekliyor: "Hep bizi istihdam hikâyeleriyle kandırmaya çalışıyorlar. Barajların hiçbir yararını görmedik, aksine zararını gördük."⁹⁰

Benzer şekilde, "Cerattepe direnişinden: Burası sadece bizim değil, kuşların, böceklerin de..." başlıklı farklı bir haberde ise *Birgün* gazetesinden *Burcu Cansu*'nun çeşitli kesimlerden Artvinlilerle yaptığı görüşmeye dayanan haberinden alıntılar yapılmıştır. *Cansu*'nun haberinin Artvin halkıyla yapılan görüşmeler bölümünü doğrudan internet sayfasına aktaran *T24*, görüşme yapılan kişilerden *Birleşik Haziran Hareketi* üyesi *Sercan Dede*'nin "Artvin halkının tamamen karşı olduğu bir konuda hükümetin bu kadar ısrarcı olması anlaşılabilir değil" ifadesi spota taşınmıştır. Aynı kişinin sözünü

⁸⁹Vurgular metnin orijinaline aittir.

⁹⁰<https://t24.com.tr/haber/artvin-halki-altin-madenine-karsi-yesil-nobetinde,301952>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

haber başlığına taşıyan T24'te yayınlanan haberin girişinde ise şu açıklamalara yer verilmiştir:

Artvin'in Kafkasör yaylası Cerattepe'de Cengiz Holding'in bölgede kurmak istediği maden işletmesine karşı çıkan ve yaptıkları eylemler sonucu polis ve jandarmanın sert müdahalesine maruz kalan Artvin halkı ömürlerinde ilk defa biber gazıyla tanıştıklarını söyleyerek, "Artvin halkının tamamen karşı olduğu bir konuda hükümetin bu kadar ısrarcı olması anlaşılabilir değildir. Cerattepe sadece bizim değil orada yaşayan böceklerin, kuşların" dedi. Birgün'den **Burcu Cansu**'nun haberine göre Alabalık köyünden **İsrafil Subaşı**; "İnsanları burada perişan ettiler. Cengiz midir nedir, bu küfürbazı alsınlar başımızdan" diye konuştu⁹¹ (T24, 23 Şubat 2016).

Cerattepe direnişinden: Burası sadece bizim değil, kuşların, böceklerin de...

"Artvin halkının tamamen karşı olduğu bir konuda hükümetin bu kadar ısrarcı olması anlaşılabilir değil"

"25 yıldır izin vermedik"

Sercan Dede (Haziran Üyesi): Artvin halkının madençiyi, yağmırcıyı kurt mücadelesi anlamaz bir şekilde suçuyor. Artvin halkının 25 senelik maden mücadelesi bir halde en yakın gelecekte yaşanıyor. Artvin'de bir halde hükümet tarafından yapılan alabalık var. Hükümet adeta sarıya gider bir yağmak yapıyor. Ne pahasına olursa olsun denemeye devam ediyor. Artvin halkının tamamen karşı olduğu bir konuda hükümetin bu kadar ısrarcı olması anlaşılabilir değildir. Nibel burakımıza geri dönmeye. Orada anılarımız var. Anılarımıza sahip çıkacağız. Cerattepe sadece bizim değil orada yaşayan böceklerin, kuşların.

"İnsanları burada perişan ettiler"

İsrafil Subaşı (Alabalık köyünden): Cumhurbaşkanı da dahil bunlar hiç düşündüğümüz gibi değilmiş. Böyle bir şey olur mu? İnsanları burada perişan ettiler. Cengiz midir nedir, bu küfürbazı alsınlar başımızdan.

Enil Çiğdem (Artvin halkı): İstanbul dışarı beklerken biz de ne zaman havelan gelecek diye bekler olduk. Tabii yok olursa Artvin'in çizimine çarur gelecekti. Ağaç ölsüğü haldе hayelan geliyor. Ağaç olmasın ne yaparız.

"Maden ölümler" demek

Melik Hanım (Artvin halkından): Burada maden çalışması yapılmazsa demek, ölümler demek. Burada yapılacak maden çalışması ayrıdır demek, su yok demek, Artvin yok olacak demektir. Biz dağ, taş, kumu, böceği, yeşimi seven insanlarız. Denemeye devam edeceğiz.

Nurcan Ay Katarci (Öğretmen): Ormanımız, börtü böceği korumaya çalışıyoruz. Vatani sevgili doğa sevgileri her zaman öğretilmiş bir şekilde anlatıyoruz. Burada da her zaman çocuklarına böyle anlatıyor. Peki siz bunu çocuklarınıza nasıl anlatıyorsunuz. Halkın koruması çetire çocukları, TOMA'yla gazla halka saldırıyor. Ben vatani savandım! Ben diyecemler.

"Şirket korunuyor"

Ayhan İpek (Bilgi): Sizce diyorlar ki "Yağmırcı, ettiginiz yasal değil". Cengiz'in adamlarını korumak yasal mı? Bir şirket askat, polis ve TOMA ile korunuyor. Bir memleketimizi koruyoruz.

"Maden istemiyoruz"

Şaziye Dönmez (Artvin halkından): İstemiyoruz bu maden. Hiç insan kesimler her ağaç kesimler. Marjinal kim, ben marjinal. Terörist kim bizler marjinal? Bizler ne marjinalız ne ...

Birgün'den Burcu Cansu'nun haberine göre Kafkasör yaylası Cerattepe'de Cengiz Holding'in bölgede kurmak istediği maden işletmesine karşı çıkan ve yaptıkları eylemler sonucu polis ve jandarmanın sert müdahalesine maruz kalan Artvin halkı ömürlerinde ilk defa biber gazıyla tanıştıklarını söyleyerek, "Artvin halkının tamamen karşı olduğu bir konuda hükümetin bu kadar ısrarcı olması anlaşılabilir değildir. Cerattepe sadece bizim değil orada yaşayan böceklerin, kuşların" dedi.

"Biber gazı ile tanıştık"

Hatice Nur Eratlı (08 Haber Müdürlüğü ve Engelliler Dernek Başkanı): İlk defa biber gazı ile tanıştık. Ne yapacağımızı bilmiyoruz. Kendi memleketimizde, kendi vatanımızda ölmeye razı değiliz. Geçtimiz üç topağınca iş yapmaya çalışıyoruz. İş yapan şirketler kışağı ile gelen ateşle kader helas olacaktır.

Ali Saray (Esnaf): Cerattepe yaparsa alamız, nefes almamız ve doğayı bizi öldürüyor. Ormanımızda ilk defa biber gazı ile tanıştık. Plastik mermilerin ne olduğunu bilmiyoruz. Süratimiz 12 abalık otağına yedim. Herkes Artvin için kesselimiz.

Görsel 4.13. T24, 23 Şubat 2016

Birgün'den aktarılan haberde, aralarında esnaf, öğretmen, Artvin yerel basınından haber müdürü, Birleşik Haziran Hareketi üyesinin yanı sıra Alabalık köyünden ve Artvin halkından kişilerin görüşlerine yer verilmiştir. Haber metninde Artvin'in doğal güzelliklerinden, madene karşı mücadelelerinin yasal ve bilimsel dayanaklarının olduğundan, biber gazıyla ilk defa tanıştıklarından, polisin yoğun müdahalesinin ve hükümetin tutumunun anlaşılabilir ve kabul edilebilir olmadığından söz edilmektedir. Haberde, yolu kesmek için yere yatırdıkları kütüğün arkasında ayakta duran bir grup Artvinli ile Şubat ayındaki yoğun polis müdahalesi sırasında çekilmiş olan ve eline aldığı gaz fişegini gösteren Artvinli yaşlı bir amcanın yer aldığı iki ayrı fotoğraf kullanılmıştır.

⁹¹<https://t24.com.tr/haber/cerattepe-direnisinden-burasi-sadece-bizim-degil-kuşların-boceklerin-de,329300>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

Bunun dışında, incelenen dönem kapsamında Cerattepe direnişi süresince yaşanan gelişmeler ve kolluk güçlerinin müdahaleleri ile ilgili haber içeriklerinde madene karşı direnenler için “Artvinliler”, “Artvin halkı”, “protestocular”, “grup”, “yerli halk” şeklindeki ifadeler kullanılırken; Artvin halkına destek amacıyla eylem yapanlar “eylemciler” (T24, 20 Şubat 2016)⁹² ve “grup” (T24, 17 Şubat 2016)⁹³ olarak nitelendirilmiştir. Cerattepe’de madene karşı Artvin halkını destekleyen eylemlerle ilgili toplam iki haberden ikisinin de polis müdahalesi nedeniyle T24’te haber olduğu görülmüştür. Söz konusu haberlerden birisinde, “Artvin’de bakır çıkarılmasını protesto etmek amacıyla toplanarak Ankara’daki Cengiz İnşaat önüne gelen gruba polisin biber gazıyla müdahale ettiği ve müdahale sonrasında 4’ü kadın 10 kişinin gözaltına alındığı”⁹⁴ (T24, 17 Şubat 2016) belirtilmiştir.

Diğer haberde ise, “Cerattepe’deki Cengiz Holding’in madencilik faaliyetlerine karşı tepki eylemleri için Türkiye’nin çeşitli illerinden Artvin’e gelen grupların kente girişine izin verilmediği; valiliğin kente giriş ve çıkışlara yasak getirdiği; Rize ve Erzurum yönünden kente gelmek isteyenlerin araçlarla yolda kaldığı, uzun konvoyların oluştuğu; polis ve jandarmanın Hopa-Borçka karayolu Cankurtaran mevkiinde yolu ulaşıma kapattığı; asker barikatını aşmaya çalışan grup ile polis ve askerler arasında arbede çıktığı”⁹⁵ (T24, 20 Şubat 2016) vurgusu yapılmıştır.

Cerattepe’de nöbetin başladığı Haziran ayından Şubat ayı sonuna kadar olan dönem kapsamında *Bianet*’te yayınlanan toplam 16 haber içerisinde Artvin halkının görüşlerine doğrudan ya da dolaylı olarak yer verildiği herhangi bir haber bulunmazken; farklı konuların ele alındığı haber içeriklerinde Artvin halkının mücadelesi olumlu biçimde yansıtılmıştır. Nöbetin 12. gününde “Cerattepe’de bakır çıkarılmasına karşı 12 gündür nöbette” başlığıyla yayınlanan haberde Artvin halkının Cerattepe’de madene karşı 20 yıldır mücadele ettiğine dikkat çekilerek şirketin daha önce iptal edilen ÇED olumlu

⁹²<https://t24.com.tr/haber/artvine-giris-cikislar-yasaklandi-cerattepe-icin-gelen-eylemciler-polis-barikatiyla-karsilasti,328935>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁹³<https://www.t24.com.tr/haber/ankaradaki-cerattepe-protestosuna-polis-mudahalesi-10-gozalti,328563>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁹⁴<https://www.t24.com.tr/haber/ankaradaki-cerattepe-protestosuna-polis-mudahalesi-10-gozalti,328563>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁹⁵<https://t24.com.tr/haber/artvine-giris-cikislar-yasaklandi-cerattepe-icin-gelen-eylemciler-polis-barikatiyla-karsilasti,328935>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

kararının yerine yeni ÇED olumlu kararı alması üzerine 20 Haziran'dan beri nöbette olduğu⁹⁶ (Bianet, 1 Temmuz 2015) belirtilmiştir.

Bunun dışında, şirket yetkililerinin Cerattepe'ye çıkma girişimlerini engelleyen halka yönelik polis müdahalelerini konu edinen haberlerde “Cerattepe’de madene karşı mücadele eden/nöbet tutan halka güvenlik güçlerinin biber gazı ile saldırdığı” (Bianet, 16-17 Şubat 2016); “Cerattepe’de direnişe destek vermek için Artvin’e gelen kadınların yürüyüşüne polisin gaz, tazyikli su ve plastik mermiyle saldırdığı” (Bianet, 21 Şubat 2016); Cerattepe’de madencilığe karşı nöbet tutan halkın bölgeye gelen ölçüm ekiplerine izin vermediği ve jandarma ile halkın bekleyişinin sürdüğü; ayrıca, esnafın da madencilığe afişlerle tepki gösterdiği; halkın 20 yıldır madencilığe karşı mücadele ettiği” (Bianet, 9 Temmuz 2015) ifade edilmiştir. Öte yandan, “Cerattepe’de ışıklı protesto” başlıklı haberde ise “Artvin’in Cerattepe bölgesinde yaklaşık 5 bin kişilik grup, çıkarılması planlanan bakır madenini ve güvenlik güçlerinin müdahalesini protesto ettiği ve gruptakilerin telefonlarının ışıklarını açtığı, maden şirketi aleyhinde slogan attığı” belirtildikten sonra Yeşil Artvin Derneği Başkanı’nın açıklamalarına yer verilmiştir.⁹⁷

İncelenen basılı gazeteler ve alternatif haber siteleri arasında Cerattepe direnişiyile ilgili çok sayıda haber yapan medya kuruluşlarından biri de *Hürriyet* gazetesidir. Ne var ki, bu haberler değerlendirildiğinde Artvin halkının mücadelesine ve bu süreçte yaşadıklarına ilişkin Artvinlilerin görüşlerinin alındığı tek bir habere yer verilmiştir. “Huzurumuz kalmadı” başlığıyla 24 Şubat 2016 tarihinde yayımlanan haberde TÜİK’in yaptığı araştırmada Türkiye’nin en güvenli kenti seçilen Artvin’de Şubat ayında yaşanan olaylar nedeniyle kentin huzurunun kaçtığına vurgu yapılmıştır. Haberde Artvinlilerin görüşleri isimleriyle birlikte şöyle ifade edilmiştir: “Artvin’in yeşilini korumaya çalıştıklarını anlatan yöre sakinlerinden Bedriye Aktaş’ın ‘Artvin’i en güvenilir kent seçtiler, şimdi de bizi terörist ilan ettiler. Çok ama çok üzgünüz’ dediği; Mustafa Yüzbaşıoğlu’nun ‘En güvenilir kentin huzuru bir haftada nasıl bozuldu? Milleti birbirine düşürdüler’ diyerek mücadeleyi bırakmayacaklarını vurguladığı; Metin Meriç’in ‘Müdahale başlayınca Artvin’in tadı tuzu kalmadı’ ifadelerini kullandığı; Muhammet Şahmaz’ın da ‘Doğa, tabiat bizim. Bizler burada yaşıyoruz. İyi de çocuklarımıza ne bırakacağız?’ diye sorduğu” (*Hürriyet*, 24 Şubat 2016, s. 19) görüşlerine yer verilmiştir.

⁹⁶<http://bianet.org/bianet/toplum/165713-artvin-cerattepe-de-madene-karsi-12-gundur-nobetteler>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

⁹⁷<http://bianet.org/kurdi/toplum/172253-cerattepe-de-istikli-protesto>, (Erişim Tarihi: 21.01.2020).

Aynı zamanda, haberde Artvin'in en işlek caddesinin girişinde üzerinde Atatürk'ün fotoğrafının ve "Uygarlığın temelinde ağaç, çiçek ve yeşillik bulunmaktadır" sözünün yer aldığı kemerin görüntüsü ile görüşülen Artvinlilerden ikisinin olduğu fotoğraflar kullanılmıştır.

Görsel 4.14. Hürriyet, 24 Şubat 2016, s. 19

Hürriyet'te Artvin halkını konu edinen diğer haberlerde ise Artvin halkının mücadelesinin magazinelleştirilerek yüzeysel olarak sunulduğu gözlenmiştir. Bu kapsamda, 11 Temmuz 2015 tarihinde yayımlanan "Sazlı sözlü zarlı nöbet" başlıklı haberde, "Cengiz Holding'e ait iş makinelerinin 3 gün önce Orman Bölge Müdürlüğü ekipleriyle birlikte bölgeye gittiği ancak halk da bölgeye akın edip direnince ekiplerin geri çekildiği; bölgede nöbete devam eden Artvinlilerin cümbüş eşliğinde şarkı söylediği, tavlâ oynadığı" (Hürriyet, 11 Temmuz 2015, s. 7) ifade edilmiştir. Renkli bir kutu içerisinde kısa bir metinle verilmiş olan haberin fotoğrafında yerde oturmuş üç erkekten ikisinin tavlâ oynarken diğerinin onları izlediği görüntüsüne yer verilmiştir.

"Cerattepe nöbetçileri" başlıklı diğer bir haberde, Cerattepe bölgesinde madencilik faaliyetlerine karşı "çevrecilerin ve yöre sakinlerinin" nöbetinin devam ettiği vurgulanarak; maden şirketine ait araçların bölgeye geleceği yönündeki bilginin üzerine sabaha karşı harekete geçen Artvinli çevrecilerin Kafkasör Yaylası yolunu ulaşıma kapattığı; aralarında CHP Artvin Milletvekili Uğur Bayraktutan ile Yeşil Artvin Derneği Başkanı Nur Neşe Karahan'ın da bulunduğu grubun sabah 09.00'a kadar bölgede beklediği ve gelen olmayınca yolu trafiğe açtığı; merkeze inen ve esnafı görüşen çevrecilerin Cerattepe'de olası bir müdahalede dükkanların kapatılmasını ve destek verilmesini istediği; talebi kabul eden bazı esnafın işyerlerinin camlarına 'Bu işyeri Cerattepe'ye müdahale edildiği anda kapatılacaktır' yazılarını astığı" belirtilmiştir. Ardından Cerattepe'de verilen mücadeleye bir desteğin de Kafkasör'de yapılan son boğa

güreşlerinde derece alan 680 kiloluk ‘Karabela’dan geldiğinin ifade edildiği haberde boğanın gövdesine ‘Doğanın gerçek sahibi benim’ ve ‘Madene Hayır’ yazıları yazan 26 yaşında Turgay Durmuş’un sözlerine yer verilmiştir (Hürriyet, 14 Temmuz 2015, s. 22).

“Nöbettekilere baklava” başlıklı haberde ise Cerattepe’de madencilik faaliyetlerine karşı halkın verdiği mücadelenin bayramda da devam ettiği mesajı verilmiştir. Artvin halkının valilik ve belediyenin bayramlaşmasına katılmayarak Cerattepe’de nöbet tutanlara destek verdiklerini, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ile yurttaşlardan oluşan yaklaşık bin kişinin “Kutlu mücadelemize karşı gelen insanları, ıslahları mümkünse ıslah eyle yarabbi” duası üzerine hep birlikte “Amin” dedikleri belirtilmiştir. Ardından haberde baklavaların yurttaşlara dağıtıldığı ve semaverde demlenen çayların ikram edilmesinden sonra horon oynayarak mücadeleye devam mesajının verildiği aktarılmıştır (Hürriyet, 19 Temmuz 2015, s. 14).

Görsel 4.15. Hürriyet, 14 ve 19 Temmuz 2015

Cerattepe’de kışın da devam eden nöbeti *Sendika.org*, Artvin halkının nöbet kulübesindeki koşullarını ayrıntılarıyla yansıtırken; *Hürriyet*’te 6 Aralık tarihinde yayımlanan “Cerattepe’de karlı nöbet” başlıklı haberde nöbet tutma eyleminin kar yağışına karşın devam ettiği belirtildikten sonra nöbeti devralan Türkiye Mimar Mühendis Odalar Birliği (TMMOB) il koordinasyon kurulu temsilcisinin açıklaması verilmiştir. Haberde kullanılan tek fotoğrafta, üzerinde TMMOB il koordinasyon kurulu yazılı afişi tutan iki kişi ile onların yanında duran bir kişinin Cerattepe’deki nöbet kulübesinin civarında çekilmiş görüntüsüne yer verilmiştir (Hürriyet, 6 Aralık 2015, s. 6).

Hürriyet’te Artvin halkının haber içeriklerinde yer almasını sağlayan konulardan biri de polis müdahalesinin yaşandığı olaylardır. Artvin’de 21 Şubat 2016 tarihinde,

Cerattepe’de ağaç kesiminin olup olmadığı görmek için bölgeye yürümek isteyen kadınların polisin sert müdahalesiyle karşılaşması sonrasında yaşanan olaylar sırasında⁹⁸ yaralananların tedavisinin devam ettiğini duyuran *Hürriyet*’in “Cerattepe yaralıları” başlıklı haberinde, yaralıların “takibi” yapılarak polis saldırısının şiddetine dikkat çekilmiştir. Haberin sonunda, “bir grup vatandaşın da vali, emniyet müdürü ve jandarma komutanı hakkında suç duyurusunda bulunduğu” (*Hürriyet*, 23 Şubat 2016, s. 4) ifade edilmiştir. Bununla birlikte, *Hürriyet*, “Fenomen oldu” başlığıyla 21 Şubat’ta kadınların yürüyüşü sırasında konuşma yapan 61 yaşındaki Şadiye Dönmez’in konuşmasının sosyal medyada büyük ilgi gördüğünü belirterek; Dönmez’in “Daha önce iki kez barajlardan dolayı yurdumuzu değiştirdik. Şimdi Artvin’den de mi bizi çıkaracaklar?” şeklindeki ifadelerine yer vermiştir. Haberin sonunda, Başbakan Davutoğlu’nun Artvin halkını dinlemesine çok mutlu olduğunu ifade eden Dönmez’in madenin tamamen durmasını istediği belirtilmiştir (*Hürriyet*, 27 Şubat 2016, s. 7).

Bu bağlamda, *Hürriyet* konuyla ilgili haber içeriklerinde Artvin halkını ve mücadelesini açıkça önemsizleştiren ve olumsuzlayan bir söyleme sahip olmasa da *Evrensel* ve *Sendika.org* ile kıyaslandığında, halkın mücadelesinin boyutlarını magazinelle bir üslupla ele aldığı ve halkın görüşlerine geniş ölçüde yer vermediği söylenebilir.

Görsel 4.16. *Hürriyet*, 23 ve 27 Şubat 2016

Öte yandan, *Hürriyet* gazetesi köşe yazarlarından Doğan Yalçın ve Kanat Atkaya’nın konuya ilişkin yazılarında Artvin halkının mücadelesini destekleyen değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Yalçın, 11 Temmuz 2015 tarihli köşe

⁹⁸Artvin’de 21 Şubat 2016 tarihinde yaşananlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=eVU0UeqV0eI.>, (Erişim Tarihi: 26.09.2020).

yazısının “Artvin o sözü yediriyor” başlıklı ayrı bir bölümünde, Artvin’de jandarmanın halka uyguladığı şiddetin sorumlusu olarak Artvin Valisini eleştiren ve halkın direnişini destekleyen bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Milletin a... koyacağız” diyen Mehmet Cengiz’e⁹⁹ ait madene tepki büyük, **tam halk direnişi, çevre bilinci**. Artvin Valisi direnişe jandarma dipçikleriyle cevap veriyor. 1- Halkın çıkarlarını korumak varken, Vali neden “millete küfür eden birinin yanında”? 2- Jandarma emirlere itaat etmek zorunda olsa da halka neden o kadar insafsızca davranıyor? Türkiye çok kötü yönetiliyor, gün geçmiyor ki bir yerde jandarma dipçigi, polis copu, huzursuzluk olmasın. Diyalog yok, şiddet var, birileri “milletin a... koyacağız” diyor, Artvinliler de “o sözü yediriyor”, Vali’ye rağmen (Hürriyet, 11 Temmuz 2015, s. 22).

Kanat Atkaya da dönemin Başbakanı ile Yeşil Artvin Derneği ve beraberindeki heyet arasındaki görüşmenin henüz sonuçlanmadığı sırada kaleme aldığını ifade ettiği yazısında Artvin halkının direnişi sürecinde yaşanan polis saldırılarını eleştirerek; “gazla, copla saldırmak” yerine halkın dinlenmesi gerektiğine ve diyalog kurulduğu takdirde haklıyla haksızın ayırt edileceğine dikkat çekmiştir:

25 yıldır verdiği tüm mücadeleleri hukuk önünde kazanmışken, “**O güzelliğe dokunulmamalı**” kararını defalarca aldırışken, jet hızıyla beliren bir ÇED raporuyla “arsızca sulanma cesaretine” isyan ediyor. Sesini duyuramayışına, bu haksızlığa karşı çıkışının “**anarşiklik**” olarak yamultulmasına, copla ve biber gazıyla üstüne, dozerlerle ormanına yürünmesini istemiyor. Biraz çaba gösteren, biraz anlamak isteyen, bir parça kulak kabartan ne haklı olduklarını kolayca anlayabilir, argümanlarının sağlamlığını kabul eder (Hürriyet, 25 Şubat 2016, s. 8).

Öte yandan, Artvin halkını ve madene karşı yaşam alanlarını korumaya yönelik mücadelesini vulgar bir dille yansıtmış olan *Yeni Şafak* gazetesi propagandist bir habercilik anlayışıyla incelenen diğer basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinden ayrılmaktadır. Haber içeriklerinde hükümet ve şirket yetkililerinin dışındaki taraflara yer verilmediği gibi, mücadelenin temel aktörlerinden Artvinliler, eksik ve yanlı bilgilerle “ağaç ve yeşili bahane eden sahte çevreciler” (*Yeni Şafak*, 23 Şubat 2016, s. 19) ve “Cerattepe’deki maden sahası çalışmalarını bahane eden provokatörlerin kışkırttığı halk” (*Yeni Şafak*, 22 Şubat 2016, s. 20) olarak sunulmuştur. *Yeni Şafak*’ın gazetecilik meslek ilkeleri açısından da tartışmalı olan söz konusu habercilik anlayışında gazetenin gerek

⁹⁹ Vurgular yazının orijinaline aittir.

ekonomi politik yapısı gerekse temsil ettiği ideoloji bağlamında siyasi iktidarla olan organik bağının yönlendiriciliği açıkça görülmektedir.

Görsel 4.17. Yeni Şafak, 22 ve 23 Şubat 2016

Benzer tutumun, *Yeni Şafak* gazetesi köşe yazarlarından Özlem Albayrak'ın Cerattepe direnişini ele aldığı “Devirmeci çevrecilik” başlıklı yazısında da görülmektedir. Albayrak, yazısının girişinde, Cerattepe’de Artvinlilerin siyasi ve ideolojik saiklerle hareket ettiğini ileri sürerek; hükümet ve şirket yetkililerinin “zararsız madencilik” söylemlerini kullanarak Cerattepe’deki madencilik faaliyetlerinin “getirilerini” öne çıkarmıştır. Albayrak, Artvin halkının bunlardan habersiz bir şekilde sol eğilimli ve AKP projelerine karşı oldukları için eylem yaptıklarına vurguda bulunmuştur:

Artvin Cerattepe’de çıkarılmayı bekleyen 17 milyon tonluk bakır madeni var; ama Artvinliler madene itiraz ediyor, eylem yapıyor, bölgeye kimseyi yaklaştırmıyor. [...] Yüzde yüz oranında dışarıya bağımlı olduğumuz doğalgaz hattı Kafkasör’e kadar götürüldü mü, bilmiyorum ama eğer evlerde doğalgaz kullanılmıyorsa; Artvin’i bilen bilir; dağlıktır; yaylalardaki ahali tıpkı eskiden yaptığı gibi; ormanlardan odun kesip kuzine sobasında yakıp, hem ısınıp, hem yemek pişiriyordur. Bölge, Hopa’sından Şavşat’ına dek sol eğilimlidir ve bu insanların AK Parti projelerine karşı eylem yapması kanaatimce anlaşılır bir durumdur. Ekranlarda görüntülerini izlediğimiz yaşlı kadın hem hükümet karşıtı olduğu, hem de hayvanlarının otladığı meranın elinden gitmesini istemediği için protestodadır. O maden sayesinde yüzlerce kişiye iş imkânı sağlanacağını, bakır çıkarılırken siyanür kullanılmayacağını, heyelan riskinin önleneceğini, madenin teleferikle Borçka’ya indirileceğini ve bölgeye kesilen ağaçların üç katı oranında ağacın dikileceğini bilmiyordur belki de. Doğayı koruma protestosuna barikat hazırlamak için ağaç kesmenin kocaman çelişkisini de görmüyordur yolun ortasına tomruk istiflemiş Karadenizli. Olabilir, sorun yok, hatta bu sevimli bile gelebilir bendeniz gibi Artvinli birine... (Yeni Şafak, 24 Şubat 2016, s. 18).

Yazısının diğerk bölümünde ise Cerattepe’de madene karşı olanlar ve halkın direnişine destek verenlerin eylemliliklerini “Gezi’nin provası” olarak değerlendiren Albayrak, Cerattepe direnişindeki asıl meseleyi demokratik sol muhalefetin ideolojik ve sınıfsal eleştirisine dönüştürmüştür. Albayrak, Erdoğan dönemi öncesi “eski Türkiye” özlemi içerisinde olduklarını ileri sürdüğü ve “Devirmeci grup” olarak nitelendirdiği sol muhalefetin çevre/yaşam ve emek savunusunu “hükümeti devirmek” hedefi olarak yorumlayarak siyasal iktidarın toplumsal muhalefet karşısındaki tutumuna ve söylemine paralel bir anlayışı yansıtmıştır.

Özetle, *Yeni Şafak* gazetesinin THY grevi ve Cerattepe direnişiyile ilgili içeriklerinde grevdeki işçilere ve Artvin halkına hiçbir şekilde yer verilmemiştir. *Hürriyet* gazetesinde Artvin halkı az sayıda ve polis müdahalesi sırasında yaşanan yaralanmalar kapsamında haber içeriklerinde yer alırken; THY grevindeki işçiler ise bir köşe yazısında yer bulabilmiş ve konuyla ilgili haber içeriklerinden dışlanmıştır. Buna karşılık *Evrensel* gazetesi ise gerek THY grevi gerekse Cerattepe direnişiyile ilgili haber içeriklerinin ve başlıkların neredeyse yarıya yakını işçilerin ve Artvin halkının görüş ve açıklamaları üzerine kurulmuştur.

İncelenen alternatif haber sitelerinde her iki hareketin öznelerinin/aktörlerinin görüşlerine ve açıklamalarına başvuran içeriklerin az sayıda olduğu gözlenmiştir. Bu kapsamda, *Sendika.org*’da bir köşe yazısında, *Bianet*’te ise üç haber ve bir köşe yazısında grevdeki işçilerin görüşleri doğrudan aktarılırken; diğerk haber içeriklerinde işçilerin mücadelesini destekleyen söylemler kullanılmıştır. *T24* de grevle ilgili olumlu bir tutum sergilerken, haber içeriklerinde THY yönetimi ve Hava-İş Sendikası dışında işçilere yer vermemiştir. Cerattepe direnişiy haberlerinde ise *Sendika.org*, Artvin halkının mücadelesini ve onlara destek veren yaşam savunucularının eylemlerini geniş oranda içeriklerine yansıtarak; Artvin halkının yalnız olmadığını ve çeşitli illerde yapılan dayanışma ve protesto eylemleriyle mücadelenin ulaştığı boyutu göstermiştir.

4.4.4. Medyada toplumsal hareketlerin temsiline yönelik gazetecilerin yaklaşımı

Bu alt başlık altında, incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinin temsilcileriyle yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerde gazetecilere yöneltilen toplumsal hareketlerin medyada temsilini nasıl değerlendirdikleri yönündeki soruya verilen yanıtlar irdelenmiştir. Bu doğrultuda, gazetecilerin görüşleri çalıştıkları medya kuruluşunun yayın politikasından bağımsız olmadığı gözlenirken; genel olarak

toplumsal hareketlerin medyada temsili, medya sisteminin ekonomi politik yapısı bağlamında değerlendirilerek bu bağlamda söz konusu temsilin sorunlu olduğu yönünde görüşlere vurgu yapılmıştır.

Türkiye’de sermaye yapısı bağımsız az sayıdaki gazete dışında, “sermayenin bekçi köpeği gibi davranan bir medya düzeninin olduğunu” belirten *Evrensel* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Fatih Polat, sermaye medyasında işçi sınıfı hareketlerine yönelik bir ambargo uygulandığını ve işçilerin güçlü eylemler gerçekleştirmesi durumunda sözü edilen medyanın kör kalamadığına örneklerle dikkat çekmektedir:

İşçiler güçlü eylemler gerçekleştirdiklerinde sermaye medyasının kendilerine yönelik ambargolarını da kırıyorlar. Örneğin, Tekel işçilerinin Ankara eylemi sürecinde önce onları görmezden gelen televizyon kanallarının muhabirlerinin daha sonra onlara mikrofon uzatıp, ‘İşçi arkadaşlar böyle diyor’ dediğini hatırlıyorum (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Polat, THY grevi ve Cerattepe direnişine ilişkin medyanın yaklaşımını değerlendirmesinde, kendini ispat etmiş ve meşruiyet zemini bakımından da hegemonik haber hiyerarşilerinin kalıplarını kırarak bir güce erişmiş olan bu iki eylemin talepleriyle bir ölçüde medyada yer aldıklarını ancak, bunun medyanın ekonomi politik dinamiklerinin sınırları içerisinde mümkün olabildiğini belirtmektedir:

Kuşkusuz bu yer alış, sermaye medyası dışında yer alan gazeteler kadar cömertçe olmadı. Ama diğer yandan THY’nin devlet, şirket, medya, reklam bağlamı da medyanın bu haberi görme ya da görmeme dinamiklerindeki temel belirleyici olarak kendisini gösterdi. Cerattepe açısından da bu genel çerçeveden söz edebiliriz. Gazetecilikte görmek ve görmemek, ekonomik (ilan ve reklam akışı dahil olmak üzere) ve siyasi (patronajın siyasi bağlantıları, gücü) faktörlerle, tek tek gazete ve televizyonların bu faktörler karşısındaki pozisyonuna göre belirleniyor (Fatih Polat ile yapılan derinlemesine görüşme, 28 Haziran 2020).

Toplumsal hareketlerin anaakım medyada temsilinin söz konusu olmadığını vurgulayan *T24* Ankara Temsilcisi Gökçer Tahincioğlu da toplumsal hareketlerin anaakım medyada haber olabilmesinin koşulunu grev haberi örneğiyle şöyle açıklamaktadır:

[Anaakım medyada] şöyle haber oluyor: Genellikle, mesela grev yapıldı diyelim, grevin kendisi haber olmuyor, ilgili bakan ya da ilgili patron onunla ilgili bir açıklama yaparsa, grevin haberini yapmamış olan gazete onun açıklamasının haberini yapıyor. Çok komik. Aslında kendileri de kimsenin okumadığını bildiği için öncesini yok saysak da olur durumundalar (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

Buna karşılık maddi olanaklarını sınırlı olmasına karşın, anaakım medyanın görmezden geldiği toplumsal hareketlerin kendilerini alternatif medya aracılığıyla temsil edebildiklerine dikkat çekmektedir:

Alternatif medya ise, bunun [grevin] yok sayıldığı, görülmediğinin ve o sesi kendisinin duyurması gerektiğinin farkında. O da olanakları doğrultusunda bunu yapmaya çalışıyor ama normalde gazetecilik tanıklıktır. Yani 60 gün süren bir grev, bir direniş varsa, 60 gün boyunca onların yanında olmanız gerekir. Günlük haber akışı sağlamanız gerekir. Orada kıyamıyorum, olanaksızlıklar biliyorum çünkü. Elinden geldiğince onu yapmaya çalışıyor, yansıtmaya çalışıyor ve hepimiz de böyle haberdar oluyoruz aslında, o kıt kanaat olanaklarla. Umut edelim ki, o olanaklar genişlerse daha iyi izleneceğinden eminim. Ama bu haliyle yine iş alternatif medyaya düşüyor (Gökçer Tahincioğlu ile yapılan derinlemesine görüşme, 7 Temmuz 2020).

Türkiye’de medya ortamının geçmiştekenden çok farklı olmadığını, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bağımsız haberciliğin sıkıntı yaşadığını ifade eden *Hürriyet* Yazı İşleri Müdürü Rıza Dursun, “Türkiye’de basın bir damarının, dış etkilere hep kapalı olduğunu, bunu koruyabilen gazetelerin haber tercihlerinde özgür davranabildiklerini” söylemiştir. Dursun, toplumsal hareketlerin temsili konusunda ise kendilerini belli bir kesimin temsilcisi olarak tanımlayan gazetelerin temsil ettikleri kesimler tarafından ilgi görmediklerini ileri sürerek bu anlamda tirajlarının düşük olmasının sorgulanması gerektiğini ifade etmiştir:

Her toplumsal hareket, toplumsal yapı, kendi temsilcilerini yaratır. Türkiye’de de toplumun bütün katmanlarını temsil edecek gazeteler var. Tam da burada belki bir kafa karışıklığı veya sıkıntı yaşanıyor. Mütedeyyin kendisini temsil ettiğini iddia eden gazetelere, işçi sınıfı onları temsil ettiğini savunan gazetelere, milliyetçiler milliyetçi gazetelere, sosyalistler emekten yana olduğunu yazıp çizen gazetelere çok fazla yüz vermiyor. Ama merkez liberal olduğunu apaçık beyan eden, habercilik anlayışını bunun üzerine kuran, tercihlerini bu yönde yapan gazetelerin ‘başkalarına’ benzemesi isteniyor/bekleniyor. Asli ‘temsilcilerinin’ üstlendiği görevi yerine getirmesi bekleniyor. Bu çok büyük bir çelişkidir. Haftanın yedi günü manşetinde grev, işçi haberleri veren gazetelerin tirajları bir-iki bini geçmiyor. Bunun ayrıca sorgulanması gerekiyor. Benim bir gazeteden beklediğim dünya görüşü değildir. Haberlerinde objektif davranıp davranmadığıdır (Rıza Dursun ile yapılan derinlemesine görüşme, 23 Mayıs 2020).

Türkiye’de 1980 askeri darbesi sonrasında işçi ve sendika hareketlerinin etkisizleştirilerek “adı var, icraatı yok” noktasına getirildiğine ve “işçiler arasında bile ‘sarı sendikacılığın’ egemen olduğu görüşünün hâkim” olduğuna işaret eden *Yeni Şafak*

gazetesi Yazı İşleri Müdürü Mustafa Kahraman, bu bağlamda basın da bu tür haberler yapmakta istekli olmadığını şöyle açıklamaktadır:

Medyada “toplumsal hareketleri temsili” gibi bir gündem olduğunu düşünmüyorum. “Örgütlü toplum” olmadığı için toplumsal hareketlerin de sağlam bir altyapısı yoktur. Birbirleriyle hiç ilgisi olmayan heterojen toplumsal kesimlerin bir gündem etrafında zaman zaman bir araya gelişleri görülse de bu, yapay ve geçici bir birliktelik olmakta (bazı ‘çevre’ eylemlerinde olduğu gibi), saman alevi gibi yanıp sönmekte, temeli olan ve gerçekliği toplum tarafından benimsenecek oluşumlar hayata geçirilememektedir. Dünyanın genel konjonktürü, bundan fazlasına olanak verecek yapı ve oluşumlara müsait değildir. Dolayısıyla, “toplumsal hareketler” denilen şey, örgütlülükten yoksun olduğu için onun temsili de söz konusu olmamaktadır. Bunlar gözlemlerimdir (Mustafa Kahraman ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Mart 2020)

İşçi sınıfı hareketlerinin medyada yer bulamamasını büyük grevlerin ve eylemlerin yapılamamasıyla açıklayan *Bianet* eski muhabiri Nilay Vardar, büyük ve ekonomiyi etkileme gücü yüksek olan grevlerin medyada haber olabildiğini ileri sürmektedir:

Ben 7 yıl çalıştım ve birçok greve gittim. Aslında işçi sınıfı mücadele ediyor da çok kalabalık, toplu grevler tabii ki çok olamıyor. Zaten olduğunda o artık anaakımda da yer almak zorunda kalıyor. Onun dışında daha küçük grevler olduğunda anaakımın radarına girmiyor tabii ki. Bazılarının arkasında sendika var, bazılarının yok vs. Ne oluyor? THY gibi büyük kurumlar olduğunda, Metal işçilerinin grevleri mesela onlar toplu grevler oluyor, üretim duruyor mesela, ancak o şekilde haber oluyor. Ama aslında onun dışında iş durdurma, iş yavaşlatma, Cam işçilerinin eylemleri vs. Aslında ekonomiyi etkileme güçleri belki çok olmadığı için her zaman, bir şekilde anaakımın gündemine maalesef giremiyor. Evet, bu anlamda alternatif medya çok önemli. Özellikle Gezi’den sonra çevre haberlerine artan bir ilgi oldu ama işçi haberleri her zaman için arka sıralardadır (Nilay Vardar ile yapılan derinlemesine görüşme, 5 Temmuz 2020).

Bununla birlikte, Vardar, genel olarak toplumsal hareketlerin medyada temsil edilebilmesinin ekonomi politik bağlamda bağımsız bir medya ile mümkün olabileceğini ancak, toplumsal hareket türlerine karşı “hassasiyetin” de önemli olduğunu belirtmektedir:

Sermaye-hükümet bağlantısı olmayan, bağımsız yani ekonomik bağımsızlığı olan, politik bağımsızlığı olan bir medya olması şart. Bir kere bağımsız olacak ki bu haberler yer alabilsin. Bunun yanında, hassasiyet çok önemli. Her zaman ekonomik ve politik bağımsızlık da yetmiyor. Ekonomik ve politik bağımsızlığınız olsa dahi hak ihlalleri sırasında çevre haberlerine, işçi haberlerine ne kadar önem verdiğiniz de çok önemli (Nilay Vardar ile yapılan derinlemesine görüşme, 5 Temmuz 2020).

Türkiye’de emek haberlerine çok az sayıda medya kuruluşunun yer verdiğinden söz eden *Bianet* kurucusu Nadire Mater ise iktidar yanlısı medyada zaten yer alamayan emek haberlerinin bunun dışındaki medyada maddi olanaklarının sınırlı olması nedeniyle doğrudan takip edilemediğini belirterek, emek haberlerinin yapılması konusunda gazetecilerin sendikasızlığına dikkat çekmektedir:

Gazeteciler örgütsüz. Zaten örgütsüzlük ile editöryal bağımsızlık birbiriyle bağlantılı. Bugün geldiğimiz noktada bunun çok etkisi var. Bugün geldiğimiz noktanın da örgütlenmeye etkisi var. Dolayısıyla, kendisi sendikalı olmayan bir çalışanın sendika üzerine haber yapması ne kadar kolay bilmiyorum. Gerçi sendikalı olanların da sendika haberi yapma konusunda çok hevesli olmadıklarını düşünüyorum (Nadire Mater ile yapılan derinlemesine görüşme, 10 Temmuz 2020).

Diğer taraftan, medya ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu ifade eden Mater, bu bağlamda toplumsal hareketlerin eylem programlarını doğru şekilde düzenlemediklerini vurgulayarak farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır:

Sadece medyaya sorumluluk düşmüyor. Herkesin bir sorumluluğu var. Büyük bir toplantı yapıyor, kimse gelmedi diyor. Ya o gece hakikaten dünya kupasının bilmem ne maçı var. Kendi yönetim kurulu üyen bile gelmiyor ondan sonra. İnsanların da bazı şeyleri var. Ya da tam bayram tatiline denk geliyor. Şeker bayramında bir program koymuyoruz ama 24 Aralık’ta bir iş yapabiliyoruz. Oysaki bu ülkede Noel diye de bir şey var. Onu da gözeteceğiz. Orada da çok dilli, çok kültürlü bir yerden bakacağız. Sünnilerin günleri olmayabilir o günlerde ama öte yandan bu ülkede yaşayan Gürcülerin günü olabilir, onu da bileceğiz. Hıristiyanların, Alevilerin vs. Böylece ne kadar haklardan yana olduğumuzu göstermiş olacağız (Nadire Mater ile yapılan derinlemesine görüşme, 10 Temmuz 2020).

Toplumsal hareketlerin medyada temsilinin iki taraflı olduğuna vurgu yapan *T24* Yazı İşleri Müdürü Candan Yıldız, yalnızca medyaya sorumluluk yüklememek gerektiğine ve toplumsal hareketlerin de sesini yükseltmesi ve örgütlenmesinin önemini ifade etmektedir. Dolayısıyla, toplumsal hareketlerin medyanın ilgisini çekebildikleri ölçüde haberlerinin yapılabildiğine değinen Yıldız, bu noktada eylemin sunuluş biçiminin önemli olduğunu belirtmektedir:

Mesela eylemin içeriği çok anlamlı ama sıradan, üç kişi yan yana gelmiş basın açıklaması yaptığı, aslında çok vasat haber diyebileceğimiz şeyde içerik güçlü olabilir ama sunuşu çok zayıf. Çünkü, senin okutmak gibi bir derdin de var. Yani, iki takla at senin haberini yapalım meselesi değil ama orada bence çevre örgütleri yerelin inisiyatifinin önüne geçmemek ya da yerelin inisiyatifinden rol çalmamak konusunda çok daha bilinçli ve hassaslar. Bu da bence haberin değerini güçlendiriyor. Sendikalar hâlâ öyle değil. Siz bir sendika eyleminde, işçinin

kendi en doğal haliyle konuştuğunu çok az görürsünüz. Mesela, Flormar işçileri akıllı bir sendikal kafaydı, grevlerini kadınlık üzerinden kurdular ki doğru olan da o. Çünkü, çalışanların yüzde 70'i kadınlardan oluşuyor. O kamuoyunun çok daha ilgisini çekti. Biz Flormar işçilerinin grevini çok haber yaptık. Aslında iki taraflı. Oradaki yerelin inisiyatifine izin veren basın açıklamaları, videolar, sözler vs. onlar haberi güçlü ve çekici kılan şeyler. Bir şekilde görmemezlikten gelemiyorsun. Küçük de olsa etkisi ya da sözü çok güçlü (Candan Yıldız ile yapılan derinlemesine görüşme, 31 Ağustos 2020).

Sendika.org Editörü Ali Ergin Demirhan ise toplumsal muhalefet örgütlerinin alternatif medyalara sahip çıkmaları gerektiğine dikkat çekmektedir:

Meslek örgütlerinin, emek örgütlerinin meramını düzgün bir şekilde anlatabilen ve bunun alternatif medyadan anaakım medyaya kadar ve akademiye kadar ya da resmi kurumlara kadar bir referans kaynak haline gelmesiyle daha önce haber olmayan, gizlenen şey artık haber oluyor. Bu nasıl oldu? *Sendika.org*'daki bir çalışmaya toplumsal muhalefet örgütlerinin sahip çıkmasıyla oldu. Toplumsal hareketlerin sahiplenmesi lazım ve şundan da vazgeçmesi gerekir: Hürriyet örneğini vermişim ya hani koşa koşa gitmek. Hürriyet'i sen yaşatmıyorsun, şu an Demirören'in tüp satışlarının kaderine bağlı orada çıkacak haberler. Senin haberinin yapılabilmesi de bunun sürdürülebilirliği de (sadece maddi olarak demiyorum) toplumsal muhalefet olarak sahiplenmene bağlı. Yoksa senin medyan olmaz. Bizim çabalarımız da sınırlı kalır. O yüzden bize hep sorulurdu finansal sürdürülebilirlik için ne diyorsunuz? Bizim gibi medyaları toplumsal muhalefetin kendisi yaşatmalı (Ali Ergin Demirhan ile yapılan derinlemesine görüşme, 17 Haziran 2020).

Bu bağlamda, toplumsal hareketlerin medyada temsilini işçi hareketleri özelinde değerlendiren gazeteciler farklı açılardan görüşlere sahip olmakla birlikte; *Evrensel* gazetesi ve çalışma kapsamına alınan alternatif haber sitelerinin editöryal kadrolarında yer alan gazeteciler, genel olarak medyanın ekonomi politik dinamiklerini öne çıkarmışlardır. Gazeteciler, ekonomi politik çıkarlar nedeniyle işçi hareketlerini görmezden gelen sermaye medyasının işçiler güçlü eylemler gerçekleştirdiklerinde ya da hükümet yetkilileri ya da patron açıklama yaptığında işçi eylemlerinin haberini yaptıklarına vurgu yapmışlardır. Bu noktada, ekonomik açıdan anaakım gibi büyük gelir kaynaklarına sahip olmayan alternatif medyanın kıt kanaat olanaklarla bile toplumsal hareketleri izleyerek haberini yapmaya çalıştığı ve dolayısıyla hareketlerin seslerini duyurmaları açısından alternatif medyanın önemli olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, toplumsal hareketlerin medyada yer bulabilmesi için toplumsal hareketlerin güçlü eylemler gerçekleştirmeleri, taleplerini ve sorunlarını dile getirirken medyanın ilgisini

ekebilmeleri gerektiğini belirten gazeteciler, bu konuda sadece medyaya değil toplumsal hareketlere de sorumluluk düştüğüne dikkat çekmiştir.

Yeni şafak gazetesi yazı işleri müdürü ise genel anlamda toplumsal hareketler güçlü bir örgütlülüğe ve altyapıya sahip olmadıkları için medyada temsil edilebilmelerinin de mümkün olmadığını söylemiştir. Bununla birlikte, basının emek haberlerini yapmak konusundaki “isteksizliğini” ise 1980 askeri darbesinden sonra işçi hareketlerinin “adı var icraatı yok” durumuna getirilmesi ve işçilerin geleneksel sendikacılık anlayışının değişmesiyle açıklamıştır. Öte yandan, *Hürriyet* gazetesi yazı işleri müdürü belirli bir dünya görüşünü (milliyetçi, İslamı, sosyalist vb.) temsil eden gazeteler ile merkez/liberal çizgide yayıncılık yapan gazeteler arasında karşılaştırma yaparak; merkez/liberal anlayışla habercilik yapan gazetelerin belirli toplumsal kesimleri temsil etmesi yönündeki beklentileri eleştirmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma, tarihsel ve toplumsal bir gerçeklik olarak işçi sınıfı ve mücadelesinin post-modern kuramlarca reddinin yaygınlık kazanması karşısında medyanın rol ve işlevini sorgulamaktadır. Genel anlamda toplumsal hareketlerin ve özellikle sınıf temelli hareketlerin geleneksel anaakım medyadaki temsilinin sorunlu olduğu bilinen bir gerçek iken; internetin sunduğu olanaklara sahip alternatif haber sitelerinin bu konuda benimsedikleri tutumun vurgulanması medyanın ideolojik işlevinin sorgulanmasında önemli uğrak noktalarından birini oluşturmaktadır. THY grevi ve Cerattepe direnişi özelinde, geleneksel ve yeni toplumsal hareketlerin basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerindeki sunumunu eleştirel ekonomi politik yaklaşım çerçevesinde karşılaştırmalı olarak inceleyen bu çalışmada, sınıf temelli hareketlerin yeni toplumsal hareketler karşısında ideolojik açıdan ayrımcılığa uğradığı gözlenmiştir. Dolayısıyla, incelenen medya kuruluşları özelinde, sınıf mücadelelerinin sona erdiğini ileri süren post-modernist görüşlerin anaakım medya aracılığıyla yeniden üretilerek yaygın hale getirildiği söylenebilir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesine ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında; sanayi devriminden günümüze kapitalizmin tarihsel gelişim süreci içerisinde dönemsel olarak değişen emek-sermaye ilişkileri siyasetin ve sosyo-kültürel yapının dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, kapitalist üretimin fordizmden post-fordizme geçişiyle birlikte üretimin bilgi teknolojileri temelinde yeniden örgütlenmesi ve sermayenin yatırım alanlarının hizmet sektörüne doğru genişlemesi, bir yandan emek süreçlerini dönüşüme uğratarken; diğer yandan gerek kuramsal gerekse toplumsal gerçeklik bağlamında işçi sınıfının nesnel ve öznel konumunun tartışılmasına ve yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bu tartışmalar, kapitalist üretim sürecindeki değişim ve dönüşüme koşut olarak Marksist sınıf kuramının geçerliliğinin dışlanması ya da yeniden yorumlanması temeline dayanmaktadır.

Sınıf yapısının üretim ilişkilerindeki çelişkilerden ortaya çıktığı önermesine dayanan Marksist kuramın kavramlarıyla sınıfları yeniden tanımlayan neo-Marksist yaklaşım üretim sürecine dar bir şekilde odaklanarak işçi sınıfını kol gücüne dayalı işlerde çalışma, maddi bir ürün ortaya koyma ve üretken emek harcayarak sermayenin yeniden üretimine katkı sağlama ya da üretim sürecinde denetim ve gözetim yetkisine sahip olup olmama gibi ölçütlerle sınırlandırmıştır. Bu kapsamda, orta sınıfları ya da ara sınıf konumlarını geniş çerçeveden değerlendiren analizler, işçi sınıfının konumunun nitel ve

nicel önemini azaltan bir düzeyde ele almıştır. Diğer yandan, piyasa ilişkilerinden kaynaklanan yaşam olanaklarının sunduğu eşitsizliğe odaklanan Max Weber'in tabakalaşma modelini temel alan yeni-Weberyan sınıf kuramları gelir, eğitim, prestij, yaşam biçimleri gibi unsurlar çerçevesinde sınıf farklılıklarını eşitsizlik sorunu olarak ifade etmektedir. Bu yaklaşımlar, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte Marx'ın öngördüğü şekilde büyüyen bir proletaryadan ziyade orta sınıfın genişlemesine vurgu yapmaktadır. Yeni-Marksist ve yeni-Weberyan sınıf kuramlarının yeni orta sınıfların tanımlanmasına yönelik ilgilerine karşılık proleterleşme olgusuna dikkat çeken Harry Braverman, özellikle büro işlerinde çalışan beyaz yakalıların fabrika işlerine benzer bir nitelik kazanmaya başladığını ve bu anlamda büro işçilerinin proleterleştiğini ileri sürmektedir.

Kapitalizmin dinamik bir yapıya sahip olması nedeniyle üretim ilişkilerinin işçi sınıfının yapısını ve bilincini değiştirdiğini inkâr etmek mümkün değildir. Ancak, toplumsal gerçeklikte sınıfların ortadan kalktığını ileri sürmek, arka planda kapitalist sistemi ve yarattığı çelişkileri yok saymak anlamına gelmektedir. Öte yandan, hizmetler sektörünün genişlemesinin imalat sektöründe istihdam edilen kol gücüne dayalı işçilerin yerini “bilgi işçileri”nin ve “yeni orta sınıflar”ın aldığını savunan görüşler, maddi malların üretiminin yapılmadığı yanılması yaratmaktadır. Kaldı ki, gerek sanayi gerekse hizmetler sektöründe taşeronlaşmaya ve emek sürecinin “esneklik” çerçevesinde yeniden düzenlenmesine yönelik uygulamaların emeğin gücünü ve dayanışmasını parçalamaya neden olan sonuçları görmezden gelinmektedir.

Türkiye’de de 1980’lerde uygulanmaya başlanan ve günümüzde giderek artan bir biçimde egemen hale gelen neo-liberal politikaların temel felsefesinin gereği olarak kamu kurumlarının özelleştirilmesi, emek piyasasının esnekleştirilmesi ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi gibi unsurlar sermayenin hareket alanının genişletilmesinin önkoşullarını oluşturmuştur. Bireysel iş ilişkilerine ve çalışma koşullarına getirilen esneklik uygulamaları, yasal kuralların olmadığı koşullarda işten çıkarmaları daha da kolay hale getirmektedir. Öte yandan, işgücü maliyetlerinin düşmesi, iş süresinin belirli bir standarda bağlı olmadan düzenlenmesi, işletmelerin belirli sosyal ve mali yüklerinin hafifletilmesi gibi konularda esneklik sermaye için avantaj haline gelmektedir. İşçilerin sendikalaşmasına yönelik tehditler, taşeronlaşma ve işçi devrinin yüksek olması gibi durumlar sınıf bilinci ve mücadeleleri açısından sorun yaratmaktadır. Geçim araçlarını kaybetme tehdidiyle karşı karşıya olan işçiler sendikal örgütlenmeye katılmamayı tercih edebilmektedir. Dolayısıyla, sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamak için uygulanan

neo-liberal politikaların emek süreçlerini ve emeğin birleşik gücünü dağıtarak zayıflatmaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

Kapitalist üretim sisteminin her yeniden yapılanma sürecinin işçi sınıfı aleyhine sonuçlanan değişim ve dönüşümleri, Sovyet sosyalist düzeninin dağılmasının ardından kapitalist sistemin alternatifsiz mutlak gücünü ilan etmesi sınıfların ortadan kalktığını savunan post-modern görüşlere dayanak oluşturmuştur. Marksizmin sınıf mücadelelerine atfettiği ayrıcalıklı konumun post-kapitalist toplumlarda geçerliğini büyük ölçüde yitirdiği ve farklılıkların tanınmasına dayalı post-modern çoğulcu kimlikler temelindeki sorunların siyaset alanının gündemini oluşturduğu ileri sürülmektedir. Buna göre ırk, toplumsal cinsiyet, etnik köken, insan hakları, çevre, nükleer ve savaş karşıtlığı gibi toplumsal ve kültürel alanlara ait sorunlar Marksist kavramlarla ve işçi sınıfının iktisadi çıkarları temel alan mücadeleleriyle aşılamaz. Yeni toplumsal hareketlerin sorun ettiği konularda yürütülen mücadeleler kuşkusuz önemli açılımlar sunmaktadır. Ancak, sözü edilen sorunların kaynağının kapitalist sistemin sürekliliğini güvence altına alan neo-liberal politikaların sermaye lehine uygulamalarının sınıfsal karakterinden bağımsız olmadığı ve yeni toplumsal hareketlerin kapitalizme yönelik önemli bir tehdit oluşturmadığının kabul edilmesi gerekmektedir.

Öte yandan, işçi sınıfının ve mücadelesinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümle birlikte eski gücüne sahip olmadığı gerçeği, işçi sınıfının ve mücadelelerinin sona erdiğinin ya da ortadan kalktığının dayanağı olamaz. Kuramsal anlamda her ne kadar yok sayılsa da; ister örgütlü ya da örgütsüz isterse işkolu ya da işyeri düzeyinde olsun işçi sınıfının sermayeye karşı mücadele ediyor olması toplumsal bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin inkâr edildiği kuramsal görüşlerin yaygınlık kazanmasında ise neo-liberalizmin hegemonya alanlarından biri olarak medyanın ideolojik işlevi yadsınamaz.

Türkiye’de neo-liberalizme yönelik uygulamaların yaygınlaştığı 1990’lı yıllarla birlikte ticarileşme ve tekelleşme eğilimlerinin ileri aşamaya ulaştığı medya alanı, yeni sağ ideolojinin toplumun tüm kesimlerine yayılmasının önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Mülkiyet ve kontrol yapısı sermaye ve iktidar lehine değişen medyada, başta emek-sermaye ilişkilerine yönelik toplumsal gelişmeler karşısında haber, yorum vb. içeriklerde sermayenin genel yaklaşımlarından yana tutum alınmakta, grev ve benzeri çalışma yaşamı uyuşmazlıklarında ya da özelleştirme, vergilendirme gibi siyasal iktidarların sermayeyi gözetten politikaları geniş bir uzlaşmayla desteklenmektedir (Kaya,

2016, s. 268). Sermayenin önemli yatırım alanlarından biri olan anaakım medyada hem genel anlamda toplumsal hareketlerin hem de işçi sınıfı hareketlerinin sorunlarını dile getirme noktasında sermayenin çıkarları gözetilmekte ve siyasi iktidarların uygulamaları ve söylemleri doğrultusunda içerikler üretilmektedir. Anaakım medyanın bu durumu karşısında internetin de sunduğu olanaklarla birlikte yaygınlaşan alternatif haber medyası, toplumsal hareketlerin görünürlüğünün ve temsilinin sağlanması konusunda önemli bir kamusal alan oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, post-modern kuramların yeni toplumsal hareketler karşısında işçi sınıfı hareketlerini yok sayan görüşlerinin medyadaki yansımaları, THY grevi ve Cerattepe direnişi örnekleri üzerinden basılı gazeteler (*Evrensel, Hürriyet, Yeni Şafak*) ve alternatif haber sitelerinin (*Bianet, Sendika.org, T24*) üretim ve metin düzeyinde çözümlenmesiyle sorgulanmıştır. Öncelikle, incelenen medya kuruluşlarının haber üretim sürecinin ekonomi politik arka planı gazetecilerle yapılan *yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden* elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirilmiş; ardından, sözü edilen medya kuruluşlarında yer alan THY grevi ve Cerattepe direnişiyle ilgili içerikler *metin çözümlemesi* tekniğiyle irdelenmiştir. Metin çözümlemesinden elde edilen veriler ile konuyla ilgili içeriklerin üretimine ilişkin gazetecilerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler bir arada yorumlanmıştır. Çalışmanın çözümleme bölümü, THY grevi ve Cerattepe direnişiyle ilgili belirlenen zaman aralığı ve seçilen medya kuruluşlarıyla sınırlanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın her iki veri toplama tekniğinden elde edilen bulgular ve yorumları ele alınan örnek olaylar ve medya kuruluşları için genellenmiştir.

Çalışmanın araştırma bölümünde üretim ve metin düzeyinde yapılan çözümlemelerden elde bulgulara göre, yatay ve demokratik bir örgütlenme modeline sahip, herkesin eşit düzlemde haber üretim sürecinde söz sahibi olduğu, haberlerin yazım sürecinde muhabirlere özerkliğin tanındığı, ticari çıkarların ve kaygıların habercilik/gazetecilik pratiklerini yönlendirmediği, anaakım medyada görünmeyen, sansüre uğrayan, görmezden gelinen toplumsal kesimlerin ve konuların görünür kılınmasının öncelikli olduğu sosyalist sol (*Evrensel, Sendika.org*) ve liberal sol (*Bianet, T24*) bakış açısıyla yayıncılık yapan medya kuruluşlarında THY grevi ve Cerattepe direnişi geniş ölçüde ve olumlu, destekleyici bir tutum içerisinde yer almıştır. Buna karşılık, sahiplik yapısının büyük sermaye gruplarının mülkiyetinde olduğu, editöryal bağımsızlığın ve gazetecilik pratiklerinin ekonomi politik çıkarlar çerçevesinde yerine

getirildiği anaakım merkez/liberal (*Hürriyet*) ve İslamcı muhafazakâr (*Yeni Şafak*) basında ise özellikle THY greviyle ilgili içeriklerde nicel ve nitel bakımdan işçilerin ve mücadelelerinin toplumsal gerçekliğini inkâr eden ve yok sayan bir tutum benimsenmiştir.

Her iki harekete ilişkin içeriklerin sayısal verilerine bakıldığında, Cerattepe direnişinin hem basılı gazeteler (221) hem de alternatif haber sitelerinde (754) daha geniş oranda yer bulduğu gözlenmiştir. THY grevi ise alternatif haber siteleriyle aralarında çok büyük fark olmamakla birlikte basılı gazetelerde daha fazla yer almıştır. Bu kapsamda, *Evensel* gazetesinde her iki olaya da diğer gazetelerden daha geniş yer ayrılırken, THY greviyle ilgili içeriklerin (128) Cerattepe direnişinden (107) daha fazla olduğu görülmektedir. *Hürriyet* gazetesinde ise tam tersine Cerattepe direnişine (97) THY greviden (14) daha geniş oranda yer verilmiştir. *Yeni Şafak* gazetesi ise THY grevine *Hürriyet*'e yakın oranda yer verirken; Cerattepe direnişiyle ilgili içerikleri diğer iki gazeteden daha az orandadır. Alternatif haber siteleri içerisindeki dağılıma bakıldığında ise *Sendika.org*, her iki olaya geniş oranda yer vermesi bakımından incelenen diğer alternatif haber sitelerinden farklı bir konumda yer almaktadır. Bununla birlikte, Cerattepe direnişine (645 içerik) THY greviden (67 içerik) daha geniş oranda yer vermiştir. Her iki olayla ilgili içeriklere *Sendika.org* kadar geniş yer vermese de benzer durum *T24*'te de görülmüştür. Buna karşılık, *Bianet* hem THY grevine hem de Cerattepe direnişine en az oranda yer veren alternatif haber sitesi olarak dikkat çekmektedir.

İşçi sınıfının sesi olmayı öncelemiş ve çevre hareketlerini sayfalarına taşıırken de sermaye karşıtı ve sınıfsal çelişkileri merkeze alan bir yayıncılık anlayışını benimseyen *Evensel* gazetesi ve *Sendika.org* hem THY grevi hem de Cerattepe direnişi konusunda belirgin bir biçimde daha fazla içerik üretmiştir. Ne var ki, *Sendika.org*'un benimsediği yayın politikasındaki öncelikler ile yayınlanan içeriklerin sayısal dağılımı göz önünde bulundurulduğunda, THY grevine Cerattepe direnişinden daha fazla yer vermesi beklenirken tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen verilere göre, *Sendika.org*'da Cerattepe direnişiyle ilgili daha fazla haber üretilmiş olması yayıncılık anlayışından bağımsız olarak hareketlerin mücadele biçimleriyle açıklanabilir. Çünkü, ister madene isterse nükleer ya da termik santrale karşı olsun çevre hareketleri halkın doğal ve yaşamsal alanlarının tahrip edilmesinden kaynaklı ölüme karşı verilen bir mücadeledir ve bu nedenle doğasında daha fazla “militanlık” barındırmaktadır.

Cerattepe direnişine daha fazla yer veren *Hürriyet* ise hem merkez/liberal çizgide yayıncılık anlayışıyla orta sınıflara seslenen kitle gazetesi olması hem de basılı gazetenin fiziki yapısından kaynaklanan sınırlıklar nedeniyle haber yapma tercihini çevre hareketlerinden yana kullanmıştır. Bunun yanı sıra, *Hürriyet* “işçi sınıfı” gazetesi olmaması ve okurlarının çevre hareketlerine daha duyarlı olması nedeniyle çevre hareketlerine sayfalarında daha fazla yer vermiştir. Cerattepe direnişinin *Hürriyet*’te geniş yer bulmasının bir diğer nedeni ise direnişin “marjinal gruplardan” ziyade toplumun tüm kesimlerinin yer aldığı bir mücadele olmasıdır.

Yayın politikası bakımından kendisini muhalif olarak tanımlamayan, herhangi bir ideolojik görüşü benimsemeyen, tarafsız ve bağımsız profesyonel gazetecilik yapma amacıyla kendisini anaakım olarak nitelendiren *T24* incelenen alternatif haber siteleri arasında farklı bir konumda yer almaktadır. Bu çerçevede, *T24*’te grev ve çevre hareketleriyle ilgili haberlerde öncelik sıralaması yapılmamış ve her iki harekete de haber içeriklerinde yer verilmiştir. Ancak, gazetecilerle yapılan görüşmelerde *T24*’ün yayın çizgisinin emek eksenli olmaması ve çalışan genç kuşak editörlerin çevre hareketlerine daha duyarlı olması nedeniyle çevre hareketlerinin grevlere göre daha fazla yer bulabildiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, anaakım medyada olduğu gibi *T24*’te de çok büyük bir grev olmadığı sürece her işçi eyleminin haberi yapılmamaktadır. *Bianet*’te de çevre konusu ve çevre hareketleri hak odaklı habercilik çerçevesinde haber değeri açısından öncelikli olmakla birlikte; içerikler kapsamında Cerattepe direnişi ile THY grevi haberleri arasında sayısal olarak bir farklılık gözlenmemiştir. Bu durum, yapılan görüşmelerde *Bianet*’in çalışan muhabir sayısının yetersizliğiyle açıklanmıştır. *T24* için de söz konusu olan bu sorun, konuyla ilgili içeriklerin sayısal dağılımına yansımamıştır. Çünkü, *T24*’te özellikle Cerattepe direnişi sürecinde yaşanan olaylara ve gelişmelere ilişkin haberlerin üretiminde genellikle ajanslardan, gazetelerden ve diğer alternatif medya kanallarından devşirilen bilgiler kullanılarak masa başı habercilik yapılmıştır.

Diğer taraftan, hem basılı gazetelerde hem de alternatif haber sitelerinde her iki harekete ilişkin belirlenen zaman aralığındaki haberlerin belirli aylarda yoğunluk kazandığı gözlenmiştir. Cerattepe direnişi sürecinde güvenlik güçlerinin yoğun müdahalesinin yaşandığı *Şubat* ayında; THY grevinin başladığı *Mayıs* ayı içerisinde konuyla ilgili daha fazla haber yapılmıştır. Bu bağlamda, anaakım medyanın toplumsal hareketlere eylemler sırasında yaşanan “şiddet” olayları çerçevesinde yer verdiği yönündeki yaygın anlayış Cerattepe direnişi özelinde alternatif haber sitelerinde de

görülmektedir. THY greviyle ilgili haberlerin Mayıs ayında yoğunluk kazanmasının nedeni ise grevin gerçekleştiği kurumun Türkiye'nin köklü ve önemli kurumlarından biri olmasıyla açıklanabilir.

Hürriyet ve Yeni Şafak gazeteleri özellikle THY greviyle ilgili içeriklerini işveren ve hükümet yetkililerinin “greve katılımın az olduğu ve grevin etkisiz kaldığı” yönündeki açıklamaları temelinde kurgulamıştır. *Hürriyet* gazetesi, Cerattepe direnişi konusunda olayların sunumunda konuyla ilgili tarafların açıklamalarına yer vererek dengeli ve olumlu bir tavır sergilerken; *Yeni Şafak* gazetesinde konuyla ilgili gelişmelere ve olaylara ilişkin haberlerde ve köşe yazılarında sermayeden ve siyasi iktidardan yana bir tutum sergilenmiştir. Bu çerçevede, haberlerde yalnızca hükümet yetkililerinin ve maden şirketinin açıklamalarına yer vererek olayları medya sahibinin gördüğü yerden aktarmıştır.

Evrensel gazetesi ve alternatif haber siteleri ise THY işçilerini ve Artvin halkını destekleyen, her iki mücadeleye de olumlu bir tutum sergileyen konumda olmuştur. Özellikle *Evrensel* ve *Sendika.org*, THY greviyle ilgili haber ve köşe yazılarında işverenin ve resmi kaynakların grevi önemsiz kılan açıklamalarına karşı greve katılımın artarak devam ettiğini, işçilerin kazanılmış haklarını geri almak konusunda kararlı olduğunu, işveren ve hükümetin grev kırıcı uygulamalarla sendika ve işçiler üzerinde baskı uyguladığını sürekli gündemde tutmuştur. Sosyalist sol çizgideki medya kuruluşları, Cerattepe direnişi haberlerinde de Artvin halkının direnişinin her sürecini haber içeriklerine taşıyarak onlara destek verirken; ilgili maden şirketinin ve hükümetin, madencilik bölgeye zarar vermeyeceği yönündeki iddialarını Yeşil Artvin Derneği'ni kaynak göstererek eleştirel bir dille yalanlayan haberler yapmıştır.

Ayrıca, *Evrensel* ve alternatif haber sitelerinin tümünde hem THY grevi hem de Cerattepe direnişiyle ilgili içeriklerde olayların nedenlerine ve dile getirilen taleplere yer verilirken; bu noktada *Bianet*, sözü edilen mücadelelerle ilgili arka plan bilgisinin ve taleplerin yer aldığı ayrı bir bilgilendirme metnini konuyla ilgili her haberin sonunda vermiştir. Bu bilgilendirme metinleri, hareketlerin nedenlerinin süreç içerisinde yaşanan gelişmelerin gölgesinde kalarak unutulmaması için kamuoyunu bilgilendirme açısından büyük önem taşımaktadır.

İşçi sınıfı ve çevre/yaşam savunucularının temsili konusunda basılı gazeteler ve alternatif haber siteleri arasında yalnızca *Evrensel* gazetesi hem THY grevi hem de Cerattepe direnişi haberlerinde işçilerin ve Artvin halkının görüşlerine geniş ölçüde ve

ayrıntılıyla yer vermiştir. *Sendika.org*'da Cerattepe direnişiyle ilgili yalnızca bir haberde bölge halkının görüşlerine yer verilirken; THY grevi haberleri ise sadece Hava-İş Sendikası yetkililerinin açıklamalarıyla kurgulanmıştır. Haberlerde doğrudan işçilerin görüşlerine başvurulmamıştır. Bu noktada, yapılan görüşmelerde *Sendika.org* editörünün kendi deneyimlerine dayanarak işçilerin grevlerde duygusal davranabildikleri için açıklamalarının tutarsız olabileceği yönündeki saptaması doğrultusunda, haberin güvenilirliğini sağlamak adına bilinçli olarak işçilerin görüşlerine dayandırılmadığını söyleyebilmek mümkündür.

Öte yandan, incelenen basılı gazeteler ve alternatif haber sitelerinin editöryal kadroları tarafından toplumsal hareketlerin medyadaki temsiline yönelik yapılan değerlendirmelerde, özellikle işçi hareketleri söz konusu olduğunda medyanın ekonomi politik dinamiklerinin önemli ölçüde belirleyici olduğu görüşü öne çıkmıştır. Anaakım medyanın işçi hareketlerine yönelik haber yapıp yapmamaları konusunda sermayenin ve iktidarın belirleyici olduğuna vurgu yapan gazeteciler; işçi mücadelelerinin medyada temsil edilebilmesinde medyanın ekonomik politik bağımsızlığına ve alternatif medyanın önemine dikkat çekmişlerdir. Bunun yanı sıra, gazeteciler, temsil konusunda medya kadar toplumsal hareketlerin de sorumlu olduklarına işaret ederek; örgütlülük anlamında güçlü eylemler gerçekleştirmeleri, taleplerini ve sorunlarını dile getirirken medyanın ilgisini çekmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Yapılan görüşmelerde özellikle merkez/liberal ve İslamcı muhafazakâr basının (*Hürriyet* ve *Yeni Şafak*) temsilcilerinin, post-modern düşünürlerin işçi sınıfı hareketlerinin sona erdiğini ve sınıf bilincinin olmadığını ileri süren görüşleriyle benzer bir anlayışa sahip oldukları saptanmıştır.

Dolayısıyla, THY grevi ve Cerattepe direnişi özelinde işçi sınıfı ve çevre hareketlerinin dile getirdiği sorunların ve taleplerin medyada temsili noktasında medya kuruluşlarının ekonomi politik yapısı ve bu doğrultuda benimsedikleri yayın politikalarının belirleyici olduğu yönündeki yaygın görüş bu çalışma kapsamında yapılan çözümlenmelerde de ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, kuramsal anlamda işçi sınıfının ve mücadelelerinin geçersizliğini ilan eden görüşlerin yansımaları sermaye ve iktidar yanlısı medya içeriklerinde; işçi sınıfı hareketlerini önemsizleştiren, marjinalleştiren, işçi sınıfının varlığını görmezden gelen bir anlayışla işverenin yanında olduğunu açıkça yansıtan haberlerde belirginlik kazanmaktadır. Benzer tutum çevre hareketlerinde de söz konusu olmakla birlikte, anaakım haber medyasının kendi içerisinde iktidara yakınlık düzeyine göre bu durum farklılık gösterebilmektedir. Özellikle Cerattepe direnişine

yönelik olumlu bir tutum içerisinde olan *Hürriyet* ile tam tersi biçimde direnişe katılan halkı “sahte çevreciler” olarak nitelendiren ve hükümet yetkilileri ile sermayenin söylemlerini destekleyen *Yeni Şafak* gazetelerinin tutumu bu çerçevede değerlendirilebilir. Özetle, anaakım medyanın işçi sınıfı hareketleri konusunda toplumsal gerçekliği yansıtmama eğilimi yerleşik bir durumken; çevre hareketlerine yönelik medyanın tutumu iktidar ve sermaye ile olan organik bağına ve çıkarlarına göre nitelik değiştirebilmektedir.

Buna karşılık, büyük şirketlerin mülkiyetinde olmayan, sermaye ve iktidar çıkarlarının baskısı altında olmadan “bağımsız habercilik” anlayışını sürdüren gazeteler ve alternatif haber siteleri işçi sınıfının ve mücadelesinin görünür kılınması noktasında önem kazanmaktadır. Diğer yandan, çalışmada ele alınan hareketler ve incelenen alternatif haber siteleri özelinde; sınıf temelli toplumsal hareketlerin alternatif medyada beklenenden az oranda yer bulabildiğini söylemek mümkündür. Bu saptama, alternatif medyanın maddi olanaklarının yetersizliğinden, anaakım olma hedefinden ve hareketlerin türüne dayalı tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Buna karşın, alternatif medya sermaye ve iktidardan bağımsız yapısıyla gerek işçi sınıfı gerekse çevre hareketlerini daha geniş çerçeveden ele alabilmektedir. Alternatif medya, bu tür hareketlerin ortaya çıkmasına neden olan ve görünmez kılınmaya çalışılan ekonomi politik dinamikleri kamunun bilgisine sunmakta ve bu konuda toplumsal bilincin yükseltilmesinde bir karşı hegemonya alanı sunmaktadır.

Bu anlamda, anaakım medyada yanlış ve eksik biçimde sunulan işçi sınıfının ve sınıf temelli hareketlerin toplumsal gerçekliğinin kamuoyuna doğru yansıtılması bakımından “bağımsız habercilik” anlayışına sahip geleneksel ve yeni medya önem taşımaktadır. Bu nedenle, özellikle sınırlı ekonomik koşullar altında alternatif kaynaklarla etkinliklerini yürütmeye çalışan ve anaakım medyada sesini duyuramayan toplumsal kesimlerin sesi olmayı amaçlayan bağımsız ve alternatif medyanın maddi anlamda desteklenmesi gerekmektedir. Bu tür iletişim ortamlarının yayın(m)ladıkları haberlere dışardan yapılacak katkılara ya da bilgi paylaşımlarına açık olduğu bilinmekle birlikte, bu bağlamda akademi alanında işçi sınıfının bilincini yükseltmeye ya da mücadelelerin daha etkili olmasına yönelik üretilen bilimsel çalışmaların bu tür medya kanallarıyla paylaşılarak kamusal alanda görünür kılınması sağlanabilir.

Bu çalışma, post-modern yaklaşımların işçi sınıfı hareketlerine yönelik önermelerinin medya alanındaki yansımalarını üretim ve metin düzeyinde irdelemiştir.

Bu kapsamda, alternatif haber siteleri ve basılı gazeteler arasında karşılaştırma yapılarak çevre hareketleri karşısında işçi sınıfı hareketlerinin medyada yer bulabilmesindeki sınırlıklar ve olanaklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak, sözü edilen hareketlerle ilgili medya içeriklerinin tüketim biçimlerinin ya da okurların bu hareketlere yönelik algılarının sorgulanması, sorun alanlarının belirlenmesindeki eksik parçaların tamamlanmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, işçi sınıfı hareketlerinin medyadaki temsilinin yeni toplumsal hareketlerin diğer türleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmesi de medyanın sınıf temelli hareketlere yönelik tutumuna ilişkin farklı bakış açıları sunabilir.

Ayrıca, çalışma sürecinde yapılan literatür taramasında Türkiye’de çevre hareketlerinin medyada sunumuna yönelik sadece bir makaleye (Yılmaz Sert, 2012) rastlanılırken; bu konuda yapılmış tez çalışmasının olmadığı gözlenmiştir. Bu yönde farklı kuramsal yaklaşımlarla yapılan tez ve makale türündeki bilimsel çalışmaların sayısının artması, “toplumsal hareketler-medya” ilişkisi alanının daha da zenginleşmesini sağlayacaktır. Öte yandan, bu çalışma kapsamında gazetecilerle yapılan görüşmelerde temsil konusunda medyaya olduğu kadar toplumsal hareketlerin kendisine de sorumluluk düştüğü yönünde görüşler dile getirilmiştir. Bu doğrultuda, özellikle sınıf mücadelelerinin kamusal görünürlüğünü ve temsilini sağlamak için sendikaların medyaya yönelik stratejilerinin araştırılması gerekmektedir. Son olarak, toplumsal sınıflar ve sınıf hareketleri konusunu siyaset, sosyoloji, sosyal politika vb. disiplinlerin perspektifinden ele alan çalışmaların medya alanını da dikkate alması hem iletişim hem de emek araştırmaları literatürüne önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, N. ve Urry, J. (2015). *Capital, labour and the middle classes* (Routledge Library Editions: Social Theory). London: Routledge.
- Adaklı, G. (2006). *Türkiye’de medya endüstrisi: Neoliberalizm çağında mülkiyet ve kontrol ilişkileri*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Adaklı, G. (2013). 2002-2008: Türk medyasında AKP etkisi. İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), (3. Baskı), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu (2002-2009)* içinde (s. 559-613). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aglietta, M. (2000). *A theory of capitalist regulation: The US experience*. New York: Verso.
- Ahmad, F. (1998). Cumhuriyet Türkiye’sinde sınıf bilincinin oluşması, 1923-45. D. Quataert ve E. C. Zürcher (Der.) *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine işçiler, 1839-1950* içinde (s. 27-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmad, F. (2019). *Modern Türkiye’nin oluşumu*. (17. Baskı), (Çev: Y. Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akbulut, E. ve Tunçay, M. (2009). *Beynelmilel işçiler ittihadı*. İstanbul: TÜSTAV Sosyal Tarih Yayınları.
- Akca, S. (2019). *Yeni toplumsal hareketler bağlamında yazılı basında değişen işçi kimliği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdağ, Y. (2014). *Kapitalizm ve sınıf mücadelesi, teorinin güncelliği*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Akkaya, Y. (2010). *Cumhuriyet’in hamalları: İşçiler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Akkaya, Y. (2004). Düzen ve kalkınma kısılacında işçi sınıfı ve sendikacılık. N. Balkan ve S. Savran (Haz.), *Neoliberalizmin tahribatı-2* içinde (139-164). İstanbul: Metis Yayınları.
- Aksu, C. ve Korkut, R. (2017). *Ekoloji almanağı*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.
- Alankuş, S. (1995). *Temsili kamuoyu: Kamusal alan, kamusal iletişim, kamular ve kamusal mekân*. Yayımlanmamış Doçentlik Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Allern, S. (2014). When journalists frame the news. K. Fahlenbrach, E. Sivertsen ve R. Werenskjold (Ed.), *Media and revolt* içinde (s. 91-106). New York, Oxford: Berghahn Books.

- Ansal, H. (1996). Esnek üretimde işçiler ve sendikalar (post-fordizm’de üretim esnekleşirken işçiye neler oluyor?). İstanbul: Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları.
- Arslan, G. (2014). *Türkiye’deki işçi sendikalarının sosyal medya kullanımları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atalay, A. (1988). 1961-69 Türkiye İşçi Partisi. *Sosyalizm ve toplumsal mücadeleler ansiklopedisi 7. cilt (1960-1980)* içinde (s. 2142-2143). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atılğan, G. (2010). Türkiye İşçi Partisi. T. Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakki’den günümüze siyasal partiler* içinde (s. 339-374). Ankara: Orion Kitabevi.
- Atılğan, G. (2016a). Tarımsal kapitalizmin sancağı altında. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, A. Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal hayat* içinde (s. 393-520). İstanbul: Yordam Kitap.
- Atılğan, A. (2016b). Sanayi kapitalizmin şafağında. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, A. Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal hayat* içinde (s. 521-662). İstanbul: Yordam Kitap.
- Atton, C. (2002). *Alternative media*, London: Sage.
- Ayan, V. M. (2019). *AKP devrinde medya âlemi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Aybar, M. A. (2014). *Türkiye İşçi Partisi tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, Z. (2010). “Kanunsuz” bir grevin öyküsü: Kavel 1963. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Aydoğanoglu, E. (2011). *Emek sürecinin dönüşümü*. Ankara: Kültür ve Turizm Emekçileri Sendikası.
- Babacan, M. E. (2015). Yeni medya bağlamında toplumsal hareketler ve yeni insanın karakter analizi. *Folklor/Edebiyat*, 21(38), 295-307.
- Bagdikian, B. H. (2004). *Yeni medya tekeli*. (Çev: E. Eminel). Ankara: Akıl Çelen Kitaplar Yayınevi.
- Bailey, O. G., Cammaerts, B. ve Carpentier, N. (2015). *Alternatif medyayı anlamak*. (Çev: Ç. Öztürk). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Başkaya, F. (2014). *Paradigmanın iflasi: Resmi ideolojinin eleştirisine giriş*. (21. Baskı). İstanbul: Öteki Yayınevi.

- Becker, U. (2017). Sınıf kuramı: Hâlâ eleştirel sosyal bilimsel analizin eksenini mi? (Çev: E. Karaca ve N. Yılmaz), E. O. Wright (Ed.). *Sınıflar üzerine tartışmalar* içinde (s. 159-188). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Belek, İ. (1999). “*Postkapitalist*” paradigmlar. (2. Baskı). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Bell, D. (1976). Welcome to the post-industrial society. *Physics Today*, 29(2), 46-49.
- Bell, D. (1999). *The coming of post-industrial society*. New York: Basic Books.
- Beneton, P. (1991). *Toplumsal sınıflar*. (Çev: H. Dilli). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Boran, B. (2016). *Türkiye ve sosyalizm sorunları*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2004). Emperyalizm mi? küreselleşme mi? E. A. Tonak (Der.), *Küreselleşme: Emperyalizm, yerelcilik, işçi sınıfı* (2. Baskı) içinde (s. 21-31). Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2016). *Türkiye iktisat tarihi, 1908-2009*. (22. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Bottomore, T. B. (2018). *Modern toplumda sosyal sınıflar*. (Çev: Ö. Balkız, B. Balkız ve Ü. Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2015). *Türkiye’de yeni kapitalizm: Siyaset, din ve iş dünyası*. (Çev: B. Doğan), (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burke, P. (2005). *Tarih ve toplumsal kuram*. (3. Baskı). (Çev: M. Tunçay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Burris, V. (2011). *Sınıf yapısı ve politik ideoloji*. (Çev: A. Gelmez). Ankara: İnşaat Mühendisleri Odası.
- Blee, K. M. ve Taylor, V. (2002). Semi-structured interviewing in social movements research. B. Klandermans ve S. Staggenborg (Ed.), *Methods of social movement research* içinde (s. 92-117). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Braverman, H. (2008). *Emek ve tekelci sermaye: Yirminci yüzyılda çalışmanın değersizleştirilmesi*. (Çev: Ç. Çıdamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Breen, R. (2001). Weberian approach of class analysis. *Alternative Foundations of Class Analysis* içinde (s. 40-69). UK: Cambridge.
- Calhoun, C. (1993). “New social movements” of the early nineteenth century. *Social Science History*, 17(3), 385-427.
- Callinicos, A. (1994a). Giriş. A. Callinicos ve C. Harman (Yazarlar) (Çev: O. Akınhay). *Değişen işçi sınıfı: Günümüz sınıf yapısı üzerine denemeler* içinde (s. 7-19). İstanbul: Z Yayınları.

- Callinicos, A. (1994b). Yeni orta sınıf ve sosyalist siyaset. (Çev: O. Akınhay). *Değişen işçi sınıfı: Günümüz sınıf yapısı üzerine denemeler* içinde (s. 21-62). İstanbul: Z Yayınları.
- Castells, M. (2006). *Kimliğin gücü*. (Çev: E. Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2013). *İsyan ve umut ağları: İnternet çağında toplumsal hareketler*. (Çev: E. Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2016). *İletişim gücü*. (Çev: E. Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cohen, J. (2016). Strateji ya da kimlik: Yeni teorik paradigmlar ve sosyal hareketler. (2. Baskı). K. Çayır (Yay. Haz.), *Yeni sosyal hareketler* içinde (s. 101-120). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Coşkun, M. K. (2006). Süreklilik ve kopuş teorileri bağlamında Türkiye'deki eski ve yeni toplumsal hareketler, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(1), 67-102.
- Coşkun, M. K. (2007). *Demokrasi teorileri ve toplumsal hareketler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Coşkun, M. K. (2008). Devlet, sınıflar ve emek sürecinin analizi. R. Günlü (Der.). *Devlet ve sermayenin yeni biçimleri* içinde (s. 167-192). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Coşkun, M. K. (2013). *Sınıf, kültür ve bilinç, Türkiye'de işçi sınıfı kültürü, sınıf bilinci ve gündelik hayat*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Couldry, N. (2003), Beyond the hall of mirrors? Some theoretical reflections on the global contestation of media power. N. Couldry ve J. Curran (Ed.). *Contesting media power: Alternative media in a networked world* içinde (s. 39-54). Londra: Rowman & Littlefield.
- Crompton, R. ve Jones, G. (1986). *Collar proletariat, deskilling and gender in clerical work*. London: Macmillan Press.
- Curran, J. (1994). Kamusal bir alan olarak medyayı yeniden düşünmek. (Çev: Süleyman İrvan). *İLEF Yıllık 1993* içinde (s. 215-243). Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Curran, J. (1997). Medya ve demokrasi: Yeniden değer biçme. S. İrvan (Der.), *Medya, kültür, siyaset* içinde (s. 139-197). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/Ark Kitapları.
- Clark, T. N. ve Lipset, S. M. (2007). Toplumsal sınıflar ölüyor mu? (Çev: H. Erbaş), H. Erbaş (Der.), *Fark/kimlik sınıfı* içinde (s. 75-86). Ankara: Eos Yayınları.
- Clarke, S. (1990). The crisis of fordism and the crisis of capitalism. *Telos*, (83), 71-98.

- Çakmak, U. (2004). Esnek üretim sistemi: İstihdama etkisi ve Toyota örneği. *Ekonomik Yaklaşım*, 15(52-53), 235-253.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (1999). *Çalışma hayatı istatistikleri 1998*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Çayır, K. (2016). Toplumsal sahnenin yeni aktörleri: yeni sosyal hareketler. K. Çayır (Yay. Haz.), *Yeni sosyal hareketler* (2. Baskı) içinde (s. 11-30). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çelik, B. (1999). *Türkiye’de işçi hareketlerinin tarihsel gelişimi (1800-1870)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Çelik, A. ve Aydın, Z. (2006). Paşabahçe 1966 gelenek yaratan grev. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Çelik, A. (2007). Yeni sorun alanları, eğilimler ve arayışlar. F. Sazak (Der.). *Türkiye’de sendikal kriz ve sendikal arayışlar* içinde (s. 17-74). Ankara: Epos Yayınları.
- Çelik, A. (2010). *Vesayetden siyasete Türkiye’de sendikacılık (1946-1967)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, A. (2017). AKP döneminde sendikal haklar: Sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz. M. Koray ve A. Çelik (Der.), *Himmet, fitrat, piyasa: AKP döneminde sosyal politika* (2. Baskı) içinde (s. 157-193). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. ve Alkan, M. Ö. (Yay. Haz.) (2015). *Tanzimat’tan günümüze Türkiye işçi sınıfı tarihi (1839-2014)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. (2015). Tarih ve kuram arasında toplumsal hareketler. Y. D. Çetinkaya (Der.), *Toplumsal hareketler, tarih, teori ve deneyim* (3. Baskı) içinde (s. 25-71). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cerit Mazlum, S. (2011). Çevrecilik ve çevre hareketi. (Ed.) B. Kartal ve B. Kümbetoğlu. *Yeni toplumsal hareketler* içinde (s. 206-245) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çıladı, S. (1977). *Zonguldak havzasında işçi hareketlerinin tarihi, 1848-1940*. Ankara: Yeraltı Maden-İş Sendikası.
- Çoban, B. (2008). Yeni toplumsal hareketlerin eleştirisi. *Marmara İletişim Dergisi* 13(13), 21-34.

- Çoban, S. (2009). Yeni toplumsal hareketler ve iktidar sorunu. B. Çoban (Der.), *Küreselleşme, direniş, ütopya yeni toplumsal hareketler: Küreselleşme çağında toplumsal muhalefet* içinde (s. 175-189). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Çoban, B. (2014). Sosyal medya d/evrimi. B. Çoban (Haz.), *Sosyal medya d/evrimi* içinde (s. 9-21). İstanbul: Su Yayınevi.
- Çoban Keneş, H. ve Özdemir Taştan, İ. (2016). Madencinin acısına bakmak: Ulusal basında Soma maden “facia”sının haberleştirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(1), 125-160.
- Dağtaş, E. (2008). Medya ve demokrasi ekseninde tabandan yükselen çılgılık: Sivil itaatsizlik üzerine bir değerlendirme. E. Dağtaş (Der.), *Türkiye’de sivil itaatsizlik, toplumsal hareketler ve medya* içinde (s. 27-78). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Dağtaş, E. (2016). Sınıfsaldan kimlik eksenli toplumsal hareketlere ve medyaya ilişkin genel bir değerlendirme. E. Dağtaş (Der.), *Özgürleşmenin yolları* içinde (s. 9-26). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Dağtaş, E. ve Yıldız, M. E. (2016). Grevler ve sosyal ağlar: Olanaklar ve zorlukların “Metal Fırtına” direnişi üzerinden değerlendirilmesi. E. Dağtaş (Der.), *Özgürleşmenin yolları* içinde (s. 86-122). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Deniz, Ş. ve Korap Özel, E. (2018). Google gazeteciliği: Dijital çağda bir ‘gerekli kötü’ olarak SEO haberleri ve haberin ‘tık’ uğruna deformasyonu. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (55), 77-112.
- Doğan, M. G. (2015). 1980 sonrası sendikal hareket: Türkiye’de sendikacılığın kuğu şarkısı. Y. D. Çetinkaya ve M. Ö. Alkan (Haz.), *Tanzimat’tan günümüze Türkiye işçi sınıfı tarihi, 1839-2014* içinde (s. 386-406). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Downing, J., Villareal Ford, T., Gil, G. ve Stein, L. (2017). Radikal medya: İsyancıların iletişimi ve toplumsal hareketler. (Çev: Ü. Doğanay, O. Taş ve İ. Özdemir Taştan). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Drucker, P. F. (1993). *Post-capitalist society*. New York: Routledge.
- Dumont, P. (1977). 20. yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu işçi hareketleri ve sosyalist akımlar tarihi üzerine yayımlanmamış kaynaklar. (Çev: Zafer Toprak). *Toplum ve Bilim*, 3(31), 31-50.
- Durmaz, O. S. (2014). *Türkiye’de öğretmen olmak: Emek süreci ve yeniden proleterleşme*. İstanbul: NotaBene Yayınları.

- Dursun, Ç. (1998). Türkiye’de işçi sınıfı kimliğinin medyada temsili 1970-1997. *Toplum ve Bilim*, (78), 210-241.
- Duru, B. (1995). *Çevre bilincinin gelişim sürecinde Türkiye’de gönüllü çevre kuruluşları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duru, B. (2013). Modern muhafazakârlık ve liberal politikalar arasında doğal varlıklar: AKP’nin çevre politikalarına bir bakış. İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), (3. Baskı), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu (2002-2009)* içinde (s. 782-800). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dworkin, D. (2012). *Sınıf mücadeleleri*. (Çev: U. Özmakas). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Edgell, S. (1998). *Sınıf*. (Çev: D. Özyiğit). Ankara: Dost Kitabevi.
- Epikman, M. (2007). *Özelleştirme sürecinde Tüpraş işçi eylemlerinin yazılı basına yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erbaş, H. ve Coşkun, M. K. (2007). Sınıf kimliğinden kültürel kimliğe: Fark/kimlik politikalarının yükselişi. H. Erbaş (Der.), *Fark/kimlik sınıf* içinde (s. 3-27). Ankara: Eos Yayınları.
- Erdi Lelandais, G. (2009). Sosyal hareketler teorileri ve küreselleşme. B. Çoban (Der.), *Küreselleşme, direniş, ütopya yeni toplumsal hareketler: Küreselleşme çağında toplumsal muhalefet* içinde (s. 63-90). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Erdoğan, B. ve Köten, E. (2014). Yeni toplumsal hareketlerin sınıf dinamiği: Türkiye LGBT hareketi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 2(1), 93-113. Doi: 10.14782/SBD.20141630.
- Erdut, Z. (2004), Liberal ekonomi politikaları ve sosyal politika, *Çalışma ve Toplum*, (2), 11-37.
- Ertuğrul, N. İ. (2013). AKP ve özelleştirme. İ. Uzgel ve B. Duru (Der.), (3. Baskı), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu (2002-2009)* içinde (s. 522-555). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Esin, P. (1982). *İş bölümü, yabancılaşma ve sosyal politika*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Eyrenci, Ö. (2003). Çalışma hayatındaki güncel gelişmeler ve çağdaş bir iş yasası. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (46), 157-164.

- Fişek, K. (1969). *Türkiye’de devlet-işçi ilişkileri açısından devlete karşı grevlerin kritik tahlili*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx*, (Çev: T. E. Kalaycı ve S. Oğuz). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Fuchs, C. (2016). *Sosyal medya: Eleştirel bir giriş*. (Çev: D. Saraçoğlu ve İ. Kalaycı). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Halloran, J. D., Elliott, P. and Murdock, G. (1970). *Demonstrations and communication: A case study*. USA: Penguin Books.
- Huws, U. (2018). *Küresel dijital ekonomide emek*, (Çev: C. Şenesen). İstanbul: Yordam Kitap.
- Geray, H. (2014). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş: İletişim alanından örneklerle*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Giddens, A. (1999). *İleri toplumların sınıf yapısı*. (Çev: Ö. Baldık). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Gitlin, T. (1980). *The whole world is watching*. Berkeley: University of California Press.
- Gülmez, M. (1980). Bir belge, bir yorum: 1909 Tatil-i Eşgâl Yasası ve grev, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 12, 50-64.
- Gülmez, M. (1995). *Meclislerde işçi sorunu ve sendikal haklar (1909-1961)*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Gürtaş, A. (1994). *Haber metinlerinin söylemsel analizi üzerine bir çalışma: Haberin tarafsızlığı açısından Türk basınında temizlik işçileri grevi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, M. Ş. (2016a). *Türkiye’de işçi hareketi, 1908-1984*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Güzel, M. Ş. (2016b). *İşçiler örgütleniyor (1939-1950)*. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Hackett, R. A. ve Carroll, W. K. (2006). *Remaking media: The struggle to democratize public communication*. New York: Routledge.
- Hall, S., Critcher, J., Jeferson, T., Clarke, J. ve Roberts, B. (1978). *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order*. GB: Methuen.
- Hall, S. (1995). Yeni zamanların anlamı. S. Hall ve M. Jacques (Der.). (Çev: A. Yılmaz). *Yeni zamanlar: 1990’larda politikanın değişen çehresi* içinde (s. 105-124). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2011). *Çokluk, imparatorluk çağında savaş ve demokrasi*. (Çev: Abdullah Yılmaz), (8. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Hardt, M. ve Negri, A. (2015). *İmparatorluk*. (Çev: A Yılmaz), (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harman, C. (1994). Resesyondan sonra işçi sınıfı. A. Callinicos ve C. Harman (Yazarlar) (Çev: O. Akinhay). *Değişen işçi sınıfı: Günümüz sınıf yapısı üzerine denemeler* içinde (s. 65-95). İstanbul: Z Yayınları.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin durumu*. (7. Baskı), (Çev: S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hava-İş (1992). *Sendikal mücadelede otuz yıl*. İstanbul: Hava-İş Eğitim Dizisi.
- Hava-İş (2006a). THY çalışanları 3. "halka arz"ı protesto etti. *Hava-İş Dergisi*, Temmuz-Ağustos, 2-5.
- Hava-İş (2006b). Ulusal havayolumuz parçalanıp, "halka arz" makyajıyla özelleştirilerek yok edilmek isteniyor. *Hava-İş Dergisi*, Mayıs-Haziran, 2-6.
- Hava-İş (2007). Hava-İş Genel Başkanı Atılay Ayçin: THY A. O. ve THY Teknik A. Ş. sözleşmelerini önemli kazanımlarla kazandık. *Hava-İş Dergisi*, Eylül-Ekim, 1-6.
- Hava-İş (2009a). İşveren ve Hak-İş Konfederasyonu Teknik A.Ş. sözleşmesini yapılamaz hale getirdi. *Hava-İş Dergisi*, Ocak-Şubat, 2-5.
- Hava-İş (2009b). Teknik A. Ş. için verilen "metal işkoludur" kararı siyasedir. *Hava-İş Dergisi*, Mart-Nisan, 2-5.
- Hava-İş (2010). Birlikle ve birlikte kazandık. *Hava-İş Dergisi*, Mart-Haziran, 2-5.
- Hava-İş (2012a). THY A.O. 23. dönem toplu iş sözleşmesi uyuşmazlıkta. *Hava-İş Dergisi*, Mart-Nisan, 2-5.
- Hava-İş (2012b). Direne direne kazanacağız. *Hava-İş Dergisi*, Kasım-Aralık, 8-15.
- Heper, H. ve Güzel, A. (2017). Sürekli istihdamdan geçici atipik istihdama!...: Mesleki amaçlı geçici iş ilişkisi. *Çalışma ve Toplum*, 52(1), 11-58.
- Herman, E. S. ve Chomsky, N. (2012). *Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politikası*. (2. Baskı). (Çev: E. Abadoğlu). İstanbul: Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları.
- Inglehart, R. and Flanagan, S. C. (1987). Value change in industrial societies. *The American Political Science Review*, 81(4), 1289-1319.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. ABD: Princeton University Press.
- Işıklı, A. (1983). Cumhuriyet döneminde Türk sendikacılığı. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (7. cilt), içinde (s. 1826-1838). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Işıklı, A. (1986). 1960-1986 döneminde işçi hakları. *Türkiye’de işçi hakları (Osmanlı döneminden 1986’ya)* içinde (s. 139-214). Ankara: Türkiye Yol-İş Sendikası.
- Işıklı, A. (2013). Ücretli emek ve sendikalaşma. I. C. Schink ve E. A. Tonak (Der.), (6. Baskı). *Geçiş sürecinde Türkiye* içinde (s. 495-535). İstanbul: Belge Yayınları.
- İnal, A. (1994). Haber üretim sürecine iki farklı yaklaşım. *İLEF Yıllık’93* içinde (s. 155-177). Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- İnsel, A. (2008). Sosyal sınıflar tarihe mi karıştı? *Toplum ve Bilim*, (113), 21-28.
- İnsel, A. (2015). “Tikelci evrensellik” mümkün mü? E. Laclau (Yazar), (4. Baskı), (Çev. E. Başer), *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme* içinde (s. 7-14). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kaderoğlu Bulut, Ç. (2019). *Sınıfın sınırında: Gazeteciler ve proleterleşme*. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Kaner Koç, N. (2012). Türkiye’deki yazılı basında tekel işçi eyleminin sunumu. *Çalışma ve Toplum*, 35(4), 189-215.
- Karagöz, K. (2013). Yeni medya çağında dönüşen toplumsal hareketler ve dijital aktivizm hareketleri. *İletişim ve Diplomasi*, 1(1), 131-156.
- Karakışla, Y. S. (1998). Osmanlı sanayi işçisi sınıfının doğuşu, 1839-1923. D. Quataert ve E. C. Zürcher (Der.) *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine işçiler, 1839-1950* içinde (s. 27-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, R. (2016). *İktidar yumağı: Medya-sermaye-devlet*. (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaynar, M. K. (2016). *Türkiye’nin 1950’li yılları*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazgan, G. (1995). *Yeni ekonomik düzende Türkiye’nin yeri*. (2. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Keane, J. (2010). *Medya ve demokrasi*. (4. Baskı), (Çev: H. Şahin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kejanlıoğlu, D. B. (2004). Medya çalışmalarında kamusal alan kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil Yayın.
- Kellner, D. (2004). Tabandan küreselleşme: Radikal demokratik bir teknopolitikaya doğru. M. Özbek (Ed.), *Kamusal alan* içinde (s. 715-735). İstanbul: Hil Yayınları.
- Keyder, Ç. (2017). *Türkiye’de devlet ve sınıflar*. (21. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, E. F. (1999). *Türkiye ve radikal demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kidd, D. (1999). The value of alternative media, *Peace Review*, 11(1), 113-119.

- Koç, Y. (1996). *Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi, olaylar-değerlendirmeler*. Ankara: Yol-İş Sendikası Yayınları.
- Koç, Y. (1998). *100 soruda Türkiye’de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Koç, Y. (2010a). *Türkiye işçi sınıfı tarihi, Osmanlı’dan 2010’a*. Ankara: Epos Yayınları.
- Koç, Y. (2010b). *Yanlış-doğru cetveli: İşçi sınıfı tarihi yazımında inatçı hatalar*. Ankara: Epos Yayınları.
- Koçak, M. H. (Yay. Haz.) (2010). Sunuş. *Kırk bir uzun gün: Berec grevi içinde* (s. 7-9). İstanbul: TÜSAV Yayınları.
- Koçak, M. H. (2015). Salonlardan meydanlara doğru: 50’lerden 60’lara işçi hareketi grev hakkının peşinde. Y. D. Çetinkaya ve M. Ö. Alkan (Haz.), *Tanzimat’tan günümüze Türkiye işçi sınıfı tarihi, 1839-2014 içinde* (s. 335-354). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçak, M. H. ve Çelik, A. (2016). Türkiye işçi sınıfının ayağa kalktığı gün: Saraçhane Mitingi. A. Makal, A. Çelik ve M. H. Koçak (Yazarlar), *Sınıf sendika siyaset: Türkiye emek tarihinden kesitler içinde* (s. 263-303). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kurtulmuş, M. M., Tanyılmaz, K. ve Kaygısız, İ. (2015). Türkiye işçi sınıfının maddi yapısı ve değişen varlığı. S. Savran , E. A. Tonak ve K. Tanyılmaz (Yay. Haz.), *Marksizm ve sınıflar içinde* (s. 251-282).
- Kozanoğlu, H. (2008). Bugünün kapitalizmi. R. Günlü (Der.). *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri içinde* (s. 21-36). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Köse, A. H. ve Öncü, A. (2000). İşgücü piyasaları ve uluslararası işbölümünde uzmanlaşmanın mekânsal boyutları: 1980 sonrası dönemde Türkiye imalat sanayii. *Toplum ve Bilim*, (86), 72-90.
- Kumar, K. (1999). *Sanayi sonrası toplumdaki post-modern topluma*. (Çev: M. Küçük). Ankara: Dost Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. (4. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Laclau E. ve Mouffe, C. (2015). *Hegemonya ve sosyalist strateji*. (Çev: A. Kardam). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Lee, M. A. ve Solomon, N. (1991). *Unreliable Sources: A guide to detecting bias in news media*. New York: Carol Publishing Group.

- Lundby, K. ve Ronning, H. (1997). Medya-kültür-iletişim: Medya kültürü aracılığıyla modernliğin yorumlanması. (Çev: N. Gürkan), S. İrvan (Der.), *Medya, kültür, siyaset* içinde (s. 13-28). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları/Ark Kitapları.
- Makal, A. (1999). *Türkiye’de tek partili dönemde çalışma ilişkileri: 1920-1946*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Makal, A. (2016). Türkiye’nin çok partili yaşama geçiş sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve esnaf teşekkülleri: 1946-1950. A. Makal, A. Çelik ve M. H. Koçak (Yazarlar), *Sınıf sendika siyaset: Türkiye emek tarihinden kesitler* içinde (s. 49-89). Ankara: İmge Kitabevi.
- Makal, A. (2018). *Ameleden işçiye: Erken Cumhuriyet dönemi emek tarihi çalışmaları*. (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mandel, E. (2008). *Geç kapitalizm*. (Çev: C. Badem). İstanbul: Versus Kitap.
- Manni, B. A. (2004). İmparatorluk yanılması. *Bilinç ve Eylem*, sayı 1, 47-60.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev: O. Akınhay ve D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (1966). *Felsefenin sefaleti*. Ankara. Sol Yayınları.
- Marx, K. (1998). *Artı değer teorileri birinci kitap*. (Çev: Y. Fincancı). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Kapital I. cilt* (Çev: A. Bilgi). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Komünist manifesto*. (13. Baskı), (Çev: C. Üster ve N. Deriş). İstanbul: Can Yayınları.
- Marx, K. (2016). *Fransız Üçlemesi: Fransa’da sınıf mücadeleleri, Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i, Fransa’da iç savaş*. (Çev: E. Özalp). İstanbul: Yordam Kitap.
- McChesney, R. W. (2003). Küresel iletişimin politik ekonomisi. R. McChesney, E. M. Wood ve J. B. Foster (Ed.). (Çev: N. S. Çıngır, E. Baltacı, Ö. Yalçın), *Kapitalizm ve enformasyon çağı: Küresel iletişim devriminin politik ekonomisi* içinde (s. 7-38). Ankara: Epos Yayınları.
- McChesney, R. W. (2015). *Rich media, poor democracy: Communication politics in dubious times*. New York: The New Press.
- Mattoni, A. (2016). *Media practices and protest politics: How precarious workers mobilise*. London: Routledge.

- Melucci, A. (2007). Yeni toplumsal hareketler: Sosyolojik bir yanılığın üzerine düşünceler. (Çev: M. K. Coşkun), H. Erbaş (Der.), *Fark/kimlik sınıf* içinde (s. 89-104). Ankara: Eos Yayınları.
- Melucci, A. (2016). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. (2. Baskı). K. Çayır (Yay. Haz.), *Yeni sosyal hareketler* içinde (s. 75-100). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Millas, H. (2010). 1908 olaylarından yüz yıl sonra Rum milletinin rolü nasıl değerlendirilir? S. Akşin, S. Balcı ve B. Ünlü (Der.), *100. yılında Jön Türk devrimi* içinde (s. 61-81). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of internet freedom*. New York: Public Affairs.
- Mütevellioğlu, N. ve Işık, S. (2009). Türkiye emek piyasasında neoliberal dönüşüm. N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Der.). *Küreselleşme, kriz ve Türkiye’de neoliberal dönüşüm* içinde (s. 159-204). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Munck, R. (2003). *Emeğin yeni dünyası: Küresel mücadele, küresel dayanışma*. (Çev: M. Tekçe). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Murray, R. (1995). Fordizm ve post-fordizm. S. Hall ve M. Jacques (Der.). (Çev: A. Yılmaz). *Yeni zamanlar: 1990’larda politikanın değişen çehresi* içinde (s. 46-62). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Offe, C. (2016). Yeni sosyal hareketler: Kurumsal politikanın sınırlarının zorlanması. K. Çayır (Yay. Haz.), (2. Baskı) *Yeni sosyal hareketler* içinde (s. 47-73). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ohno, T. (1996). *Toyota ruhu: Toyota üretim sisteminin doğuşu evrimi*. (Çev: C. Feyyat). İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Ollman, B. (2018). *Diyalektik soruşturmalar*. (2. Baskı), (Çev: C. Saraçoğlu). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ozan, E. D. (2016). İki darbe arasında kriz sarmalı. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, A. Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal hayat* içinde (s. 663-752). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ökçün, A. G. (1981). *İzmir İktisat Kongresi, 1923-İzmir, haberler-belgeler-yorumlar*. (3. Baskı). Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ökçün, A. G. (1982). *Ta’til-i Eşgal Kanunu, 1909, belgeler-yorumlar*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Öngen, T. (1996). İleri teknoloji ve çalışma ilişkilerinin değişen paradigması, Prof. Dr. Latif Çakıcı'ya Armağan, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi.
- Öngen, T. (2002). Marx ve sınıf. *Praksis*, (8), 9-28.
- Öngen, T. (2006). Marksist sınıf kavramının ve sınıf analizinin ayırt edici özellikleri. TÜSAM Kolektifi (Yay. Haz.), *Türkiye'yi sınıf gerçeğiyle anlamak* içinde (s. 23-31). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV).
- Özatalay, K. C. (2016). Neoliberalleşen Türkiye'de işçi sınıfının parçalanması. L. Sunar (Ed.), *Türkiye'de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik* içinde (s. 139-162). İstanbul: Matbu Kitap.
- Özen, H. (2015). Meydan hareketleri ve 'eski' ve 'yeni' toplumsal hareketler. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 11-40.
- Özer, Ö. (2001). Kazanılmış hakkın tersine çevrilmesi: 1 Mayıs 1996 olaylarının Türk basınında sunumu. *Gazi İletişim Dergisi*, (9), 107-135.
- Özer, Ö. (2016). İşçi sınıfı eksenli klasik toplumsal hareketler: "Büyük Zonguldak-Ankara madenci yürüyüşü" nün Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gazetelerindeki sunumu. E. Dağtaş (Der.), *Özgürleşmenin yolları* içinde (s. 27-85). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Özkazanç, A. (2005). Türkiye'nin neo-liberal dönüşümü ve liberal düşünce. *Ankara Üniversitesi SBF Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi (GETA) Tartışma Metinleri*, No: 85, 1-17.
- Özmkas, U. (2012). "Çokluk: "Yeni" proletarya mı?", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29(2), 87-102.
- Öztürk, Ö. (2017). Çevrecilik söylemleri ve Türkiye'deki çevre hareketlerinin seyri. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 441-456.
- Pakulski, J. (2007). Toplumsal hareketler ve sınıf: Marksist paradigmanın çöküşü (Çev: M. K. Coşkun). H. Erbaş (Der.), *Fark/kimlik sınıf* içinde (s. 31-71). Ankara: Eos Yayınları.
- Papacharissi, Z. (2010). *A private sphere: Democracy in a digital age*. UK, US: Polity Press.
- Pehlevan, H. ve Şakacı, B. K. (2018). *Zenginlerin, fakirlerin ve huzursuzların çevreciliği kapsamında Cerattepe çevre hareketi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Phipps, K. and Szagala, K. (2007). Social movements and the news Media, *The McMaster Journal of Communication*, 4(1), 37-51.

- Piore, M. J. and Sabel, C. F. (1984). *The second industrial divide*. New York: Basic Books.
- Plotke, D. (1995). What's so new about new social movements?. S. M. Lyman (Ed.), *Social Movements* içinde (s. 113-136). London: Macmillan, London.
- Poulantzas, N. (1976). *Classes in contemporary capitalism*. Norfolk: Lowe & Brydone Printers.
- Quataert, D. ve Zürcher, E. C. (Der.). (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine işçiler, 1839-1950*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rodriguez, C. (2001), *Fissures in the mediascape: An international study of Citizens media*, New Jersey: Hampton Press Communication Series.
- Sancar, S. (2011). Türkiye'de kadın hareketinin politiği: Tarihsel bağlam, politik gündem ve özgünlükler. S. Sancar (Der.), *Birkaç arpa boyu: 21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar 1. cilt* içinde (s. 53-109). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sandoval, M. (2016). Bilgi çağının karanlık yüzü olarak Foxconn'laşmış emekçiler: Apple'ın Çin'deki üreticilerinin çalışma koşulları, (Çev: K. Tabanlı), M. Çakır (Ed.) *Yeni medyaya eleştirel yaklaşımlar* içinde (s. 211-267). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Sanlı, L. (2003). Türkiye'de "toplumsal hareketler". L. Sanlı (Yay. Haz.), *Toplumsal hareketler konuşuyor* içinde (s. 9-32). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Saraçoğlu, C. (2016). Tank paletiyle neo-liberalizm. G. Atılgan, C. Saraçoğlu, A. Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* içinde (s. 753-875). İstanbul: Yordam Kitap.
- Satlıgan, N. ve Savran, S. (2009). *Dünya kapitalizminin krizi*. (2. Baskı) (Der. N. Satlıgan ve S. Savran). İstanbul: Belge Yayınları.
- Savran, S. (2002). "Alternatif küreselleşme" mi, proleter enternasyonalizm mi?: İmparatorluk'a reddiye. *Praksis*, (7), 225-266.
- Savran, S. (2011). *Türkiye'de sınıf mücadeleleri, Cilt I: 1908-1980*. (3. Basım), İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2013). *Üçüncü büyük depresyon, kapitalizmin alacakaranlığı*. İstanbul: Yordam Kitap.

- Savran, S. (2015a). Sınıfları haritalamak: Sınıflar birbirinden nasıl ayrılır? S. Sungur, K. Tanyılmaz ve E. A. Tonak (Haz.). *Marksizm ve sınıflar* içinde (s. 25-67). İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2015b). Yalın üretim ve esneklik: Taylorizmin en yüksek aşaması. S. Sungur, K. Tanyılmaz ve E. A. Tonak (Haz.). *Marksizm ve sınıflar* içinde (s. 123-165). İstanbul: Yordam Kitap.
- Saymaz, İ. (2014). Yeni Şafak'ın Gezi parkı karnesi: Entelektüel gazeteden parti broşürüne...E. Arsan ve Savaş Çoban (Haz.). *Medya ve iktidar: Hegemonya, statüko, direniş* içinde (s. 188-198). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye'de işçi sınıfı, doğuşu ve yapısı*. İstanbul: Habora Kitabevi.
- Serter, G. (2006). Türkiye'de çevresel etki değerlendirmesinin tarihsel süreçteki gelişimi. *Planlama*, (1), 43-52.
- Sevgi, H. (2019). Sosyal medya ve sendikalar: Facebook etkinlik analizi. "İş, Güç" *Endüstri ilişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 21(1), 53-72.
- Silver, B. (2015). *Emeğin gücü: 1870'ten günümüze işçi hareketleri ve küreselleşme*. (2. Baskı), (Çev: A. Önal). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sönmez, M. (2004). *Filler ve Çimenler, Medya ve Finans Sektöründe Doğan/Anti-Doğan Savaşı*. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sözeri, C. (2015). *Türkiye'de medya-iktidar ilişkileri: Sorunlar ve öneriler*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Suğur, N. (1999). Fordizm, post-fordizm ve ötesi. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 134-153.
- Sülker, K. (1973). *100 soruda Türkiye'de işçi hareketleri* (2. Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ste. Croix, G. E. M. (2014). *Antik Yunan dünyasında sınıf mücadelesi*. (Çev: Ç. Sümer). İstanbul: Yordam Kitap.
- Stevenson, N. (2015). *Medya kültürleri, sosyal teori ve kitle iletişimi*. (2. Baskı), (Çev. G. Orhon ve B. E. Aksoy). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Şanda, H. A. (tarihsiz). *Yarı müstemleke oluş tarihi/1908 işçi hareketleri*. İstanbul Gözlem Yayınları.
- Şen, S. (2000). Esnek üretim ve esnek çalışma. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 15-16(6-1), 24-55.

- Şen, A. F. (2011). Kültürel kimlikler karşısında sınıf kimliğinin ve işçi sınıfı kimliğinin medyada temsili (Tekel işçi eylemi örneği). *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (33)87-112.
- Şen, A. F. (2012). Toplumsal hareketler ve medya: “Wall Street İşgali”nin medyada temsili. *Global Media Journal Turkish Edition*, 2, 138-167.
- Şen, A. F. ve Çetinkaya, A. (2013). Medyada sınıf temsilleri: “1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü” haberleri üzerine bir çözümleme. *Akdeniz İletişim*, (19), 78-93.
- Şener, M. (2015). Burjuva uygarlığının peşinde, 1923-1945. G. Atılğan, C. Saraçoğlu, A. Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat içinde* (s. 203-345). İstanbul: Yordam Kitap.
- Şimşek, H. B. (2014). Atipik istihdam şekillerinin sosyal güvenlik sistemi kapsamında değerlendirilmesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, (5), 137-167.
- Talas, C. (1970). Değiştirilen Sendikalar Kanunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 24(04), 161-188.
- Tani, E. ve Boztepe Taşkiran, H. (2018). Çevreci sivil toplum kuruluşlarının dijital aktivizm faaliyetlerine yönelik bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (47), 524-546.
- Taylan, A. (2012). *Alternatif medya ve Bianet örneği: Türkiye'de alternatif medyaya dair etnografik çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, Y. (2002). Türkiye'de ilk sosyalist hareket “İştirak çevresi”nin sosyalizm anlayışı üzerine bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 57, 171-184.
- Thomas, H. (Der.) (1999). *Küreselleşme ve Üçüncü Dünya sendikaları: Hızlı ekonomik değişimin getirdiği sorunlar*. (Çev: O. Topak). Ankara: Harb-İş Sendikası.
- Tılıç, D. (2009). *Utanyorum ama gazeteciyim*. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tırman, C. (2007). *Representations of labor protests against privatization in turkish press: The cases of SEKA and TÜPRAŞ*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Timisi, N. (2003). *Yeni iletişim teknolojileri ve demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Timur, T. (2003). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Tiryaki, S. (2020). *Toplumsal hareketler ve medya*. Konya: Literatürk Academia.

- Tokol, A. (1994). *Türkiye 'de sendikal hareket*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Toprak, Z. (1981). 1909 Tatil-Eşğâl Kanunu üzerine, *Toplum ve Bilim*, sayı 13, 141-156.
- Toprak, Z. (1986). Tek parti döneminde çalışma yaşamı ve Amele Teali Cemiyeti. *Düşün Dergisi*, Haziran, 20-24.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi*. (Çev: H. Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tuna, E. (2011). *Medyada işçi hareketleri ve sendikacılık bir örnek: Tekel eylemleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunç, A. (2005). Yurttaşlık hareketi bir klik ötede mi? Küresel direnç platformu olarak internet. M. Binark ve B. Kılıçbay (Der.), *İnternet, toplum, kültür içinde* (s. 139-152). Ankara: Epos Yayınları.
- Uğurlu, Ö. (2017). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin "çevresel hassasiyeti ihya" etme politikaları: Yapar gibi yıkmak. M. Koray ve A. Çelik (Der.), *Himmet, fitrat, piyasa: AKP döneminde sosyal politika* (2. Baskı) içinde (s. 279-299). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uncu, B. A. (2011). Barış hareketleri. B. Kartal ve B. Kümbetoğlu (Ed.). *Yeni toplumsal hareketler içinde* (s. 168-204) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Urry, J. (1995). Örgütlü kapitalizmin sonu. S. Hall ve M. Jacques (Der.). (Çev: A. Yılmaz). *Yeni zamanlar: 1990'larda politikanın değişen çehresi* içinde (s. 95-104). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uslu, A. (2016). Çok partili hayata dönüş dönemi (1945-1950). G. Atılğan, C. Saraçoğlu, A. Uslu (Yay. Haz.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* içinde (s. 347-392). İstanbul: Yordam Kitap.
- Uslu, A. ve Aytekin, E. A. (2016). Burjuva devriminin ve savaşın belirsiz sınırlarında. G. Atılğan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu (Yay. Haz.), (2. Baskı) *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* içinde (s. 95-199).
- Uzun, T. (2010). Tek parti döneminde siyasal oluşumlar. T. Uzun (Ed.), *İttihat ve Terakki'den günümüze siyasal partiler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Varlık, M. B. (1996). İzmir işçi-esnaf kurumları birliği yardım talimatnamesi, (1935-1936). *Kebikeç*, (4), 195-202.
- Varuy, N. (2010). *Türkiye İşçi Partisi: olaylar-belgeler-yorumlar (1961-1971)*. İstanbul: TÜSTAV.

- Yalman, G. L. (2004). Türkiye’de devlet ve burjuvazi: Alternatif bir okuma denemesi. N. Balkan ve S. Savran (Haz.), *Sürekli kriz politikaları: Türkiye’de sınıf, ideoloji ve devlet* içinde (44-75). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yaylagül, L. (2016). [Eski ve yeni] toplumsal hareketlerin ekonomi politiği. E. Dağtaş (Der.), *Özgürleşmenin yolları* içinde (s. 123-149). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Yentürk, N. (1993). Post-fordist gelişmeler ve dünya iktisadi işbölümünün geleceği. *Birikim*, 56-61 Bahar, 42-56.
- Yıldırım, K. (2011). *Osmanlı çalışma hayatında işçi örgütlenmesi ve işçi hareketlerinin gelişimi (1870-1922)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, K. (2017). *Osmanlı’da işçiler (1870-1922), çalışma hayatı, örgütler, grevler* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, S. (2015). Köylüler, işçiler ve köylü-işçiler. Y. D. Çetinkaya ve M. Ö. Alkan (Yay. Haz.), *Tanzimat’tan günümüze Türkiye işçi sınıfı tarihi, 1839-2014* içinde (s. 271-283). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yılmaz Sert, N. (2012). Çevre hareketlerinde medyanın tutumu ve alternatif medyanın kullanımı örnek inceleme: “Yalova termik santraline HAYIR!” kampanyası. S. Kırılı ve Ü. Sarı (Ed.). *Medya ve gündelik yaşamda çevre gerçeği* içinde (s. 64-77). İstanbul: Aya Kitap.
- Yici, Ö. (2010). *Kırk bir uzun gün: Bereç grevi*. M. H. Koçak (Yay. Haz.). İstanbul: TÜSAV Yayınları.
- Weber, M. (1996). Max Weber: Sosyoloji yazıları. (Çev: T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*. (Çev: L. Boyacı). İstanbul: Yarm Yayınları.
- Wright, E. (2017). Sınıf yapısı analizi için genel bir çerçeve. (Çev: E. Karaca), E. O. Wright (Ed.). *Sınıflar üzerine tartışmalar* içinde (s. 13-63). İstanbul: Notabene Yayınları.
- Wood, E. M. (2016). *Kapitalizm demokrasiye karşı, tarihsel maddeciliğin yeniden yorumlanması*. (Çev: Ş. Artan), (2. Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Worsley, P. (2007). Sınıf. (Çev: H. Erbaş), H. Erbaş (Der.), *Fark/kimlik sınıf* içinde (s. 131-172). Ankara: Eos Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. (31. Baskı), (Çev: Y. Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

..... (1988). *Sosyalizm ve toplumsal mücadeleler ansiklopedisi, cilt 5-6. E.*
Kürkçü (Yay. Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları

AK Parti. (2015). *2007 genel seçimleri seçim beyannamesi*. Ankara: AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı. <https://www.akparti.org.tr/media/318777/22-temmuz-2007-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

Akbaş, H. (2015). Cerattepe direnişi TBMM önünde: “Zafer direnen Artvin halkının ve doğa sevenlerin olacaktır”, <https://kuzeyormanlari.org/2015/07/08/cerattepe-direnisi-tbmm-onunde-zafer-direnen-artvin-halkinin-ve-doga-sevenlerin-olacaktır/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

Aksoy, B. (2012). Bilgi teknolojileri ve yeni çalışma ilişkileri. *Ege Akademik Bakış*, 12(3), 401-414. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/559248>, (Erişim Tarihi: 01.03.2019).

Albert, M. (1997). What makes alternative media alternative? http://subsol.c3.hu/subsol_2/contributors3/alberttext.html. (Erişim Tarihi: 27.10.2018).

Atton, C. (1999). A reassessment of the alternative press. *Media, Culture & Society*, 21(1), 51–76. <https://doi.org/10.1177/016344399021001003>, (Erişim Tarihi: 27.10.2018).

Boykoff, J. (2006). Framing dissent: Mass-media coverage of the global justice movement. *New Political Science*, 28(2), 201–228. <https://doi.org/10.1080/07393140600679967>, (Erişim Tarihi: 26.11. 2019).

Büyükbaykal, G. ve Ilgaz Büyükbaykal, C. (2007). Günümüzde Türk basınındaki magazinleşme olgusu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. (29): 51-62. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/212193> (Erişim Tarihi: 09.09. 2019).

Cangı, A. A. ve Erlat, Ö. (2004). 5177 numaralı Maden Kanunu’nda ve bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına ilişkin kanunu’nun değerlendirilmesi. <http://www.antimai.org/ba/arifcangi5177.htm>, (Erişim Tarihi: 17.10.2020).

Cansu, B., Yılmaz, B. ve Dede, S. (2015). Artvin’de yeşil direniş. <https://www.birgun.net/haber/artvin-de-yesil-direnis-84474>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

- Carchedi, G. (1975a). On the economic identification of the new middle class, *Economy and Society*, 4(1), 1-86. DOI: 10.1080/03085147500000001, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).
- Carchedi, G. (1975b). Reproduction of social classes at the level of production relations, *Economy and Society*, 4:4, 361-417, DOI: 10.1080/03085147500000011, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).
- Cissel, M. (2012). Media framing: A comparative content analysis on mainstream and alternative news coverage of Occupy Wall Street. *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 3(1), 67-77, <https://pdfs.semanticscholar.org/8e8f/bc209f86e3f93fd7490fc8607f4eaf3cd8d4.pdf> (Erişim Tarihi: 11.12. 2019).
- Cotle, S. (2008). Reporting demonstrations: the changing media politics of dissent. *Media, Culture & Society*, 30(6): 853-872. <https://doi.org/10.1177/0163443708096097>, (Erişim Tarihi: 11.11. 2019)
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (tarihsiz). *Yıllar itibariyle grev ve lokavt uygulamaları (2008-2017)*, <https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/calisma-genel-mudurlugu-istatistikleri/grev-ve-lokavt-istatistikleri/>, (Erişim Tarihi: 17.05.2019).
- Çaralan, İ. (2016). 22. yılda basın ve halkın haber alma özgürlüğü için mücadele. <https://www.evrensel.net/haber/281954/22-yilda-basin-ve-halkin-haber-alma-ozgurlugu-icin-mucadele>. (Erişim Tarihi: 06.09.2020).
- Çelik, A. (2012). Türkiye’de 2000’li yıllarda grevler ve grev dışı eylemler: Çalışma hayatında “Pax Romana” mı? Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (Düzenleyen). *IV. Sosyal haklar ulusal sempozyumu bildiri kitabı* içinde (s. 107-131). İstanbul: Petrol-İş Yayını-117. <http://www.sosyalhaklar.net/2012/2012index.htm>, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).
- Çelik, A. (2013). *Bir grevfobi öyküsü: Bütün yönleriyle THY grevi*. <https://t24.com.tr/yazarlar/aziz-celik/bir-grevfobi-oykusu-butun-yonleriyle-thy-grevi,7030>, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).
- Çelik, A. (2015). *İşçi sınıfının ayağa kalktığı yıllar*. <https://m.bianet.org/bianet/emek/161305-isci-sinifinin-ayaga-kalktigi-yillar>, (Erişim Tarihi: 27.04.2019).

- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2020). ÇED İstatistikleri 1993-2019, https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/menu/ced-karar-1993-2019_10022019_20200210095300.pdf, (Erişim Tarihi: 17.10.2020).
- D'Ambrogio, E. (2014). Workers' conditions in the textile and clothing sector: just an Asian affair? Issues at stake after the Rana Plaza tragedy. *European Parliamentary Research Service*. <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/140841REV1-Workers-conditions-in-the-textile-and-clothing-sector-just-an-Asian-affair-FINAL.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.08.2019).
- Doğu, B. (2015). Comparing online alternative and mainstream media in Turkey: Coverage of the TEKEL workers protest against privatization. *International Journal of Communication* 9, 630-651. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/3443>, (Erişim Tarihi: 11.11.2019).
- Ehrenreich, B. and Ehrenreich, J. (1977). The Professional-managerial class. *Radical America*, 11(2), 7-31. <http://libcom.org/library/radical-america-1102-spain-communism-repression>, (Erişim Tarihi: 20.01.2019).
- Ekin, N. (1968). Türkiye'nin sanayileşmesinde "köylü-şehirli işçi"ler. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27(3-4), 225-264, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuifm/>. Erişim Tarihi: 20.04.2019.
- Erkmen, Ö., Arslan, C., Gümüş, B. ve Doğu Öztürk, İ. (2019). Türkiye'de ekoloji hareketlerinin sınırlı sosyal medya kullanımı: Ekoloji Birliği Twitter ağı analizi örneği. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 56, 31-66, <http://connectist.istanbul.edu.tr> (Erişim Tarihi: 15.11.2019).
- Fürsich, E. (2009). In defense of textual analysis. *Journalism Studies*, 10(2), 238-252. Doi: 10.1080/14616700802374050, (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- Haber-İş Sendikası (2008). Türk Telekom grevi, <https://www.haberis.org.tr/uploads/files/kitaplar/grevkitap.pdf>. (Erişim Tarihi: 27.04.2019).
- Hacısalihoğlu, E., Uğurlu, G., ve Yücesan Özdemir, G. (2010). 21. yüzyılda sosyal hak mücadelesi: Tekel direnişi. <http://www.sosyalhaklar.net/2010/bildiri/hacisalioglu.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Heintz, J. (2007). Human development and clothing manufacturing in Cambodia: Challenges and strategies for the garment industry. Amherst, MA: Political

- Economy Research Institute, University of Massachusetts.
<http://www.wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Heintz-Cambodia-Garment-Report.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.08.2019)
- Jhabvala, R. and Kanbur, R. (2002). globalization and economic reform as seen from the ground: SEWA's experience in India.
<http://www.wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Jhabvala-Kanbur-Globalization-From-Ground.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.08.2019).
- Kocabaş, f. (2004). Endüstri ilişkilerindeki dönüşüm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10). <http://dergipark.gov.tr/dpusbe/issue/4752/65281>, (Erişim Tarihi: 01.03.2019).
- Kumar, D. (2005). "What's Good for UPS is Good for America": Nation and class in network television news coverage of the UPS strike. *Television & New Media*, 6(2), 131–152. <http://tvn.sagepub.com/content/6/2/131>, (Erişim Tarihi: 24.11.2019).
- Lockyer, S. (2017). Textual analysis. M. Allen (Ed.), *The sage encyclopedia of communication research methods* içinde (s. 865-866). Thousand Oaks, CA: Sage Publications. Doi: <https://dx.doi.org/10.4135/9781483381411>, (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- Makal, A. (2004). Türkiye'de 1946-1960 dönemindeki grev tartışmaları ile grevler üzerine bir çözümleme denemesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi*, No. 65, 1-38. <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2004/ahmet-makal.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- McCarthy, J. D., McPhail, C. ve Smith, J. (1996). Images of protest: Dimensions of selection bias in media coverage of Washington demonstrations, 1982 and 1991. *American Sociological Review*, (61)3, 478-499. www.jstor.org/stable/2096360 (Erişim tarihi: 11.11.2019).
- McCurdy, P. (2012). Social Movements, protest and mainstream media. *Sociology Compass*, 6(3). <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2011.00448.x>, (Erişim Tarihi: 07.12.2019).
- Melucci, A. (1984). An end to social movements? Introductory paper to the sessions on "new movements and change in organizational forms", *Social Science*

- Information*, 23(4-5), 819-835. <https://doi.org/10.1177/053901884023004008>, (Erişim Tarihi: 10.03.2019).
- Philo, G. (2007). Can discourse analysis successfully explain the content of media and journalistic practice?, *Journalism Studies*, 8(2), 175-196. <https://doi.org/10.1080/14616700601148804>, (Erişim Tarihi: 20.04.2020).
- Resmi Gazete (1936). *İş Kanunu*. Sayı: 3330. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3330.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Resmi Gazete (1961). *Halkoyuna sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. Sayı: 10816. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.04.2019).
- Rohlinger, D. ve Vaccaro, C. (2013). Media and social movements. D. A. Snow, D. Della Porta, B. Klandermans ve D. McAdam (Ed.) *The Wiley- Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements* içinde (s. 1-4). Malden: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470674871> (Erişim Tarihi: 11.12.2019).
- Sandoval, Marison (2009). A critical contribution to the foundations of alternative media studies. *Kurgu: Online International Journal of Communication Studies*, 22(1), 1-18. <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/14324/> (Erişim Tarihi: 20.09.1 2018).
- Sandoval, M. ve Fuchs, C. (2010). Towards a critical theory of alternative media. *Telematics and Informatics*, 27, 141-150. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2009.06.011> (Erişim Tarihi: 20.09.2018).
- Shirky, C. (2011). The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change. *Foreign affairs*. <https://www.cc.gatech.edu/~beki/cs4001/Shirky.pdf> (Erişim Tarihi: 15.11.2019).
- Skinner, C. and Valodia, I. (2005). Informalising the formal: Clothing manufacturing in Durban, South Africa. <http://www.wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/Skinner- Informalising-the-Formal.pdf>. (Erişim Tarihi: 20.08.2019).
- Smith, J., McCarthy, J. D., McPhail, C. ve Augustyn, B. (2001). From protest to agenda building: Description bias in media coverage of protest events in Washington, D.C. *Social Forces*, 79(4), 1397-1423. <http://www.jstor.org/stable/2675477> (Erişim Tarihi: 11.11.2019).
- TBMM (1947). *İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkında kanun tasarısı ve İçişleri, Adalet ve Çalışma Komisyonları raporları (1/125)*. No. 88, 1-17.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c004/tbmm08004047ss0088.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

Unni, J. and Bali, N. (2002). Subcontracted women workers in the garment industry in India. R. Balakrishnan (ed.), *The Hidden Assembly Line: Gender Dynamics of subcontracted Work in a Global Economy* içinde (s. 115-144) ABD: Kumarian Press. <http://www.wiego.org/wiego/garment-workers-wiegos-work>, (Erişim Tarihi: 20.08.2019).

Yeşil Artvin Derneği, (tarihsiz). M¼cadele tarihimizden, <http://yesilartvinderneği.org/mucadele-tarihimizden/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

..... (2015). Cerattepe n¼beti Cengiz Holding ¼n¼ne taşındı: ‘Ali Cengiz oyunları bize gelmez!’ <http://www.diken.com.tr/cerattepe-nobeti-cengiz-holding-onune-tasindi-ali-cengiz-oyunlaribizegelmez/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

..... (1931). *C.H.F. Nizamnamesi ve programı*. <https://psi520.cankaya.edu.tr/uploads/files/CHF%20NIZAMNAMESI%20VE%20PROGRAMI%201931.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

..... (2012). THY’de 305 kişi işten ¼ıkarıldı, <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/thyde-305-kisi-isten-cikarildi>, (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

Derinlemesine G¼r¼řmeler

Akdemir, ¼zer (2020). *Evrensel Gazetesi İzmir Temsilcisi*, (20 Ağustos).

Demirhan, Ali Ergin (2020). *Sendika.org Edit¼r¼*, (17 Haziran).

Dursun, Rıza (2020). *H¼rriyet Gazetesi Yazı İşleri M¼d¼r¼*, (23 Mayıs).

Kaçar, Muhammet (2020). *DHA Karadeniz B¼lge M¼d¼r¼*, (2 Temmuz).

Kahraman, Mustafa (2020). *Yeni şafak Gazetesi Yazı İşleri M¼d¼r¼*, (17 Mart).

Kepenek, Evrim (2020). *Bianet Edit¼r¼*, (26 Ağustos).

Mater, Nadire (2020). *IPS İletişim Vakfı Y¼netim Kurulu Başkanı ve Bianet Kurucusu*, (10 Temmuz).

Polat, Fatih (2020). *Evrensel Gazetesi Genel Yayın Y¼netmeni*, (28 Haziran).

Tahincioğlu, G¼kçer (2020). *T24 Ankara Temsilcisi*, (7 Temmuz).

Turgut, Fırat (2020). *Evrensel Gazetesi Muhabir/Edit¼r*, (17 Haziran ve 8 Temmuz).

Vardar, Nilay (2020). *Bianet eski Muhabiri*, (5 Temmuz).

Yıldız, Candan (2020). *T24 Yazı İşleri Müdürü* (31 Ağustos).

Basılı Gazeteler ve Alternatif Haber Siteleri

Haberler

Bianet. *THY Grevi ile İlgili Haberler*, (15-17 Mayıs / 20 Aralık 2013).

Bianet. *Cerattepe Direnişi ile İlgili Haberler*, (1, 9 Temmuz 2015 / 16-21 Şubat 2016).

Evrensel. *THY Grevi ile İlgili Haberler*, (16-30 Mayıs-2 Temmuz-3, 19 Ağustos 2013).

Evrensel. *Cerattepe Direnişi ile İlgili Haberler*, (25 Haziran-1 Temmuz-7 Ağustos 2015 / 17-26 Şubat 2016).

Hürriyet. *THY Grevi ile İlgili Haberler*, (16, 18 Mayıs-10 Temmuz-15 Aralık 2013).

Hürriyet. *Cerattepe Direnişi ile İlgili Haberler*, (11, 14, 19 Temmuz-6 Aralık 2015 / 17-27 Şubat 2016).

Sendika.org. *THY Grevi ile İlgili Haberler*, (15-24 Mayıs / 28 Ağustos 2013).

Sendika.org. *Cerattepe Direnişi ile İlgili Haberler*, (25 Haziran-9 Temmuz-31 Temmuz-4 Aralık 2015 / 13 Ocak-16-23 Şubat 2016).

T24. *THY Grevi ile İlgili Haberler*, (15 Mayıs 2013).

T24. *Cerattepe Direnişi ile İlgili Haberler*, (6 Temmuz 2015 / 16-17-20-23 Şubat 2016).

Yeni Şafak. *THY Grevi ile İlgili Haberler*, (16, 19 Mayıs 2013).

Yeni Şafak. *Cerattepe Direnişi ile İlgili Haberler*, (19-24 Şubat 2016).

Köşe Yazıları

Albayrak, Ö. (24 Şubat 2016). Devirmeci Çevrecilik. *Yeni Şafak*, 18.

Atkaya, K. (25 Şubat 2016). Saldırmadan konuşalım işte. *Hürriyet*, 8.

Bayer, Y. (10 Temmuz 2013). Yargı THY'yi sıkıştırıyor. *Hürriyet*, 22.

Doğan, Y. (11 Temmuz 2015). Artvin o sözü yediriyor. *Hürriyet*, 22.

Evren, S. (17 Mayıs 2013). THY grevi abluka altında. *Bianet*.

Özsever, A. (22 Mayıs 2013). THY grevine güçlü destek şart. *Sendika.org*.

EKLER

EK-1. Basılı Gazetelerin ve Alternatif Haber Sitelerinin Üretim Dinamikleri İle Grev ve Çevre Hareketi Haberlerine İlişkin Yarı Yapılandırılmış Derinlemesine Görüşme Soruları

1. Kurumsal örgütlenme yapınız hakkında bilgi verir misiniz?
2. Günlük iş akışı içerisinde editöryal süreç nasıl işliyor? Haberlerin yazım aşamasında muhabirlerin özerk olup olmaması konusundaki düşünceleriniz nelerdir?
3. İçeriklerinizi belirleyen temel dinamikler nelerdir? Örneğin içeriklerin üretiminde hangi haber değeri ölçütleri belirleyici olmaktadır?
4. Haberi dayandırdığınız kaynakları seçerken nelere dikkat ediyorsunuz? Neden?
5. Kurumunuzun reklam politikası nedir? Reklamların, haber seçimi ve haberlerin sunum biçimi üzerindeki etkisini açıklar mısınız?
6. Grev ve çevre hareketleri kapsamında, THY grevi ve Cerattepe direnişini haber değeri açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?
7. Haberini yaptığınız THY grevi ve Cerattepe direnişinde hangi haber kaynaklarının öncelikli olduğunu düşünüyorsunuz? Neden?
8. Türkiye’de medya, devlet, sermaye ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz? Söz konusu ilişki, THY grevi ve Cerattepe direnişi ile ilgili haber seçimini ve sunumunu nasıl etkilemiştir?
9. Grev ve çevre hareketleri ile ilgili haber içeriklerini oluştururken bu hareketlerin dile getirdiği sorunların nedenlerine ilişkin bilgileri mi yoksa eylemler sırasında çıkan olayları mı merkeze alıyorsunuz? Seçiminizin nedenini açıklayabilir misiniz?
10. Grev ve çevre hareketleriyle ilgili haberleri yaparken kullandığınız dil ve söylemi nasıl tanımlıyorsunuz?